

Genelkurulunun 2004 Yılında
Kurgulanması ve
Emirhan Sevinç'in 2004-2005 Yılında
Yapılan Çalışmaları

Yeni ve yakın çağın
KÜRT HAREKETİ

Dr. Cemal K. Yılmaz

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi
Doğu Bilimleri Enstitüsü
ile
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi
Doğu Bilimleri Enstitüsü

Yeni ve yakın çağda
KÜRT HAREKETİ

JN Jina Nû Yayınları

Jina Nû Yayınları: 27

Tarih dizisi: 9

Rusça baskı: Moskova, 1987

Türkçe birinci baskı: Eylül 1991

Kitabın orjinal adı:

Kurdscoe dvijenie v novoe i noveieşee vremya

Hazırlayan:

M. A. Gasaratyan (Türkiye Kürtlerine ilişkin bölümler, IV.-VIII. Kısım), C. Celil (I. Kısım), O. İ. Jegalina (İran Kürtlerine ilişkin bölümler IV.-VIII. Kısım), M. S. Lazarev (II. ve III. Kısımlar) Ş. H. Mgoyan (Irak Kürtlerine ilişkin bölümler, IV. - VIII. Kısım).

Çeviri: S. Balkan

Dizgi: Hüseyin Altınkaynak

Sayfa düzeni: N. Aydın

Adres:

Jina Nû Förlaget

Post Box: 30

740 22 Bålinge-Sweden

Postgiro: 50 37 99-9

ISBN: 9188054-101

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....7

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Kısım

XIX YÜZYILDA KÜRT AYAKLANMALARI.....13

XIX Yüzyılın Başlarında Kürt Emirlikleri.....13

Güney Kürdistan'da 20'li ve 40'lı yıllar Arasında Yürütülen
Bağımsızlık Mücadelesi.....17

Kırım Savaşı Döneminde Kürt Hareketi (XIX. Yüzyılın 50'li
Yılları).....26

XIX. Yüzyılın 60'lı-80'li Yıllarında Kürt Hareketi.....31

Ubeydullah'ın Yönetimindeki Kürt Hareketi.....38

II. Kısım

EMPERYALİZMİN OLUŞUMU AŞAMASINDA KÜRT
KURTULUŞ HAREKETİ48

Ermeni Sorunu ve Kürtler.....49

"Asya'nın Uyanışı" ve Kürtler.....65

III. Kısım

İRAN VE GENÇ TÜRKLER DEVRİMLERİNDEN SONRA
KÜRT HAREKETİNİN GELİŞMESİ.....76

Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Kürt Hareketleri.....90

Kürtler ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1917).....103

İKİNCİ BÖLÜM

IV. Kısım

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA KÜRT SORUNU
(1918-1923).....121

Barış Buyruktusu.....122

Türkiye'de Kürt Sorunu (1918-1923).....125

Irak Kürdistanı'nda (Güney Kürdistan'da) Kürt Hareketi ve

İngiliz Emperyalizminin Politikası.....143

İran'da Kürt Hareketi..... 158

V. Kısım

20'li VE 30'lu YILLARDA KÜRT KURTULUŞ HAREKETLERİ	165
Şeyh Sait Ayaklanması.....	165
Musul Sorunu'nun "Çözümü".....	184
İran(Doğu) Kürdistanı'ndaki Hareket; Simko Ayaklanması	188
Ağrı Dağı Bölgesindeki 'Ayaklanma (1927-1931).....	192
İrak(Güney) Kürdistanı'ndaki Hareket Mahmut Berzenci Ayaklanması	200
Dersim Ayaklanması (1936-1938).....	213

VI. Kısım

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE VE SONRASINDA KÜRT SORUNU	222
Barzan Ayaklanması (1943-1945).....	222
Mahabad Cumhuriyeti (Aralık 1945-Ekim 1946).....	237
Kürt Sorunu ve Türkiye'deki Kürtlerin Durumu.....	250

VII. Kısım

60'LI YILLARDA VE 70'Lİ YILLARIN İLK YARISINDA KÜRT ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELESİ	262
İrak Kürdistanı'nda Ulusal Özerklik Mücadelesi	262
Mahabad Cumhuriyeti'nin Bozguna Uğramasından Sonra İran Kürdistanı'nda Kürt Hareketi.....	295
Türkiye'de 1960 Hükümet Darbesinden Sonra Kürt Hareketinde Yeni Gelişmeler	307
Türkiye Kürdistanı'nda Ceza Önlemlerinin Arttırılması.....	319

VIII. Kısım

70'li YILLARIN İKİNCİ VE 80'li YILLARIN İLK YARISINDA KÜRT ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ	329
İran'da Şah Aleyhtarı Devrim ve Kürt Sorunu.....	329
Türkiye Kürdistanı'nda Kürt Hareketinin Etkinleşmesi ve Harekete Karşı Zorbalıkların Tırmandırılması.....	345
İrak Kürdistanı'nda Kürtlerin Özerklik Mücadelesinin Yenilenmesi.....	359
37. Kullanılan Kaynaklar ve Edebiyat.....	373

Önsöz

Yakın ve Ortadoğu'nun eski halklarından biri olarak bölgenin tarihinde belirgin iz bırakmış bulunan Kürtler, geçmişin hemen hemen bütün önemli olaylarına katıldılar. Özgün bir kültüre sahip olan Kürtler, Türkiye, İran ve Arap ülkeleri halklarının manevi gelişmesine önemli katkıda bulundular.

Kürt sorunu günümüzde büyük güncellik kazandı. Bu sorunun esası, Kürtlerin ulusal kaderlerini belirleme hakkı uğrunda direşken ve yiğitçe mücadelelerinde ifade bulan yüksek özbilinç düzeyi ve Kürdistan'ı aralarında bölüşmüş bulunan ülkelerin iktidar çevrelerinin Kürt halkının yasal haklarını tanıma isteksizliği arasındaki çelişkidir.

Tahmini verilere göre günümüzde Yakındoğu'da 10 milyonu Türkiye'de, 6 milyonu İran'da, 3 milyonu Irak'ta ve 1 milyonu Suriye'de olmak üzere 20 milyon kadar Kürt yaşıyor. Kürt sorunu yakın ve Ortadoğu ülkelerinde yalnız siyasi durumu değil, bu ülkelerin devletlerarası ilişkilerini, Kürt hareketini kendi amaçları için kullanmak, haklı kurtuluş mücadelelerinde çabalarını birleştirmelerini engellemek isteyen Batılı devletlerin bölgedeki politikasını da etkiliyor.

Kürt halkının eski ve ortaçağ tarihi sorunları gayet az aydınlatılmıştır. Bu durum, Kürtlerin daha sonraki dönemlere ait tarihinin öğrenilmesine az sayılmayacak ölçüde etki gösteriyor. Kürdistan'da sosyo-ekonomik ilişki sorunları, bu ilişkilerin

gelişmesinin genel ve özel çizgileri, hala ciddi şekilde incelenmeyi bekliyor.

Kürtlerin yeni ve yakınçağa ilişkin tarihi, iyice araştırılmış bulunuyor. Kürtlerin yeni ve yakınçağ tarihi konusunda bizde; Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, dış ülkelerde de birçok yapıt yayınlandı. Ama dış ülkelerde yayınlanmış yapıtların önemli bir bölümünde Kürt halkının tarihine ilişkin sorunlar tek taraflı olarak yorumlandıktan ve Kürdistan'da sosyo-politik, etnik süreçlere ilişkin gerçek bilimsel çözümleme yapılmadıktan başka, bunlarda Kürtlerin ulusal özgünlüğünü ve ulusal haklarının tanınması gerekliliğini reddeden bölge devletlerinin resmi politikasından kaynaklanan kasıtlılık, tarihi gerçek ve olayları kabaca çarpıtmalar egemendir. Batı Avrupalı araştırmacıların yeniçağ ve özellikle yakınçağ tarihi sorunlarına adanmış kimi yapıtları tarih biliminin çağdaş istemlerine uygun değildir. Konjoktürel niteliğe sahip bu yapıtlar, Kürt halkına birçok felaketler getirdiği iyi bilinen Batılı devletlerin Yakın ve Ortadoğu'daki konumlarını savunmaktadır.

Böyle olunca da Kürt halkının yeni ve yakınçağ tarihinin araştırılmasında ortadan kaldırılması gerekli birçok eksiklik vardır. Bundan dolayı Kürt halkının yeni ve yakınçağ tarihi konusunda bütünsel, genel bir yapıtın hazırlanması zamanın icabıdır. Sunduğumuz bu tekyazım yapıt SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürt sorunu uzmanlarının ortak çabalarının ürünüdür. Yapıtın bilimsel önemi ve politik güncelliği kuşku götürmüyor. Bu nitelikte bir yapıtın ilk önce Sovyet Kürt sorunu uzmanlarınca yaratılması da raslantı değildir. Sovyetler Birliği'nde Kürt halkının tarihi, edebiyatı, dilbilimi ve etnografyasının güncel sorunları konusunda çalışmalar yürüten birkaç Kürt bilimi merkezi mevcuttur. Sovyet Kürt sorunu uzmanları, Kürtlerin tarihinin incelenmesi çalışmalarına önemli katkıda bulundular. Onların, tarihin değişik sorunlarının bilimsel açıdan aydınlatılması için gerçekleştirdikleri ayrıntılı çalışmalar olmasaydı, bu yapıtın yayınlanması olanaksız olacaktı.

Bu tekyazımı kaleme alan araştırmacılar grubu, ele alınan

dönemde tarihsel sürecin bütününi her yönlü aydınlatmayı ödev bilmedi. Çünkü böyle bir ödevi, gerek yapıtın hacmi, gerekse daha öte aydınlatılmayı bekleyen birçok sorunun incelenme düzeyi olanaksız kılıyor.

Bu yapıtı hazırlayanlar çabalarını bu sürecin yalnız bir, ama en önemli, belirleyici yönünü aydınlatmaya yoğunlaştırdılar. Tekyazımın amacı zaman zaman, Batı Ermenistan'da* yaşayan Kürt halkını, Sivas, Erzurum, Van, Bitlis vb. gibi illeri de kapsayan Kürt hareketinin genel manzarasını sergilemekten ibarettir. Yapıtın amacı, Kürtlerin özgürlük ve demokratik haklar uğrunda mücadelelerinin evrim sürecine, ulusal kurtuluş mücadelesinin oluşmasına ve bu mücadelenin ideolojisi ve politik doğrultusuna, politik parti ve örgütlerin eylemlerine, Kürt toplumunda sosyal-sınıfsal kuvvetler oranının değişmesine ve bu değişimin ulusal demokratik haklar mücadelesine yansımalarına ışık tutmaktır. Yapıt, Kürt halkının yabancı egemenliğe karşı, ulusal bağımsızlık ve özgürlük uğrunda tavizsiz ve direşken mücadelesi konusunda tasarım yaratılmasını olanaklı kılıyor.

Bu yapıtı kaleme almış olan yazarlar, Kürt kurtuluş mücadelesinin bütün sorunlarının tekyazımda eşdeğerli yansıma bulmadığının bilincindedirler. Ama onlar, yapıtın bu şekliyle de, Sovyet Kürt biliminde eksikliklerden birinin ortadan kaldırılmasına olanak yaratacağı ve Kürt tarihinin diğer temel sorunlarının incelenmesine temel olacağı umundadırlar.

"Yeni ve Yakın çağda Kürt Hareketi" başlıklı bu kolektif tekyazımın kaleme alınmasına katılanlar: M. A. Gasratyan (Türkiye Kürtlerine ilişkin bölümler, IV. VIII. Kısım), C. Celil (I. Kısım), O. İ. Jegalina (İran Kürtlerine ilişkin bölümler IV. - VIII. Kısım), M. S. Lazarev (II. ve III. Kısımlar) Ş. H. Mگویان (Irak Kürtlerine ilişkin bölümler, IV. - VIII. Kısım).

* Batı Ermenistan'dan kasıt bugünkü Türkiye Kürdistanı'nın kuzey ve batı bölgeleridir.(yayınvevinin notu)

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Kısım

XIX. YÜZYILDA KÜRT AYAKLANMALARI

XIX. Yüzyılın Başlarında Kürt Emirlikleri

Kürdistan XIX. yüzyılın başlarında iki kez bölünmüş bir ülkeydi. Kürdistan "dışarıdan" giderek Batı Avrupa'nın kapitalist devletleri ile Rusya'nın ekonomik ve askeri-politik bağımlılığı altına düşen Osmanlı İmparatorluğu ile Şah yönetimindeki İran arasında, "içerden" ise daha ortaçağda ortaya çıkan feodal prenslikler-emirlikler arasında bölünmüştü. Baban, Bahdinan, Bohtan, Hakkari ve diğerleri, bunlar arasında en önemli emirliklerdi. Emirlikler kendi aralarında sık sık savaştıkları için, sınırları sürekli değişiyor ve yeniden çiziliyordu. Baban, Soran ve Bahdinan emirlikleri, Bağdat paşalığı terkiğine dahildi. Ama onların Bağdat paşalarına bağımlılığı uygulamada itibarı idi. Yalnız askeri seferler sırasında Kürt emirlikleri paşalara askeri birlik sağlıyor, zaman zaman da onlara değerli armağanlar göndermeyi unutmuyorlardı. Kürt hükümdarlar buna karşılık, devlete vergi ödemekten kurtuluyorlardı (199, s. 100).

Doğu Anadolu topraklarında çok sayıda feodal beylik belirip yayıldı. Bunlarda feodalın egemenliği mutlaktı. Vergilerin ölçüsü, vergilendirme biçim ve yöntemleri, vergilerin toplanması

vb. feodalın keyfine bağıydı.

XVIII. yüzyılın sonundan itibaren Bağdat Paşalığı'ndaki siyasi yaşamda Baban Emirliği etkin rol oynamaya başladı. Bu, Bağdat Paşalığı ile İran arasındaki kavşak bölgede yer alan Baban Emirliği topraklarının stratejik öneminin artmasından kaynaklanan bir durumdu. XIX. yüzyılın başında Baban Emirliği'nin merkezi Süleymaniye kenti idi. 1812 yılında 4 bin dolayında kişinin yaşadığı Süleymaniye kentinin nüfusu, sekiz yıl sonra takriben 10 bini buldu (99, s. 97; 198, c. I, s.120).

XVIII. yüzyılın sonunda, iç savaşlar sonucunda Baban emirinin iktidarı önemli ölçüde zayıfladı. Bu durum, şah ve sultan yönetimi temsilcilerinin Emirliği'nin iç işlerine doğrudan karışmasını kolaylaştırdı.

1803 yılında Abdürrahman Paşa, iktidarını pekiştirme ve Emirliği'nin topraklarını genişletme yönünde enerjik adımlar attı. Abdürrahman Paşa, Bağdat paşalarının karşı çıkmasına önem vermeden, kısa sürede kendi iç durumunu sağlamlaştırmayı başardı ve gerek komşu Kürt emirlikleri, gerekse de Şah'ın Kermanşah'taki genel valisi nezdinde dış bağlaşıklar ve koruyucular aramaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinden kurnazca yararlanan Abdürrahman Paşa, 1806 yılında askerleriyle, Bağdat hükümdarı Ali Paşa'ya karşı çıkan Kermanşah Genel Valisi Muhammet Ali Mirza'nın ordusuna katıldı.

Abdürrahman Paşa hükümdarlığının bunu izleyen döneminin bütününde, bu Emirliği'nin toprakları Bağdat hükümdarı ile Şah'ın genel valisine bağlı askerlerin sürekli saldırı hedefi oldu.

1810 yılında Bağdat Paşalığı'nda fırsat, Kürt emirinin eline geçti. Olaylar şöyle gelişti: Paşalığın son hükümdarı Küçük Süleyman, ayrılmakçı niyetlerini ortaya koyduğu için "fermanlı", yani cezalandırılmayı hak etmiş suçlu ilan edilmişti. Bundan yararlanan Abdürrahman Paşa 20 bin askerle Küçük Süleyman'a ait kuvvetleri bozguna uğrattı ve onu tahttan devirdi. Ve bunu izleyen yıllarda (1813 yılına kadar) kurnaz ve enerjik Kürt hükümdarı, Kürt emirlikleri ile bir yandan Kermanşah'taki genel vali arasında zaman zaman patlak veren şiddetli çatışmalara bakılmaksızın, Baban Emirliği'nin sınırlarını önemli

ölçüde genişletmeyi ve iktidarını sağlamlaştırmayı başardı.

Abdürrahman Paşa'nın 1813 yılında ölümünden sonra, büyük oğlu Mahmut Paşa, Baban emiri oldu. Mahmut Paşa, Baban Emirliği'ni, İran ve Bağdat'ın doğrudan müdahalelerinden savunabilecek yeteneğe sahip bir kişi değildi. Mahmut Paşa'nın hükümdar olduğu yıllar, İngiliz sömürgecilerinin Irak ve İran'da kendi eylemlerini etkinleştirdikleri döneme rastladı. XIX. yüzyılın ortalarında Baban Emirliği tam bir gerileme yaşadı ve Emirlik ortadan kaldırıldı.

Baban Emirliği'ne komşu, Bahdinan ve Soran emirlikleri de daha iyi durumda değildi .

Musul'un kuzeyinde bulunan Bahdinan Emirliği, çok eski zamanlardan beri mevcuttu. Bu Emirlik de Bağdat pašalığı terkibine dâhildi. Emir in konağı, Emirliğin başkenti, İngiliz diplomat ve bilgin R. Laird tarafından "Kürdistan'ın anahtarı" olarak adlandırılan Amadi'de bulunurdu (185, c. I s. 159-160).

Bahdinan öteki Kürt emirlikleri arasında, milli ve dini terkihi bakımından en karışık olanıydı. Bu Emirlikte Müslüman Kürtlerden başka, Yezidi Kürtler, Asurlar, Ermeniler, Museviler ve başka halkların temsilcileri de yaşamakta idi.

XIX. yüzyılı, Bağdat ile Musul hükümdarları tarafından etkin biçimde körüklenen şiddetli iç savaş ortamında karşılayan. Bahdinan 1806 yılında Musul hükümdarının yönetimine verildi. Bu, Türk yönetimini, Emirlik üzerinde doğrudan denetimde kolaylaştıran bir durumdu (86, s. 37).

1808 yılından 1825 yılına değin Bahdinan Emirliği'nin hükümdarı, bütün iktidar adaylarını kurnazca etkisiz duruma getirmeyi başaran Zübeyir Paşa idi. Çağdaşlarının verdiği bilgilere göre Zübeyir Paşa, zekayı ve adaleti, acımasızlık ve kararlılıkla uyumlamış bir kişiydi. Ancak bir defa, Musul hükümdarıyla silahlı çatışmaya girdi.

Zübeyir Paşa'nın ölümünden sonra Bahdinan Emirliği, emir ünvanına aday çıkan Miran Bey, Sait Bey, Musa Bey ve İsmail Bey arasında yeni bir şiddetli iktidar mücadelesi aşaması yaşadı. İsmail Bey'i, kendi tarafına çekmeyi başaran Sait Bey, bu mücadeleden zaferle çıkarak Emirliğin tek hükümdarı oldu.

Bahdinan ve Hakkari'nin batısında yer alan Bohtan Emirli-

ğin'de Kürt halkının etnik ve kültürel gelenekleri özellikle güçlüydü. Cazire* kenti Emirliğ'in merkezi idi. Bohtan Emirliği, Azizan aşiretinden Kürt emirler ailesinin yönetiminde bulunuyordu. XVII. - XVIII. yüzyıllarda gerileme dönemi yaşayan Bohtan Emirliği'nden XIX. yüzyılın başlarında, Emirliğ'in yönetimi 1821 yılında Bedirhan Bey'in eline geçmesinden sonra, yeniden sözedilmeye başlandı.

Hakkari Emirliği, dağlık bir sahada, Van Gölü'nün güney kesiminde, Büyük Zap ırmağının yukarı akıntısında yer alan bir emirlikti. Kuzeyde ve kuzeybatıda Van ve Hoşap bölgeleriyle hemhuduttu. Emirliğ'in merkez kenti Culamerik (Çölemerik) idi. Kentin kalesi, kale içinde birçok mescidi, medrese ve başka kamusal binalar vardı.

Hakkari'nin Kürt emirleri, Şambo hanedanındandı. Emirliğ'in Kürt halkı, aralarında yer yer başka halkların temsilcilerinin de yayılmış olduğu, ayrı ayrı cemaatlerden kurulu büyük bir aşiret birliğini oluşturmaktaydı. Emirliğ'in birçok bölgesinde (Dapraşen, Tiyari vb.) nüfusun temel kesimi Asurlar ve Ermenilerden ibaretti .

Hakkari emirlerinin iktidarı, XIX. yüzyılın başlarında önemli ölçüde pekişti ve genişledi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Van paşalarının komutasındaki Türk askerleri, Hakkari'nin kuzeyinde yaşayan başeğmez Kürtlere karşı birçok sefere giriştiler. Oluşan bu durumdan yararlanan Hakkari emiri, bu aşiretleri kendi güdümüne aldı. XIX. yüzyılın başında Moks (Mukus) bölgesinin bütünü Hakkari emirinin iktidarı altına girmişti (95, s. 160- 161). Kimi verilere göre Hakkari hükümdarı XIX. yüzyılın başlarında iyi silahlanmış 40 bin kişilik bir ordu oluşturabilecek durumda ydı. İran yöneticileri Hakkari hükümdarını kendi güdümlerine almak için çaba harcadılar. İran tahtının veliahtı,

(*) Cizre XIX. yüzyılın başlarında, nüfusunun çoğunluğu Kürtlerden oluşan (takriben 2500 ev) bir kentti. Burada ticaret ve zanaatlar gelişti. Cizre'de üretilen zanaatçılık ürünleri, Musul, Bağdat, Basra ve başka merkezlere gönderiliyordu. Cizre valisi, kentın Bağdat ile İstanbul arasındaki kervan yolu üzerinde bulunan konumundan yararlanarak, taccirlerden gümrük resmi topluyordu.

Azerbaycan hükümdarı Abbas Mirza bu yönde özellikle büyük gayret gösterdi. Abbas Mirza, Beylam büyük Kürt aşiretini kendi tarafına çekmeyi ve onu Hakkari emirine karşı kıskırtmayı başardı (87, s. 168). Hakkari emiri Mustafa Paşa, bunun sonucunda İran şahının egemenliğini tanımak zorunda kaldı.

Soran Emirliği, Bahdinan Emirliği'nin doğusunda ve Baban Emirliği'nin kuzeyinde yer almıştı. Revanduz kenti, 1787 yılında Soran Emirliği'nin merkezi oldu*. XIX. yüzyılın başında bu Emirlikte de iç savaşlar alıp yürüdü. Bu savaşlar sırasında hükümdar adaylarından biri Baban, diğeri ise Bahdinan emirinin yardımına başvurdu.

Bu koşullarda Kürdistan XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına doğru, hükümdarları kendi aralarında savaşlar yürüten küçük feodal mülklere bölünmüştü. Kürdistan ücra ve aşırı ölçüde yoksul bir bölgeydi.

O dönemde İstanbul'un Kürtler üzerindeki egemenliği hayali bir nitelik kazandı, ama buna karşılık Bağdat hükümdarlarının etkisi arttı. Bağdat hükümdarları emirliklerin yaşamını etkin şekilde denetlemek ve onların yaşamına müdahale etmek için, Osmanlıların feodal reisler arasında görüş ayrılıklarını körüklemekte ve dolaplar çevirmekte ifade bulan geleneksel politikasını kullandı. Bunun sonucunda önceleri güçlü olan Baban ve Bahdinan emirlerinin gücü ve birlik ve beraberliği sarsıldı. Bundan, Kürt topraklarını kendi yönetiminde bir feodal devlette birleştirme uğrunda çaba harcayan Soran ve Bohtan Emirliklerinin genç ve kararlı hükümdarları yararlandı.

Güney Kürdistan'da 20'li ile 40'lı Yıllar Arasında Yürütülen Bağımsızlık Mücadelesi

Revanduz sancağı, Kerkük, Erbil (Havler), Koy-Sancak, Süleymaniye ve Harir sancaklarıyla birlikte, Bağdat valisinin emrinde bulunan Şehrizur eyaleti terkibine girmektedir. Revanduz

(*) 1847 yılında Revanduz'da takriben 6 bin Kürt (1600 ev) yaşıyordu.

sancağında genellikle Şivezuri, Piresani ve Revanduk (144, s. 249) boyları yaşamaktaydı. 12 soydan ibaret olan Revanduk (ya da Revandi) boyu, bunlar arasında öncü konumda yer almaktaydı.

20'li ve 30'lu yıllarda Revandüz sancağındaki yönetimi, oldukça yetenekli, enerjik ve kararlı bir kişi olan Mir Muhammet devraldı. Yeni hükümdarı, iktidar adayı olan akrabalarıyla amansız mücadele bekliyordu. Buna sağlam askeri güç gerekliydi. Mir Muhammet, iyi silahlanmış bir birlik oluşturdu. Bu amaç için, babası tarafından biriktirilmiş olan paraları harcamaktan çekinmedi. Mir Muhammet ilk iş olarak, kendi konağını tahkim etti. Kentin etrafında yarı yıkılmış kale duvarları, düşmanın saldırısı halinde güvenilir bir savunma aracı değildi. Mir Muhammet, kentin kuzeyinde daha sonra Naic Kale adını alan yeni bir kalenin yapımını başlattı. Asker ve cephanesini buraya yığıdı. Kent etrafında kale kuleleriyle pekiştirilmiş, üç kapılı sağlam, yeni bir sur yükseltildi. Kentin içinde de savunma donatıları (bu arada kanal da) kuruldu. Yollara karakollar kuruldu. Mir Muhammet bunlar vasıtasıyla, topraklarının değişik bölgeleriyle bağlantıyı sağlıyordu. Bu karakolların bir başka görevi de Emirlikteki düzenin muhafızlığını yapmak, eşkıyaya ve soygunculara karşı mücadele yürütmektir. Revandüz kentinde, yerel yönetimin organı olan divan düzenli çalışmalarda bulunmaya başladı. Mir Muhammet'in vakanüvüsü Vukaya şöyle yazıyor. "Divanın bütün kapıları, buraya gelip arzularını, şikayetlerini bildirebilmeleri için, ziyaretçilere ardına kadar açıktı." (127, s. 32). Kardeşleri ve amcalarıyla giderek şidetlenen görüş ayrılıkları, bu denli tehlikeli nitelik almasaydı, Mir Muhammet belki de bu yeniden düzenlemeleri başlatmayacaktı. Mir Muhammet'in karşıtları arasında, amcaları Timur ve Yahya Bey özellikle büyük etkinlik göstermekteydi. Onların dize getirilmesi için önemli çaba harcanması gerekti.

Mir Muhammet, akrabalarıyla mücadelesini tamamladıktan sonra soyunun topraklarını kendi yönetimi altında birleştirdi ve komşu bağımsız Kürt hükümdarlarının topraklarını istila hazırlıklarına başladı. İlk darbe Brados hükümdarı Selim Han ve oğluna indirildi. Mir Muhammet 1815 yılında onlara ait

Herkil Kalesi yakınında Selim Han ve oğlunu tutsak aldı ve sonra Brados'un öteki hükümdarı Hasan Bey'e karşı yürüdü. Kanlı bir çarpışmadan sonra Hasan Bey kaçmak zorunda kaldı. Mir Muhammet'e ait askerler 1815 yılının Eylül ayında Brados'un esas kalesi Sarou'ya girdi.

Mir Muhammet, Brados'un düşmesinden sonra sahip bulunduğu güçlerin ana bölümünü Mergaver ve Uşnu bölgelerinin hükümdarlarına karşı sürdürdü. Mergaver yolunda Litan boyunu hiç direnişsiz kendi güdümüne aldı, bunun ardından Nalos Kalesi'ni de ele geçirdi. Aynı yıl Zibar boyu da, Mir Muhammet'in güdümüne girdi.

Mir Muhammet, topraklarının savunma gücünün sağlanmasını büyük dikkat gösterdi. ünlü silah üreticileri ve inşaat ustalarını davet etti, Revandüz'da ateşli ve ateşsiz silah ve cephane üretimini örgütledi. İyi silahlar ve üniformayla donanmış, asker sayısı 15 bini bulan ordusu da, bu çalışmalarla birlikte yeniden düzenlendi. Piyade ve süvari askerlerin üniforması, birbirinden farklıydı. Ordu, beş kişilik bir askeri kurul tarafından yönetilmekteydi.

Topraklarına yeni bölgeleri katması, Mir Muhammet'i sivil yönetimde birdizi değişiklik yapmak zorunda bıraktı. İdari meselelere bakan, kale inşaatı, kanal açma, köprü kurma çalışmalarını, ticaret sorunlarını vb. yöneten "serdar"lardan kurulu altı kişilik bir kurul oluşturuldu.

Mir Muhammet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığının işareti olarak altın, gümüş ve bakırdan sikkeler darpetmeye başladı. Sikkelerin ön yüzünde "El Emir Mansur Muhammet Bey" arka yüzünde ise "Darb fi Revandüz" ("Revanduz'da Basılmıştır") yazıları vardır.

Yasalar derlemesinin hazırlanması için bilgin ve bilgelerden ibaret bir kurulun oluşturulması Mir Muhammet tarafından gerçekleştirilen önemli girişimlerden biriydi. Resmi vakayiname yazıcılığı uygulandı. Sulama sistemi ve köprüler inşaatı büyük boyutlar kazandı. Emir ve serhanlar konağı, Mir Muhammet'in büyük yapılarından biriydi.

Sivil yönetimin yetkinleştirilmesine büyük dikkat ayrıldı. Her kent veya büyük yerleşim birimi, Emir tarafından atanan

yönetimce yönetiliyordu. Ekonomik yaşamı yoluna koyan Mir Muhammet, çapulculuğu ve hırsızlığı acımasızca cezalandırıyordu. (174, s. 65)

Mir Muhammet 1818 yılında kendini "Emir-i Mansur", yani bağımsız hükümdar ilan etti. Temelde Kürt askerinin yeniden düzenlenmesine dayanan Mir Muhammet, iktidarını Kürdistan'ın öteki bölgelerine de yaymaya başladı. Bunu yaparken, yalnız kuvvete değil, iknaya da dayanıyordu. Nitekim Harir ve Hoşnav bölgelerini barışçı yolla kendi topraklarına katmayı başardı.

30'lu yılların başlarında Mir Muhammet'in iktidarı artık Musul'dan İran sınırına değin uzanan geniş bir bölgeye yayılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt bölgelerinde iktidarını pekiştiren Mir Muhammet, İran'ın Kürt bölgelerini de topraklarına katmayı düşünüyordu. Bu düşüncesini uygulamada Rusya ile İran arasında Türkmençay Barış Antlaşması'nun imzalanmasından sonra, Şah'in dikkatinin bütünüyle, ülkenin doğusunda karmaşık hal alan duruma yönetilmiş bulunmasından yararlanmak istiyordu.

Murat Bey komutasındaki Mir Muhammet müfrezeleri, kayda değer bir direnişle karşılaşmadan Lahican ve Mukri Kürtlerinin yaşadığı bölgelere girmeye başladılar. Mir Muhammet ele geçirilen topraklarda cehpe ardının pekiştirilmesi için kaleler kurmaya, yarı yıkılmış istihkamları yenilemeye girişti. Kürtlere karşı gönderilen İran askerleri Mahmutca köyü yöresinde bozguna uğratıldı.

Ama bu dönem içinde artık, genç Kürt devlet kuruluşuna karşı tehlike olgunlaşmaktaydı. Bu tehlike İran tarafından gelmiyordu. Osmanlı Sultanı 1833 yılında Mısır hükümdarı Muhammet Ali ile barış imzaladıktan sonra, Kürt ayrılıkçılığına kesin olarak ve ebediyen son vermek üzere Sivas Valisi Raşit Paşa komutasında büyük bir ordu donattı. 1834 yılının yaz aylarında 40 bin kişilik bir ordu, Irak'ın Kürt bölgelerinde kuzeyden ilerlemeye başladı.

Raşit Paşa komutasındaki Türk askerleri Kürdistan'da ilerleyerek birkaç ay içinde Revanduz yakınlarına ulaştılar. Gelmekte olan kış, Raşit Paşa'yı ülkenin derinliklerinde ilerlemeyi dur-

durmak ve kış aylarında askerlerini kentlere yerleştirmek zorunda bıraktı. Gelecekteki taarruzun bütün önemini değerlendiren Sultan, Bağdat ve Musul hükümdarlarına askerleriyle birlikte Raşit Paşa'ya katılmaları için emir verdi.

Türklerin yeni bir sefere yoğun hazırlıkları 1836 yılının bahanna kadar olanca güçle sürdürüldü. Türk askerleri Bohtan'ı istila ettikten sonra, Zaho'ya, sonra da Akr'a doğru ilerlediler. Akr kenti üç ay boyunca direndi. 1836 yılında İran da Revanduz'un Kürt hükümdarına karşı savaş başlattı. Bu arada Raşit Paşa bütün gücüyle Revanduz'a doğru yürüdü. Mir Muhammet kent çevresini güçlendirdi ve direnme hazırlıklarına başladı. Çözücü çarpışma Harir ırmağı vadisinde oldu. Emir'in kardeşi Ahmet Bey komutasındaki 40 bin kişilik Kürt ordusu, Türk ordularına karşı çıktı. Kürt güçlerinin baskısı karşısında, düşman gerilemek zorunda kaldı.

Bu çarpışmadan sonra kurnazlığa başvuran. Raşit Paşa, Revanduz emirine gönderdiği mektupta, kendisine "gerçek bir müslüman" olarak hitap ederek onu, müslüman kanı dökmemeye çağırdı. Bazı mollalar ve Emir'in çevresindeki öteki din adamları bu çağrıya kapıldı. Mir Muhammet görüşme önerilerinin tümünü geri çevirdi, ama nihayet Revanduz'a giden bazı yolları açtı ve Emir, 1836 yılının Ağustos ayı sonunda askerleri su ve yemek kıtlığı çektiği için, teslim olmak zorunda kaldı. Kale yağmaya terkedildi. Tutsak alınan Mir Muhammet İstanbul'a gönderildi ve orada, çok geçmeden Sultan II. Mahmut'un emri üzerine öldürüldü. Bunun sonucunda Revanduz Emirliği dağıldı ve Mir Muhammet'in varisleri, Türklerin desteğini aramaya başladılar.

Revanduz kentinin ele geçirilmesiyle yetinmeyen Türk güçleri, Emirliğ'in öteki topraklarını da güdümlerine almaya devam ettiler. Yerli masum halka karşı eziyet ve baskılar üç ay boyunca sürdürüldü. Tahmini hesaplara göre, bu dönem içinde 10 bin Kürt öldürüldü, birçok köy yağmalandı, yakılıp yıkıldı. Ama Türkler de büyük kayıplara uğradılar. Türk ordusunda da salgın hastalıklar alıp yürüdü. Nitekim yalnız bir Kürt kalesinin kuşatılmasında 4 bin dolayında asker öldü. 1837 yılının Ocak ayında Raşit Paşa da Diyarbakır'da koleradan öldü (196, s .375). Onun yerine

atanan Hafız Paşa, 1837 yılının yaz mevsiminde Kürtlere karşı askeri hareketi yeniledi. Hafız Paşa, yerli halkı fiziki olarak yoketme hareketinden başka, birçok Kürt'ü ülkenin uzak bölgelerine sürdüdü.

Hafız Paşa'nın Kürdistan seferi, Mısır hükümdarı Muhammet Ali ile Babiali arasında çıkan bir çatışma sonucunda durduruldu. Hafız Paşa'nın askerleri Kürdistan'dan çekildi ve 1839 yılının Haziranında Nusaybin yöresinde Mısırlılar tarafından bozguna uğratıldı. Kürtler arasında yeniden hareketlenme başladı.

Kürdistan'ın "istilasının" birinci aşaması 1839 yılında sona erdi. Bu aşamada halkın direnişi acımasızca bastırıldı. Türk istilacılarının yolunun geçtiği yerler ateşe verildi, buralarda yaşayan insanlar kılıçtan geçirildi. Bölgelerin birçoğunda, halkı baskı altında tutan ve ülkeyi yağmalayan Türk yönetimi kuruldu. Fallmereyer, bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "ülkeye reisin yönetiminde ortaya çıkan ve gelişen ataerklik yönetim yerine İstanbul'dan, satın aldıkları görevin bedelini kısa sürede faiziyle iade etmek isteyen yağmacı müstebit idareciler geldi" (66, s. 397).

Bağdat hükümdarı Muhammet Paşa'nın acımasızlığı özellikle kayda değerdi. Muhammet Paşa, başeğmez Kürtlere karşı seferden dönüşünde "kent kapılarına, öldürülen asilerden kesilmiş birçok kulağı astırdı; Paşa, Berecük sakinlerine, bir kere daha ayaklandıkları taktirde her birini kazığa oturtacağı uyarısında bulundu (66, s. 403).

Bohtan bölgesi, Kürt kurtuluş hareketinin yeni atılımının merkezi oldu. Mücadelenin başına, hükmü Diyarbakır'a kadar uzanan topraklarda geçen Cizre beyi Bedirhan Bey geçti.

Bedirhan Bey, 30'lu yıllarda Raşit Paşa'nın askerleriyle doğrudan çatışmaya girmekten kaçınmayı ve önemli askeri gücünü korumayı başardı. Bu gücü, Bağdat ve Musul Paşaları da gözönünde bulundurmak zorundaydı. Bedirhan Bey bağımsızlığını sultan hükümetinden de gizlemiyordu. Türk ordularının Mısırlılar tarafından bozguna uğratılmasından yararlanan Bedirhan Bey topraklarını genişletti. Bu arada, eskiden düşmanı olan Hakkari hükümdarı Nurullah Bey'le ilişkilerini düzeltme ve onunla Sultana karşı ortak hareket etme doğrultusunda

anlaşmaya varma fırsatı buldu. Bununla birlikte Moks hükümdarı Abdal Han'ı da kendi tarafına çekmeyi başardı. İran'da büyük Kürt hükümdarı olan Ardelan valisi de bir zaman sonra onlara katıldı.

İttifaka giren taraflar kendi topraklarında yarı yıkılmış kaleleri ve istihkamları yenilemeye, sahip buldukları asker sayısını artırmaya başladılar.

Bedirhan Bey, Cizre'de özel olarak davet edilmiş silah ustalarının yardımıyla, biri barut, diğeri silah imali için iki fabrika kurdurdu. Bu onun, Kürt boyları yöneticileri arasında saygınlığını önemli ölçüde pekiştirdi. Bedirhan bey, askeri meseleler alanında güvenilir uzmanlarına sahip olmak amacıyla, genç Kürtleri Avrupa'ya gönderdi (52, s. 42). Kürtlerle birlikte yaşayan Ermeni ve Asurlara destek temin etme uğrunda çaba harcadı. Bedirhan Bey, gelecekte kuracağı devletinde Ermenilere ekonominin yönetimini vermek niyetindeydi. Aradan çok geçmeden, genellikle Deh kasabasından birçok Ermeni onun ordularına katıldı. Aralarından bazıları Bedirhan'ın danışmanı oldu.

Bedirhan Bey, emrinde bulunan topraklarda yaşayanların can ve mal güvenliğini sağlamayı, çapulculuk ve yağmacılığa son vermeyi, vergi toplama işlerini düzene koymayı başardı. Bunlar, onun halk arasındaki saygınlığını oldukça arttırdı. Dittel, Kürdistan'ı dolaşırken, yollarda sık sık Bedirhan Bey topraklarına doğru giden büyük Kürt göçmen gruplarına rastladı. Dittel bu yolculuğuna ilişkin notlarında şöyle diyor: "Onun, toprak dağıtmak için yasaları ve koşulları var. Ama huzur ve güvenlik, bu koşulların bütün elverişsizliğine tercih ediliyor" (85, s. 207). Bedirhan Bey'in topraklarına sığınanlardan aranan birinci koşul, ata, tüfeğe, kılıca ve tabancaya sahip bulunmaktı. Bu koşul, ordunun hızla büyümesini sağlıyordu. Onun topraklarından geçip giden Avrupalılar, Asya ülkelerinin başka hiçbir bucağında rastlamadıkları güvenliğe son derece hayret etmişlerdi (200, s. 55).

Bedirhan Bey Emirliği'ne göçeden her Kürt köylüsüne birkaç kuruş karşılığında toprak temin edilmekteydi. Bundan başka köylü, sürüleri için küçük bir vergi de ödemekteydi. Bedirhan

Bey, maddi durumları ağır olan kişilere para yardımı bile yapmaktaydı. Görgü tanıklarının kaydettiğine göre "bey paraları yüzlerce dul, çocuk, kimsesiz ve güçsüz insanlar arasında paylaştırmaktaydı" (200, s. 54).

Çağdaş bilimleri öğrenmek için Avrupa'ya insan gönderilmesi Bedirhan Bey'in önemli girişimlerinden biriydi.

Askeri-politik ve sosyo-ekonomik konumlarını pekiştiren Bedirhan Bey, uygulamada bağımsız hükümdar oldu. Bir zaman sonra ön yüzünde "Bohtan emiri Bedirhan" yazısı, arka tarafında ise Hicri 1258 (1842) tarihi bulunan kendi sikkelerini bastırmaya başladı. Bedirhan Bey, Cizre'yi devletinin başkenti ilan etti. Burada Kürt bayrağı göndere çekildi. Bağlaşık Kürt hükümdarları, yeni devleti destekleme ve savunma yemini verdiler (134, s. 45).

Ama Bedirhan'ın topraklarındaki bu başarılar döneminde, Kürt ulusal hareketi için elverişli olmayan eğilimler de gelişmeye başladı. Kürt hükümdarları ile Hakkari yöresinde yaşayan Asurlar cemaatinin başı Mar Şimun Mar-Yohan arasındaki ilişkiler bozuldu. Bunda, Türkiye'nin stratejik bakımdan önemli olan bu bölgesinde Hıristiyan Asurları kendi dayanağı durumuna getirme denemesinde bulunan Amerikan misyonerleri ile İngiliz diplomatik temsilcilerinin suç payı büyüktü. Kürtler ile Asurlar arasındaki ilişkiler o denli gerginleşti ki, dolaysız silahlı çatışma tehlikesi ortaya çıktı. Bu durum, Türk yöneticileri için çok uygundu. Musul hükümdarı, Asurlar ile Kürtler arasında çıkacak bir çatışmanın taraflardan her ikisini de ciddi ölçüde zayıf kılacağı, bunun ise kendisine, onlarla ve ötekileriyle başa çıkma fırsatı yaratacağı düşüncesindeydi. Musul hükümdarı, bir yandan Kürtleri Asurlara karşı dolaysız saldırılara, öte yandan, İngilizlerle birlikte Sultan'ı Bedirhan'a karşı kışkırtıyordu. Kışkırtıcıların gayretleri boşa gitmedi. Kürt Beyleri 1843 yılında Asurlara karşı katliam ve yağma kundakladılar. Asurlar, Musul'da İngiliz konsolosu, Asur kökenli Rassam'a resmi şikayette bulundular, Rassam ise, İstanbul'daki Büyükelçisi aracılığıyla Sultan'dan Beirhan Bey'in cezalandırılmasını istedi (143, s. 56) Sultan hükümetine de, zaten bu gerekliydi. Şimdi artık, Kürtlere karşı yeni bir sefer hazırlığını

engelsiz başlatabilirdi. Ama önce Doğu Anadolu askeri valisi Hafız Paşa'ya, Sultan iktidarının tanınmasını sağlamak için barışçı yöntemleri denemesi talimatı verildi. Ne var ki, armağanlar ve vaatlerle Bedirhan Bey'i bunu ikna etmek için girişilen bütün denemeler başarısız kaldı (115, s. 144).

1847 yılının Mart ayında Kürtlere karşı askeri kampanya hazırlıklarına başlandı. Doğu Anadolu'da Türk askerlerinin yeni başkomutanı Osman Paşa, görevine enerjik bir şekilde sarıldı. Yeni asker için genel seferberlik ilan edildi. 1847 yılının Mayıs ayı ortalarında Osman Paşa'nın ordusu artık taarruza geçmeye hazırды (222, 1847, No: 285).

Haziran 1847'de ordu kuzey yönünde ilerledi. Ordu önce, Cizre'nin kuzeyinde Bedirhan Bey'in mütteliklerinin direnişini ortadan kaldırmaya girişti. İlk darbe Abdal Bey'e indirildi. Bu harekate katılan Türk askerlerinin sayısı 25 binden fazla iken, Kürt güçleri 15 -17 bin kişiden ibaretti (222, 1847, No: 290).

Bedirhan Bey düşmanı karşılamaya özenle hazırlık yaptı. Zor aşılır ve istihkamları bakımından iyi pekiştirilmiş dağlık bölge, hemen yolvermez durumdaydı. İlk çatışmada Türk güçlerinin sayıca üstünlüğüne rağmen, Kürtler zafer kazandı. Ama sağ kanat komutanı Ezdaşir'in ihaneti sonucunda Türkler, Bedirhan Bey'in ardına geçti ve onu, kendi konumlarını terketmek zorunda bıraktı. Bedirhan Bey 5 bin kişilik müfrezesiyle Eruh Kalesi'ne sığındı. Kale üç gün boyunca direndi. Bedirhan Bey 20 Temmuz günü, kuşatılanların güvenliği için güvence aldıktan sonra, Osman Paşa'ya teslim olmak zorunda kaldı (130, s. 555).

Türk askerleri Kürtlerin direnişini ortadan kaldırırken Cizre bölgesinde birçok köyü harabeye çevirdiler. Bedirhan Bey'in malı-mülkü satıldı (74, s. 116). Bedirhan Bey'in kendisi ise ailesiyle birlikte sıkı güvenlik önlemleri arasında İstanbul'a gönderildi.

Osman Paşa, Bedirhan Bey'in tutsak alınmasından sonra, diğer Kürt reislerine karşı cezalandırma hareketini sürdürdü. Osman Paşa'nın ordusu 15 Ağustos günü Siirt'e ulaştı ve burada kentin masum halkına karşı kıyım başlattı.

Kürdistan'da gerilla savaşı devam etti. Bu savaşı, ne

yıkımlar, ne açlık, ne de az zaman sonra başlayan kolera salgını durduramadı. Binlerce köylü bu hastalığın kurbanı oldu. Salgın, bir süre sonra Osman Paşa'nın ordusuna sıçradı. Yalnız 1847/48 yıllarının kış mevsiminde Bitlis kentine yerleşmiş bulunan bu ordudaki askerlerin dörtte üçü koleradan öldü (200, s. 60).

Sultan idarecileri, Kürtler üzerindeki zaferi o denli önemli sayıyorlardı ki, Osman Paşa'nın seferinin tamamlanmasından sonra, bir yüzünde Bedirhan Bey'in Eruh Kalesi, diğer yüzünde ise yenilmiş "Kürdistan Madalyası" çizilen özel bir madalya bile basıldı. (67, s. 46).

Kürtlerin gelecekte olası etkinliklerini önlemek için, bütün başlıca Kürt merkezlerine Türk müfrezeleri yerleştirildi. Bölgelerin yönetsel dağılımında ciddi değişiklikler yapıldı. Cizre, Hakkari ve Pervari bölgeleri bir genel valilikte birleştirildi.

Kırım Savaşı Döneminde Kürt Hareketi (XIX. Yüzyılın 50'li Yılları)

Türk ordusunun 30'lu ve 40'lı yıllarda Kürdistan'da gerçekleştirdiği askeri hareket, Kürt feodal ayrılmışlığının hezimetine, bağımsız ve yarı bağımsız Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasına götürdü.

Türk yönetimi Kürdistan'a yerleşmeyi başaramadan, Rusya'ya karşı yeni bir savaş hazırlığı sorunuyla karşı karşıya geldi. Türk hükümeti doğu bölgelerinde yaşayan halk arasında saygınlığa sahip değildi. Türk ordusunun Kürtlere karşı son seferlerinin anısı, halkın belleğinde henüz canlıydı. Bununla birlikte birçok etkili Kürt reisini sürgüne gönderen sultan hükümeti, kendisini büyük ölçüde sosyal temelden yoksun kıldı. Oysa bu temele dayanarak, Kürtlere etki edebilirdi.

Kürt halkın Türk idarecilerinden memnuniyetsizliği açık seçik ortadaydı. Kürtlerden yeni asker toplanması için çıkarılan çağrılar her defasında kuvvet kullanılarak gerçekleştirildi. Kürtler arasından orduya asker toplama seferinde gözlemci olan H. Moltke, halkın Türk idarecilere karşı düşmanca tutumunu belirt-

ti. Seferberliği "insan avına" benzetiordu. Askere alınan insanlar, elleri arkalarına bağlanarak taşınıyordu (192, s. 354). Erkekler, seferberlikten kaçınmak için dağlara sığınyordu. Sultan idaresi bir tek Rusyayla hem hudut böğelerde yaşayan Kürt boylarına güven bağılıyordu. Onları yağmacılık ve savaş ganimeti olasılığıyla kendine kazanıyordu. Ne var ki, bu Kürtler arasından birçokları da, Türk askerlerinin zaferine inanmadıkları için, başlamak üzere olan savaş konusunda dikkatli bir konum alıyorlardı. Rusya'nın Kafkaslardaki bölgesinde yaşayan Kürtler, son ferdine dek Türklere karşıydı. Rus komutanlığı bu Kürtler arasından, Albay M. T. Loris-Melikov'un genel komutanlığında iki alay oluşturdu. Bu Kürt alayları, en iyi yönleriyle kendini gösterdi (28, s. 33,35 ; 225, 1897, No: 55).

Türk ordusu saflarında yer alan Kürtler isteksiz savaşıyordu. Türk ordularına topu topuna 4-5 bin süvari Kürt katıldı. Üstelik Kürt süvariler yalnız Kafkasya cephesinde 1853 yılının sonbaharında başlayan ilk büyük çarpışmaya iştirak etti. Doğu (Kırım) Savaşı'nda, 1 Aralık 1853 günü Beşgedikler çarpışmasında Ruslar Ahmet Paşa'nın askerlerine darbe indirince, Kürtler, Türklere yüz çevirdi, silahlarını onlara karşı yönelterek, Türklere hezimetini tamamladı (9, c. 10, s. 773). Görgü tanıklarının anlattıklarına göre, Kürtler Türklere karşı öylesine büyük özenle çarpıştı ki, bu çarpışmaya katılan bütün düzenli Türk askerlerinden en çok 5-6 bini Kars'a geri dönebildi (232, 1854, No: 11). Savaşın başında Türklere yanında yer alan Bezik, Cemadinli ve Milani boylarının 14 reisi Aralık 1853'de Aleksandropol'e giderek, Rus idarecilerine itaatlerini belirttiler.

Loris-Melikov, Ekim 1854'te, etkili Kürt reisi Kasım Han ile başarılı görüşmelerde bulundu. Bu da hudut boyu böğelerde yaşayan Kürtler arasında Rusya'nın konumlarının daha öte pekişmesine götürdü.

Rus askerlerinin Temmuz 1854'te Küçük Dere'de (Çingilli tepelerinde) kazandığı başarılar ve Beyazıt kentini ele geçirmeleri, Kürtlerin sempatilerinin Rusya lehine daha öte değişmesine götürdü, Kürdistan'da olayların seyrine güçlü etki gösterdi. Türk idarecilerinden memnun olmayan halk, ayaklanma fırsatı arıyordu. Rus askeri komutanlarından Lihutin, bununla ilgili

olarak şunları yazdı: "Paşaların rüşvetçiliği, adaletsizliği ve zorbalığı, aradan çok geçmeden yalnız Kürtler arasında değil, Kürt komutanın yönetiminin, Paşaların yönetimine kıyasla daha hafif ve iyi olduğunu kavrayan Asurlar arasında da genel memnuniyetsizlik doğurdu" (113, s. 256). Bunu Avrupa gazetelerinin muhabirleri de doğruluyordu. (225, 1855, No: 23, Ek). Bu dönemde Türkiye Kürdistanı'nda Bedirhan Bey'in yeğeni Ezdanşir'in* yönetiminde büyük ayaklanmalardan biri patlak verdi. Ayaklanma Bohtan-Cizre-Hakkari bölgelerini kapsadı. Ezdanşir iki bin kişilik müfrezesinin başında Bitlis kentine doğru ilerledi. Ezdanşir, yerli halkın geniş desteğiyle Bitlis'i kolayca ele geçirdi ve Kaymakam Ali Bey'i öldürdü (9, c. 11, s. 326).

Ayaklanma olağanüstü bir hızla yayıldı. Van ve Moks'ın güney bölgelerinde Kürtler, Tali Bey'in öncülüğünde, Ezdanşir'e katıldılar. Bedirhan Bey'in oğulları da hükümdarları olan Türklere karşı çıkarmayı başardıkları önemli sayıda askerleriyle ayaklananlar arasında yer aldılar (50, s. 148) Hıristiyanlar (Asurlar) da bu arada ayaklanmalara yardım ettiler.

Ayaklanma Türk idarecileri korkuttu. "Courier de Lyon" gazetesinin İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre "Osmanlı hükümeti, her gün biraz daha güçlenen ve bastırılması olanaksız olan ayaklanmanın dehşetli boyutlar almasından ve Ermenistan'ı ve hatta Anadolu'nun Hıristiyan halkını da kapsamasından korkuyordu" (225, 1855, No: 23, Ek).

Askerlerin sayısı artık 30 bini bulan Ezdanşir, 1855 yılının başında, ciddi bir direniş görmeden, Van Gölü'nün güneyinde Musul'a kadar uzanan Kürt topraklarını ele geçirdi. Ayaklanmalar burada silah fabrikasını, hazineyi ele geçirdiler, yerli yönetim temsilcilerini kovdular. Musul'daki Yezidi Kürtler de Ezdanşir'e faal destek gösterdiler. Yezidilerin emiri Hüseyin Bey beş bin kişilik Türk ordusunu bozguna uğrattı, beş top arabasını ve Siirt kentini ele geçirdi. (9, c. 11, s. 326).

(*) Sultan hükümeti Ezdanşir'in güçlenmesinden korkarak daha Kırım Savaşı öncesinde, Bedirhan Bey'e karşı savaşında Türklerin yardımına güvenen Ezdanşir'i Kürdistan'ın yönetiminden uzaklaştırdı. Beklentilerinde aldatılan Ezdanşir, Türk idarecilere karşı harekete geçmek için fırsat kolluyordu.

Türk hükümeti, bunun sonucunda gayet zor bir duruma düştü. Ordunun başlıca bölümleri Rus-Türk cephesinde bulunuyordu. Kent garnizonlarından acilen toplanarak oluşturulan Kengam Paşa komutasında bir ordu 1855 yılının Ocak ayında Bağdat'tan yola çıkarak, Ezdanşir'e karşı yürüdü. Ve bu ordu, Kürtlerle, Siirt yöresinde daha ilk karşılaşmasında bozguna uğratıldı. Yerli Rum ve Araplar da ayaklananlara katıldılar. (113, s. 257).

Rusya'dan gelecek yardıma güvenen Ezdanşir, Rus askeri komutanlarıyla ilişkiler kurma denemesinde bulundu. Ezdanşir, Beyazıt'ı ele geçirmelerinden sonra, hareketi güney yönünde etkinleştirmeleri ricasıyla Rus askeri komutanlarına beş kez mektup gönderdi. Ezdanşir, ayaklananların güçlerini Bitlis'te Ruslarla birleştirmeyi, bundan sonra da birlikte Erzurum'a doğru ilerlemeyi düşünüyordu (113, s. 257). Ama Ezdanşir'in mektupları, o sıralarda Rus ordusu bu bölgeyi terketmiş olduğu için adreslerine ulaşamadı. Bununla birlikte, o dönemde Erivan birliklerinin kurmayını yöneten Lihutin'in de doğruladığı gibi, Rus askeri komutanları bu mektupları almış olsalardı bile, herhangi bir girişimde bulunacakları kuşkuluydu. Çünkü Erivan birliği daha kış mevsiminde ilerleme hareketini durdurmuştu.

Ayaklanma Şubat ve Mart aylarında en büyük boyutlara ulaştı. Askeri hareket Batı Ermenistan'a değin yayıldı. Ezdanşir, Van paşasından Van kentini teslim etmesini istedi. Ayaklanma Erzurum ve Beyazıt'a doğru da yayıldı. Türk ordusu komutanlığı bu koşullarda, kuvvetlerinin bir bölümünü Rus-Türk cephesinden alarak Ezdanşir üzerine sürmek zorunda kaldı. Ama yalnız Kürtlere karşı savaşan Türk askerlerinin komutanı Mehmet Paşa Mart ayının başında, Cizre kenti yöresindeki Derban köyü yakınında ayaklananları bozguna uğratmayı başardı. Oluşan durumdan yararlanan Musul'daki İngiliz konsolosu, olaylara müdahale etti. İngiliz konsolosunun etkin katılımıyla Kürt boylarının birçok reisi, Türk idarecilerle barıştırıldı. Bu durumda Ezdanşir, hareketi durdurmak ve ailesiyle birlikte, Cizre ilinde, savunma açısından iyi pekiştirilmiş bulunan Gasra Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. (113, s. 258-259).

Ezdanşir, Nisan ayı başında Erivan birliği komutanına somut

öneride bulundu. Ezdanşir, Muş kentine, oradan Bitlis kentine doğru ilerlemeyi ve Bitlis'te Rus ve Kürt kuvvetlerinin birleşmesini önerdi. Ne var ki, beklediği yardımı göremeyen Ezdanşir, başarı umutlarını yitirdi ve İngiliz konsolosunun etkisiyle Türk idarecilerle görüşmeler yürütmeye rıza gösterdi. İngiliz konsolosunun vaatlerine ve "şeref" sözüne inanan Ezdanşir, hükümet temsilcileriyle görüşmelerde bulunmak üzere Gasra Kale'den çıktı. Hemen tutuklandı ve İstanbul'a gönderildi. Yönetimden yoksun kalan ayaklanma tezelde sona erdi. Türk idareciler böylece, Kürdistan'ı fazla kan dökülmeden yatıştır-mayı başardılar.

Bu ayaklanmanın Türkiye için yarattığı tehlike o denli büyüktü ki Sultan hükümeti, ayaklananlara karşı kazanılan zaferden sonra özel bir madalya bastır-dı. Kürdistan'a getirilen ordu, acilen Rus cephesine geri döndürüldü. Ama Ezdanşir'in ayaklanmasının sona ermesinden sonra da Kürtlerin Ruslarla askeri işbirliği için gerçek olanaklar vardı. Türk ordusu komutanlığı bir süre, Rusların, Kürtler arasında büyük saygıya ve on binlerce silahlı Kürdü ayaklandırma yeteneğine sahip bulunan Ezdanşir'in kardeşi Ömer ağayla ilişkiler kurmasını endişeyle bekledi. Ne var ki, Rus askerleri, yollarında güçlü şekilde tahkim edilmiş Kars'taki Türk kalesi durdukça, Kars bölgesi Kürtleri, ilerlemelerini engellemese bile, Batı Ermenistan'ın derinliklerine doğru yürümek niyetinde değildi.

Bu bölgenin en etkili reisi Kasım Han, Loris Melikov aracılığıyla Ruslarla dostluk ilişkilerini sürdürmeye devam etti. Yalnız Rusların Kırım Cephesi'ndeki başarısızlıklarından dolayı Kasım Han, açıkça Rusların tarafına geçmekten çekiniyordu. Bu durum Rus askeri komutanları arasında kuşku ve memnuniyetsizlik yarattı. Ama Kasım Han, Türklere sempati beslemiyordu. Kasım Han, Anadolu Türk orduları komutanı Kerim Paşa ve Kars Valisi Sari Paşa'nın, Kars'a gelmesi için yaptıkları davetlerden hiçbirine razı olmadı (50, s. 116). Kasım Han'a bağlı Kürtler Türk ordusunda görev almaktan değişik bahanelerle kaçınıyorlardı.

Rus askerleri Temmuz ayının sonunda Kars'ı bütünüyle kuşattılar. Loris Melikov, kuşatılmış olanlara besin maddeleri

taşıyan atlı araba katarlarına saldırılar için gönüllülerden (Gürcü, Ermeni, Kürt vb.) partizan müfrezeleri örgütledi (135, c. 2, s. 535). Kürtler bu müfrezelere büyük istekle katıldılar. Kars Paşalığı Kürtlerinin Ruslara sempatisi, genellikle Rus ordularının yerlilere iyi davranmalarından kaynaklanıyordu. Halktan ordu yararına yalnız harac toplanıyordu. Rus komutanlığı bütün yiyecek maddelerinin karşılığını halka mevcut parayla ödüyordu. Kasım 1855'de Kars'ın düşmesiyle, Kafkasya Cephesi'ndeki askeri hareket genel hatlarıyla sona erdi.

Kırım Savaşı Kürt halkı ile Türk idareciler arasında derin çelişkiler ortaya çıkardı. Ezdanşir ayaklanması, bunu özellikle parlak bir şekilde meydana koydu. Bu sürede Kürtler Ruslara karşı büyük sempati gösterdiler. Kürdistan'daki kaynaşmalar savaştan sonra da devam etti. 1856 yılında büyük bir Kürt ayaklanması patlak verdi. Hareket Diyarbakır vilayetinde Reşkotanlı boyu ile Yezidi Kürtler arasında başladı. Dersim'in dağlık bölgesi de ayaklandı. Muş, Van ve Erzurum paşalıklarında Kürtler ile Türk askerleri arasında büyük çarpışmalar oldu. Muraviev'in bildirdiğine göre "anlatılan büyük kargaşalıklar, Beyazıt Paşalığı sakinleri tarafından, gerek Kürtlerin, gerekse Yezidilerin, Rus askerlerinin gelmesini beklemeleriyle izah ediliyor." (9, c. 11, s. 239).

Kürtlerin Türk aleyhtarı tutumları ve Kırım Savaşı'ndan sonra uygulamada bağımsız durumlarını koruma uğrunda mücadeleleri, en parlak şekilde Dersim'de ifade buldu.

XIX. Yüzyılın 60'lı-80'li Yıllarında Kürt hareketi

Dersim'in istilası tarihi, 30'lu yıllarda gelişen olaylarla başladı. O zaman Raşit Paşa'nın ordusu, Mısır seferinden sonra, Kürdistan'ı yatıştırmak üzere geri döndü. O dönemde Dersimlilerin mücadelesinin başında, etkili Kürt aşiretlerinden birinin temsilcisi olan Şah Hüseyin Bey vardı.

Türk hükümeti, Kırım savaşı arifesinde, cephe ardını Dersimli Kürtlerin ani saldırılarından korumak için olağan askeri bir sefer örgütledi. 15 bin kişilik bir ordu, sivil halka da acımadan

olağanüstü bir gaddarlıkla Dersim'i yatıştırmaya girişti. Bu arada Kürdistan'ın birçok sakini köle olarak İstanbul'a gönderildi. Türk askerleri hileyle yakalamayı başardıkları Kürt reisleri asarak, kazığa oturtarak, yakarak, üzerlerine petrol dökerek ve derilerini yüzerek, canavarca katlettiler. Direniş örgütlemeyi başaramayan Şah Hüseyin Bey'in oğlu Ali Bey, Türk ordusunu altedip zor aşılır dağlık bölgelere çekmek ve ordan onu kısım kısım bozguna uğratmak amacıyla geri çekilmeye başladı. Çarpışmalarda güçlerini zayıf düşüren ve tam bozgundan korkan Türk askerleri, kimi stratejik muntakalarda, genellikle Erzincan-Harpüt yolunda küçük garnizonlar bırakarak güçlerinin esas bölümünü Dersim'den çıkardılar. Ordunun çekilmesinden sonra kentte kalan Türk memurlar, bir süre sonra Dersim'den kaçmak zorunda kaldılar. İşte böylece, Türkiye'nin Kırım Savaşı başlayana değin, Dersim'i, Rusya İmparatorluğu'na karşı savaş hazırlığının dayanak noktası durumuna getirme denemesi başarısız kaldı.

Sultan hükümeti, Kırım Savaşı'ndan sonra, yeniden Dersimli-leri yatıştırmaya kalkıştı. Savaştan sonra yorgun olan Türk askerleri, bu kez de Dersim'i dize getirmeyi başaramadılar yalnız daha önce istila edilmiş bölgelerde Türk yönetimini yenilemekle kaldılar.

Dersimli Kürtleri silah gücüyle dize getirmeyi başaramayacaklarını anlayan Türk idareciler havuç ve sopa politikasına başvurdular. Zamanla bu politikanın daha başarılı olduğu görüldü. Sözelimi Erzurum'daki Rus konsolosunun İstanbul'daki büyükelçisine gönderdiği mektupta Erzurum hükümdarı Semih Paşa'nın "ora Kürtlerini, biri hükümetten korunma, himaye ve hediyeler bekleyen, birbirine düşman iki partiye ayırmayı başardığından" sözediyordu. (50, s. 71).

Dersim'de ihtiyacı karşılayacak yolların bulunmaması, Türklerin ceza(tenkil) hareketi uygulamalarını engelliyordu. Türk idareciler bu engelin aşılması için halkı, Diyarbakır'dan başlayarak Pülümür, Hozat, Mazgirt ve Palu'dan geçip Erzincan'a götürecekt yollar yapmaya zorlama denemesinde bulunuyordu. Semih Paşa, Dersim'li Kürtlerin hiçbir zaman haraç ödememiş olmasından hareket ederek "Kürtlerin şose yolları

yapımında çalışmasını vergi borcu yerine sayma" vaadinde bulundu ve "kendi kesesinden Dersim'li işçilere günlük nafakalarını temin etme yükümlülüğünü üstlendi" (10, a, d, 1085, 1, 5).

Ne var ki, Semih Paşa'nın bu niyetleri, Kürt halkının etkin direnişi sonucunda tam başarısızlığa uğradı. Birçok bey, Türk idareciler karşısında uşaklığını yaşamlarıyla ödedi. Nitekim Dersim kaymakamı Gülabi Bey, davranışlarından infial duyan Kürtler tarafından öldürüldü.

Aradan çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ilişkilerin, sonraları 1877-1878 yıllarında gerçekleşen Rus-Türk Savaşı'na götürecek şekilde, yeniden gerginleşmesi Dersim'deki siyasi durumu etkiledi. Etkili Kürt Beylerinden bazıları, Ruslarla gizli ilişkiler kurdular. Hozat kaymakamı Mansur Ağa, Aleksandropol bölgesine Rus askerlerinin yığıldığını öğrendikten sonra, güvendiği bir adamını, Ruslar Dersim'e yaklaştığı taktirde yardım vermeye hazır bulunduğunu bildirmek üzere Rus askeri komutanlığına gönderdi (50, Ek 23 s. 84). Ali-İlahi tarikatinden Kürt şeyhleri Dersim'in Rusların yardımıyla kurtarılmasının Tanrı tarafından vaadedilmiş olduğunu vaiz etmeye başladılar.

Türk idareciler savaş arifesinde, bütün doğu vilayetlerinde yaşayan Kürtlerin dini duygularına hitap etmek için boşa çıkan denemelerde bulundular. Kürtler, yöneticilerin yeni asker sağlama isteklerine olaylarla karşılık verdiler ve bu olaylar bir süre sonra silahlı ayaklanmaya dönüştü. Semih Paşa Ekim 1876'da gönderdiği bir telgrafında Muş, Bitlis ve Van vadilerinden Kürtlerin, istenen sayıda yeni askeri vermedikten başka "eskiden nizami asker olmuş ve doğrudan redif listelerine geçmiş bulunan redifleri teslim etmeyi de reddettiklerini" bildirdi (50, s.163). Kuzincan'dan Şah Hüseyin Bey, Semih Paşa'nın ısrarlı isteklerine, ancak kendisi komutan olduğu taktirde asker sağlamaya razı olduğu yanıtını verdi. Sultan hükümeti bu istekleri kabul etmek zorunda kaldı. Ama Şah Hüseyin Bey'in emrindeki Kürtler, Beyin kararını onaylamadılar ve şu açıklamada bulundular: "Biz yükümlü bulunmadığımız için ne vergi ödeyeceğiz, ne de asker temin edeceğiz. Eğer bu, vatanı savunma savaşı ise, bizim Sultan'ın yardımına ihtiyacımız yoktur. Biz

vatanımızı, Sultansız da savunabiliriz." (54, s. 217).

Türk askerinin, halkın direnişini nihai olarak bastırmak amacıyla gerçekleştirdikleri istila, Dersim'de açık ayaklanmanın başlangıcı oldu. Ayaklanmanın başlıca eylem gücünü köylüler oluşturdu. Tümü silahlıydı. Trabzon'daki İngiliz konsolos yardımcısı Billiotti, "nüfusu 30 bin dolayında olan Dersim'deki boyların tümünün açık olarak ayaklandığını" bildirdi (36, s. 86). Dersimlilere karşı Dördüncü Türk Ordusu harekatta bulundu. Bu orduya ayrı ayrı yerli askeri bölükler de katıldı. Çarpışmalar Tucik ve Hut Dağları eteklerinde gelişti. Türk askerlerinden kaçan bütün halk buraya toplanmıştı.

Çarpışmalar üç gün sürdü. Tucik Kürtleri yardım için komşu Kürt boylarına başvurular. Ama onlar da zor durumdaydı. Kritik anda Ermeniler yardıma geldi. Kürtler ile Ermenilerin birleşik güçleri, Türkleri Paak vadisine çekilmek zorunda bıraktı*.

Tucik Dağı eteklerindeki çarpışmalara katılanlardan biri şunları yazdı: "Zaferin ardından beş gün geçer geçmez Osmanlı Ordusu geri döndü ve amansız bir ilerleme başlattı. Türkler, dağları güçlü top ateşine tuttu. Ama top ateşi, kendilerini savunularna hiç zarar getirmede. Savaş 15 gün sürdü. İki taraf da ısrarla çarpıştı. Ama Türkler, ateşle bizleri dize getirmenin olanaksız olduğunu anladıktan sonra, teslim olmaya zorlamak için susuz ve yemeksiz bırakmayı gerekli buldular. Bu da yardım etmedi. Bu arada kuşatılmış bulunanlar arasında görüş ayrılıkları başgösterdi. Bazıları Tucik'i terkedip, Huti-Terese sığınma gereğinden sözediyor, başkaları bu yolun bozguna götürebileceğini ileri sürüyordu. Bu tartışmalar sonucunda kuşatılmış olanların bir bölümü, çemberi yararak Huti-Teres'e gitti. Dersimlilerin gücünün zayıf düşmesinden yararlanan Türk yöneticiler, kesin bir taarruza geçtiler ve Tucik'i ele geçirdiler. Tucik Kalesi'nin düşmesinden sonra Kürtler partizan müca-dalesine başladılar.

Ekim 1878'de Billiotti Trabzon'dan Marki Salisbury'ye şunları yazdı: "...bundan yaklaşık dört hafta kadar önce Ahmet Paşa

(*) Bu çarpışma hakkında birçok halk şarkısı vardır.

adında birinin yönetiminde Kürtler, Erzincan Ordusu'nun üç ya da dört taburundan ibaret Türk ön müfrezesini geceleyin aniden bastılar. Asker sayısı 300'den fazla olmayan bu bölükler tutsak alındı; Kürtler kampta bulunan üç dağ topunu, çok sayıda silah, askeri cephane ve erzakı dağa taşıdılar." (36, s. 86). Daha sonra o, Kürtlerin Merdin Boğazı'nda mevzilenmekte olduklarını ve burada, Türk güçlerinin ülkenin ortalarına geçiş yolunu kestirdiklerini belirtiyordu.

Bu sırada ise Huti-Teres dağı bölgesinde Kürtler ile Ermeniler amansız direnişi sürdürüyorlardı. Beklenilmeyen bu güçlü tepki, Türk askerini ilerlemeyi durdurmak zorunda bıraktı. Munzur ırmağı, düşman güçlerin arasından akıyordu. Türkler, ırmağı geçmek için yaptıkları, ancak atılganlıkla savaştan Ermeniler ile Kürtler tarafından püskürtülen başarısız denemelerden sonra taarruzu kesmek zorunda kaldılar. Aynı ayrı bölgelerde kazandıkları başarılarla rağmen Türk askerleri, Dersim'i bütünüyle güdümlemeye almayı başaramadılar.

Yığınsal oluşu, Dersim Ayaklanması'nın belirgin çizgilerinden biriydi. Mücadeleye büyük-küçük, erkek-kadın bütün halk katıldı. Türk subaylar, kadınların da tıpkı erkekler gibi yiğitçe ve atılganlıkla çarpıştıklarını belirtiyorlardı. (191, s. 150).

Dersim'in coğrafi konumunun, Türklerle savaşta ona ön kale rolünü kazandırdığı ve Dersimlilerin yiğitçe mücadelelerinin daima öteki Kürt bölgelerinin de dikkatini çektiği gerçeğini göz önünde bulundurursak, bu ayaklanmanın büyük önemi olduğunu söyleyebiliriz. Türk ordusu'nda görev almış İngiliz subay Millingen, doğrudan şöyle yazdı: "Dersim Dağları, Kürt ulusunun kalesidir" (191, s. 150). Türk idarecilerin, Dersimlilerin direnişini nihai olarak kırmaya yönelik büyük çabalarının izahı da bundan kaynaklanıyordu.

Dersim olayları 1877-1878 Rus -Türk savaşı arifesinde ve savaş sırasında gelişti. Türk hükümeti Dersim Ayaklanması'nın bütün Kürdistan'a yayılmasını önleme çabasıyla, başeğmez Kürt boylarına karşı cezalandırma(tenkil) seferleri örgütledi. Eğil, Akçakent, Cizre bölgelerinde ve daha birçok başka yerde yaşayan Kürtler, Kürdistan valisi İsmail Paşa komutasında gerçekleştirilen bu seferlerin kurbanı oldular. Ama bu türden

önlemler, beklenenlere ters düşen sonuçlar getirdi. Averyanov, bu soruna değinirken şöyle yazdı: "Bohtan ve Hakkari boylarının reisleri ve şeyhleri, nefret ettikleri Türklere saldırmak ve eski bağımsızlıklarını geri getirmek için, yalnız uygun zaman bekliyorlardı" (50, s.158).

Kürtler arasında Rusya'dan yardım gelmesi umudu, Rus-Türk ilişkileri gerginleştiği ölçüde büyüyordu. Kafkaslarötesi'nin askeri yönetimi, Türkiye'yle savaşın yaklaşmasını gözönünde bulundurarak, sınırboyu bölgelerde yaşayan Kürtlere daha büyük ilgi göstermeye başladı. Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi N. P. İgnatiev 23 Kasım 1876 tarihli resmi haberinde şöyle diyordu: "...Kafkasya yönetiminin, Kürtlere destek temin etmesi ve onlarla önceki savaş örneğince gizli ilişkiler kurması gereklidir. Aksi halde Türk yönetiminin dalkavukluğu ve İngilizlerin entrikaları, bütün savaşkan Kürt halkını bize karşı kışkırtma imkanı bulacaktır..." /alıntı (50, s. 86)'den yapılmıştır/. Gerçekten sultan idarecileri Kürt bölgelerinde Kürt reislerini Türk ordusuna kazanmak için her türlü araçları kullanıyorlardı. Ancak alınan sonuçlar hiç de tatmin edici değildi. Bu bölgelerin Kürtleri istenen sayıda yeni asker sağlamayı reddediyorlardı, firar olayları artıyordu. Türk komutanlığı, ordudan firarları önlemek için, Kürtlerden atları alma ve onları yaya askerlere katma kararı aldı (25, f. 485, d. 1243, I17 ob).

Hakkari'de etkili olan Şeyh Ubeydullah'ın Rusya'ya karşı savaşa katılmaya razı olması, Türk hükümetinin işine yaradıktan başka, bazı boyları kendine kazanmasına yardımcı oldu. Ama daha sonra gelişen olayların da gösterdiği gibi, Kürt reisinin konjoktürel adımı, Kürdistan'da o anda patlak verebilecek bir ayaklanmayı önlemiş olsa da, ne Ruslara karşı düşmanca tutumun, ne de Sultan hükümetiyle dürüst ilişkilerin işareti değildi. Kürdistan'da huzuru sağlamak için bütün önlemleri alan, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek bağlaştığı İngiltere, bunu çok iyi anlıyordu. İngiltere Büyükelçisi Türk hükümetinden, bütün etkili Kürt reislerinin Kürdistan'dan derhal uzaklaştırılmasını ısrarla istiyordu. İngilizler bununla birlikte Kürt reislerini rüşvetler ve vaatler yoluyla kendi tarafına kazanmak uğrunda çaba harcıyorlardı. İngilizler bundan başka Ermenilerin ve öteki

Hiristiyanların dikkatini kurtuluş umutlarından başka yana kaydırmaya gayret gösteriyorlardı. Onlar Rusya'nın Kürtler ile Ermeniler arasındaki etkisinin artmasını önlemek için olanaklı olan herşeyi yapıyorlardı. Ermeni denemeci ve yazarı Raffi'nin de belirttiği gibi, İngilizler, Kürtlerin kişiliğinde, Rusların Fırat Irmağı vadisine ve daha sonra Hindistan'a doğru ilerlemesini durdurabilecek güvenilir bir engel görüyorlardı. (300, 1880, No: 167). İngiliz diplomasisinin entrikaları arzulan sonuçları getirmedi. Hatta Türk idarecileri, İngiltere'nin Kürt reislerinin Kürdistan'dan uzaklaştırılması önerilerine gayet isteksiz yanaştılar. Onlar, Türkiye'nin Kürtleri ülkenin kuzeydoğu ve doğu sınırlarının korunması işlerinde kullanma umudunu yitmedikleri için, bu gibi sert önlemlerin yeni olaylara vesile olacağından korkuyorlardı.

Savaş hareketi sırasında Kürtler, Türk askerlerine gerekli olan herşeyin sağlanması için ağır yükümlülükleri (gerek nakit, gerekse aynı olarak) yerine getiriyorlardı. Türk askerlerinin Kürt ailelere iskanı da ağır bir yükü. Kürtlerin askeri harekate doğrudan katılımı önemsizdi. Kürtler savaşın daha ilk gününden komutanlarına itaatsizlik göstermeye ve ilk uygun durumda silah ve cephanesini de kendileriyle birlikte götürerek, savaş alanını terketmeye başladılar. (17, s. 63).

Az zaman sonra Kürtler, bütün küçük birlikler halinde cephe- den ayrılmaya başladılar. Yalnız 17 Haziran 1877 günü Beyazıt yöresinde bin beşyüz kişi keyfi olarak cepheyi terketti; yolda onlara, başka ordulardan firar eden bin Kürt katıldı. Beyazıt Kalesi'nin kuşatılması sırasında Ubeydullah'ın asker saf- larında 5 bin kişiden yalnız 1443 Kürt kaldı. (50. s. 195; 102, s. 67). Bu durum, Ubeydullah'ı kuşatmayı kaldırmak ve izinsiz olarak Bargir'e dönmek zorunda bıraktı.

Kürtlerin, Türk askerleri safalarında çarpışmayı reddettikleri hallere de sık sık rastlanıyordu. Onların, Ruslardan, kendilerini Rus ordusuna almalarını rica ettiği durumlar da bir değil, iki değildi (227, 1877, No: 18, s. 138).

Rus askerlerinin Kars, Beyazıt, Sahanlık ve Hınıs Kalesi'nde kazandığı zaferler, Kürdistan'daki siyasi duruma büyük etki gösterdi. Erzurum eski Konsolosu İvanov, Kars'ın düşmesinden

hemen sonra şunu bildirdi: "Kürdistan'ın şimdi ayaklanma düşünceleri tedirginliği içinde yaşadığına ve buna hazırlık yaptığına... eminim" (50, s. 87).

Türkiye ile Rusya arasında 31 Ocak 1878 günü imzalanan ateşkes anlaşması, Rus askerlerinin, Kürdistan da dahil, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinin derinliklerinde başarıyla ilerlemesini durdurdu. Kürdistan'da halk menfur Türk esaretinin yıkılması özlemiyle yaşadığı için, Rus askerler direniş görmeden ilerlemişti.

Ubeydullah'ın Yönetimindeki Kürt Hareketi

Rus-Türk savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasi bunalımını şiddetlendirdi. Doğu cephesindeki askeri hareket, ülkenin doğusunda Ermenilerle Kürtlerin yaşadığı bölgelerin ekonomik durumuna özellikle büyük etki gösterdi.

Köylü çalışabilir erkek nüfusun orduya seferber edilmesi, gayri muntazam askerlerin yağmacılığı, boşalan devlet hazinesinin doldurulması amacıyla vergilerin artırılması, köylülerin memnuniyetsizliğine neden olan.

Türk memurlar ile Kürt feodaller vergileri zorbalık ve keyfi davranış eşliğinde topluyorlardı. Vergi ödemek istemeyen veya ödemeyi reddeden yerlere, hükümet asker gönderiyordu. Sultan idarecileri halktan, gelecek yılın hesabına tahıl vermesini istiyordu. Bu, sık sık rastlanan bir durumdu. (30, s. 76).

Birçok Kürt bölgesinde yerli feodaller, vergilerin ölçüsünü keyfince belirliyordu. Feodallerin vergileri belirleme ve toplamasında görülen kaba zorbalık, sık sık köylülerin infialine neden oluyordu.

1878-1880 yıllar: arasında yaşanan açlık, Kürt bölgelerinin ekonomisini büsbütün yıktı. "The Times" gazetesi 5 Mart 1880 tarihli sayısında şu habere yer verdi. "Diyarbakır ve Musul'daki felaket çok büyüktür. Musul ilinde halk, geçim araçlarından bütünüyle yoksundur." (280, 12, 03. 1880). Yalnız Hakkari'de açlıktan 10 binden fazla insan öldü. (302, 1880, No: 14). "Mşak" gazetesi bu konuyu ele alırken şunları belirtti: "Açlık artıyor, in-

sanlar her yerde zayıf ve üstleri başları paramparça, açlık ve hastalıklardan iskeletlere dönüşmüş, inleyerek, hıçkırarak boşboşuna sokaklarda dolaşıyor ve sürekli yardım dileniyor. Birçok insan artık açlıktan ölmüş bulunuyor" (300, 1880, No: 84). Açlık, Kürtlerin göçebe ve yarı-göçebe hayatını etkiledi. Çaresiz kalan binlerce insan, Rusya'da sığınak ve bir dilim ekmek bulmak umuduyla, kuzeye; Rusya sınırına doğru yürüdü. Görgü tanıkları, Ağrı dağı çevresindeki bütün yolların yoksul ve aç Kürtlerle dolu olduğunu, bunlardan çoğunun açlıktan güçsüz düşerek, yollarda öldüğünü yazdı (302, 1880, No: 14).

Kuraklık ve sağanak yağmurlar sonucunda 1877-1880 yılları döneminde ortaya çıkan büyük açlık, İran Kürdistan'ı bölgelerini de kapsadı. Birçok görgü tanığının ifadelerine göre, İran Kürdistan'ında yaşayanların durumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde yaşayanların durumundan hiç farklı değildi. "Mşak" gazetesi şunları yazdı: "Açlık birçok yerde insanları azılı çılgınlığa götürdü. İnsanlar artık düzene, yasalara ve muhafızlara dikkat göstermiyor. Yığınlar, buğday ambarlarını basarak yağmalıyor." (300, 1880, No: 48).

Halkın yaşadığı bu feleket, Kürtlerin yeni bir ayaklanmasına dolaysız neden oldu. Ayaklanma, 70'li yıllarda Kürtler arasındaki etkisi önemli ölçüde artmaya başlayan Nakşibendi tarikatı yöneticisi; Nehri'den Şeyh Ubeydullah öncülüğünde gelişti.

Şeyh Ubeydullah, 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'ndan sonra, açıktan açığa ayaklanma hazırlıklarına başladı. Bağdat vilayetinde yaşayan Araplar, Musul, Kürtler tarafından alındığı taktirde ayaklanmaya hazır bulduklarını bildirdiler (25, f. 450. d. 98. 1. 17). Şeyh Ubeydullah tarafından hazırlanan planda ayaklanmanın, Osmanlı İmparatorluğunun bütün doğu kesiminin sultan idaresinden kurtarılması amacıyla hızla yayılması öngörülüyordu. Ayaklanan kitlelerin silahlı güçlerinin bir bölümü, Şeyh Ubeydullah'ın büyük oğlunun öncülüğünde İran'dan Mangur ve Mamaş Kürt boylarıyla birlikte Revanduz kentini ve sonra da Bağdat'ı, silahlı güçlerin öteki kesimi ise Şeyh'in küçük oğlu Abdülkadir'in öncülüğünde Amadi ve Musul kentlerini almalıydı. Şeyh Ubeydullah ise geri kalan güçlerle, Van kentini ele geçirmek niyetindeydi.

Ayaklanma hazırlıklarından haberder olan Sultan hükümeti ayaklanmanın önlenmesi için birdizi önlem aldı. 1879 yılının sonbaharında Dördüncü Anadolu Ordusu komutanlığı görevine, en geniş yetkilerle donatılan Müşir Semih Paşa atandı. Müşir Semih Paşa, askeri harekate geçmeden önce Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır, Van ve başka yerlerden taburları Hakkari çevresine yığdı ve komşu Kürt bölgelerini Hakkari'ye bağlayan geçitlerde, bu bölgeler halkının ayaklanan Şeyh'e katılmasını olanaksız kılmak için yolları kesti (30. s. 67). Oluşan durumu ve gelen kış mevsimini gözönünde bulunduran Şeyh Ubeydullah, ayaklanmanın başlangıcını geciktirdi. Şeyh Ubeydullah, 1880 yılının başlarında bütün Kürt reislerine temsilcilerini gönderecek, onları Türk ve Acem istilacılara karşı ortak taarruza geçmeye çağırды; Kürt boylarının birliğini oluşturma denemesinde bulundu.

Erzurum'da İngiliz Başkonsolosu Abbott'ın verdiği bilgilere göre, her gün 500 ila 1000 kişi Şeyh Ubeydullah'a katılıyordu. Başkonsolos Abbott, 8 Haziran 1880 tarihli raporunda şunu belirtti: Ubeydullah, Acem ve Türk resmi çevrelerinde görülebilecek kişilerin tam karşıtı olan biri olarak ortaya çıkıyor" (31. s. 9). Ziyaretçiler ya bizzat Şeyh, ya da oğullarından biri tarafından kabul ediliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ve İran sınırı bölgesinde patlak vermeye hazır bulunan ayaklanma, İngilizleri oldukça rahatsız ediyordu. İngilizler, Türk-İran sınırının korunmasını ve Kürtlerin bu sınırdan geçmelerinin yasaklanmasını, Kürt hareketine karşı alınacak en önemli önlemlerden biri sayıyorlardı. Tahran ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçileri bu sorun ile sınır bölgesinde yaşayan Kürtlere karşı ortak askeri hareket sorunu konusunda Şah ve Sultan'la görüşmelere başladılar. (31, s. 1).

1880 yılının Haziran ayı sonunda Şemdinli'de bir nevi Kürt reisleri kurultayı açıldı. Bu, Kürtlerin tarihinde en temsilli bir kurultaydı. Kurultaya Süleymaniye'den, Amadi'den, Oramar'dan, Bohtan'dan, Sasun Dağları'ndan, Siirt'ten, Muş'tan, Van'dan ve İran Kürdistanı'ndan temsilciler katıldı. Kurultaya hatta Sivas ve Amasya gibi, ayrı ayrı bölgelerden Kürt reisleri de geldi (98, s. 35). Şeyh Ubeydullah, Kürt boyları birliğinin kurulmasını, bu-

nunla birlikte ayaklanma hazırlıkları yapılmasını kurultayın temel amacı sayıyordu. Kurultay gayet gürültülü geçti ve şiddetli görüş ayrılıklarını ortaya çıkardı. Türk idarecilerine satılmış olan kimi reisler, daha başından, Kürt boyları birliğinin Ermenilere ve diğer Hıristiyanlara karşı kullanılması sorununu gündeme getirdiler.

Ubeydullah, böyle bir konuma kesinlikle karşı çıkarak bu konunun gelecekte Kürtler için yıkıcı sonuçları olacağını belirtti. Ubeydullah, "Babıali, eğer şimdiye değin Kürtleri desteklemişse, bunu yalnız, onları Anadolu'daki Hıristiyan unsurlara karşı çıkarmak için yaptığı, ama buradaki Ermeniler yokedilirse, Kürtlerin Türk hükümeti nezdinde önemini yitireceği" görüşündeydi (50, s. 227-228). Üstelik böyle bir durum Avrupa ülkelerini Kürtlere karşı çıkarabilirdi.

Ubeydullah bağımsız Kürdistan'ın yaratılması gerekliliğini savundu. Ubeydullah "Dinden dönen Türklerin tebaası olarak tahammül ve suskunluğa yeter artık. Kurtulmak gereklidir" diyordu. Sultan'dan başka, İran hükümetini de Kürtlerin düşmanı olarak görüyordu: "Bu iki hükümet, bizim gelişmemizi engelleyen iki sülüktür" (50, s. 229).

Ubeydullah, kurultayın çalışmaları seyrinde Kürt reisleri arasındaki görüş ayrılıklarını ve bazılarının Sultan'a karşı çıkmaya istekleri olmamasını değerlendirerek, ayaklanma planını değiştirmede nihai karara vardı. Meselelerin gerçek durumunu gözönünde bulunduran yeni plan, Şeyh Ubeydullah tarafından Nehri'deki son, çözücü kurulda açıklandı.

Ubeydullah, İran hükümeti sahip bulunduğu bütün güçleri Türkmenlerin hareketini bastırmak için Türkmenistan bozkırına göndermiş olduğundan dolayı şimdi, İran Kürdistanı'nın kurtarılmasını ayaklanmanın en yakın amacı sayıyordu. Ubeydullah, "Acemlerin dikkati Türkmenistan'a doğru yönelmiş bulunmasa bile, bizim bu durumda da, onlardan korkmamamız gerekir, çünkü İran olsa olsa 100 bin asker çıkarabilir. Bunların yarısını, hükümet tarafından dayanılmaz şekilde ezilen yukarıda belirtilen soydaşlarımız -Kürtler- oluşturuyor" diyordu (50, s. 230).

Şeyh Ubeydullah'ın planına göre, İran Kürdistanı'nın bereketli vadileri ve Azerbaycan'ın bir bölümü ayaklanmanın başlıca

ekonomik temeli olmalıydı. Ubeydullah şöyle diyordu: "Kürdistan'ın bir bölümü İran'a ait olduğuna göre, biz savaşa, zayıf ülkeyle başlayarak, kardeşlerimizi kurtararak ve onları Azerbeycan gibi zengin ve bereketli bir ülkenin sahipleri yaparak, öteki düşmanlarımızla -Osmanlılarla- savaş için tükenmez bir kaynağa kavuşmuş olacağız" (50, s. 230).

Ubeydullah bu planı açıklarken, Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında Rus-Türk Savaşı sırasında ve sonrasında, genellikle ezeli sınır tartışmalarından dolayı gerginleşmiş olan ilişkileri değerlendiriyordu. Berlin Kongresi'nde İran, Türkiye'den stratejik açıdan önemli olan Kotur bölgesini istedi. Şeyh Ubeydullah, Kürtlerin ayaklanması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun, onların İran topraklarına saldırılarına engel olmayacağını anlıyordu. Çoğu sunni olan İran Kürtleri arasında Şeyh Ubeydullah büyük saygınlığa sahipti.

Bu toplantıdan sonra Kürtler, harekete geçmek için yoğun hazırlıklar başlattılar. Silah temin edilmesi için özel olarak seçilmiş kişiler önemli merkezlere gönderildi: Seyit Abdurrahman -Hoy'a, Seyit Sadık- Salmas'a Şeyh Badin - Urmiye'ye gitti(98, s. 39). Mangur boyunun reisi Hamza Ağa, İran Kürdistanı'nda özellikle etkin çalışmalarda bulundu. Tebriz'deki Rusya Başkonsolosu, "Acem yönetimi tarafından ezilen ve perişan duruma itilen İran Kürtlerinin "İran'a karşı tavır aldıklarını ve düşmanca hisler beslediklerini" bildirdi. Rusya Başkonsolosu, İran Kürtlerinin, Şeyhi "açık kucakla" kurtarıcı olarak karşılayacağını ve hemen hemen tümünün, onun (Şeyhin - ç. n) tarafına geçeceğini" tahmin etti (10, b, 1877-1896 op. 528, a. d. 1202, 1. 12).

Hamza Ağa'nın ayaklanma hazırlıklarında gösterdiği etkinlik Savucbulak hükümdarı Lütfü Ali Mirza'nın memnuniyetsizliğine neden oldu. Aralarındaki çelişkiler, Mangur boyunun ayaklanmasına neden oldu. Bu ayaklanmayı yöneten Hamza Ağa, Ubeydullah'tan yardım istedi.

Ubeydullah 1880 yılının Eylül ayında, İran'da artık Mangurlar Ayaklanması patlak vermiş bulunduğu sırada askeri harekate katıldı. Önceden hazırlanan plana göre ayaklanmanın üç yönde gelişmesi gerekiyordu: Abdulkadir ve Hamza Ağa

öncülüğünde ayaklanan Kürtlerin birinci birliği Savucbulak'ı sonra da Tebriz'i alacak; İran topraklarında Mergaver'de Muhammet Sadık yönetiminde oluşturulan birlik, onların eylemlerini güvenceleyecek ve sınırdaki önemli Urmiye kentini ele geçirecekti; üçüncü birlik Bradost'ta Muhammet Seyit'in yönetiminde oluşturulacak. Son birliğin temel ödevi Urmiye, Salmas ve Hoy kentleriyle bu arada, Urmiye kentinin batısındaki bütün bölgeleri almaktan ibaretti. Bu iki birliğin genel yönetimini Şeyh Ubeydullah yapmaktaydı (98, s. 40).

Hamza Ağa ile Abdülkadir'in müfrezeleri İran sınır askerleri tarafından hiçbir mukavemet görmeden, ayaklanmanın ikinci günü Mergaver kenti bölgesine ulaştılar. Burada yerli Kürtlerin reisi Mahmut Ağa 500-600 Kürtle onlara katıldı. Acem yönetimi tarafından eziyet gören Uşnu ili sakinleri de silaha sarıldılar (buradan 400 dolayında kişi, ayaklanmalara katıldı).

Ayaklanmacılar 10 Eylül 1880 günü Mangur kentini ele geçirdiler. Burada onlara mevcudu bin kişiden fazla olan bir süvari birliği katıldı. Ayaklanmacılar 15 Eylül günü " Kürtlerin birliği fikrine en fazla sadık olan " Piran boyunun yaşadığı Lahican iline girdiler. (98, s. 40). Piran boyu ayaklanmalara iki bin piyade ve bin süvari kattı.

Ayaklanma çok kısa bir süre sonra İran'ın bütün Kürt bölgelerini kapsadı. Ayaklananlar, gösterdikleri anlayışa göre Abdülkadir ya da Ubeydullah'ın kuvvetlerine katılmak üzere silahlı müfrezeler oluşturuyorlardı. Acem hudut askerlerinin küçük müfrezeleri direniş göstermeden geri çekiliyordu.

Kürtler Eylül ayının ilk yarısında Lahican ve Serdeşt illerini ele geçirdiler. Ayaklanan halktan yeni yeni güçlerin kendilerine katıldığı Kürt ayaklanmacılar, büyük bir tehlike oluşturdular. O dönemde görgü tanığı bir Acem şöyle yazdı. "Şimdi İran'a karşı yalnız 20 bin Kürt değil, bütün Kürdistan ayaklanmış bulunuyor" (225, 1880, No: 284).

Ayaklanmacılar aradan çok geçmeden İran Kürdistanı'nın en büyük kenti Savucbulak'a ullaştı. Kentin bütün sakinlerinin ayaklananları desteklediğini gören Lütfü Ali Mirza, onlarla görüşmelere girdi. Lütfü Ali Mirza'ya silah ve malı-mülkünü ardında bırakarak, erkanıyla kenti terketme izni verildi.

Bundan sonra Kürtler, tek silah patlatmadan kenti ele geçirdiler (30, s. 32) . "The Times" gazetesi muhabirinin yazdığı gibi, ayaklanmacıların büyük başarılarının izahı, hazine harçlarından ötürü büyük sıkıntılar çeken ülkenin Kürt halkının, Ubeydullah'ı kurtarıcı olarak karşılamasıydı (280, 17. 11. 1880). İran sınır askerleriyle çarpışmalar sırasında İran hizmetinde bulunan Kürt subay ve askerler sık sık Kürtlerin tarafına geçiyorlardı (225, 1880, No: 317).

Kürtler, pek uzun sürmeyen direnişten sonra Miandoab, Melikani ve Maragu kentlerini ele geçirdiler ve başarıyla Tebriz'e doğru ilerlediler. Kürtlerin aniden Tebriz yöresinde belirmesi, kentte panik yarattı. Kent sakinleri silahlanmaya ve barikatlar kurmaya başladılar.

Ayaklanma ordularının ilerlemesi sırasında Şeyh Abdulkadir, sivil halkın can ve malının korunmasının garantilenmesi için bütün önlemleri aldı. Rus tebaalı olanlar Abdulkadir'in özel himayesinden yararlanıyorlardı (10, b, op. 528, d. 1202, 1. 113).

Abdulkadir, ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen bölgelerin yönetimi ve bu bölgelerde düzenin sağlanması için hakimler atadı, Savucbulak'ın alınmasından sonra ise Kürdistan'ın geçici hükümetini kurdu. Bu başka ülkeleri oldu-bitti karşısında bırakma denemesiydi. Ama Kürt devleti, zayıf olduğu ölçüde kısa ömürlü bir devletti.

Urmiye bölgesinde bambaşka bir durum oluştu. Buradaki ayaklanma müfrezeleri Ubeydullah'ın emrindeydi. İran idarecileri, yerel askeri müfrezelerin yardımıyla Urmiye'nin sonuçsal şekilde savunulmasını örgütlemeyi başardılar. Ubeydullah da kentin stratejik önemini gözönünde bulundurarak, her ne pahasına olursa olsun onu ele geçirme uğrunda çaba harcadı.

İran hükümeti, ülkenin batı bölgelerinde oluşan kritik durumdan dolayı, Kürt hareketinin bastırılması için gerekli önlemleri aldı. Bizzat Şah'ın emriyle Acem güçlerinden bir grup, İsmat es-Seltene genel komutanlığında Tebriz'den yola çıktı; Avusturya subaylarınca eğitilmiş bir başka grup (Avrupa'lı subaylar eşliğinde ve Hamza Mirza Himşe ud-Deule'nin yönetiminde) Tahran'dan, Hamadan ve Kermanshah üzerine yürüdü. Timur Paşa yönetimindeki üçüncü grup ise Hoy kentinde harekete geçti.

Bundan başka Hamadan yöresinde ve Ardebil'de bir başka askeri grubun oluşturulmasına başlandı.

İran'ın ayaklanmayı bastırma hazırlıkları yaptığı sırada, Kürt silahlı müfrezeleri Tebriz yakınında ilerleme coşkusunu zayıflattılar ve Azerbaycan'ın zengin bölgelerini yağmalamaya giriştiler. Açlıktan kurtulmak için ayaklanmaya katılan birçok Kürt, yeteri kadar yağma yaptıktan sonra, ayaklanmacıların kampını terkederek evlerine döndüler. Kürt güçlerinin daha öte zayıflaması askeri hareketin seyrine etki gösterdi.

Şah, Kürdistan'daki meselelerin durumunu o denli endişe verici sayıyordu ki, Acem askerlerinin taarruza geçme hazırlıklarından başka, Rusya ve İngiltere'ye, Türk hükümetini, Kürtleri cepheardından bastırması için önlemler almaya ikna etme ricasında bulundu (10, a, d. 29, 1. 5). Şah hükümeti, yalnız savaş halinde yardımına başvurduğu gayri nizami süvarileri de işe koştı. Karadağlı ve Şahsevenler arasında 20 bin dolayında süvari toplandı ve silahlandırıldı. (58, s. 75). Gayri nizami bu süvari kuvveti, Kürt ayaklanmasının bastırılmasında büyük rol oynadı. Bu süvariler sivil Kürt halkına karşı acımasız hareketleriyle, İran Kürdistanı'nın bütün topraklarında dehşet yarattılar, Şah hükümeti, Kürt hareketini bastırmak için Maku Hanı Timur Paşa'yı da kazandı.

Timur Paşa askerlerinin başarılı ilerlemeleri ve Urmiye'ye vaktinde yetişmeleri, kuşatılmış bulunan kentin teslim olmasını önledi. Ubeydullah, Timur Paşa'ya karşı iki bin kişilik bir müfrezeyle Muhammet Sadık'ı gönderdi. Ama Timur Paşa, çarpışmaya girmekten kaçınmayı ve kente, karşı yönden ilerlemeyi başardı. Ubeydullah, Acem güçlerine karşı kendi müfrezelerini sürmek zorunda kaldı. Kürtler Bilavi yöresinde yapılan çarpışmada bozguna uğratıldıktan sonra, Şeyh Ciniş Kale'ye doğru geri çekildiler. Timur Paşa, yolu üzerindeki Urmiye'nin sivil halkını yağmalayarak, Şeyh'in ardından yürüdü.

Savucbulak-Tebriz yönünde ilerleyen Kürt ayaklanmacılar için gayet elverişsiz bir durum oluştu. Ayaklanmayı ele veren Kürt reislerinin ihanetine çok sayıdaki kanıt, aynı zamanda

Kürt birliklerinin ayrılması sonucunda ayaklanma askerleri sayısının azalması, Abdülkadir ve Hamza Ağa'yı acele geri çekilmek zorunda bıraktı. İran askeri, ciddi direnişle karşılaşmadan, Kürtler tarafından ele geçirilmiş olan topraklarda hızla ilerledi.

İran askeri, yolunun geçtiği Kürt köylerini yağmaladı ve yaktı, yaşlı-genç demeden, ayaklanmaya katılıp katılmadıklarına bakmadan bütün Kürtleri öldürdü. Miandoab Valisi Hacı Mirza Abdül Kasım, eline düşen her Kürdün başını uçurmaya yemin etti. Valinin bu acımasızlığı, Tebriz idarecileri tarafından teşvik edildi. (10, b, d. 1202, 1. 22 -23) Türk "Vakit" gazetesinde çıkan bir habere göre, İran hükümeti, herhangi bir Kürt'ün başını kesip ilgililere getiren her kişiye dört lira ödeneceğini bildirdi. (292, 14, 12, 1880). İran askeri, Kürtleri acımasızca ezerek ve Kürt bölgelerini ıssızlaştırarak, Savucbulak'a doğru ilerlediler.

Tahran ordusu 8 Kasım günü Savucbulak'ta İsmet -es Seltene komutanlığında Binab'tan gelen askerlerle birleşti. Bundan sonra iki müfrezeye ayrıldılar, bunlardan birisi Savucbulak'ta kalırken, ötekisi Urmiye'ye doğru yürüdü (10, b, d. 1202, 1. 104). Ayaklanmayı bütünüyle destekleyen Savucbulak'ın Kürt nüfusu, İranlıların buraya gelmesiyle dağa çıktı.

Abdülkadir, Hamza Ağa ve ayaklanmacıların öteki reisleri, askerleriyle Mergaver bölgesine gittiler, onları dört yaya alayı ve dört top arabasıyla binbeşyüz süvari kovalıyordu (10, b, d, 1202, 1. 113). Ayaklanan Kürtler, İran güçlerinin baskısı karşısında Kasım ayında Osmanlı İmparatorluğu sınırını geçtiler. İran, Sultan hükümetinden Kürt reislerinin tutuklanıp kendisine teslim edilmesini istedi. Bu isteği İngiltere ve Avusturya da destekledi. (31, s. 58) İstanbul'daki İngiltere Büykelçisi Gawshen Türkiye'ye, "Ubeydullah'ı ya cezalandırması ya da İran'a teslim etmesi" koşulunu yöneltti (10, a, d. 2, 1. 47).

Sultan idarecileri, aracı ülkeler tarafından yapılan bir dizi ısrarlı hatırlatmadan sonra Şeyh'in ayaklanma örgütlenmek kararından vazgeçmek niyetinde olmadığına ve bu amaçla artık askeri uzmanlar celbettiğine kanaat getirdikten sonra, Ubeydullah'ın tutuklanması için önlemler aldılar.

Ubeydullah'a muhtıra niteliğinde bir haber gönderilerek

görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye temsilcileriyle derhal ilişkiye geçmesi istendi. Süleyman Paşa, bir kurnazlıkla Şeyh'i tutuklamayı ve İstanbul'a göndermeyi başardı. Şeyh Ubeydullah, İstanbul'da "onursal tutsak"lık koşullarında yaşadı.

Böylece Kürtlerin ayaklanması sona erdi. Ne var ki, Mangur boyunun reisi Hamza Ağa, daha uzun süre İran idarecilerine karşı direniş göstermeye devam etti. Bundan başka 1880 yılının sonunda Kermansah yöresinde Hamavend boyu (280, 12, 11, 1880) 1881 yılında ise, büyük Şekkak boyu ve bazı başka Kürt boyları ayaklandı. Ama İran idarecileri, bu ayaklanmaları tezelden bastırmayı başardılar.

II. Kısım

EMPERYALİZMİN OLUŞUMU AŞAMASINDA KÜRT KURTULUŞ HAREKETİ

Emperyalizm aşamasının ilerlemesi; Kürt ulusal hareketine dolaysız etki gösterdi. Kapitalizmin emperyalizm aşamasına ulaşması sonucunda dünya sahnesinde meydana gelen ekonomik-sosyal ve politik sarsıntılar, o dönemde Asya'nın en huzursuz bölgelerinden birinde bulunan Kürdistan'daki durumu etkiledi. Yeni aşamanın başlaması, yeni, daha yüksek aşamaya çıkan Kürt ulusal hareketine kaçınılmaz şekilde etki gösteren Kürt toplumunun sosyo-ekonomik altyapısına önemli değişiklikler getirdi. Ele alınan dönemde Kürtlerin ekonomik, politik ve kültürel bakımdan aşırı geri kalmışlığı yüzünden ulusal gelişmelerinde meydana gelen somut sarsıntıların belirsiz olması, başka bir sorundur. Ama bununla birlikte Yakındoğu'ya, somut olarak emperyalizm alanına da taşınan dünya genelindeki tarihsel değişikliklerin Kürdistan'ın bütün geleneksel feodal-aşiret yapısında oluşan değişimler için, orada kapitalizmin gelişmesi, ideoloji ve politika olarak Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkması ve geniş biçimde yayılması için taşıdığı önemin de küçümsenmeden değerlendirilmesi gereklidir.

ERMENİ SORUNU VE KÜRTLER

Kürt ulusal hareketinde yeni aşama, Osmanlı İmparatorluğu ile İran'da iç politik yaşamdan kaynaklanan aşırı derecede elverişsiz ve karmaşık koşullarda başladı. Batı Ermenistan* ve Kürdistan'da tam da geçen yüzyılın 90'lı yıllarında, Ermeni sorununun kesinlikle şiddetlenmesi temeli üzerinde, uluslararası alana da taşınarak ağır bir bunalıma neden olan kanlı olaylar meydana geldi. Kürtlerin bu olaylara doğrudan katılımı, onların kendi ulusal kurtuluş mücadelelerinin ileri doğru gelişmesine engelleyici etki gösterdi. Bu durum onları, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da ulusal azınlıkların can düşmanı ve zalim Türk ve Acem yönetici çevrelerin yararına, bununla birlikte Yakındoğu'da kendi kötü amaçları için iç çatışmaları körükleyen emperyalist devletler çıkarına uygun olan milliyetler ve dinler arası çatışmalara sürükledi.

XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni kurtuluş hareketinin gelişmesi, gerek sosyo-ekonomik, gerekse politik süreçlerin yasal bir sonucuydu. Feodalizmin çökmesi, kapitalist sistemin ortaya çıkması, Ermeni burjuvazisinin, birincil olarak da mali ve ticari Ermeni burjuvazisinin büyümesi ve güçlenmesi, bütün bunlar, Ermeni ulusal kurtuluş hareketinin ortaya çıkması ve ilerlemesine temel yarattı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında belirgin ölçüde güçlenen Ermeni ulusal aydınları, bu hareketin öncüsü oldular. Rusya'nın, Türkiye'ye karşı savaşlarında, özel olarak da savaş hareketinin Kafkasya cephesinde kazandığı zaferlerde, Ermeni ulusal hareketinin ilerlemesi için önemli politik teşvik geldi. Ermeni halkı, Rusya'nın kişiliğinde yüzyıllar süren menfur Türk esaretinden çıkmanın doğal kurtarıcısını gördü. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı, genelde Ermeni yurtseverlerine özellikle coşkulu umutlar aşıladı. Ermenistan'ın bütünüyle kurtarılmasının pek uzak olmadığı anlaşıldı.

Ermeni liderlerine göre, birincil olarak Ermeni sorununun uluslararasılaşması, iyimserlik için temel yaratıyordu. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'na son veren Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde bu sorundan doğrudan sözedildi. Bu madde somut olarak,

(*) 9. sayfadaki dipnota bakınız (Y. N.)

Türk hükümetini Ermeni vilayetlerinde yapılan reformları ve Ermenilerin "Çerkez ve Kürt" zorbalıklarından korunması için alınan önlemleri, Antlaşma'da taraf olan devletlere bildirmeye mecbur kıldı (15, s. 674).

Ama uygulamada ilgili devletler Ermeni sorununu Yakın-doğu'da ve son çözümde, Ermeni topraklarında bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürge olarak paylaşılması için yürütülen rekabet mücadelesinde üstünlük kazanmak için geçer akçeye dönüştürdükten dolayı, Avrupa'nın duruma müdahalesi Ermenilerin vaziyetini hafifletemezdi.

Kanlı hükümdar Sultan II. Abdülhamid'in(1876-1909) mutlak yönetiminin içpolitikasının temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezkaç eğilimlerin daha öte gelişmesinin önlenmesinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun yaklaşmasını hızlandırma tehlikesi yaratan ulusal hareketlerin ortadan kaldırılmasından ibaretti. Ermeni hareketinin etkinleşmesi gerici sultan güruhunda yalnız belirtilen dış politik istemlerden dolayı değil (Türkiye'nin korkunç komşusu Rusya'nın Ermenilere yardım etmesi olasılığı herşeyden çok endişe yaratıyordu), bu hareketin ülkenin en gergin bölgelerinde ortaya çıktığı için de büyük tedirginlik kaynağı oluyordu. Kürtler, İstanbulun sürekli endişe konusu kalıyorlardı. İstanbul'daki yöneticiler, Ubeydullah ayaklanmasının bastırılmasından sonra Kürdistan'da oluşan göreceli huzura kapılmıyorlardı. Büyük miktarda kan dökülmesi pahasına Kürt aşiretlerinin yatıştırılmış olmasıyla, duruma çözüm getirilmediği açıktı. Kürtleri ayaklanmaya iten nedenler ortadan kaldırılmadıkça bu böyle sürecekti. Uygulamada Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt halkı arasındaki çalkantılar, 80'li yıllar boyunca hiç durmadı. (143, s. 135-146).

Bu ortamda Ermeni sorununun daha şiddetlenmesi Sultan hükümetini, herşeyden önce iki güçlü ve yığınsal ulusal hareketle karşı karşıya getirdiği için, özel bir tehlike oluşturuyordu. Bu hareketler arasında eylem birliğinin her biçimi, İstanbul'un Doğu Anadolu vilayetlerinde, ayrıca Kuzey Irak'ta yönetimi bütünüyle ya da kısmen elden yitirmesi tehlikesi yaratıyor, devletlerin, özellikle Rusya'nın bölgeye müdahalesini artırıyor ve son tahlilde, ülkenin Asya kısmında artık gözlenmekte olduğu

gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sürecini hızlandırıyor. Sultan hükümeti bu koşullarda söz konusu tehlikenin önlenmesi için cezalandırma (tenkil) önlemlerine girişme kararı aldı. Sultan hükümeti bundan başka, Kürtlerin ezeli ayrılıkçılığının taşıyıcısı olan Kürt feodal-aşiret doruğunu kendi tarafına kazanmak için de birdizi etkili önlemler aldı. Seçkin Kürt aşiretleri temsilcilerine cömertçe rütbe, unvan, nişan ve para dağıtıldı. Birçok ünlü Kürt, saraya ve devlet görevlerine davet edildi (78, s. 16-25). İstanbul ve Bağdat'ta Kürt ve Arap seçkinleri çocuklarının hükümdara sadakat ruhunda eğitilmesi amacıyla "aşiret okulları" oluşturuldu (129; 182, s. 24).

Yeni Kürt politikasının temelinde hiç de "eğitimci" çalışmalar yer almıyordu. 1890'lı yılların başında Kürtler arasında düzensiz hafif atlı Hamidiyelerin oluşturulmasına başlandı. Bu askeri birimlere Sultan II. Abdülhamit onuruna bu ad verildi. Hamidiye alaylarının ilk aşamada Rusya sınırı bölgesinde aşiret usulüne göre oluşturulması öngörüldü. Her "baca" (ev. ç. n) atlı bir süvari ya da at olmadığı durumlarda piyade asker çıkarmaya zorunlu kılındı. Hamidiye alaylarının silahını hükümet sağladı. Hamidiyeler yılın bir bölümünü Türk süvari subayları yönetiminde eğitim kampında geçirmek zorundaydı. Savaş döneminde ise, Sultan'ın ilk çağrısıyla hemen cepheye yürümeye mecburdu (25, f, 450, d. 127, 1. 43). Böylece Kürtlerden Türk hükümetlerinin gerek iç, gerekse dış politik amaçlarına hizmet edecek bir türlü "Kazaklık" oluşturulmak isteniyordu.

Sultan idarecileri Hamidiyeleri oluştururken, birincil olarak Kürtleri Rusya karşısında güçlü bir askeri siper, ayrıca komşu İran'a karşı saldırı aracı durumuna getirmek, ikincil olarak da bütün Kürt boylarını Türk yönetimlerinin sıkı denetim ve gözetimine alarak, geleneksel Kürt "kaynaşmalarına" son vermek uğrunda çaba harcamaktaydı. Sultan "Her şeyden önce bizim oraları (Anadolu'yu -M. L.), Kürtleri özümsememiz gereklidir" diyordu (152, s. 17). Kürtler arasında yapılmakta olan askeri reform, bu reformu örgütleyenlerin düşüncesine göre, ayrıca hükümete, Hıristiyan azınlıkların, birincil olarak da Ermenilerin kurtuluş hareketine karşı mücadelede güçlü bir silah sağlamakla yükümlüydü.

Bütün bu amaçlara ulaşılması doğallıkla, Türk yönetici çevreleri için gayet önemli bir başka sonuca götürmeliydi: XIX. yüzyılın bütününü boyunca aralıksız "olgunlaşan" Kürt ulusal sorununu kesinlikle gündemden indirmese bile, olanaklar dahilinde gündemden uzaklaştırmalıydı. Kürt halkının kurtuluş mücadelesi feodal-aşiret ayrılmacılığı çerçevesinde geliyordu. Kürt feodal-aşiret ayrılıkçılığıyla büyük zorlukla başa çıkan Sultan hükümeti Kürt halkının kurtuluş mücadelesinin, bağımsız Kürdistan'ın oluşturulmasını nihai amaç bilecek gerçek bir ulusal harekete dönüşmesine meydan vermemek için kesinlikle kararlıydı. Bu amaçla sınanmış bir yöntem uygulandı. Milletlerarası nifak tohumları ekildi. Hamidiyeler bu amaçla kullanılabilir en uygun araç sayıldı. Sultan hükümetinin XIX. yüzyıl sonunda Doğu Anadolu'da uyguladığı politikanın açık ve gizli etkileri işte bunlardı.

Sultan hükümeti aradan çok geçmeden, Kürtler konusundaki yeni politikanın beklediği ve güvendiği sonuçları vermediğine kanaat getirdi. Bu herşeyden önce askeri yönü için geçerliydi. Hamidiyeliler ne nicel açıdan, ne de nitel bakımdan kendilerine bağlanan umutları gerçekleştiremediler. Boylardan hiç biri tam olarak oluşmadı. 51 büyük aşiretten yalnız 13'ü Hamidiye sağladı. Türk komutanlığı Kürtlerden kurulu büyük etkin birlikler -tuğaylar, tümenler- oluşturmayı başaramadı; onlara Türk düzenli askeri katında yardımcı ve keşif müfrezeleri gibi görevler verildi (78, s. 20 ; 50, s. 254 - 256).

Kürdistan'ın yatıştırılması, Kürt boylarının kayıtsız şartsız itaatkarlığının güvencelenmesi hesapları da gerçekleşmedi. Hamidiye örgütü Türk hükümetinin bütün Kürtler üzerinde denetimini uygulamaya girişemedi. Tersine, aşiretler, yetkililerin bu girişimlerinde onların geleneksel "özgürlüğünü" hedef almış olağan bir suikast gördüler ve buna gerek pasif, gerekse aktif direnişle karşılık verdiler. Yeni askerlerin vatan görevinden firarı halleri geniş boyutlar kazandı. Güney Kürdistan'da (Irak Kürdistanı'nda) Kürtlerin büyük çoğunluğu Hamidiyelere katılmayı reddetti. Erzurum, Muş, Van, Bitlis bölgelerinde ve özellikle Dersim'de yeni asker toplama işleri kötü durumdaydı (10, g. d. 1630, 1. 104-105). Hamidiyelerin oluşturulmasının az

veya çok başarılı geliştiği yerlerde yetkililer başka bir güçle karşı karşıya geldiler. Aynı ayrı Kürt reislerinin etkisi ve idaresi güçlendi. Hamidiye alaylarının başına geçen bu reisler, kendi aşiretleri üzerinde askeri yönetici işlevlerini ele geçirdiler. Bir Rus gözlemcisinin de belirtmiş olduğu gibi Bitlis, Musul ve Diyarbakır vilayetleri bölgelerinin çoğunda "Hamidiye alayları örgütü yalnız, ayrı ayrı aşiret reislerinin bağımsızlığının güçlenmesine götürdü". Irak Kürdistanı'nda bazı aşiretler" o denli ayrı ve etkin durum kazandılar ki, devlet içinde devlet oluşturdular". Hamidiyelerin oluşturulduğu bölgelerden gelen vergiler kesinlikle azaldı (14, No: 2, s. 51, 54, 57).

Hamidiyeler toplama olayı birçok yerde Kürtlerin Türk yöneticilere karşı ayaklanmasına neden oldu. 1891 yılının yaz mevsiminde Irak'ta ve aynı yılın sonbaharında, ayrıca 1892-1893 yılları boyunca Dersim'de en büyük ayaklanmalar oldu. Dersim'de aşiretler, vergilerin iptal edilmesi halinde Hamidiye oluşturma vaadinde bulundular, ama daha sonra bir tek olsun atlı sağlanmadı (10, z, d, 43, 1. 217, 218).

Bu koşullarda Hamidiyelerin oluşturulması, Türk idarecilerin Kürt boylarının çoğunluğuyla karşılıklı ilişkilerini gayet karmaşık duruma getirdi.

Sultan yetkililerinin "yeni" Kürt politikasının, Kürtleri Ermenilere karşı kışkırtan, Hamidiyeleri, İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi Paul Cambon'un sözlerine göre "Hıristiyan Ermenilerin yağmalanması için hükümet organları" durumuna getiren bölümünde başarılı olduğu anlaşıldı (34, c. 11, s. 72). Gerçekten 90'lı yılların başlarında, özellikle Kürt reislerine Hıristiyan halktan vergi toplama izni verildikten sonra Batı Ermenistan'da yaşayan Ermenilere karşı keyfilik ve zorbalık eylemleri arttı. Erzurum'da Rus Başkonsolosu V. Maksimov'a göre, Hamidiyeler "ayrı ayrı kişilerin mal ve mülkünü yağmaladıktan başka, köylere giriyor, ev hayvanlarının tümünü sürüyor, tarladaki mahsulü devşiriyor ve götürüyorlardı" (10, g, d. 1630, 1. 197). Onlardan yalnız Hıristiyanlar değil, Müslüman halk da, bu arada silahlı Kürtlerin "keyfi eylemleriyle" başa çıkmak için gerekli ne güce, ne de araçlara sahip bulunan alt düzeyden polis ve yönetici çevreler de zarar gördüler (10, g, d. 1630, 1. 188-189).

Sultan hükümeti, duruma müdahale etme ve Hamidiyeleri gemleme denemelerini, daha fazla, dikkkatleri başka yana kaydırmak için yapıyordu. Bu denemelerle uygulamada, Ermeni halka karşı yığınsal zorbalık hareketi için bahane yaratılmak isteniyordu. Bunun için de Ermenilerin açıkça harekete geçmeye kışkırtılması amaçlanıyordu. Daha sonra gelişen olaylar bunu doğruladı.

1894-1896 yıllarında bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle de Batı Ermenistan'da Ermenilere karşı kıyım hareketi alıp yürüdü. İki yıl içinde 300 binden fazla insan öldürüldü. Birçok Ermeni sınır dışına kaçtı (59, s. 190).

Düzenli askeri güçlerle ve bunlara Hamidiye alayları da dahil, Kürt feodallerin müfrezeleri kazanılarak Türk askeri - polis yöneticilerince Ermenilere karşı kıyımlar örgütlendi. Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkileri bütünüyle kötüleştirmek uğrunda gayret gösteren hükümet, Kürtleri Ermenilere karşı özel olarak kışkırtıp durdu. Müslüman fanatizmini körükledi, kıyımcıların cezalandırılmamasını güvenceledi. Yöneticiler her uygun durumda (özellikle Batı diplomasisi ve kamuoyu karşısında), Türk askerlerine Kürt elbiseleri giydirme oyunundan bile tiksirmeden, hep Kürtleri ön plana çıkarmak doğrultusunda çaba harcadılar (10, v, 1895, d. 46, c. 2, 1. 505; 13, s. 27, 38, 82,).

Abdülhamit güruhu, kısmen de olsa belirlediği amaçlarına ulaşmayı başardı. Ermeni kurtuluş hareketine ağır, onarılmaz bir darbe indirildi. Hamidiyeler, ceza önlemlerini uygulamaya uygun olduklarını gösterdiler. Ermeniler ile Kürtler arasındaki ilişkiler önemli ölçüde kötüleşti. Kendini büyük diplomat sayan Sultan'ın, devletlerin, olaylara etkili şekilde müdahale etmeye hazır bulunmadığı hesapları da doğru çıktı: Berlin Kongresi'nden sonra "Doğu sorunu" konusunda oluşan sallantılı dengeyi bozmak istemeyen İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası genelde sözlü girişimlerde bulunmakla yetindiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda etkisini güçlendirmek isteyen Almanya ise, Sultan'ın iç politikasını gizlice teşvik etti.

Ne var ki, "kanlı Sultan'ın Ermeniler ve Kürtler konusundaki kışkırtıcı ve kıyımcı politikasının başarısı geçiciydi. Osmanlı

İmparatorluğu'nun geleceği bakımından bu politikanın temelinde yer alan olumsuz sonuçlar ise kalıcı etkenlere dönüştü. Bu etkenler çok geçmeden önemli rol oynadı. Bütün Ermeni halkının Türk egemenliğine, Kürt aşiretlerinin silahlı birliklerine ve onların emrindeki askeri örgütlere karşı doğal nefreti, ayrıca devletlerin, İmparatorluğun işlerine karışmak için elde ettikleri yeni kozlar -devletler bu kozları kendileri için uygun ve Türkiye için uygun olmayan bir zamanda kullanabilirlerlerdi- bu etkenlendendi. Bu olumsuz etkenler 90'lı yılların ortalarında Doğu Anadolu'da gelişen dramatik olaylardan az sonra etkisini göstermeye başladı.

Bu dönemde Türkiye Kürdistanı ve Batı Ermenistan, ekonomik yıkım, anarşi ve iç iktidar kavgaları ortamına düştü. Kürt feodallere sosyo-ekonomik ve dolaysız siyasi bağımlılığı önemli ölçüde artan Ermeni halkının durumu özellikle ağırdı. O dönemde İstanbul'da Rusya Büykelçisi görevinde bulunan İ. A. Zinoviev şunları yazdı: "Kürt boylarının reisleri askeri rütbeler alınca kendilerini Anadolu'nun mutlak efendileri sandılar ve önceleri Hıristiyanlar(Ermeniler), sonraları ise Müslümanlar için de bir felaket oldular" (10, v. 1900, d, 28, 1. 24-26). Belirtmeye değerdir ki, Hamidiyelerden yalnız Türkler ve Araplar değil, göçebe Kürtler de zarar gördü. Örneğin Hoşap kazası göçebe Kürtleri, Hamidiyelerin baskınları sonucunda sekiz yıl içinde onlarca ölü ve yaralı verdiler, bununla birlikte 800 büyükbaş ve 10 bin küçük baş hayvan yitirdiler. Yağmacılar, Türk yetkililer tarafından cömertçe arkalandığından baskınlardan zarar görenler Türk yetkililerden koruma beklemiyorlardı. (10, g, 1901, d, 711, 1. 23-25)

Hükümetin, Hamidiyelerin baltalayıcı eylemlerini, devletin iç güvenliği için tehlike görmediği söylenemez. Hamidiyelere çağdaş silah teminatı sınırlandırıldı, alaylara muvazzaf subayların atanması ve bunlarda Rusya'da Kazak askerleri tüzüğü örneğince tüzük uygulanarak, Hamidiyelerin disiplin altına alınması denemeleri yapıldı (116, s. 76). Ne var ki, bütün bunlar hiçbir sonuç vermedi, çünkü bu içten çelişkili bir politika idi. Yeni Hamidiye alayları kurmaya devam edilirken, Kürtlerin üst zümresi, eskiden olduğu gibi İstanbul'un özel teveccühünden ya-

rarlanıyordu (10, d, 1898, d, 7584, 1. 57).

Sultan idarecileri aradan çok geçmeden, ne 90'lı yılların ortalarında Ermeni kırımının, ne de Kürt zadesinin "beslenmesinin", Kürt sorununu gündemden düşürmediği konusunda bol bol kanıtla sahib oldular. Kürdistan'da Türk egemenliği hiç de pekişmedi. Aşiretlerin çoğunluğu geleneksel özgürlüklerini savunmaya devam ettiler.

Ermeni kırımından sonra Kürtlerle ihtilaflar, önceki duruma kıyasla belki de daha da sıklaştı. Türk esaretçilere hiç bir zaman boyun eğmeyen Zaza Kürtlerinin yaşadığı dağlık Dersim (Harput vilayeti) bölgesinde, her zaman olduğu gibi özellikle gergin durum mevcuttu. Güney Kürdistan (Irak Kürdistanı) Türk egemenliğine karşı direnişin bir başka merkezi olarak kalıyordu. Bura halkı, Hamidiyelerde görev almayı reddediyordu (10, d, 1897, d. 3116, 1. 22-23).

XIX.-XX. yüzyıllar sınırında Kürt boylarının kendiliğinden ortaya çıkan isyanlarından başka, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin Türk esaretine karşı mücadelesinde yeni örgüt biçimlerinin belirtileri de gözlenmeye başlandı. Türkiye'de Ermeni ulusal hareketiyle bağlantılar kurulması, Kürtlerin kuruluş hareketinde önemli bir yenilikti. Bunu ortaya koyan kanıtlar çok olmasa da, zaman zaman önceki düşmanlığın kalıntılarına rastlansa da, Kürtler ile Ermeniler arasındaki ilişkilerde bir dönüşümün başlangıcını, Kürt hareketinde siyasi bilinç unsurlarının ortaya çıkmasını gösteriyordu. 1903 1904 yıllarında Sason'da gelişen olaylar sırasında olduğu gibi, Kürtler, Ermenilere sık sık gizli ve açık destek gösterdiler. Bu destek sayesinde Türk idareciler, belirtilen tarihten 10 yıl öncesinde gerçekleştirdikleri boyutlarda kırım kundaklamayı başaramadılar (10, d, 1903, d. 1639, 1. 139. 141; 14, 1904, No: 5-6 s. 29).

II. Abdülhamit harcanan bütün çabalara rağmen, Kürt feodal-aşiret zadesinin kendi tarafına çekmede başarılı olamadı. Kürt feodal-aşiret zadesinin oldukça etkili bölümü (Kürdistan'da egemenliklerini yenilemek hayaliyle yaşayan bazı eski hükümdar soyları, Türk halife sultanın yetkisini hiçbir zaman tanımayan etkili din tarikatlarının şeyhleri, sünni olmayan Kürtlerin reisleri ve başka bazıları) hükümete muhalif konumda

yer aldılar.

Kürt asilzadelerinden birçoğu başkentte ve İmparatorluğun başka büyük merkezlerinde yaşıyor, saraydaki görevlerde bu arada, önemli görevlerde bulunuyordu. Ama önceleri Osmanlı İmparatorluğu'nu daha sonra ise İran'ı da kapsayan genel Kürt ulusal hareketinin ilk liderleri tam da bu asilzadeler arasından çıktı. Bunların eylemleri, sosyal kökeni ve toplumsal konumu bakımından üst feodal tabakaya ait bulunmalarına rağmen, feodal ayrılıkçılığın alışılmış çerçeveleri dışına çıktı ve nesnel olarak genel Kürt ulusal burjuvazisinin gelişmesi çıkarlarına, o sıralarda doğmakta olan Kürt milliyetçiliği çıkarlarına hizmet etti.

Kürt milliyetçiliğinin ideolojik ve siyasal akım olarak doğuşu döneminde, Kürdistan tarihinde daima önemli yer tutan Bedirhan ailesi temsilcileri baş rolü üstlendiler. Bedirhan ailesi üyeleri 90'lı yılların ortalarında düzenlenen hükümet aleyhtarı komplolara katıldılar, gizli Genç Türkler örgütüyle ilişkilerde bulundular. Bedirhan ailesi üyelerinden bazıları 1898 yılının Eylül ayında genel Kürt ayaklanması ve Kürtlerin başkente doğru ilerlemesi için hazırlıklar yaptıkları kuşkusıyla tutuklandılar (10, v, 1898, d. 2, c. 1 251-252). Bedirhan Bey'in bir zaman sarayda merasimbaşı görevinde bulunmuş olan yeğeni Abdürrezak, özellikle belirgin bir kişiydi. Abdürrezak yine o dönemde, gelecekte Kürt davasının savunucusu olarak gördüğü Rusya hükümetiyle ilişkiler kurma denemesinde bulundu (10, v, 190, d. 22, 1. 352-354).

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu içinde istibdat rejimi, bu türden her türlü eylemi eninde sonunda önlediği için, Kürt siyasi göçmenleri eylemlerini önemli ölçüde etkinleştirdiler. Kürtçe çıkan ilk gazete -Kürdistan- Kürt milliyetçiliğinin kalesi ve örgütlenme merkezi oldu. 1898 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde ayda iki kez olmak üzere çıkan bu gazete önce Kahire'de, sonra Avrupa'da (Londra, Folkston, Cenevre), Genç Türkler Devrimi sırasında kısa bir süre için İstanbul'da, daha sonra ise yeniden Kahire'de yayınlandı. Gazetenin yayınlanması bütünüyle Bedirhan'ların elindeydi (sırasıyla Mithat Bedirhan, Abdurrahman Bedirhan ve Süreyya Bedirhan bu gazete-

nin yayımcısı ve editörü oldular).

"Kürdistan" gazetesinin ilk aşamada liberal-aydınlıkçı doğrultusu vardı. Ama çok geçmeden Sultan mutlakiyetindeki bunalımın derinleşmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda devrim durumunun ortaya çıkması koşullarında gazete istibdat rejimi karşısında bağdaşmaz konumda yer aldı. Türkiye'ye sokulması şiddetle kovuşturulmasına rağmen, bu gazetenin Kürt ulusal çevrelerinde saygınlığı da arttı. Şunu belirtmek gerekir ki, "Kürdistan" gazetesi sayfalarında, ayrıca Kürt göçmenlerce yayınlanan çok sayıdaki bildiride, Ermeni hareketiyle birleşme, Sultanın kışkırtıcıları tarafından körüklenen Ermeni-Kürt uyuşmazlığını ortadan kaldırma çağrılarına giderek daha sık rastlanmaya başlandı. Kürt milliyetçiler Ermeni göçmen basınında düzenli olarak yazılar yayınlamaya başladılar, Ermeni ulusal burjuva örgütleriyle, özellikle bu örgütlerin başlıcası olan Taşnaksütün Partisiyle sıkı ilişkiler kurdular.

İlk Kürt milliyetçileri ayrıca dış ülkelerde eylem yürüten Genç Türkler örgütleriyle yakınlaştılar, Genç Türkler basınında yazılar yayınlandı. Sultan mahkemesi tarafından gıyabında ömürboyu hapis cezasına çarptırılmış olan Abdurrahman Bedirhan'ın Ermeniler ve Genç Türklerle ilişkiler düzenlenmesindeki rolü özellikle büyüktü. Abdurrahman Bedirhan, Genç Türkler hareketinin merkezci olmayan kanadıyla yakınlaştı ve Genç Türklerin Birinci Kongresi'ne (1902, Paris) katıldı (84, s. 164-175).

Doğaldır ki, Kürt milliyetçilerinin ilk adımlarının başarılarını abartmamak gerekir. Onların eylemleri Kürt halk kitlelerinden kopuk olarak gelişti ve Kürdistan'daki gerçek duruma hemen hemen etki göstermedi. Fakat Kürt yurtseverlerin XX. yüzyılın eşğinde gerek Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, gerekse dışında yapmayı başardıkları boşuna gitmedi, bunu izleyen dönemde ekilen tohumlar filizlendi.

Bu durumda Sultan hükümetinin Kürtler konusundaki yeni politikası beklenen sonuçları getirmedi. Kürtlerin üst zümresini kendi çıkarlarına kazanan, Kürtlerin bir bölümünü evetefendimci silah olarak kullanan Sultan hükümeti, ne Ermeni hareketini bütünüyle ortadan kaldıracı, ne de iç sorun olarak Kürt sorunu-

nu "gündemden" indirebildi. Bununla birlikte Kürt hareketlerinin daima yalnız iç değil, dış siyasi yönleri de vardı. Bunların ele alınmasında, İstanbul'un "Kürt politikasının" hedefleri daha belirgin şekilde ortaya çıkıyor.

Kürt tarihinin bütün dönemlerinde halkın mücadelesi hiçbir zaman bütünüyle yalnız bir devletin sınırları içinde kalmadı. Kürtler, devlet sınırlarına rağmen çıkarların ortaklığının daima bilincinde bulundular. Bu, ele aldığımız dönemde de böyleydi. Batı ve Güney Kürdistan'da ortaya çıkan isyanlar ve şiddetli çatışmalar, İran şahlarının egemenliğinde olan Doğu Kürdistan'da da dolaysız yankısını buldu. Sultan Türkiye'sinin, aynı zamanda emperyalist devletlerin, herşeyden önce de Rusya, İngiltere ve Almaya'nın etkin müdahalesi, XIX.-XX. yüzyıllarda Türkiye-İran sınırında ve Kürdistan'ın İran kesiminde gelişen olayları, Kürt tarihinin önemli olayları durumuna getirdi.

İran Kürdistanı'nda durum daima yakıcı olmuştur. İran Kürtleri, Türkiye Kürtlerine göre, merkezi hükümetin keyfi tutumunu daha az hissetmelerine rağmen, onlar da tam olarak baskı altında tutulan, haklarından yoksun bir azınlıktı. Gerek aşiret, gerekse göçebe Kürt emekçiler, Acem toprak ağalarının ve özellikle feodal İran'da emirlerine "yemlik" olarak verilen eyaletlerde uygulamada denetimsiz haklardan yararlanan yerel yöneticilerin esareti altında büyük çile çekiyorlardı. Kürt feodal boylarının üst zümresi de, çoğunluğuyla Kacarlara muhalifti. Kacarlar bir gelenek üzerine bu zümreye kuşkuyla yanaşıyor ve onunla, II. Abdülhamut döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmaya başlandığı gibi, ayrıcalıkları o ölçüde paylaşmıyordu. Bütün bunlar İran Kürtleri arasında Türkiye yanlısı görüşlerin artmasına temel yaratıyordu. İran'ın şii din çevreleri tarafından kovuşturulan Türk ve İran sünni Kürtlerinin çoğunluğu da, dini cemaat tarafından sürekli buna kışkırtılıyordu (14, 1907, No: 20, s. 41).

Bu koşullarda İran Kürtlerinin kurtuluş hareketi bir yandan Şah idarecilerinin baskıcı politikasına karşı protestolardan esin alıyor, diğer yandan Türkiye'nin doğu sınırında oluşan durumun etkisini hissediyordu. Bu durum, her zaman hiç de genel Kürt ulusal kurtuluş hareketine katılmayan, tersine sık sık, kendi iç

ve dış politikasının hazimetlerini İran'ın zayıflığı hesabına kapamak hayaliyle yaşayan Türkiye'nin yayılcılık politikası amaçlarına hizmet eden İran Kürtleri'nin hareketlerine özgül damgasını vurdu. Aynı zamanda İstanbul'daki yöneticiler, Kürt hareketini İran'a yöneltmek isterlerken, Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerindeki gerginliği ortadan kaldırma planları yapıyorlardı. Bu amaçla onların önüne, İran'daki akrabalarıyla birleşmek gibi cazip bir amaç getiriyorlardı. Kuşkusuz bu birleşme Türk sultanının "sert eli" altında yapılmak isteniyordu. Bütün bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, İran'da da Kürt ulusal hareketine ciddi olumsuz bir yön kazandırdı.

Kürdistan'ı bölen Türk-İran sınırındaki gerginliğin tam da Hamidiyelerin kurulduğu yılda(1891) artmaya başlaması rastlantı değildi. O zaman Hamidiyeli subayların faal propagandaları sonucunda Savucbulak ve güneyinde, Irak vilayetleri ile İran'da yaşayan Caf Kürtleri arasında isyanlar patlak vardı. (233, 16, 28. 07. 1891).

Sultan hükümeti o sıralarda Ubeydullah'ın oğullarına Kürdistan'a dönme izni verdi. Bundan hemen sonra da Türkiye Kürtleri'nin İran topraklarına saldırıları sıklaştı. Şii Kürt boylarının sünniligi kabul etmesi yararına çalışmalarda bulunan Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Muhammet Sadık, özellikle büyük etkinlik gösterdi. Şeyh Muhammet Sadık, Sultan'ın kendisine verdiği ödevle İran Kürdistanı'nda Türkiye yanlısı eylemler yürüttü. Bu durum Türkiye-İran sınırında gerginliğin artmasına, İran'da yaşayan Kürt boyları arasındaki eylemlerin güçlenmesine ve bunun sonucu olarak da Türk-İran ilişkilerinin belirgin şekilde gerginleşmesine götürdü (10, e, 1888, d. 1226, 1. 21, 29, 30).

Rus-Türk sınırındaki gerginlik de arttı. Oluşan durum, dünyayı yeniden paylaşmak için askeri stratejik açıdan büyük önem taşıyan Doğu Anadolu'ya emperyalist müdahalenin etkinleşmesine neden oldu. Bölgede kesinlikle şiddetlenen ulusal soruna bütünüyle anlaşılır ilgi, Kürt ve Ermeni ulusal hareketlerini kendi tarafına kazanma çabaları da bundan kaynaklandı. Tam da XIX.-XX. yüzyıllar sınırında Kürt sorununun uluslararasılaştırılması eğilimi, büyük bölümüyle Kürt halkının kendi

hakları uğrındaki mücadelesine olumsuz etki gösteren ilk pratik sonuçları getirdi.

Bütün emperyalist devletlerden en çok Çarlık Rusya, Kürdistan ve Ermenistan'daki olaylardan endişe duymaktaydı. Bu kaygıya yeterli ölçüde sağlam gerekçeler vardı. Doğu Anadolu'da durumun istikrarsızlaştığı her defasında bu, derhal etnik bakımdan akraba nüfusun yaşadığı Rusya'nın burayla hemhudut Kafkaslarötesi bölgelerinde yankı buluyordu. Kafkaslarötesi'nin Çarlık yönetimi, sömürge esareti altında bulunan Kafkasların Ermeni halkı arasında kurtuluş fikirlerinin yaygınlaşmasından korkuyordu. Ne var ki, Tiblisteki yöneticiler yalnız Ermenilerden endişe duymuyorlardı. Türkiye'de Kürt sorunlarının şiddetlenmesi, kaçınılmaz olarak, Rusya uyruklu Kürtleri (o zaman bunların sayısı 130 bin kadardı) yönetmede güçlükler yaratıyordu. Türk yönetici çevreleri Rusya'ya Kafkaslarda güçlükler yaratmak ve Peterburg'u Ermeni sorunu ve başka sorunlar konusunda Türkiye'ye baskısını azaltmak zorunda bırakmak amacıyla, Kafkaslarötesi'nde yaşayan Kürtler arasında Rusya aleyhtarı görüşleri körükleyerek, meydana gelen bu durumdan yararlanmaya acele ediyorlardı.

Rus-Türk sınırında gerginliğin artması, bu politikanın ek sonuçlarından biriydi. Türk düzenli askerleri ve Hamidiyelerle çarpışan Ermeni müfrezeleri, sınırın her iki tarafına geçiyorlardı. Her defasında Hamidiyelerin katılımıyla çıkan sınır olayları Rus-Japon Savaşı sırasında sıklaştı. O zaman Sultan hükümeti, Rusya karşısında dostça olmayan bir konumda yer aldı (112, s. 87, 91, 96-98).

Yakındoğu'da ve Kafkaslarötesi'nde, Ermeni-Kürt bölgesinde durumun, Rusya'nın devlet çıkarlarını doğrudan tehlikeye itecek kadar gerginleşmesi, Çar hükümetini Kürt sorununa en fazla dikkat ayırmak zorunda bıraktı. Türkiye ve İran'daki Rusya diplomatik dairelerinde çalışan birçok görevli, Kürt sorunları konusundaki ilgisizliğe son verilmesi, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın Kürt halkı arasında Rusya'nın etkisinin yaygınlaştırılması için her türlü çabanın harcanması ve herşeyden önce de gerek sınır dışındaki, gerekse Kafkaslarötesi vilayetlerde Kürt üst zümresinin Rusya tarafına kazanılması için gayret gösteril-

mesi çağrısında bulundular. (10, d, 1905, d. 4083, 1. 34-36). Rusya'daki varsıllar iktidarı bu türden tavsiyelere uymak için istek ve hazırlık göstermemiş olmasına rağmen, zamanla Kürtlerin kapsamlıca öğrenilmesi, onların büyük ve ünlü reisleriyle ilişkiler kurulması gerekliliğini tanımaya başladılar. XIX-XX. yüzyıllar sınırında bu bağlamda bazı girişimler gerçekleştirildi. İlk aşamada bunların sonuçları büyük değildi, ama sonraları "Rusya etkeni", Kürt hareketine önemli etki göstermeye başladı.

Batı'nın emperyalist devletleri de özellikle İngiltere, Kürt hareketlerine giderek artan bir ilgi gösterdiler. İngiltere, Kürtleri ve Kürdistan'ı doğuda kendi emperyalist politikası için kullanma denemeleri yaptı.

Tam da XIX. yüzyılın 90'lı yıllarında, Batı Ermenistan ve Kürdistan'da gerginliğin kesinlikle şiddetlenmiş olduğu bir dönemde, bu bölgelerdeki İngiliz casus şebekelerinin istihbarat ve politika faaliyetinin özellikle geniş boyutlar kazanması rastlantı değildi. Bu faaliyet, gerek Osmanlı İmparatorluğu ve İran'daki İngiliz diplomatik dairelerinde çalışan görevliler, gerek askeri istihbarat casusları (bunlar çoğu hallerde kendilerini meraklı gezginler olarak tanıtıyordu) ve gerekse, yerlilere Tanrı'nın sözlerini taşıyan misyonerler tarafından gerçekleştirildi.

İngiliz casus şebekelerinin bütün çabaları, Kürt hareketlerini Rusya'ya karşı çevirmeye ve Kürtler ile Ermeniler arasında iç çatışmalar kundaklamaya yönelikti. Gerek Ermeni sorunu, gerekse Kürt sorunu Londra'yı sırf bir sorun olarak değil, sadece, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu ve İran'a, öte yandan Rusya'ya baskı yapma aracı olarak ilgilendiriyordu. İngilizlerin bu sorunlara yaklaşımında belirgin birşeyler veriyse bu, bu bağlamda da herşeyden önce Müslüman Kürtler arasında Rusya aleyhtarı geniş propogandadan ibaretti. Bu faaliyet, İngiliz-Japon askeri siyasi birliğinin kurulmasından (1902) sonra, Japonya yararına, Rusya'ya karşı tehlike oluşturmaya gayret gösterdi. Doğu Türkiye'deki İngiliz diplomatik temsilcileri Rus-Japon Savaşı (1904 -1905) sırasında Kürtler arasında, Rusya'nın Uzakdoğu'da hizmetlerine ilişkin bilgileri geniş biçimde yaydılar (10, g, 1904, d. 713, 1. 18, 22). Aynı dönemde Almanlar da Kürt boyları

arasında banzer çalışmalarda bulunarak Rusya'ya zorluk çıkarmaya çabaladılar (25, f. 2000, op. 1, d. 35224, 1. 31-32).

Bu koşullarda Kürtlerin yaşadığı topraklar XIX. XX. yüzyıllar sınırında emperyalistlerarası şiddetli çelişkilere sahne oldu. Bununla birlikte ilgili Batı devletlerinin tümü, kendi aralarındaki belirli ihtilaflara bakılmaksızın, Rusya'ya karşı konumda yer aldılar. Birbirine karşı savaşılan taraflar için Kürt sorununun yardımcı, güdümlü rolü vardı.

1904-1907 yılları arasında, İran, Afganistan ve Tibet konusunda, 31 Ağustos 1907 günü İngiliz-Rus Anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan itilafın oluşturulması, emperyalist devletlerin Kürt hareketlerine ve Kürdistan'daki bütün duruma yaklaşımına ilke açısından genel bir değişiklik getirmedi. Bununla birlikte, Yakınoğu'da bu arada dünya sahnesinde güçlerin konumlarının yerleşmesinin hemen hemen tamamlanmış bulunması, o yıllarda ilgili ülkelerin "Kürt politikasına" yeni yönler de kazandırdı.

Herşeyden önce Japonya'yla savaşın tamamlanması ve İngiltere'yle yakınlaşma, Çar hükümetine, Yakınoğu'da eylemde bulunmak için belirli ölçüde olanak yarattı. Çar hükümeti buna bağlı olarak Kürt sorununa dikkatini arttırdı. "Kuzey Kürdistan'daki Kürt boylarının bizim tarafımıza kazanılması ve Güney Kürdistan ve Dersim'de ayaklanma başlatılması için gerçekleştirilecek girişimlerin belirlenmesi", aynı zamanda "Türk hükümeti ile aşiret reisleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve aşiret reislerinin kendi aralarındaki karşılıklı ilişkilerin sürekli şekilde gözlemlenmesi" ödevi gündeme getirildi (Genel Kurmay Başkanlığı iskan generalinin Kafkasya Askeri Mıntıkası Kurmay Başkanı'na 14 Ekim 1906 tarihli yönergesinde (25, f. 200, d. 264, 1. 29-30). Rus hükümeti Hamidiyelere (bunların mevcuduna, yığılmış buldukları yerlere vb.) özel ilgi gösterdi.

Rusya bu zaman içinde Türkiye Kürdistanı'nda kayda değer başarı (kısmen İngiltere ve Almanya'nın karşı eylemlerinden dolayı) elde edemedi. Yalnız Muhammet Sadık ve Hakkari vilayetinde yaşayan Nesturi Asurlarla ilişkiler kurulabildi (10, d. 1907, 4091, 1. 8-9). Rusya geleneksel olarak yeterli ölçüde güçlü ekonomik ve siyasi konumlara sahip bulunduğu İran Kürdis-

tanı'nda çok etkin faaliyet yürüttü. Bu faaliyet, Kuzey İran'ın bütününe Rusya'nın etki alanına katan 31 Ağustos 1907 tarihli anlaşma tarafından kolaylaştırıldı. Ne var ki, Rusya burada da İran Azerbeycanı ve Kürdistan'ın yalnız Hıristiyan nüfusunun bir bölümünü kendi tarafına kazanmayı başardı.

Çarlığın, Japonya'yla savaşta yenilmesi sonucunda askeri bakımdan hissedilir ölçüde zayıf düşmüş bulunması, Doğu Türkiye'de ve Batı İran'da kendi konumlarını pekiştirmesini ve özel olarak da Türkiye ve İran'da istibdat ve mutlakiyet rejimleri mevcudiyetinin son yıllarında, Kürtlerin artan menuniyetsizliğini kendi amaçları için kullanmasını engelledi. Üstelik Sultan hükümeti, Rus-Türk sınırında Kürtlerin katılımıyla zaman zaman olaylar çıkarmayı da başardı. Hatta 1907 yılının ilkbaharında Kürtlerin Kafkaslarötesi bölgelere yığınsal müdahale hazırlıkları yaptıkları söylentileri de ortaya çıktı. Rusya, yalnız Sultan hükümetine uygulanacak güçlü diplomatik baskı yoluyla, Türkleri Kafkasya sınırında Kürtlerin katılımıyla kışkırtma kundaklama eylemlerinden belirli bir zaman için vazgeçirebilirdi (10, v, 1907 d. 32, 1. 221, 228).

İngiliz-Rus ittifakı anlaşmasının imzalanması, İngiltere'nin Kürt sorunu konusundaki politikasında herhangi bir kayda değer değişikliğe götürmedi. İngiliz yönetici çevreleri, Kürtler arasında Rus etkisinin güçlenmesine asla meydan vermek istemiyorlardı. Doğu Anadolu'da askeri ve siyasi faaliyetlerini sınırlandırmayan İngiltere temsilcileri, Kürtler arasında, yeni bağlaşıkları olan Rusya'ya karşı etkin baltalayıcı çalışmalar yürütmeye devam ettiler. Örneğin Erzurum valisi, buradaki İngiltere Konsolosu'nun kışkırtmasıyla 20 Hamidiye alayının seferber edilmesini buyurdu fakat 1908 Temmuz ayında Türkiye'de patlak veren devrim, bu açık Rusya aleyhtarı eylemi suya düşürdü (10, v, 1908, d. 35, c. 1, 1. 120-123).

Abdülhamit rejiminin son yıllarında Almanya'nın etkisi yalnız Osmanlı İmparatorluğu başkentinde değil, onun Doğu vilayetlerinde de hızla artmaya devam etti. Alman misyonerler ve "bilginler" Türkiye ve İran'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerin en yasak köşelerine girip, Kürt reislerini kendi taraflarına kazanma uğrunda çaba harcayarak, buralarda geniş boyutlu araş-

tırmalar yaptılar. Almanlar da, İngilizler gibi, Hamidiyelerin güçlendirilmesine ve Kürtlerin Rusya'ya karşı kışkırtılmasına büyük ilgi gösterdiler (10, g, 1907-1908, d. 3057, 1. 37).

Bu koşullarda XX. yüzyılın ilk yıllarında, Kürdistan ve ona hemhudut topraklar, emperyalistlerin yoğun siyasi sızma ve emperyalistler arasında şiddetli rekabete sahne oldu. Bu mücadelede Rusya'nın gelecekteki düşmanı Almanya ve yeni "bağlaşığı" İngiltere, Rusya karşısında yer aldılar. Birbirine karşı mücadele veren devletlerden her biri, kurtuluş mücadelesini başlatan Kürtlere desteği kendi kötü amaçları için kullanmak uğrunda çaba harcadı.

"Asya'nın Uyanışı" ve Kürtler

Yakındoğu'da devrimci kurtuluş hareketinin büyümesi, "Asya'nın Uyanışı" çağının en belirgin ve güçlü belirtisi oldu. Bu hareket 1905-1911 yıllarında gelişen İran devriminde ve 1908-1909 yıllarında gerçekleşen Genç Türkler devriminde doruk noktasına ulaştı. Sömürge Doğu'da XX. yüzyılın bu ilk devrimleri feodal klerikal çevrelerin çıkarlarını ifade eden istibdatçı mutlakiyete yönelikti; bu devrimlerin, sosyo-ekonomik geri kalmışlıktan demokratik güçlerin zayıflığından ve emperyalist devletlerin saldırgan politikasından kaynaklanan başarısızlığı, onların tarihsel önemini azaltmadı. Osmanlı İmparatorluğu ve İran (Kürtler de dahil) halkları, iyi bir kurtuluş mücadelesi sınavı verdiler ve bundan, demokratik özgürlük ve bağımsızlık uğrunda örgütlü hareket için cesaret aldılar.

Çeyrek yüzyıl aradan sonra ilkönce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtler ayaklandı. Ve bunun tarihsel 1905 yılında olması rastlantı değildi. Komşu Rusya ve İran'daki olayların etkisiyle, çok uluslu Türkiye'de de devrimsel durum oluşmaya başladı. Türklerin kendileri olduğu gibi, İmparatorluğun mazlum halkları da, II. Abdülhamit tiranlık rejmine ve onun satılmış yönetici zümresine karşı öfkelerini açık şekilde belirtmeye başladılar. Hızla artan yığınsal protesto hareketine, Türk memurların keyfi eylemlerinden ve haraççılığında çile çeken Kürt boyları da faal

şekilde katıldılar.

1905 yılının Eylül ayında zor erişilir Dersim vilayetinde olaylar başladı. Aynı yılın Kasım ayında burada, ayrıca Bitlis ve Beyazıt havalilerinde, idarecilerin Kürtlerden yeni vergiler toplaması niyetinden dolayı ayaklanma patlak verdi. Şunu belirtmek gerekir ki, ayaklanmayı bastırmak üzere buralara gönderilen Türk askerleri yalnız Kürtlerin değil, aynı zamanda yerli Ermeni nüfusun da ısrarlı direnişiyle karşı karşıya geldiler (233, 07. 10. 1905).

1906 yılının başında Erzurum ve Bitlis vilayetlerinin Kürt halkı arasında olaylar yeni güçle patlak verdi. Siirt sancağında Pencar aşiretinin Bışar Çeto yönetimindeki ayaklanması özellikle büyüktü. Bışar Çeto Nisan ayında Türk askerleri karşısında ilk zaferini kazanmıştı bile. Daha sonra dağlara çekilmek zorunda bırakılınca, buralarda başarılı hücumlarda bulundu. Mayıs ayının ortalarına doğru ise eylemlerini Diyarbakır vilayetine yaydı. Burada ceza birliklerine karşı, Kürtlerle birlikte Araplar da çarpıştı. Türk askerleri ayaklanmacılara karşı, ancak ortalığı kasıp kavurma taktiğini uygulamaya başladıktan sonra zafer kazanabildiler (10. g, 1906, d. 540, 1. 86-89, 91-93, 90-100).

Kürtlerle Arapların ortak hareketi, Güney Kürdistan'da da zemin buldu. Gözlemciler, Irak Kürtleri arasında hükümet aleyhtarı tutumun artmasının, o dönemde Yemen'de Arapların kurtuluş hareketinin ayrıca Orta Anadolu'da Türk halkının kurtuluş ayaklanmasının şiddetlenmesine yardımcı olduğunu belirttiler (69).

Dersim'deki isyanlar da dinmedi. Bu isyanlar 1908 yılının ilkbaharında yeni büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Hükümet bu ayaklanmayı, nihai olarak bir türlü bastıramadı. Zaza Kürtleri yol vermez dağlara çekildiler ve buradan sonuçsal partizan saldırılarında bulundular (25, 1908, No: 23, 1. 14-15).

1907-1908 yıllarında Bitlis vilayetinde Kürt hareketi başarıyla gelişti. Bu vilayetin kimi bölgelerinde yönetim bütünüyle, aşiretlerin çoğunluğu tarafından desteklenen Kürt beylerinin eline geçti (56, s. 3)

O yıllarda Güneybatı Kürdistan'da, Sultan hükümeti için en

büyük tehlike oluşturan durum ortaya çıktı. Bu yüzyılın başlarında Milli Kürt aşiretinin reisi İbrahim Paşa ayaklandı. İbrahim Paşa, İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi İ. A. Zinoviev'in sözlerine göre "bölgede öyle bir etkiyle sahip oldu ki, onun isteklerine, bizzat Sultan'ın buyruklarından daha fazla saygı gösterilmeye başlandı" (10, J, 1889-1914, d. 1602. 1.28). İbrahim Paşa Birecik'te Fırat'a, Musul'dan Dicle'ye kadar uzanan bölgenin tam hükümdarı durumuna geldi. Bir Alman gezgininin sözlerine göre, ona buralarda "Kürdistan'ın taçsız kralı" deniyordu (213, No: 3, s. 35-37). İbrahim Paşa 1906-1907 yıllarında artık Diyarbakır, Halep, Urfa, Mardin ve Derik'in denetimsiz sahibi durumuna gelmişti.

İki Hamidiye alayının komutanı olan İbrahim Paşa, Sultan'ın, İmam Yahya ayaklanmasını bastırmak üzere Yemen'e doğru yönelmesi buyruğuna rağmen, emrinde bulunan halkın, hem Hıristiyanların hem de Müslümanların, bu arada Kürtlerin de yoğun şekilde yağmalanmasını örgütledi. İbrahim Paşa 1907 yılının sonbaharında Diyarbakır'ı gerçekten kuşatmış bulunuyordu. Diyarbakır yöresinde onlarca Hıristiyan ve Müslüman köyünü ezip geçen İbrahim Paşa, böylece yalnızca Türklerin, Ermenilerin ve Arapların değil, fakat Kürtlerin de, bu arada Milli konfederasyonundan bir çok savaş arkadaşının da nefretini kazandı (203, s. 53, 6). İbrahim Paşa yönetimindeki Milli Kürtleri hareketi, gerek biçimi, gerekse içeriği bakımından, o zamanki Kürt toplumunun derinlenmesine geri kalmışlığını açık şekilde yansıtan gerici bir hareketti. Kürt toplumunda eskiden olduğu gibi, o dönemde de büyük feodaller başı çekiyordu. Bu hareket aynı zamanda, İmparatorluğun Kürt vilayetlerinde Sultan mutlakiyetinin konumlarını baltalayan küçüksenemeyecek bir etken idi.

Ama Genç Türkler Devrimi arifesinde Kürt hareketi bütün iç çelişkilerine rağmen, siyasi bakımdan, önceki on yıllara nazaran daha olgun duruma geldi. Kürtlerle Ermenilerin Türk egemenliğine karşı olduğu gibi, İbrahim Paşa ayaklanması türünden feodal isyanlar sırasında ortaya çıkan yağmacılıklara da karşı olmaları bunun göstergesiydi. Kürtler ile Ermeniler arasında savaş birliği, artık ender rastlanan bir istisna değildi. Türk ida-

recilerin Kürt-Ermeni çatışmaları kundaklama denemelerinin başarısızlığı da bunu gösteriyordu (233, 02. 02. 1905, 16 ve 26. 06. 1908).

Doğu vilayetlerinde kendisi için hiç de iyi olmayan bu yeniliklerden tedirginlik duyan Sultan güruhu Hamidiyeleri etkinleştirmek için yeniden denemelerde bulundu, ama bu kez artık Rusya'ya karşı askeri siper olarak değil, Türk gericiliği elinde cezalandırma silahı olarak etkinleştirilmek istendi. Yöneticilerin kışkırtıcı politikası bazı yerlerde, özellikle Bitlis vilayetinde sonuçlar verdi. Hamidiyeler ve Kürt beyleri tarafından gerçekleştirilen yağmacılık ve zorbalık eylemleri sonunda çilekeş Ermeni halkının durumu kötüleşti. Ne var ki, yalnız Hıristiyanlar değil, Kürtler de dahil etnik ve dini mensubiyetine bakılmaksızın bütün masum halk bu aşırılıkların kurbanı oluyordu (28, s. 37-38). Kimi bölgelerde kargaşalar devletin güvenliğini tehlikeye iten boyutlar kazandı ki, bunların Rusya, İngiltere ve Fransa büyük elçilerine arzedilmesi gerekti (10, g, 1908, d. 79, 1. 126). Sultan hükümeti, dikkatleri olaylardan başka yana kaydırmak için Bitlis vilayetine ve başka vilayetlere çeşitli komisyonlar gönderdi. Ama yerel reisler ve Hamidiye komutanları tarafından kendilerine hediyeler sunulan bu komisyon üyeleri, Hamidiyelere sadece Ermenileri yağmalamalarını ve öldürmelerini tavsiye etmekle yetindiler (10, g, 1908, d. 541, 1. 275).

Hükümetin genelde Hamidiyelerin elebaşlarına dayanma çabaları, bütün Kürt halkı arasında konumlarının güçlenmesine götürmedi. İmparatorluğun gerek Ermeni, gerekse Kürt vilayetlerinde olağanüstü gerginlik ve yönetim için tehlikeli hal alan durum varlığını devam ettirdi.

O yıllarda, Sultan hükümetinin Kürt üst zümresini başkente yüksek öğrenim kademesine kazanarak, Kürt sorununu gündemden düşürme denemesinin de başarısızlığa uğradığı kesinlikle açık bir şekilde ortaya çıktı. Türk güvenlik kuvvetleri komutanı ve İstanbul Valisi Rıdvan Paşa'nın 1906 yılının Nisan ayında öldürülmesi de, özel olarak bunu gösterdi. Komploya, Abdülrezak Bey ve Ali Şamil Paşa yönetiminde bizzat Sultan'a karşı suikast hazırlayan Bedirhan ailesi üyelerinin katıldığı

anlaşıldı. Suikaste dolaysız olarak katılanlar idam cazasına çarptırıldı, geri kalanlar ise, Abdülrezak Bey ve Ali Şamil Paşa da dahil Afrika kıtasına, Trablus'a gönderildiler. Bununla birlikte Kürt vilayetlerinde askeri ve polis güçlerinin pekiştirilmesi için önlemler alındı (10, v, 1908, d. 38, 1. 177). Ama hükümet önemli olarak nitelenebilecek hiç bir girişimde bulunamadı, çünkü Sultan rejiminin günleri artık sayılıydı.

İran'da XX. yüzyılın ilk yıllarında devrimci durum hızla arttı. Bu durum, ülkenin Kürt bölgelerine hemen etki gösterdi. Önce de belirtildiği gibi, İran Kürtleri'nin memnuniyetsizliğinin temel nedeni, Kürt toplumunun bütün katmanlarının yaşamsal çıkarlarını baltalayan Şah idarecilerinin destpotluğu ve sömürücü politikası idi. Üstelik İran Kürdistanı'ndaki bu gergin durum, İran Kürtleri arasında sürekli olayların özgül katalizatörü hizmetini görmesi için, Türkler tarafından yapay olarak, kendi çıkarları için kışkırtılıyordu. Bu durumda Şey Muhamed Sadık'ın 1904 yılının Şubat ayı başında İran hudut şeridinde, Soma-Brados bölgesine (Van Valisi Tahir Paşa'nın oyunuyla) saldırısı, İran Kürtlerinin hükümetle ilişkilerinin kritik noktaya değin bütünüyle şiddetlenmesine yardımcı oldu (225, 14. 04. 1904)

İran'da Kürt muhalefetinin bayrağı olan Harki aşiretinin reisi, Salmaslı Cafer Ağa'nın Tebriz'de hunharca öldürülmesi sonucunda 1905 yılının yaz mevsiminde, o zamana değin biriken olaylar birden patladı. İran Kürdistanı ve Azerbeycanı'nın birçok bölgesinde derhal ayaklanmalar başladı. Cafer Ağa'nın babası Muhamed Ağa ve özellikle, bunu izleyen dönemde çeyrek yüzyıl boyunca İran Kürtlerinin hükümet aleyhtarı hareketinde başlıca rol oynayan kardeşi İsmail Ağa Simko, Şah hükümetinin yeminli düşmanları oldular. İkisi de Osmanlı İmparatorluğu'na kaçtılar. Muhamed Ağa, İstanbul'a geldikten sonra, ağabeyinin öcünü almak için Hoy-Salmas bölgesine saldırılar düzenlemeye başladı. Muhamed Ağa aradan çok geçmeden İran topraklarında bulunan ve stratejik bakımdan önemli bir konumda yer alan Kotur Kalesi'ne yerleşti. Muhamed Ağa Simko'nun bu konumu, daha sonraları Türk-İran sınır bölgesinde ve İran Kürdistanı'nda gelişen olaylarda önemli rol oynadı. (19, 1911, No: 3, s. 17)

İran'da 1905 yılının Aralık ayında burjuva-demokratik devri-

mi patlak verdi. Ülkenin bütün topraklarında, özellikle de kuzey ve batı eyaletlerinde fedai devrimcilerin, Şah idaresi tarafından yönlendirilen gericiiler çetesine karşı silahlı mücadelesi başladı. Bu çarpışmalara, çoğunluğu fedailerin saflarında yer alan Kürt boyları da sürüklendi. Ama bazı Kürt reisleri zor koşullardan ya da konjonktürel gerekçelerden hareketle, "eski rejimi" savunanların arasına katıldılar.

Kürtlerin İran Devrimi'ndeki bu ikili konumunun izahı, Kacarlar İranı'nda Kürt toplumunun bir bütün olarak geri kalmışlığındaydı. İran Kürtlerinin bütün siyasi eylemleri, aşiret ve din liderlerinin, han ve şeyhlerin istencine göre yönlendiriliyordu. Bunlar ise her zaman, çağın istemleri düzeyine çıkabilecek durumda değillerdi. Yalnız bir bölümü, Kürt halkının ulusal özlemlerinin başarıyla gerçekleşmesinin koşulu olarak, gerici Şah rejiminin yıkılması gerekliliğinin bilincine vardılar. Evet, ulus fikri İran Kürdistanı'nda yolunu henüz açmaya başlamıştı. Buna gerekli olan sosyo-ekonomik önkoşullar gayet zayıftı. Yıllar süren devrim mücadelesi sürecinde İran'da birçok seçkin Kürt liderinin konumlarında zaman zaman gözlenen oldukça keskin tereddütlerin ve çelişkilerin nedenleri işte bunlardı.

Devrimin başlamasından az sonra bir grup Kürt reisi, Şah'a, zamanla "Kürt Anayasası" adını alan toplu bir dilekçe sundular, ama yanıt almadılar. Kuzeybatı İran'da Kürtlerin meşrutiyetçileri desteklemesinin nedenlerinden biri herhalde buydu. Urmiye'de Kasım 1906'da iktidar, Kürtlerin faal şekilde katılımıyla, halk tarafından seçilmiş mebuslardan ibaret Encümenlik'in eline geçti (137, s. 10).

Maku Hanlığı ve Hoy bölgesinde gelişen olaylar, Kürtlerin İran Devrimi'ndeki konumlarının nitelikleri açısından özellikle anlamlıdır. 1907 yılının ilkbaharında Maku'da, buranın hani, azılı gerici Murtaza Kuli Han İzzettulah Han'ın öncülüğünde 30 bin dolayında Kürt, ayaklanmacıların yardımına koştu. Bunlara Hoy Encümanlık'i silah temin etti. Kürtler'in Maku'ya doğru ilerlemesi sonucunda, Murtaza Kuli Han Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı (10, e, 197, d. 652, 1. 24; 233, 14. 04. 1907).

Maku'daki halk hareketi 1908 yılının yaz mevsimine doğru

bastırıldı, ama Kuzeybatı İran'ın değişik boylardan oluşan nüfusu hareketini sürdürdü (225, 16, 18. 07. 1907).

"Asya'nın Uyanışı" çağında Kürt kurtuluş hareketinin yeni atılımı, döneminin başlangıcında, hükümet aleyhtarı isyanların kendiliğinden ortaya çıkması özgül bir durumdur. Bu isyanlar sırasında bir kural olarak, açık şekilde belirtilmiş siyasi istekler öne sürülmedi. Gerçi, o dönemde artık Kürt liderlerinden bazıları özerklik ve idarecilerin, aşiretlerin "iç işlerine" asla karışmaması isteklerini yöneltmeye başlatmışlardı, ama bu tipik bir durum değildi. Kürt hareketinin liderleri, iç politika alanında konumlarının zayıflığını dış güçlere dayanarak, yani yabancı devletlerin, birincil olarak da Kürdistan'da en büyük etkiye sahip bulunan Rusya ile İngiltere'nin askeri ve politik yardımına dayanarak kapatmak istiyorlardı.

Hayderan Konfederasyonu Reisi Hüseyin Paşa, Zilan Aşireti Reisi Selim Paşa vb. gibi büyük Kürt feodalleri Rusya yanlısı doğrultuyu benimsediler. Şeyh Muhammed Sadık "Beyazıt'tan Kermaşah'a kadar bütün Kürdistan'ın sıkıntılar ve ağır vergilerden bitkin düştüğünü ve halkın, Rusya'nın himayesi altında, son çözümden devletlerin himayesi altında bulunmak arzusunda olduğunu" belirtti (25, f. 450, d. 27, 1. 44-45; 10, e, 1906-1907. d. 1195, 1. 66).

İran'dan birçok Kürt lideri, İngiltere'ye yöneldi. O sıralarda İran meşrutiyetçileriyle flört yapan İngilizler, devrimci harekete katılan Kürt boylarını, İran Kürdistanı'nda kendi konumlarını pekiştirmek için kullanma denemesinde bulundu. İngilizler bu çabalarda Bekzadin boyu (Savucbulak bölgesinde) arasında en büyük başarıya ulaştı (10, e, 1906-1907, d. 1195, 1. 66).

O dönemde Kürt liderlerinin çoğu, halkın ağır ulusal görevlerini ve sömürgeci devletlerin Yakındoğu'da uyguladıkları politikanın gerçek nedenlerini kavrayabilmekten uzaktı. Onlar iyi durumda dış yardım etkenine değerinden fazla kıymet veriyorlardı, kötü durumda ise, bu etkeni kendi kötü amaçlarına ulaşmanın aracı olarak keyfi hedef durumuna yükseltiyorlardı. Bu arada Kürt hareketine dış yardım daima geçici, konjüktürel ve koşullu nitelikler taşıyordu.

Bu gerçek, İran Kürdistanı'na Türk müdahalesi döneminde

özellikle açık şekilde ortaya çıktı. 1905 yılının Ağustos ayı ortalarında Türk nizami orduları ve Hamidiyelerin katılımıyla başlayan bu müdahale, giderek genişledi ve 1908 yılının ilk yarısında doruk noktasına ulaştı. Türkler bu dönem içinde Urmîye Gölü'nün batısı ve güneyinde büyük bir sahayı işgal ettiler, İran Kürdistanı'nın merkez kenti Savucbulak'ı kuşattıp ve geçici bir zaman için, ele bile geçirdiler. Bölge zorbalık ve yağmacılık eylemleri altında inliyordu. Başlamış bulunan devrim sonucunda güçsüz düşmüş olan Şah yönetimi, Türk saldırganlarına karşı etkili bir direniş gösteremedi (56, s. 10-12; 119, s. 3).

Komşu bir devlete karşı tahrik edilmeden saldırıya geçen Sultan hükümeti, kendi ülkesinde başlamakta olan devrimci hareket koşullarında, dış politik ve askeri zaferlerle durumunu ve saygınlığını pekiştirmek istiyordu. Sultan hükümeti bununla birlikte Kürt üst zümresini istila edilen bölgelerde kolay kazanç faaliyetiyle ayartıp, Kürt hareketini İran tarafına doğru yöneltme ve en uygun ihtimal olarak da Kürdistan'ın bütününe ya da daha büyük bir bölümünü Türk egemenliği altında birleştirme hesapları yapıyordu. Tebriz'deki Rus başkonsolosu B. V. Miller'in de yazdığı gibi, Türkler ilk önce "ülkenin sınır bölgesinde savaştan Kürt halkı arasında etkilerini pekiştirmek ve onu kendi isteklerine göre kullanmak uğrunda" gayret gösteriyorlardı. "Sınır sorununun Türkler için herşeyden önce stratejik önemi vardı, şimdi de vardır. Onların bütün politikasının hedefi Acemistan değil, Rusya'dır" (10, e, 1906, d. 1223, 1. 21).

Burada, Türk müdahalesinin Rusya aleyhtarı ve Kürt aleyhtarı özü doğru olarak belirtilmiş bulunuyor. Bu müdahalenin önemli amacı, Kürdistan'da kurtuluş hareketinin gelişmesine meydan vermemek, Kürtleri, Sultan'ın yayılmacılığının evetefendimci silahı durumuna getirmektir. Ama Türkler'in, sınır bölgesine saldırısının küçümsenmeyecek amaçlarından biri de, İran'ın kendisi idi. İran'da devrimci demokratik güçlerin başarılarından tedirgin olan ve onların Türkiye'yi etkilemesinden korkan Abdulhamid ve güruhu, İran gericileriyle ittifaka giderek, bu arada, anlaşılan Şah sarayıyla da ilişkiler kurarak, bu müdahaleyi kundaklamakla demokratik kampa darbe indir-

me, somut olarak da İran Kürtlerini bu kamptan ayırma planları yapıyordu (188, s. 100-102; 233, s. 22. 08. 1907).

Türk idarecilerinin, İran'a saldırı sırasında Kürtlerin yardımını görme hesapları, önemli ölçüde doğru çıktı. Gerçi, Türk komutanlığının önceden planladığı gibi, Hamidiyelerin başlıca vurucu güce dönüştürülmesi ödevi başarmadı, ama "örgütlü olmayan" Kürt boyları, istila güçlerine önemli yardımda bulundular. Bu da Türklerin işine özellikle yaradı. Çünkü nizami askerlerin geniş şekilde kullanılması dış politika açısından karmaşıklığa götürebilirdi.

Türkiye'nin Batı İran'daki saldırı eylemleri 1908 yılının ilk yarısında en büyük boyutlara ulaştı. Bu zaman içinde ülkenin bütün bölgelerinde, yerel Şah yönetimi felce uğradığından daha da şiddetlenen tam anarşi hüküm sürüyordu. Türklerce tahrik edilen Kürt müfrezeleri halka karşı, özellikle Hristiyanlara karşı terör uyguluyorlardı. Salmas ve Soma illerinde 1908 yılının Mayıs ayı sonunda yalnız bir hafta içinde 28 köy ve bir kilise yakıldı (10, v, 1907, d. 124, 1 321-322; 1908, d. 175, 1. 66). Türkler'in, Kürt feodallerin yardımıyla yaygınlaştırdığı terör ve zorbalık hareketiyle güdülen amaç, yerli halkı sindirmek ve onu, Türk işgalini kayıtsız şartsız kabullenmek zorunda bırakmaktı.

Batı İran'ın sınır bölgesinde şiddetli yağmacılık ve soygunculuk hareketlerine rağmen, Türk saldırısının ilk aşamasında yerli halk buna faal direniş gösteremedi. Bundan başka burada yerli halkın çoğunluğunu oluşturan Kürtler, sık sık Türkler'e etkin yardımda bulundular. Ermeni "Mşak" gazetesi, Kürtlerden 50 bin kadar atlı ve 25 bin yaya askerin Türkler'in yanında yer aldığını bildirdi (233, 23, 02. 1906).

Şunu da belirtmek gerekir ki, Türk komutanlığı, o sıralarda aralarında ulusal fikirlerin büyük gelişme kaydetmediği İran Kürtlerine, saflarında İran devrimcileriyle ilişkilerde bulunduğu sanılan birçok "mimli" kişinin yer aldığı Türklerle ve hatta Hamidiyelere kıyasla daha fazla güveniyordu (233, 17. 01. 1908).

Şah yönetiminin 1905-1908 yılları arasında Türk istilalarına ve Türklerin İran Kürdistanı'nda Kürtler arasında gerçekleştirdiği baltalayıcı eylemlere asla karşı çıkma yeteneğinde

olmadığının açık şekilde sergilenmesi, Şah yönetiminin yalnız Kürtler değil, bütün bölge halkı arasındaki itibarının nihai olarak yitmesine götürdü. Şah'ın amcazadesi, Azerbeycan valisi 1907 yılının sonlarında, Türk askerlerine açıkça karşı çıkmaya cesaret edemedikten başka, Kürtlere karşı zorbalık eylemlerine girişti. Bu durum Kürtleri daha da kızdırdı ve Türklere, ortama müdahale etmek için çok iyi bir fırsat yarattı (93, s. 206; 10, v, 1908, dd. 657, 1. 5).

Ne var ki, uygun bir dış siyasi serüvenle iktidarda kalma süresini uzatmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kürtler de dahil mazlum halkların artan mücadele ateşini söndürmek umudunda olan Sultan'ın planları da gerçekleşmeden kaldı. Türkler, istila hareketini en faal şekilde genişlettikleri daha 1908 yılının ilk yarısında, aşılmaz engellerle karşı karşıya geldiler. Burada sözkonusu olan, Yakındoğu'daki durumun, İngiliz-Rus yakınlaşması ve itilafının kurulmasından kaynaklanarak, İstanbul ve onun ardında yer alan Berlin yararına olmayan şekilde gelişmiş olmasıdır.

1905 Devrimi'nin bastırılmasından sonra çarlığın geçici bir zaman için istikrar kazanması ve Asya'da esas İngiliz-Rus ihtilaflarının düzenlenmesi, Rusya ve İngiltere hükümetlerine, Türk-İran sınır çatışmasına faal şekilde müdahalede bulunma olanağı yarattı. İngiltere ile Rusya, kışkırtma ve entrika yöntemleri kullanarak, Sultan hükümeti üzerinde zaten büyük olan, etkisini daha da pekiştirmeye, Kürdistan'ın stratejik açıdan önemli bölgelerine yerleşmeye ve İran'da Rusya ve İran'ın konumlarını yıkmaya acele eden Almanya'nın etkisinin hızla büyümesinden özellikle endişe duymaktaydılar (142, s. 117, 118, 122).

Rusya, 1908 yılının başlarından itibaren, Türk-İran sınır komisyonunun çalışmalarını yenilemesinden yararlanarak, İngiltere'nin desteğiyle, Türk askerlerinin İran topraklarından çekilmesini isteyerek, Sultan hükümetine sistemli diplomatik baskı uygulamaya başladı.

Ama Çar hükümeti o zamanki iç ve dış siyasi durumda Batı İran'da kendi çıkarlarını savunmak için kuvvet kullanmak istemiyordu ve uzun bir süre yalnız diplomatik etki yöntemleriyle yetindi. Bu yöntemlerin getirdiği sonuçlar da küçüktü.

Bu politikada dönüşüm 1908 yılının Haziran ayında oldu. O zaman Rusya, İngiltere'nin diplomatik desteğini kendisi için garantiledikten sonra, Türkiye "Kürtlerin önünü almadığı" ve İran'ın işgal edilmiş bölgelerinden askerlerini geri çekmeye başlamadığı taktirde, Kafkaslarda savaş hazırlıklarına başlayacağı tehditinde bulundu (10, v, 1908, d. 1197, 1. 315).

Türk hükümeti bu koşullarda bütün silahlı müfrezelerini, sınır bölgesi çerçevesinde, "tartışmasız" İran toprakları olan yerlere çekme kararı aldı. Bu sınır bölgesi konusunda Türkiye ve İran arasında çoktan beri toprak sorunları tartışması vardı (10, v, d. 1198, 1. 1).

Türkler istila ettikleri yerleri ellerinde bulundurma denemelerinde, daha sonraları genelde, başarı vaat etmeyen savunma taktiğini uygulamak zorunda kaldılar. Bu, Türk yönetici çevrelerinin Kürt politikasındaki bunalımın artması ve dahası, tam hezimetinin yaklaşması anlamına gelmekteydi. Kürt ulusal hareketini durdurmak, onu Türk yayılmacılığının yardımcı gücü durumuna getirmek gayretleri hayalîydi, tarihe aykırıydı ve bundan dolayı da başarısızlığa mahkumdu. Bunun böyle olduğu, aradan çok geçmeden, yine o 1908 yılında meydana çıktı.

III Kısım

İRAN VE GENÇ TÜRKLER DEVRİMLERİNDEN SONRA KÜRT HAREKETİNİN GELİŞMESİ

Yakındoğu'nun hemen hemen bütünü (Osmanlı İmparatorluğu ve İran), Genç Türkler Devrimi arifesinde keskin devrimsel bir bunalımın eşiğine dayandı. Genç Türkler'in 23 Temmuz 1908 günü gerçekleştirdikleri darbe sonucunda, bir yüzyılın üçte biri boyunca en koyu gericiğin ve mutlakîyetin simgesi olan "kanlı" Sultan II. Abdülhamit rejimi yıkıldı. Dokuz ay sonra II. Abdülhamit tahttan tamamen uzaklaştırıldı. Devrimin iki buçuk yıl daha önce başlamış bulunduğu İran'da gerici ve demokratik güçler arasındaki mücadele doruk noktasına ulaştı. Bu mücadelede demokratik güçler bir dizi önemli zaferler (Tebriz Ayaklanması, birkaç büyük kentte yönetimin meşrutiyetçilerin eline geçmesi, Temmuz 1909'da gerici Muhamet Ali Şah'ın devrilmesi) kazandılar. Bu olaylar bölgenin Kürt halkına büyük etkide bulundu. Kürtlerin ulusal hareketini yeni bir düzeye çıkardı.

Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da mutlakîyet rejimlerinin yıkılması, bu despot devletlerde meşrutiyet düzenlerinin kurulması, mazlum halkların gözünde artık baskıcılar olarak değil, tiranlığa karşı özverili mücadele erleri olarak Türk ve Acem

örnekleri ve nihayet, devrimci çağa özgü genel ideolojik politik ve manevi-psikolojik kalkınma, Kürtlerin tarihinde ilk kez, ulusal kurtuluş için genel halk mücadelesinin boyvermesine elverişli iç politik koşullar yarattı.

Uluslararası durumun da Kürt davası açısından elverişli olduğu anlaşıldı. Rusya ve Batı'nın başlıca sömürgeci devletleri, özellikle İngiltere ile Almanya, birçok belirtisiyle anti emperyalist doğrultu da kazanan devrimci demokratik harekete darbe indirme niyetiyle Yakındoğu meselelerine müdahalelerini güçlendirdiler. Bununla birlikte onlar, Türkiye ile İran'ı büsbütün paylaşmak için (1907 yılında imzalanan İngiliz-Rus anlaşması bunu artık başlatmıştı) güçlerini askeri politik birliklerde (Üçlü Birlik ve Üçlü Uzlaşma) yoğunlaştırma hazırlıklarına giriştiler ve bundan ötürü de bu ülkelerde bazı merkezkaç akımlara, başka bir anlatımla mazlum halkların bağımsızlık hareketlerine artan ilgi göstermeye başladılar. Kürtler bu durumda dışarıdan yardım bekleyebilirdi. Onların durumunda bu, küçümsenmeyecek bir destek olacaktı.

Kürt milliyetçilerinin liderleri (Emin Ali Bedirhan, Seyit Abdülkadir, Şerif Paşa, Ahmet Dul Kafil Paşa vb.), Türklerin ulusal azınlıklarla görüşmeler yoluna koyulacağını umut ederek, ilk aşamada yeni rejimi desteklediler. Uygulamada, Genç Türkler yönetiminin pek uzun sürmeyen "baharında", bu gibi umutlar için nedenler olduğu anlaşıldı. Genç Türklerin "İttihat ve Terakki" Komitesi liderleri ilk dönemde kendi durumlarının istikrarsızlığını hissederek, Kürtler de dahil, siyasi örgütlerin desteğini aradılar. Abdülkadir (Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde Kürtlerin özerkliği görüşünü savunan ünlü Ubeydullah'ın oğlu) Osmanlı Parlamentosu'nda Senato Başkanı bile seçildi. Devrimden sonra ortaya çıkan ilk Kürt siyasi örgütleri Genç Türkler'e yaklaşımlarında dürüsttüler. Emin Ali Bedirhan, Şerif Paşa ve Abdülkadir, 1908 yılının sonbaharında "Teali ve Terakki Kürdistan"* adlı siyasi eğitim derneğini kurdular. Bu Cemiyet, Cemil Bey'in editörlüğünde Türkçe olarak "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi"ni yayınladı. Bu gazetenin sayfalarında

(*Örgütün gerçek adı Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'dir (yayınevini notu)

Kürtlerin ulusal birliği, Kürt kültürü, dili, folkloru vb. sorunlar ele alındı. O sıralarda doğmakta olan Kürt aydınları arasında yaygınlık kazanan bu gazete, Kürdistan'ın en ücra köşelerine değin ulaştı (11; 200, s. 70-71). "Teali ve Terakki Kürdistan Cemiyeti" taraftarları Kürt Tamimi Mearif Cemiyeti (Kürtçe Bilgiler Yayma Cemiyeti)ni kurdular. Bu cemiyet 1910 yılında İstanbul'da Kürt "Meşrutiyet Okulu"nu örgütledi (62).

Genç Türkler yönetiminin "baharı" döneminde Kürt hareketinde örgütlü ve kendiliğinden ortaya çıkan yönlerin birleştirilmesi denemesine girişildi. Kürdistan'ın, Batı Ermenistan ve Irak'ın birçok kentinde halk arasında büyük saygınlığa sahip olan Kürt dernekleri açıldı. Örneğin Muş derneği, vilayetin başlıca aşiretleriyle temaslar kurdu. Bitlis derneği en ünlü olanıydı. Bu derneğin 1908 yılının sonlarında kurulması sırasında 700 kadar kayıtlı üyesi vardı. Üye sayısı kısa sürede 8 bini buldu. Yeterli ölçüde düzenli yarı-askeri örgüte sahip olan bu örgüt, Vilayetin bütün bölgelerine kendi temsilcilerini gönderdi. Bitlis derneğinin eylemleri, vilayette toplumsal düzenin sağlanmasına elverişli etki gösterdi.

İstanbul'lu milliyetçi Kürtlerin bu derneklerin faaliyetlerine herhangi bir katılımı konusunda sağlıklı kanıtlar olmamasına karşın, böyle bir olasılığı dışlamak da olanaksızdır. Şunu da belirtmek gerektir ki, "İttihat ve Terakki" Komitesi kollarının saygınlığına rağmen, bu Kürt dernekleri Genç Türklerin merkezî politikasını protesto ederek, hükümet aleyhtarı faaliyetlerde bulundular. Bundan dolayı 1909 yılının Nisanı'nda İstanbul'da kısa bir süre için iktidarı ele geçiren darbecilerle ilişkilerde bulunmak ve ayaklanma hazırlıkları yapmakla suçlanan Kürt dernekleri kovuşturmaya maruz bırakıldı ve aradan çok geçmeden de kapatıldı (25, f. 2000, d. 1002; d.. 367, 1. 215).

İşte bu durumda Genç Türkler ve Kürt milliyetçiler arasındaki dostluk pek uzun sürmedi.

Genç Türkler ile Kürt milliyetçiler arasındaki soğukluk, 1909 Nisan darbesinden sonra hızla artmaya başladı. Bu darbe sırasında, iktidara biçimsel olarak yerleşmiş olan İttihat ve Terakki Komitesi, duruma tam hakim oldu. Kürt liderler başka bağlaşıklar aramaya başladılar, somut olarak da Ermeni kurtu-

luş hareketi temsilcileriyle ilişkilerini pekiştirdiler. Özellikle bu gelişmeler Genç Türkler arasında büyük endişe yarattı. 1909 yılının yaz mevsiminde Doğu vilayetlerine, Ermeniler ile Kürtler arasında kuşku ve çelişki tohumları saçmak ödeviyle İttihat ve Terakki Komitesi ajanları gönderildi (200, s. 71).

Aşiretler atasındaki geleneksel feodal iç kavgaların kahntıları ve Kürt liderler arasındaki görüş ayrılıkları, Genç Türkler'in Kürt milliyetçilere karşı mücadelesini kolaylaştırdı. Türkiye Kürtleri hareketinde Botan soyundan Emin Bedirhan ve Şemdinan soyundan Abdülkadir, öncülük iddiasında bulundular. Bu arada Emin Bedirhan, Şemdinanlardan yalnız dini liderler çıktığını, Abdülkadir ise Bedirhanların yalnız komutan olduklarını, ama yönetici olmadıklarını iddia ediyordu.

Rakipler, birbirini Türk hükümeti katında itibardan düşürmek için, karşılıklı olarak ihanet, Rusya'yla ilişki ve ayrılıkçılık suçlamalarında bulundular. Bundan yararlanan hükümet 1911 yılına doğru, Kürt siyasi ve eğitim cemiyetlerini dağıttı. Yöneticilerini tutuklattı, Kürt Teavun ve Terakki Gazetesi'ni ve Kürt okulunu kapattı. Kürt liderlerinin çoğunluğu ülke dışına çıktı, ülkede kalanlar ise faaliyetlerini gizli olarak sürdürdüler (62, s. 30).

İlk Kürt örgütlerinin kısa süren açık çalışma dönemi, Kürt ulusal hareketinin daha öte gelişmesi açısından, ardında hiçbir iz bırakmadan geçmişe karışmadı. Daha sonraları sonuç veren bu hareketin ideolojisi ve örgüt biçimlerinin temelleri tam da bu dönemde atıldı. Ele alınan bu dönemde sözkonusu cemiyetler uygulamada, gayet belirsiz ve kesin olmayan programlarıyla küçük derneklerden ibaretti. Bu cemiyetlerin faaliyetlerinde Kürt hareketinin, o zamanki Kürt toplumunun genel geri kalmışlığından kaynaklanan tipik zayıflıkları ifade buldu. Kürdistan halkının zalimlere karşı yığınsal genel tepkisel hareketiyle zayıf ilişkiler, bu yetersizliklerine esas olanıydı (82, s. 72-73).

Kürt legal toplumsal politik örgüt ve derneklerinin kapatılmasından sonra Kürdistan'da politik yaşam, çok zorlaştı, ancak durmadı. Siyasi faaliyetin medreselerde yoğunlaştığı haberleri sızıyordu. Medreselerde, yöneticiler tarafından kapatılanlara benzeyen dernekler örgütlendi. Kürtler bunlarda kendilerini ilgi-

lendiren sorunları inceleyebiliyorlardı.

Genellikle başkentte ve İmparatorluğun büyük merkezlerinde yaşayan Kürt öncülerinden farklı olarak, Kürdistan'ın kendisinde Genç Türkler darbesi, genelde düşmanca karşılandı. Ama bir bakıma beklenmedik olan bu tepkinin nedenleri özdeş değildi.

Herşeyden önce, devrimden evvel başlamış olan hareketler "topladıkları hızla" devam ettiler. İstanbul'da iktidarın değişmesi Kürt kitleler tarafından, kendilerini dolaysız ilgilendiren bir olay olarak kabul edilmedi. Üstelik Sultan II. Abdülhamit henüz tahttan indirilmemişti. Anayasa'nun yenilenmesi Kürtlerin durumuna hiç bir etki göstermedi. Onlar, Genç Türkler'in Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün halklarına vaadettikleri demokrasi ve ilerlemeden nasibini alamadılar.

Buna karşılık Kürdistan'ın feodal aşiret üst zümresi özellikle bu zümrenin eski rejim döneminde ayrıcalıklardan (Hamidiyelerde vb.) yararlanan kesimi, yeni yönetimin, onların denetimsiz hükümdarlığına sonvereceğini zannederek, İstanbul'daki değişiklikleri açık bir tedirginlikle karşıladı. Bu kesim, Kürt boylarının, devrimin zaferinden hemen sonra başlayan İttihatçılık aleyhtarı hareketinin başına geçti.

İlk olarak, daha önce anılan İbrahim Paşa harekete geçti. Genç Türkler darbesinin haberi, İbrahim Paşa'ya, Şam yakınlarında, Sultan II. Abdülhamit buyruğuyla Hamidiye alaylarının başında Hicaz boylarının ayaklanmasını bastırmak üzere yola çıkmış bulunduğu bir sırada ulaştı. İbrahim Paşa, bu haber kendisine ulaştıktan sonra daha öte gitmedi. Milli konfederasyonunu ayaklandırdı ve Erzincan'dan Deyr-ez-Zor'a kadar uzanan geniş bir bölgeyi ele geçirdi. Kısa bir süre için Şam bile ayaklananlar tarafından alındı. Türkler ancak 1908 yılının sonlarında Millilere karşı 22 tabur asker çıkardıktan ve Şammar Arap boyunu onlara karşı saldırttıktan sonra, ayaklanmayı bastırmayı başardılar. İbrahim Paşa Sincar Dağı'na kaçtı ve orada öldürüldü. Bu arada Dersim'de Ayaklanma başladı. Dersim Ayaklanması yeni rejime karşı mücadele belgisinin işareti altında geçti. Zaza Kürtlerin inancına göre, yeni rejim, Türklerin, Kürtler üzerindeki hakimiyetini pekiştirmek istiyordu. Ayaklanmayı bastırmak üzere büyük miktarda güçler (24 tabur kadar) harekete geçirildi,

ama bunlar kesin bir başarı elde edemediler. Ayaklanmacılar dağa çıktılar ve oradan sürekli saldırılara geçtiler. Türk komutanlığın Zaza reisleriyle anlaşma çabası, yalnız geçici bir sonuç getirdi. Dersim, hükümet aleyhtarı hareketlerin değişmez ocağı kalıyordu (23, f. 418, op. 1, 1908, d. 1048, 1. 3-8).

Güney Kürdistan'daki olaylar Genç Türkler darbesine en büyük yığınsal tepki durumuna geldi. Ekim 1908 'de Hemavendler ayaklandı. Bunlar Zibarlar ve Barzaniler tarafından desteklendi. Ayaklanmacılar, ceza askerlerine karşı partizan savaşı taktiğini başarıyla uyguladılar. Birçok Kürt boyu, İran topraklarına geçti (203, s. 180-181).

1908-1909 yılları sınırında Güney Kürdistan'da Süleymaniye, Türk aleyhtarı hareketlerin merkezi oldu. Bu hareketin başına, Türkiye'deki siyasi değişikliklerden memnun olmayan Süleymaniye'de yönetici durumunda bulunan Kürtlerin seçkin dini lideri Şeyh Sait ailesi geçti. Şeyh Sait, oğlu Mahmut Berzenci'nin öldürülmesinden sonra Kürtleri ayaklanmaya çağırdı. Türk ceza askerlerinin komutanı Mehmet Paşa, boyun eğmez Kürtleri sindirmek için 40 dolayında Kürt yerleşim yerini yağmaladı ve yaktı. Bu durum ayaklanmanın daha büyük boyutlar almasına neden oldu. Ayaklanmacılar Türk askerlerini birçok yerde hezimetle uğrattıktan sonra Süleymaniye'yi kuşattılar. Yöneticilerin ayaklanmayı bastırmak için, büyük askeri birlikleri seferber etmesi gerekti. Ama yalnız Mehmet Paşa'nın Kürt aşiretleri arasındaki düşmanlıkları ustaca kullanması ve Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Maruf'u Süleymaniye naibi görevine atamaya rıza göstermesi, idarecilerin geçici bir huzur sağlamasına olanak yarattı (203, s. 190-195, 289-291).

Genç Türkler darbesini izleyen ilk aylarda, Kürdistan'ın diğer bölgelerinde, özellikle Türk-İran sınır bölgesinde de hareketler gözlemlendi. Bu dönemde Kürtlerin İran'a göç etmesi olayları, Rusya Konsolosundan, Rusya'nın kendi himayesine alması ve hatta bütün aşiretlerin Rus tebaasına alınması ricaları sıklaştı (25, f. 2000, d. 1002, s. 203, d. 1015, 1. 7). Erzurum'daki Rusya Başkonsolosu Skryabin, ittihatçıların geniş olarak yayılan beyanları ve vaatlerine rağmen "bütün Kürtlerin yeni rejimin buyruklarına uymayı tümüyle reddettiğini, Hamidiye alaylarının ise halkı

yağmalamaya devam ederken, şimdiki hükümeti tanımadıklarını belirterek tahsildarlara karşı silahlı direniş gösterdiklerini" bildirdi. (10, d, 1909, d. 2677, 1. 15-16).

Kürtler ile İttihatçılar arasındaki ihtilaflar, Genç Türkler darbesinden sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek hükümet düzeyinde olduğu gibi, vilayetler düzeyinde de küçük sayılamayacak ölçüde etkisini koruyan tutucu ve açık gerici unsurlar tarafından bilinçli olarak körüklendi. Kamil Paşa hükümetinde eski rejimin gizli yandaşları Sultan II. Abdülhamit iktidarını yeniden kurma amacıyla, Kürtlerin üst zümresinin desteğini kazanmak istiyorlardı. Sözelimi Van vilayetinin yerel yönetimi, Kürtlerin Hıristiyanlara karşı zorbalıklarını ve İran topraklarına saldırılarını teşvik ederken, kendi merkezîyetçi politika çizgisiyle, bunlara zaten neden yaratan İttihat ve Terakki Komitesi'nin ulusal politikasını itibardan düşürme uğruna çaba harcıyordu. Bu koşullarda Diyarbakır Kürt reisleri, Sultan iktidarına, İslamiyet ve şeriatın yenilenmesi konusunda açıkça çağrılarda bulundular, 1909 yılının Nisan ayında karşı-devrim darbesi günlerinde II. Abdulhamit'e kutlama telgrafı gönderdi (10, v, 1908, d. 39, 1. 428-430).

Hamidiyeler sorunu Genç Türkler ile Kürtlerin üst zümresi arasındaki karşılıklı ilişkilerde başlıca engellerden biri durumuna geldi. Kanlı Sultan'ın bu son derece nahoş olan beslemeciliği her yerde infial uyandırdı; devrimden sonra halk, Hamidiyelerin derhal ortadan kaldırılmasını istemeye başladı. İttihat ve Terakki Komitesi yönetimi de buna yatkındı. Hükümet 1908 yılının Eylül ayında Hamidiyelerin silahsızlandırılması için bir buyruk çıkardı, ancak bu buyruk uygulamada yerine getirilmedi.

Bu adımın sözlü niteliğine rağmen, Kürtlerin üst zümresi sözkonusu buyruğu süngüyle karşıladı. Bu buyruğa direnişin başına Hayderan Konfederasyonu reisi Kör Hüseyin Paşa geçti. Hamidiyeler ve nizami askerler arasında, zaman zaman çatışmalara da götüren şiddetli bir gerginlik belirdi (57, s. 35-36).

Genç Türkler bu koşullarda, Hamidiye Alayları'yla ilişkilerin daha öte karmaşık bir hal almasından korkarak, Hamidiyelerin silahsızlandırılması ve dağıtılması düşüncesinden, aradan çok

geçmeden vazgeçtiler. İstanbul'daki yöneticiler, Kürt süvarilerinin Rusya'ya karşı kullanılması planlarını da yapıyorlardı. İttihatçılar son çözümde, Hamidiyelere "aşiret hafif süvari alayları" adını vermiş olsalar da, herşeyi eskiden olduğu gibi bıraktılar (25, f. 2000, d. 1002, 1. 201; d. 1015, 1. 159-160). Gerçi onlar daha sonraları da Kürt süvarilerinin yönetimini iyileştirme denemelerinden vazgeçmediler, Türk subayların bunlar üzerindeki denetimine özel dikkat ayırdı. Ama bu çabalar ne sırf askeri açıdan, ne de politik bakımdan beklenen sonuçları getirmedi. Bütün Haydaranlılarla (bu altı Hamidiye alayından ibaretti) birlikte Türkiye'den İran'a göç eden Kör Hüseyin Paşa, Hamidiye kurumuna ağır bir darbe indirdi. Bundan sonra, bir Rus gözlemcisine göre, "Kürt süvarisi uygulamada, kendiliğinden ortadan kalkmış oldu" (25, f. 2000, op. 1, d. 3832, 1. 2).

Kürt feodalların, İttihat ve Terakki Komitesi'nden memnuniyetsizliğinin bir başka nedeni de, Komite'nin Ermeni sorunu konusundaki politikasıydı. İttihatçılar ilk aşamada, iç politik konularını pekiştirmek için, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bütün halklarla yakınlaşmak istiyorlardı. Bundan dolayı, Ermeni ulusal kurtuluş hareketi liderleriyle anlaşma denemesinde bulundular. Yeni yöneticiler kırımlar döneminde Kürt feodaller tarafından gasp edilen toprakların Ermenilere geri verilmesi amacıyla girişimlerde bile bulundular. Bu türden denemeler çoğu durumlarda sonuçsuz kalmış olmasına, üstelik 1909 yılının ortalarında yöneticiler Adana'da ve Doğu Türkiye'nin bazı başka bölgelerinde yeni Ermeni kırımları kundaklamış olmalarına rağmen, hükümetin Ermeniler konusundaki politikası, Kürtlerin üst zümresinin güvensizliğine neden olmaya devam etti (233, 06. 08, 03. 09. 1908, 23. 06. 1909).

Özcesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt sosyal katmanlarının tümü ilk aşamada Genç Türkler Devrimi'ni desteklemedi. Dahası, Kürt reislerinin birçoğu bu devrimde, kendi feodal aşiret ayrıcalıkları için bir tehlike gördüler.

Nisan 1909 darbesinin ortadan kaldırılmasından sonra, Türkiye Kürtlerinin hareketi başka türlü bir yaklaşımı gündeme getirdi. İlk vaatlerine ihanet eden Genç Türklerin üst yönetimi, hızla sağa kaymaya başladı ve aradan çok geçmeden feodal klerikal

kamp ile emperyalistler karşısında teslim oldu. Kürt hareketi sosyal açıdan, kuşkusuz eski düzeyinde kalmış olsa da, politik bakımdan aşırı gerici Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına, imparatorluk sınırları içinde yaşayan mazlum halkların tarihsel ilerici ulusal uyanış sürecine yardımcı oldu.

Pek uzun sürmeyen huzur döneminden sonra daha 1909 yılı sonlarında ve 1910 yılı başlarında Kürdistan'daki gerginlik artmaya başladı. Önce, başta Şeyh Abdülselam Barzani olmak üzere, Barzan bölgesi Kürtleri ayaklandılar. Şeyh Abdülselam Barzani, Türkleri birçok yerde hezimete uğrattı (10, g, 1907-1914, d. 380, 1. 20). 1910 yılı başlarında Beyazıt ve Bitlis bölgelerinde hareketler güçlendi. Bu bölgelerde Kör Hüseyin Paşa, Abdülkadir, Musa Bey, Selim Ali ve diğer Kürt reisleri açıkça hükümet aleyhtarı propagandalar da yaptılar. Anılan bölgelerin dört bir bucağında komiteler ve dernekler kuruldu. Bunlara yerli Kürtlerin önemli bir bölümü katıldı (10, d, 1910, d. 1402, 1. 11-14).

Türk esaretine karşı kurtuluş mücadelesine başlayan Araplarla temaslar kurulması, Kürt hareketinde yeni bir olguydu. Kürtler, Suriye, Lübnan, Irak ve Yemen'deki ayaklanmalara, Arap milliyetçilerinin faal etkinliklerine ilişkin haberleri sempatiyle karşılıyorlardı. Kürdistan'a, Yemen'den temsilciler geldi. Yemen'de ayaklanmacılar çözümleyici zaferin eşiğine varmışlardı. Yemenliler yaranna para toplama kampanyası örgütlendi (10, d. 1907-1914, d. 380, 1. 50; 1911, d. 543, 1. 20-21). Kürt reislerinden birçoğu, bundan başka, Türkiye içinde de, somut olarak da, ülkenin iç ve dış güçlüklerinin artmasına bağlı olarak eylemlerini etkinleştiren İttihat ve Terakki Komitesi'ne muhalif unsurlar arasında da bağlaşıklar aradı. Kürtler Doğu Anadolu'nun birçok bölgesinde vergileri ödemeyi, "hafif süvari" birliğine yeni asker sağlamayı reddediyorlardı (10, d. 1910, d. 2678, 121; 1911, d. 2680, 1.10, 14, 48).

Kürt hareketinin gelişme ve büyümesini durdurmakta güçsüz olan Genç Türkler, Kürtlerin üst zümresini rüşvetlerle satın almakta ve Kürtleri, Ermenilere karşı kışkırtmakta ifade bulan Abdülhamit politikasına dönmekten başka daha iyi bir çare bulamadılar. İttihat ve Terakki Komitesi'nin seçkin eylemcileri bu amaçla, Doğu Anadolu'ya düzenli ziyaretlerde bulunuyor, büyük

Kürt reisleriyle görüşüyor, Ermeni aleyhtarı demeçler veriyorlardı. Yöneticiler bundan başka, bey ve şeyhlere ödülleri ve para dağıtmaya, yalnız Genç Türkler darbesinin ilk aylarında geri vermeye giriştikleri toprakları değil, fakat 90'lı yıllarda gelişen olaylardan önce Ermenilere ait olan toprakları da Kürt feodaller yararına, Ermenilerin elinden almaya başladılar (26, f. 71, op. 2, d. 58, 1.21). Genç Türkler bununla birlikte, aşiretler üzerinde, boyun eğmeyenlere karşı amansız zorbalıklar da dahil acımasız bir hükümet denetimi uygulamak için önlemler de aldılar.

1910 yılının ilkbaharında, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk kez olarak Türk ordusuna Müslüman olmayanlar da alınmaya başlandı. Askere alınanların sayısını artırma gereğinden başka, geniş reklamı yapılan bu propaganda önlemiyle gayri nizami Kürt süvarisinin önemini küçümseme amacı da güdülyordu. Bu durum, Kürt beylerinin memnuniyetsizliğinin ek nedeni oldu (10, v. 1910, d. 39, 1. 121).

Kürt feodal aşiret zümresi ile Genç Türkler arasında Genç Türkler yönetiminin daha ilk yıllarında ortaya çıkan tam ihtilaf, seçkin Kürt liderlerini, Rusya'nın yardımıyla Türk esaretinden kurtulmak için, bakışlarını yeniden Rusya'ya çevirmek zorunda bıraktı. Bu yönde Abdülkadir ve bazı başka eylemciler girişimde bulundular. Onlar 1910 yılının mart ayında Kafkaslar da Çar'ın naibi Kont İ. İ. Vorontsov-Daşkov'a gönderdikleri mektupta, Rusya'nın yardımıyla aşiretlerin genel ayaklanmasını başlatmayı ve bütün Kürdistan'ı Rusya'nın egemenliğine vermeyi önerdiler. Kürt reisleri, bu plan Ruslar tarafından kabul edilmediği takdirde, kendilerine Rusya'ya göç etme ya da, hatta Rus tebaasına alınma izni verilmesi ricasında bulundular (10, d, 1907-1913, d. 3572, 1. 24 -25).

Türk hükümetine yaklaşımda en uzlaşmaz konumdaki Kürt reisleri grubunun başına geçen Abdürrezak, daha da öteye gitti. Abdürrezak, Kasım 1910'da, Rus tebaasına alınmasını ve kendisine Rusya'ya göç etme izni verilmesini rica etti. Abdürrezak, ricasına yanıt beklerken İran topraklarına geçti (26, f. 15, op. 1, d. 310, 1. 1-10; 10, e, 1911, d. 1238, 1. 23). Abdürrezak, İran'dan Rus hükümetine, İsmail Ağa Simko ve Maku Hanlığı Serdarı Murta-

za Kuli Han'la anlaşarak Kürt sorununun çözüme bağlanmasına ilişkin yapılan planını bildirdi. Bu planda, "bağımsız bir Kürt prensliğinin kurulmasının" ilk adımı olarak İran'da ayaklanma üslerinin oluşturulması, bundan sonra Türkiye Kürdistanı'nda genel ayaklanmanın örgütlenmesi ve nihayet, Rusya'nın dolaysız yardımı ve himayesinde tek ve bağımsız laik bir Kürt devletinin meydana getirilmesi öngörülüyordu (10, g, 1911-1914, d. 719, 1. 50-51).

Rusya'nın yönetici çevrelerinde, Türkiye'deki Kürt hareketiyle bağlantılar kurulması ve bağımsız ya da özerk bir Kürdistan kurulması fikrine herhangi bir destek gösterilmesi, ülkeyi Yakındoğu'da ve devletlerle ilişkilerinde ciddi karmaşıklığa sürüklenme tehlikesi yaratan, gayet riskli, serüvenci ve arzu edilmeyen bir durum olarak değerlendirildi (112, s. 158-169). Rusya'nın en etkili ve güçlü Kürt liderleriyle dolaysız ilişkiler kurması, Kürt hareketinde Rusya yanlısı kesimlerin bu girişiminin tek pratik sonucu oldu. Abdürrezak'a Erivan'a göç etme izni verildi, ama Kafkaslar yönetimi, onun politik etkinliğini sınırlandırmak ve her ihtimale karşı, herhangi bir yükümlülük altına girmemek için gerekli olanı yaptı (10, e, 1911, d. 1204, 1. 9).

Kürt liderlerinin o dönemde Rusya'yla ilgili hesapları doğru çıkmadı. Çünkü onlar, çarlığın Yakındoğu olduğu gibi, Kafkaslar politikasını da belirleyen bütün etken ve gerekçeler paketini değerlendirmek durumunda değillerdi. Yalnız Türk ve İran Kürtleri mücadelesinin Rusya'nın desteğinde birleştirilmesi fikri, Ubeydullah dönemindeki eylemlerden farklı olarak şimdi artık daha önemli ve kalıcı sosyal ve politik bir temele dayanıyordu. Ne Abdülkadir'in, ne Abdürrezak'ın, ne de onların çizgisinde olan diğerlerinin tutumunun, Kürtlerin genel ulusal liderlerinin rolüne uygun olmadığı ise başka bir meseledir. Buna rağmen onların Kürt kurtuluş hareketinin politik bakımdan pekişmesi uğrunda mücadelesi boşa gitmedi ve zamanla meyvalarını verdi.

İran Kürdistanı'ndaki durum, ele alınan yıllarda genel Kürt ulusal fikrinin başarı şansı olmamasının başlıca nedenlerinden biriydi. 1908-1909 yıllarında İran'da devrimci harekette en

büyük atılım dönemi başladı. Bu atılım halk kitlelerinin gerici-liğe karşı geniş boyutlu ve başarılı silahlı mücadelesinde ifade buldu. Bu dönemde Kürtlerin İran'da gerici kampa karşı mücadeleye katkısı büyük değildi. Çünkü devrimci meşrutiyetçiler, Kürt halk kitleleri yararına birşeyler yapmayı başaramamışlardı.

Bu dönemde gelişen devrimci olaylara faal olarak katılmayan İran Kürtleri, kendi ulusal istekleri konusunda da herhangi bir harekette bulunmadılar. Uygulamada, bu dönemde İran'da Kürt kurtuluş hareketi bir türlü ortaya çıkmadı. İran Kürdistanı toprakları Türk ceza askerleri tarafından kovalanan aşiretler için bir sığınak yeri olduğundan dolayı, İran Kürtlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendi soydaşlarıyla temasları azdı. Bu durum, yalnız İran Kürdistanı'nın sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan Türkiye Kürdistanı'ndan geri kalmışlığıyla değil, II. Abdülhamit döneminde olduğu gibi, Genç Türkler döneminde de, İran Kürtlerinin önemli bir bölümünün şu ya da bu ölçüde, Türkiye'nin İran topraklarında giriştiği yayılcılık hareketlerine sürüklenmiş olmalarıyla izah edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi rejimin değişmesi, imparatorluk hükümetinin İran Kürdistanı'nın önemli bir bölümüne sahip olma iddialarından vazgeçmesine götürmedi. İktidar mücadelesi sırasında II. Abdülhamit'in doğudaki saldırgan politikasını kınayan (56, s. 22-25) ittihatçılar, iktidar dümenini ele geçirdikten sonra, bu politikayı sürdürmekle kalmadılar, kendileri tarafından devrilen sultandan çok daha ileri gittiler. Yalnız İran Kürdistanı'na karşı gerçekleştirilen saldırı yöntemleri bir ölçüde değişti. Şimdi artık bu saldırılarda sadece Türkiye Kürtleri değil, genellikle İran Kürtlerinin kullanılması başlıca dayanak durumuna getirilmişti.

Genç Türkler, bu amaçla sınırboyu bölgelerde yaşayan Kürtler arasında İran aleyhtarı faal propagandaya giriştiler. Elbise değiştirmiş Türk subayları bütün bölgeyi dolaşiyor, halkı, Türk hükümetini tanımaya ve ona vergiler ödemeye çağırıyordu. Van'daki Rusya Konsolosu Olferev'in belirttiğine göre, Türkler, "birlik ve beraberlik içindeki Kürt halkından, Anadolu'da Türkiye için kale hizmetini görmekle yetinmeyecek, onun gele-

cekte Azerbeycan'da kendi konumlarını pekiştirme davasını kolaylaştıracak bir güç yaratılması" gereğini savunuyorlardı (10, d, 1910, d. 1599, 1. 109).

Türk idareciler daha Kasım 1908'de, daha önce işgal edilmiş olan toprakları genişletmeye başladılar. Bu topraklar 1911 yılı sonlarında 30 bin kilometrekareyi buldu (267; 233, 31. 01. 1912). Bu topraklara Türk sivil yönetimi yerleştirildi. Türk yönetimi nüfus sayımına başladı, kadastrodefterleri açtı, kendi vergi sistemini uyguladı. İlkönce "nevahiye-i cedide" adıyla bilinen bu topraklara daha sonraları "nevahiye-işarkiye" adı verildi (25, f. 2000, op. 1, d. 3908, 1. 19; 233, 24. 08. 1910).

Türk yönetimi sosyo-ekonomik ilişkiler alanında açıkça toprak gaspetme niteliği taşıyan girişimler uyguladı. Türk yönetimi kendisine kayıtsız şartsız sadık bulunan Kürt hanları kişiliğinde dayanak yaratma, feodallerin, değişik nedenlerden dolayı ekonomik ve politik çıkarları Tahran'a bağlı bulunan kesiminin konum ve etkisini baltalama uğrunda çaba harcadı.

Türk sivil ve askeri yönetimi bu amaçla, işgal edilmiş bölgelerde olduğu gibi, bunlara komşu olan yerlerde de İran feodallerine ait çiftliklerde Kürt reislerin kiracılığını özendirdiyordu. Türkler sık sık yerli feodallerin topraklarını ellerinden alıyor ve Kürt üst zümresinden kendi yandaşlarına teslim ediyorlardı (10, e, 1911, d. 1203, 1. 241-242).

Bu girişimlerden, çoğu durumlarda Türk tebaası olan ve sınırın iki tarafında da toprakları bulunan büyük Kürt feodalleri kazandı. Bununla birlikte işgal edilmiş bölgelerin emekçi halkı, Türk yöneticilerinin topladıkları haraç, uyguladıkları istimlaklar ve keyfi eylemleri altında inliyordu. Üstelik, sınır bölgesinde güvenlik ve düzen bütünüyle ortadan kalkmıştı. Bundan ötürü, istila edilen topraklarda yaşayan nüfusun çoğunluğu, Türk işgalcilerine karşı tavır almıştı (119, 2. baskı, s. 119-121).

Bu durum pasif bir memnuniyetsizliğin sınırları içinde kalmıyordu. Daha Eylül 1910'da işgal rejimine karşı silahlı eylem olayları ortaya çıktı. Bu olaylara Kürt aşiretleri de en faal şekilde katıldılar (10, b, 1910, d. 1204, 1.118 ; 233, 10, 15. 06. 1910). O zaman Türkler, İran'daki Kürtler arasında, bütünüyle kendi siyasi amaçlarının güdümüne alabilecekleri bir yığmsal hareket

örgütlenme planları hazırladılar.

Devrim hareketlerine karşı mücadele için Türkiye Kürtleri reislerini Maku'ya çağıran Maku Serdarı Murtaza Kuli Han Türkler'in başlağı idi. (19, 1911, No: 1, s. 69-70; 10, v. 1910, d. 169, 1. 10). Ama kişiliğı İran'da Kürtlerin genel lideri rolüne uygun değildi. Bu rolü, Kotur hükümdarı İsmail Ağa Simko üstlenebilirdi. Türkler 1910 yılı sonbaharında Kotur topraklarının bir bölümünü ele geçirdikten sonra, Simko'ya, Türk tebaasına geçme önerisi yapıldı. Buna karşılık ona, ömürboyu Kotur, Çehrik ve Soma'nın yönetiminin verilmesi vaadedildi. Ama Simko, bu öneriyi kesinlikle geri çevirerek, İran hükümetine bağlılığını ilan etti ve Türklere karşı partizan hareketi başlattı (10, e, 1910, d. 600, 1.111).

Bu başarısızlık koşullarında, eski Şah Muhammet Ali'nin kardeşi Abdül Fatih Mirza Salar ud-Devle'nin yönetimindeki karşı-devrim hareketi, İran Kürdistanı'nda Türk politikasının kurtarılması için son, ama gayet ciddi bir fırsat yarattı. Abdül Fatih Mirza Salar ud-Devle, 1910/11 yıllarının kış mevsimini Türkiye'de geçirdi. Burada İttihat ve Terakki Komitesi'nin kendisine verdiği ödevle, silah ve para yardımı karşılığında, İran Kürdistanı ve Azerbeycanı'nın tümünü yönetimine alma amacıyla İran Kürtlerini ayaklandırmaya razı oldu. Bu girişiminde başarılı olduğu takdirde, kendisini İran şahı ilan etmek ve Türkiye'nin himayesini tanımak niyetindeydi (18, 6. baskı, s. 83).

Salar ud-Devle 1911 yılının ilkbaharında İran Kürdistanı'nın kuzeybatı bölgelerinde eyleme geçti. Türklerin faal desteğıyle İran Kürtlerini ve kısmen Güney Kürdistan'da yaşayanları kendi tarafına kazanmaya başladı. Aynı yılın Temmuz ayı ortalarında kendisini bütün Kürdistan'ın hükümdarı ilan eden Salar ud-Devle, kuzeyden başkente doğru ilerleyen Muhammet Ali'yle birlikte Tahran'a doğru sefer hazırlıklarına başladı. (10, e, 1911, d. 1202, 1. 325, 440). Ama İran Kürdistanı halkının çoğunluğu aradan çok geçmeden, genellikle açıktan açığa Türkiye yanlısı doğrultuya koyulmasından dolayı Salar ud-Devleyi desteklemekten vazgeçti. İran devrimcileri de ona karşı sonuçsal bir direniş örgütlediler. Bu durumda hemen hemen askersiz kalan

Salar ud-Devle, İran Kürdistanı'nın güneyine kaçtı. Niyeti, burada Kürtleri yeniden kendi komutanlığı altında birleştirmek, Tahran'a karşı sefer başlatmaktı (10, d, 1911, d. 3566, 1. 5, 11; 233, 14. 07. 1911). İran gericiliğinin Türkiye'yle ittifak halinde, İran Kürtlerini karşı-devrim amaçları ve bununla birlikte Türk yayılcılığının çıkarları yararına kullanmak uğrunda bu ilk denemesi tam başarısızlıkla sonuçlandı. Bu da, Genç Türkler'in İran Kürdistanı'nı hedef almış saldırı planlarının hezimetini hızlandırdı.

Aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen, kendi sömürge çıkarları alanı olan batı ve kuzeybatı İran'ın Türkler tarafından ele geçirilmesine meydan vermek niyetinde olmayan Rusya, İngiltere ve Almanya bu planlara nihai darbeyi indirdiler. Bunun sonucunda Türk müdahalesi, başarısızlığa mahkum kılındı.

Bununla birlikte Genç Türkler hükümetinin, Kürt sorununu İran tarafına aktararak gündemden indirme hesapları bozguna uğradı. Bu hesapların tersi oldu. Savaş öncesi yıllarda Kürt sorunu, kendini bütün gücüyle hatırlatarak, Genç Türkler rejimi için ciddi bir tehlikeye dönüştü.

Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Kürt Hareketleri

Genç Türkler rejimi 1911 yılının ikinci yarısından itibaren şiddetli bir iç ve dış politik bunalım dönemine girdi. Rejim karşıtlarını kendi çatısı altında birleştiren Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihat ve Terakki Komitesi'ne karşı çıktı. Genç Türkler'in ulus politikasının başarısızlığından yararlanan emperyalist devletler, kendi yönlerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai paylaşımı hazırlıklarını hızlandırdılar. Eylül 1911'de, Türkiye'nin Kuzey Afrika'daki son sömürgeleri olan Trablusgarp ve Kirena için İtalya ile, bir yıl sonra ise Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karabağ ile Makedonya için savaş patlak verdi. Osmanlı İmparatorluğu bu savaşların ikisinde de yenilgiye uğradı, Afrika'daki topraklarını ve Avrupa'

daki topraklarının hemen hemen tümünü" yitirdi. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında Kürtler Osmanlı yurtseverliği göstermedikleri gibi İttihatçı aleyhtarları cepheye etkin şekilde katıldılar. Kürtler, orduya katılma çağrılarına uymuyor, genelde, iktidarın onları "vatanı savunmaya" kazanma denemelerini geri çeviriyorlardı. Kürt reislerinin birçoğu, bu arada Bedirhan aşireti de, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katıldı (10, d, 1911, d. 1403, 1. 88).

1912 yılının Şubat ayı ortalarında Erzurum'da yapılan toplantıda Abdürrezak, bütün muhalefet güçlerini birleştirme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin genel ayaklanmasını örgütlenme sorununu ortaya sürdü. Bununla birlikte Kürtlerin üst zümresi arasında Rusya yanlısı çizgi izlenmesini isteyenlerin etkisi artıyordu. Kürt reislerin (özellikle Yezidi, Zaza ve Güney Kürdistan aşiretleri) yardım ve himaye ricasıyla Rusya konsoloslarına yaptıkları başvurular sıklaşıyordu (10, d, 1911, d. 1403, 1. 104).

Kürt hareketi, Genç Türkler rejiminin bunalımını şiddetlendiren ve iktidarın Haziran 1912'de İtilafçıların eline geçmesini kolaylaştıran önemli bir etkendi. İtilafçılar bu yardımı değerlendirdiler ve iktidar mücadelesi döneminde Kürtlere ve İmparatorluğun diğer mazlum halklarına bol keseden vaatlerde bulunmaktan çekinmediler. İtilafçılar, hükümeti ele geçirdikten sonra Kürtlerin desteğini kendi taraflarına çekmek için yoğun çaba harcadılar. İtilafçılar bir Kürt birliği örgütlediler. Bu birliğe daha ilk anda 1700 kişi katıldı. Bu arada hükümet lehine geniş bir kampanya açtırdı, en büyük ve etkili boyların liderleriyle temaslar kurma uğrunda gayret gösterildi (201, s. 51).

Ermenilerin, Batı Ermenistan'da gerçek reformlar yapılması isteklerinin artması sonucu olarak Ermeni sorununun yeniden şiddetlenmesi ve devletlerin, bu reformlar yararına artan müdahalesi konusunda İtilafçıların hükümeti, Kürt üst zümresinin yanında yer aldı ve Ermeni-Kürt ihtilafının yeniden körüklenmesine çaba gösterdi (10, d, 1911- 1913, d. 3556, 1. 120).

Yöneticilerin, Kürtlerin yatıştırılmasında o denli çıkarı vardı ki, onlar, daha önce tutuklanmış bulunan Abdürrezak'ı, bununla birlikte Şeyh Taha'yı ve Kürtlerin Türk aleyhtarları muhalefeti-

nin bazı başka öncülerini 1912 yılı sonunda afettiler (10, e, 1913, d. 1404, 1. 124 -126).

İtilafçılar, Kürtler lehine attıkları bu adımlara rağmen, iktidarda kaldıkları yarım yıl içinde Kürt kurtuluş hareketini engellemeyi başaramadılar. İtilafçılar ile İttihatçılar arasında önemli bir fark görmeyen Kürtler, kendi hakları uğrunda mücadelelerine devam ettiler. Eskiden olduğu gibi şimdi de, bağımsız bir Kürt beyliği oluşturulması amacıyla Türk aleyhtarını genel ayaklanma hazırlıkları yürütüldü. Bu ayaklanma hazırlıklarına önceleri itilafçıları destekleyen (örneğin Bedirhanlardan Hüseyin ve Hasan) Kürt şeyhleri ve ağaları katıldı. Erzurum'da Ayaklanma Komitesi kuruldu. Bu Komite'nin Van, Diyarbakır, Urfa ve bazı başka bölgelerde kolları vardı. Komite Erzurum, Bitlis, Beyazıt ve Muş bölgelerinden 70 bin kadar silahlı ayaklanmacıyı kendi saflarında göreceğine güveniyordu. Komite temsilcisi Hayreddin Bey, yardım için Rusya'ya başvurdu. Bitlis'te Rusya Konsolosu Yardımcısı Şirkov'un raporlarından birinde Kürtlerin ortak görüşleri şöyle yansıtıldı: "Ruslar yakında gelirse, biz bu yetenezsiz, zayıf ve ahlaksız hükümetten (Türk hükümetinden - M. L.), bir an önce kurtulacağız" (10, d, 1912, d. 1404, 1. 98-99, 134 -140).

Ama Kürtlerin geleceksiz, örgüt bakımından zayıf hareketi, bu dönemde Rusya'nın Yakındoğu politikasının somut amaçlarına uygun değildi. Kürtler de, kendileri aşiretlere bölünmüş bulduklarından dolayı genel bir ayaklanma başlatmayı başaramadılar. Bununla birlikte Kürt halkının açıkça düşman konumlarında yer alması, İtilafçıların iktidarı kendi ellerinde tutmasını engelleyen nedenlerden biriydi. Genç Türkler Ocak 1913'te yapılan hükümet darbesi sonucunda iktidarı yeniden ele geçirdiler. Bu dönemde onlar eski devrimci ve demokratikliklerinin kalıntılarının bütünü yitirdiler. Enver-Talat-Cemal üçlüsünün gerici dikta rejimi iktidara geldi. Bu üçlü, iç şoven ve dış yayılmacı politikasını esaslandırmak için ırkçı pantürkizm ideolojisini (Abdülhamit'in panislamizmiyle birlikte) benimsemişti. Bu dönem içinde Boğazlar kıyısında, aradan çok geçmeden "Türkiye'yi, hem mali, hem de askeri uydusu" durumuna getiren Almanya'nın üstün gelen etkisi pekişti (3, s. 247).

Siyasi karşıtlarının komplolarının ortadan kaldırılmasından sonra Genç Türkler'in iktidara dönmesi, Enver başta olmak üzere üçlünün mutlak yönetiminin kurulması, Türkiye'de "yönetim bunalımını" bir süre için ortadan kaldırdı, ama tiritleşen ve çürüyen Osmanlı toplumuna örgensel şekilde özgü ve aralarında kuşkusuz ulusal çelişkilerin başta gelenlerden birinin de yer aldığı çelişkileri ne yokedebildi, hatta ne de önemli ölçüde yumuşatabildi. İran'a gelince, bu ülkede 1912 yılının başlarında devrimin bastırılması, "iktidarın üst kademesinde" istikrara bile götürmedi; bir süre önce devrimsiz patlamaya neden olan bütün sorunlar, bu arada, doğal olarak, ulusal azınlıklarla ilgili sorunlar da olduğu gibi kaldı.

Bu durumda Savaş öncesi yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın coşkulu politika sahnesinde, Kürt ulusal sorununun yumuşatılmasına yardımcı olabilecek herhangi bir önemli değişiklik ortaya çıkmadı. Üstelik bu dönemde Kürt milliyetçiliği, ideolojik ve politik yönleriyle yeniden etkinleşti.

Bir grup Kürt üniversite öğrencisi 1912 yılının başlarında Hiva (Umut) Cemiyetini kurdular. Bu cemiyetin Kürdistan'ın birçok kentinde ve Avrupa'da kolları vardı. Ömer Cemil Paşa, Kadri Cemil Paşa, Memduh Selim Varlı, Fuat Temo Bey ve Hasananlı Halil Mot cemiyetin yöneticileri arasında yer aldılar. Cemiyet, Arap vilayetlerinde siyasi muhalefetin başında bulunan Arap siyasi örgütleriyle sıkı temaslar kurdu (164, s. 681; 84, s. 179).

Hiva Cemiyeti, Haziran 1913'ten itibaren Türkçe ve Kürtçe olarak "Roji Kürd" (Kürt Günü ya da Kürt Güneşi) dergisini yayınlamaya başladı. Bu dergi dördüncü sayısından itibaren "Hetavi Kürd" (anlamı aynıdır) adıyla yayınlandı. Abdül Kerim'in editörlüğünde yayınlanan dergi, Kürdistan'ın birçok bölgesinde hızla yaygınlık kazandı. "Hatavi Kürd" dergisi sayfalarında, Kürtlerin yaşamının güncel sorunları ele alınıyor, Kürtlerin ulusal berklğine, Kürt alfabesinin yaratılmasına, Kürt halkının eğitilmesine ve dünya kültürüne katılmasına ilişkin çağılara yer veriliyordu (73, 1. kitap, s. 233-234; 81, s. 75-89). Sansür yasakları ve idari baskılar, aradan çok geçmeden derginin yayın hayatından çekilmesine götürdü. Ama bu dergi, Kürt ulusal kültürünün parlak bir anıtı olarak kaldı.

İran Kürdüstanı topraklarında da Kürt ulusal fikirlerini aydınlatma ve tanıtmaya ocakları belirdi. Abdürrezak 1913 yılı başlarında Hoy kentinde "Gehandeni" ("Eğitim") adlı Kürt Eğitim Cemiyeti'ni kurdu. Bu Cemiyet, bir Kürt ulusal gazetesini, basımevi ve okulu kurmak niyetindeydi. Abdürrezak, Rusya Konsolosluğu'na, eylemleri üzerinde denetim hakkıyla bu Cemiyeti kendi himayesine alması ricasıyla başvuruda bulundu (10, d. 1912-1914, d. 3573, 1. 24-25). Abdürrezak bununla birlikte Rus-Kürt kültür ilişkilerinin geliştirilmesini, Akademisyen N. Y. Mar, İ. A. Orbelli'nin bu çalışmalara kazanılmalarını ve genç Kürtlerin öğrenim görmek üzere Rusya'ya gönderilmesini öngören bütün bir program hazırladı (10, j, 1913, d. 121, 1. 21-22).

Ama bu doğrultudaki çalışmalar, Kasım 1913'te Hoy kentinde Kürt okulunun açılmasıyla sınırlı kaldı. Bu okulun açılması yerel yöneticiler tarafından hemen şiddetli bir düşmanlıkla karşılandı (10, j, d. 121, 1. 1-2). Bir de şu var ki, ilk Kürt milliyetçileri ve aydınlıklarının eylemleri, genelde Kürdistan'da geniş yankı bulmadı. Kürtlerin feodal aşiret üst zümresi ve müslüman din adamları, kendi sınıfsal, ideolojik-politik ve psikolojik temsilcileri ve konumlarıyla, kitlelerinin kurtuluş mücadelesinde eskiden olduğu gibi yine öncüydüler. Bundan dolayı mücadele, geniş boyutlarına rağmen başarıya ulaşamadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin kurtuluş hareketi 1913-1914 yıllarında doruk noktasına ulaştı. Hareketin, örgütlü politik faaliyetle bağlantısı, önceleri olduğu gibi yine zayıftı. Bu hareket, ayrı ayrı reisler tarafından örgütleniyor ve yönetiliyordu. Üstelik bunlar da, çoğu durumlarda uyumsuz ve tek başına hareket ediyorlardı. Ama Türkiye Kürtlerinin Savaş öncesi hareketi, boyutları ve yoğunluğu bakımından Şeyh Ubeydullah Ayaklanması'nı izleyen dönem içinde benzersizdi.

Van ve Erzurum bölgeleri, Doğu Anadolu'da Kürt hareketinin merkezleri oldu. Bu bölgelerde Abdürrezak, Şeyh Taha ve başka reislerin adamları 1913 yılının ilkbaharında Türk aleyhtarı yoğun propogandaya başladılar. Bedirhanlar ve yandaşları, Rusya'nın politik ve maddi desteği koşullarında bağımsız Kürdistan görüşünü savundular. Ne var ki, Kürt reisler arasında kurulması tasarlanan Kürt beyliğinin başına kimin geçmesi ge-

rektiği konusunda şiddetli görüş ayrılıkları belirdi. Kürt reisler arasında dış politika doğrultusu konusunda da görüş ayrılıkları vardı. Nitekim Abdürrezak'ın "parti"si Rusya yanlısı, amcazadesi Hasan Bey'in "parti"si ise İngiltere yanlısı bir politika çizgisi izlenmesini istiyordu. O sıralarda Abdülkadir genelde Türklerin tarafını tutuyordu, yeğeni Şeyh Taha ise Rusya'ya kaçmıştı (10, d, 1913, d. 1605, 1. 117, 134-135; 1912-1914, d. 3573, 1. 217). Kürt reisler arasında böylesi ihtilaflar varken, genel bir ayaklanma örgütlemenin düşünülmesi bile olanaksızdı.

Yine bu dönemde Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Diyarbakır ve Siirt bölgelerinde) daha gergin bir durum oluştu. Aşiretler silahlı hareketlerde bulundular. Ama burada da birlik mevcut olmadığı için bu hareketler, genel ayaklanmaya dönüşmedi (10, d, 1913, d. 2684, 1. 89; 1912-1914, d. 3573, 1. 88-89).

Güney Kürdistan'da ciddi olaylar olgunlaşıyordu. Burada ilk aşamada İngiltere'den gelecek yardıma güven bağlayan Şeyh Mahmut Berzenci'nin etkisi ve saygınlığı hızla artıyordu. Şeyh Mahmut Berzenci bununla birlikte, Musul'daki Rusya Konsolosu'yla görüşmelere başlayarak ve 50 bin silahlı mücadele erini ayaklandırma vaadinde bulunarak, Rusya'nun da desteğini temin etmek uğrunda çaba harcıyordu. Söylentilere göre Şeyh Mahmut'un niyeti Kuzey (Türkiye) Kürdistan'ı -Şeyh Mahmut'un düşüncesine göre, buraya çok geçmeden Rusya yerleşecekti- ve Güney Irak -buraya da, yine ona göre İngiltere yerleşecekti- arasında bir türlü tampon devleti kurmaktı (10, d, 1912-1914, d. 3573, 1. 38-39, 102-106).

İttihatçılar, artmakta olan Kürt tehlikesi karşısında karşı önlemler almakta acele davrandılar. İttihatçılar bir yandan Van vilayetinde kurulan "Neşri Maarif ve Ticaret ve Sanayi" Cemiyeti gibi cemiyetler oluşturulması yoluyla gösterisel jestlerde bulunarak, Kürtlerin gözüne girme denemesi yapıyorlardı. Genç Türkler gazetesinde uygarlığa kazanılmasında, tarımı benimsemesinde vb. Kürtlere yardım gösterilmesi çağrılarını belirdi (26, f, 15, d. 371, 1. 163-164 ; 233, 14. 09. 1913). Öte yandan Kürtler arasında panislamizm propagandası ve özellikle Rusya aleyhtarı propaganda kesinlikle yoğunlaştırıldı.

Ne var ki, Genç Türkler hükümeti, boy atıp gelişen Kürt hare-

ketini önleyebilecek güçte değildi. Ermeni "Ararat" dergisi bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "Kürt liderleri, Genç Türkler partisinin er veya geç onların haklarını ellerinden alacağını ve ulusal maneviyatlarını tahkir edeceğini hissediyorlardı; onlar, şimdiki anın -Türklerin güçsüzlüğü anının- eylemin başlangıcı için elverişli olduğunu anlıyorlardı" (83, s. 31). Eskiden dolaysız vergilerden hemen hemen muaf tutulan Kürtlerin dolaysız vergilendirilmesinin kesinlikle arttırılması, Kürt halkının hükümetten memnuniyetsizliğinin yeniden patlamasına vesile oldu. Bu uygulamayla adam başına haraç ve tahıl vergisi alınmaya başlandı; hayvan vergisi de artırıldı. Yoksulluk durumunda vergilerin geçerlilik süresi iki kat arttırılarak 10 ila 20 yıla çıkarıldı. Kürtlerin yalnız Hamidiyelerde değil, nizami askerlerde zorunlu genel askerlik görevinde bulunmasına ilişkin buyruk da Kürtlerin infialine neden oldu (225, 15. 04. 1914).

1913 yılının ikinci yarısından itibaren, çoğu Komala Kürdistan (Kürdistan'ın Birliği) örgütü üyesi olan Kürt milliyetçiler faaliyetlerini yeniden canlandırdılar. Birlik, aşiretlere silah tedarikini örgütlüyordu, ama onun temel ödevi Türkiye içinde ve dışında siyasi propaganda yürütmekten ibaretti. Birlik, Fransa'da "Meşrutiyet" dergisini yayınladı. Milliyetçiler onbinlerce kişinin imzasını içeren ve Kürtleri özgürlük uğrunda mücadeleye devet eden mazbataları bütün Kürdistan'da yaydılar. (10, d, 1913, d. 1405, 1. 192-193). Batılı kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Kürt milliyetçilerinin programında Kürdistan'a yönetsel özerklik tanınması, vergilerin hafifletilmesi ve düzenlenmesi, bölgesel Kürt ordularının kurulması, yerel yönetim uygulamasına geçilmesi, Kürtçe öğretim çalışmaları yürütecek okullar açılması, Kürdistan'da bütün memur ve subayların mutlaka Kürt olması öngörülüyordu (179, s. 184). Bu dönemde de Kürt kurtuluş hareketinde eskiden olduğu gibi merkezi siyasi yönetim ve amaç birliği mevcut değildi; Kürt liderlerden birçoğu bağımsız Kürt beyliği kurulmasını, bazıları ise hükümetin yalnız Ermeni reformunu uygulamaktan vazgeçmesini istiyordu (10, d, 1913-1914, d. 3573, 1. 3609-310).

Bitlis bölgesi, Anadolu Kürtlerinin yığmsal hareketinin merkezi oldu. 1914 yılının Mart ayı başında Türkler tarafından tu-

tuklanan, ama sonra Kürtler tarafından kurtarılan Molla Selim, bu hareketin başına geçti. Bu olay, Bitlis Kürtlerinin genel ayaklanmasına sinyal oldu. Ayaklanmaya Abdürrezak, Yusuf Kamil, Şeyh Taha ve Simko gibi Kürtlerin seçkin öncüleri katıldı (23, d. 524, 1. 450; 233, 25. 03. 1914).

Bitlis Ayaklanması geniş boyutlar kazandı ve başarıyla gelişti. Kürtler hatta Mart ayının ortalarında Bitlis'i kuşattılar ve 3 Nisan günü kente girdiler. Ama kenti uzun süre ellerinde bulundurmaya başaramadılar. Türkler, Muş'tan gelen takviye birlikleriyle örgütlü olmayan ve kötü silahlanmış bulunan Kürt müfrezelerini bozguna uğrattılar. Bundan hemen sonra acımasız zorbalıklara başlandı. Ayaklanma yöneticileri asıldı (83, s. 30-45).

Bitlis'te ayaklanan Kürtlerin katliamı, her yerde Kürtlerin infialine neden oldu. Doğu Anadolu'nun birçok bölgesinde kargaşalar çıktı (10, d. 1914, d. 1406, 1. 59-660). Kürt hareketi Irak'ta en keskin biçimler aldı.

Irak'ta Kürtlerin ayaklanması, Şeyh Abdülselam Barzani'nin yönetiminde Mart 1914'te başladı. Hemavend, Caf, Dizai ve başka aşiretler de ayaklanmaya katıldılar. Ayaklanma, ilkbaharın sonlarında Musul vilayetinin bütünü ve Bağdat vilayetinin daha büyük bir kesimini kapsadı. Ama Genç Türkler, ayaklanmacılara karşı büyük miktarda kuvvetler sürdüler ve ayaklanmayı bastırdılar. Bundan sonra Kürtlere karşı acımasız kıyım giriştiler. Abdülselam Barzani önce Urmiye'ye, sonra ise Rusya'ya kaçmayı başardı (26, f, 71, d. 118, 1. 75-80, 163-164).

Kürdistan'da 1914 yılının ilkbaharında gelişen olaylar, Genç Türkler yönetiminde çok büyük endişe uyandırdı. Hatta 4 Nisan 1914 günü İttihat ve Terakki Komitesi Kürt sorunu konusunda özel bir oturuma çağrıldı. Bu oturumda zorbalık politikasının sürdürülmesi kararı alındı (10, g, 1914, d. 3312, 1. 25-26).

Bitlis ve Irak ayaklanmalarının hezimetinin getirdiği dersleri değerlendiren Kürt hareketi liderleri, yeni hareket hazırlıklarına giriştiler. Onlar özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından, Türkiye'nin bu savaşa katılmasına kadarki dönemde (Ağustos-Kasım 1914), Rusya'dan ısrarla askeri ve politik yardım istediler. Bu dönem içinde Doğu Anadolu'nun kimi

bölgelerinde Kürtler arasında milliyetçilik fikirlerini tanıtmak ve genel ayaklanma hazırlamak amacıyla komiteler kuruldu (10, g, 1914, d. 719, 1. 408). Vergi ödememe halleri ve Kürtlerin askere gitmeyi reddetme olayları sıklaştı. Eskiden olduğu gibi şimdi de ayrı ayrı aşiretlerin Türk askerlerine ve yönetimine hissedilir zararlar getiren silahlı eylemlerine sık sık rastlanmaya başlandı. Örneğin Garzan kazasında Bişare Çato, başarılı bir baskında bulundu. Irak'ta Barzani Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra da Kürtler tarafından gerçekleştirilen eylemler devam etti (10, d, 1914, d. 1406, 1.68-69, d. 2685, 1. 8-83).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin kurtuluş hareketi Savaş öncesi yıllarda daha da olgunlaştı. Bu hareket temelde ulusal fikirlerden esin alıyordu. Türk kışkırtıcıları tarafından onyıllar boyunca Ermenilere karşı aşılana düşmanca tutum, artık önemli rol oynamaz oldu. Ve hareket eskisi gibi parçalanmış kalmasına ve kendiliğindenlik niteliğini büyük ölçüde korumasına, ayrı ayrı reislerin kişisel çıkarları ise zaman zaman ön plana çıkmasına rağmen, Kürdistan'daki Türk egemenliğine güçlü bir darbe indirdi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda iç bunalımın derinleşmesine yardımcı oldu.

8 Şubat 1914 günü İstanbul'da, Ermenistan'da(Batı) reformlara ilişkin Rus-Türk sözleşmesi imzalandı. Sözleşmede Ermenilerin hakları konusunda bazı güvenceler, karma nüfusun mevcut olduğu bölgelerde Ermenilerin, Türk idarecilerin ve Kürt feodallerin keyfi eylemlerinden korunması öngörülüyordu. Ama aradan çok geçmeden Savaş'ın başlamasından dolayı, sözleşme hayata geçirilmeden kaldı. Bu durumda çilekeş Ermeni halkının ulusal özlemleri de karşılanmadan kaldı. Son çözümde, Rusya'nın (İngiltere ve Fransa'nın çok sınırlı desteğiyle) Ermeni reformları yararına müdahalesinin başarısızlığı, Türkiye'de Kürt halkının ulusal hareketine de açık şekilde zarar getirdi.

Ermeni reformlarının başarısızlığında yalnız Ermenilerin özgürlüğünün açık düşmanlarının yönetimde bulunduğu İstanbul ve Berlin'in değil, fakat Rusya'nın Doğu Anadolu'da etkisinin büyümesinden korkan Londra ve Paris'in de parmağı vardı. Savaş öncesi dönemde gerek Ermeni, gerekse Kürt ulusal hareketleri kendisine doğru yönelmiş olduğu için, Yakındoğu'nun Ermeni-Kürt

bölgesine yerleşme açısından en iyi şanslara sahip bulunan Rusya karşısında, uygulamada Türkiye ve Avrupa'nın başlıca devletlerinin birleşik cephesi yer aldı. Bu çabalarda Kürt hareketinin güdümlenmesi, bu hareketi Ermenilerle birlik halinde kurtuluş mücadelesi ana çizgisinden uzaklaştırarak, eski kanlı etnik ve dini çatışmalar yoluna çekmek, Kürtlerde Rusya'ya karşı düşmanlık aşılama denemeleri başlıca yer tuttu.

Kürdistan'da ve Ermenistan'da Batılı ülkelerin diplomatik temsilciler, misyonerler, tüccarlar, gezginler vb. kişiliğindeki çok kalabalık ajanları Kürtlere belirtilen doğrultuda etkide bulunmak için çaba harcadılar. En büyük etkinliği Türk yöneticilerin desteğinden yararlanan Almanlar gösterdi. Bir gözlemcinin belirttiğine göre, Almanlar "Doğu Türkiye'ye sızma ve buraya sağlamca yerleşme amacını özellikle ısrarla izliyorlardı" (26, f, 71, op. 2, d. 118, 1. 26). Bu çabalarında onlar Rus-İngiliz çelişkilerini ustaca kullanıyorlardı. Almanlar bu gayretlerinde Kürtlere özel ilgi gösteriyorlardı.

Bitlis Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra Dersim, Harput, Muş, Bitlis, Van ve Beyazıt'ı ziyaretlerde bulunan ve birçok Kürt beyiyle ilişkiler kuran Erzurum Konsolosu E. Anders özellikle yoğun çalışmalarda bulundu. (10, g, 1912-1914, d. 1648, 1. 206). Almanlar Kürtleri bu yönde etkiliyorlardı. İstanbul'daki Almanya Büyükelçisi özel bir demecinde, Türk hükümetinden Doğu vilayetlerinde düzenin sağlanmasını isterken, kuşkusuz bunu gözönünde bulunduruyordu (233, 11. 04. 1914). Yani böylece Kürt hareketinin bütünüyle ve nihai olarak bastırılması isteniyordu.

Batılı sömürge devletlerinin, özellikle Türkiye'nin yeni ortaya çıkan himayecisi Almanya'nın bölgeye müdahalesi, Kürt kurtuluş hareketine önemli zararlar getirdi, bu hareketin yoluna, yeni zor aşılır engeller dikti.

Savaş öncesi yıllarda Türkiye Kürdistanı'nda gelişen kargaşalı olaylar, İran'da Kürtlerin yaşadığı batı vilayetlerine dolaysız etki gösterdi. Bununla birlikte İran Kürdistanı'ndaki durumun, İran Kürtlerinin ulusal hakları uğrunda mücadelesini önemli ölçüde zorlaştıran kendi özellikleri de vardı.

İran devriminin bastırılmasından sonra emperyalist devletle-

rin müdahalesinin artması, İran'da Kürt hareketinin elini ayaklarını bağıladı, ona gelişme ve pekişme olanağı vermedi, özcesi, İran Kürtlerinin ulusal bilinçlenmesinin artmasını ve İran Kürdistanı'nda muhafet gücünün oluşmasını zorlaştırdı. Uygulamada İran Kürdistanı topraklarının büyük bir bölümünde Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına değin, kendisinden kaynaklanan bütün sonuçlarıyla askeri işgal rejimi mevcuttu.

Salar ud-Devle, 1912 yılının Şubat ayı sonunda güneybatı İran'da yeniden ayaklanma başlattı ve ülkedeki bütün Kürtleri bu ayaklanmaya katılmaya çağırıldı. Salar ud-Devle, Kermensah ve Sine kentlerini ele geçirmeyi ve Savucbulak'a doğru ilerlemeyi başardı (10, v, 1912, d. 166, 1. 92, 96 ; 233, 25. 03. 1912).

Türk idareciler derhal Salar ud-Devle'ye yardım önerdiler ve sınırboyu bölgesinde askeri mevcudiyetlerini arttırmaya başladılar. Ama, Kürtlerin çoğunun Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinin kuşkulu niteliğini bilen ve Rusya'nın infialini üzerine çekmekten korkan Salar ud-Devle, Türklerden gelen yardım önerisini kararlılıkla geri çevirdi. Türklerin, beceriksiz bir oyunla bu kez Salar ud-Devle'ye karşı olmak üzere İran hükümetine yaptıkları yardım önerisi de suya düştü (10, d. 1911-1913, d. 3566, 1. 45; 10, v, 1912, d. 166, 1. 96, 126). İran hükümeti ayaklanmayı kendi başına bastırmayı başardı. Kürt aşiretlerinin çoğunluğu, ayaklanan beyi desteklemeye artık arzulu olmadığı için, bu pek zor olmadı. Salar ud-Devle, 29 Mayıs 1912 günü Kermansah yakınında nihai hezimetle uğradı (10, d. 1911-1913, d. 3566, 1. 41-42, 65, 76-82, 85). Gerçi ertesi yıl, Salar ud-Devle mücadeleyi yenileme denemesinde bulundu ve hatta yeniden Kermansah'a doğru ilerlemeyi başardı, ama Kürt aşiretleri, bu defa da onu desteklemediler. Salar ud-Devle'nin mücadeleyi ülkenin kuzey bölgelerine aktarma denemesi de başarısız sonuçlandı (233, 05, 06. 1912). Salar ud-Devle Ayaklanması'nın hezimetini İran halkının başlıca kesiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına etki gösterdi ve Türklerin İran Kürdistanı'nda yayılmasının nihai hezimetini hızlandırdı.

Sınır bölgesinde yaşayanlar, Türk işgaline giderek daha faal olarak karşı çıkmaya başladılar. Çirkov'un belirttiğine göre, Kürtler, "Rusya tarafından himaye edildiği kuşkusuz olan İran'a

sadakatin, kendileri için, yeni vergi ve haraçlar getiren, Kürt beylerini bağımsızlıktan ve serbest eylem olanağından yoksun kılan Türk himayesinden daha yararlı olduğuna" kanaat getiriyorlardı (10, d, 191-1912, d. 3941, 1. 217).

Türkiye'nin bir yandan, İtalya ve Balkan devletleriyle savaşlarında hezimete uğraması, diğer yandan Rusya ve İngiltere'nin faal karşı eylemleri, Türk hükümetini, işgal bölgelerinde halkın memnuniyetsizliğini onleme ve Doğu komşusuyla ilişkilerinde eskisi gibi hareket etme olanağından yoksun kıldı. Türk hükümeti 1912 yılının Ekim ayı sonunda askerlerini tartışmalı bölgeden 1905 yılı sınırına kadar geri çekme niyetini açıkladı. Türk askerleri Kasım ayı ortalarına doğru, İnan topraklarından bütünüyle geri alındılar (10, d, 1912-1913, d. 3507, 1. 13).

Bu durumda Türk yönetici çevrelerinin, bütün Kürdistan'ı Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde birleştirmeye ilişkin planlarını gerçekleştirmeyi ertelemesi gerekti.

Ama Ocak 1913 darbesinden sonra iktidara gelen Türk hükümeti ve ordu generalleri arasındaki pantürkizm yanlısı serüvenci unsurlar, teslim olmak niyetinde değillerdi. Bunlar daha Şubat 1913'te İnan'ın batı vilayetlerinde açıkça Rusya aleyhtarı doğrultuyla pantürkizm ve panislamizm propagandası başlattılar; buraya, özellikle Kürt aşiretleri arasına kendi ajanlarını gönderdiler.

Türk yayılmacıların İnan Kürt halkı arasında yrttğu baltalayıcı faaliyetlerde, Alman bağlaşıkları kendilerine büyük yardım gösterdiler. Almanlar Batı İnan'da yoğun askeri istihbarat ve siyasi casusluk faaliyeti gerçekleştirdiler. Bu faaliyet, Türk askerlerinin İnan'dan çekilmesinden sonra, azalmak Şöyle dursun, daha da genişledi.

1914 yılının yaz mevsiminde, bütün dünyada olduğu gibi Yakındoğu'da da korkunç olayların olgunlaşmaya başladığı bu dönemde, İnan Kürtleri arasında Türk-Alman baltalayıcı faaliyeti özellikle büyük boyutlara ulaştı. Kürtlere, Rusların buradan yakında gideceği ve yeniden Türk askerlerinin yerlerinde belireceği telkin ediliyordu. Bunlar boş sözler değildi. Şubat 1914'ten itibaren Türk-İnan sınırında bu propagandayla gdmlenmiş

Kürtlerin katılımıyla yeniden olaylar çıktı. Çatışmalara sık sık Türk nizami ordusundan asker ve subaylar da katılıyordu (26, f, 71, op. 2, d. 206; 233, 25. 02. 1914). Almanlar ve Türkler, Dünya Savaşı'nın başlangıcında İran Kürdistanı'nda bütünüyle hissedilir başarılarla ulaşma ve Rusya'nın konumlarını belirli ölçüde baltalama fırsatı buldular. Ne var ki, Rusya sözkonusu dönemde, İran Kürdistanı'nı da kapsayan kuzey ve batı İran'ın bütününde başlıca rol oynuyordu. Çarlık rejimi, anılan "etki alanında" (1907 tarihli İngiliz-Rus sözleşmesi gereğince) kendi konumlarını hızla pekiştiriyordu. Rus askerlerinin devrimi bastırmak üzere 1909 yılında bölgeye girmesi ve Türklerin 1912 yılı sonunda buradan çıkması, bölgede Rusya'yı kesinlikle durumun tam egemenine dönüştürdü.

Rusya'nın Savaş öncesi dönemde İran'da uyguladığı Kürt politikasının şu iki temel amacı vardı: 1)kendi "etki alanı"nda ekonomik ve askeri-politik konumunu pekiştirmek; 2)Almanya tarafından tahrik edilen Türkiye'den gelecek askeri tehlike karşısında Kafkaslar sınırının savunma yeteneğini güvencelemek. Bunu başarmak için, birincil ödev olarak, genellikle Türk müdahalesi sonucunda uzun yıllardan beri tam iç anarşi durumunda bulunan bölgenin yatıştırılması gerekliydi. Bundan dolayı Batı İran'daki Rusya temsilcileri, Kürt feodal aşiretlerinin üst zümresi üzerinde, bunların, Tahran'ın İran Kürdistanı ve Azerbeycan'da zaten sağlam olmayan egemenliğinin yıkılmasına götürebilecek -bundan Genç Türkler yararlanabilirdi- hükümet aleyhtarı eylemlerde bulunmalarına meydan vermemek için denetim tesis etme uğrunda çaba harcadı. İran topraklarında bulunan Kürt reislerinin ise kendi çıkarları vardı ve onlar Rusya'nın buyrukları doğrultusunda körükörüne hareket etmeyi hiç istemiyorlardı. Bunlardan bazıları yalnız kişisel çıkarlarını düşünüyorlardı, bir başkaları ise (Abdürrezak, Abdülkadir, Şeyh Taha), Büyükelçi Girs'e göre, daha geniş düşünüyor ve "baştan Acemistan'da" "sonra ise Türkiye'de" Kürtleri birleştirme hayaliyle yaşıyorlardı. Bunların Kürdistan'ın özerkliğine ilişkin Abdülkadir tarafından öne sürülen planlar gibi çıkarlarımıza asla uygun olmadığını teslim etmek gerekir" (10, e, 1913, d. 1210, 1. 20-21).

Başka bir anlatımla İran Kürdistanı'nda gayet çelişkili ve birbirini dışlayan çıkarların oldukça karmaşık düğümü oluşuyordu. Bu çelişkiler düğümünü çözmek, hele de Türk-Alman oyunlarının güçlenmesi ve Rusya'nın Kürt politikasından sorumlu değişik daireleri arasında ise, eskiden olduğu gibi şimdi de uyumlanmış bir çizgi bulunmaması koşullarında, hiç de kolay bir iş değildi.

Gerçi, Rusya'nın ve onunla dayanışma içinde bulunan İngiltere'nin Kürt politikasının çok önemli yönlerinden birinde başarı kaydedildi. Burada sözkonusu olan, Kürdistan'ı bölen Türk-İran sınırının tam olarak belirlenmesidir. İngiltere ve Rusya'nın denetiminde gerçekleştirilen bu sınır belirlemesinin ödevi, bir yandan, nihai amaçları İran Kürdistanı'nı Türkiye Kürdistanı'yla birleştirmek olan Türklerin İran Kürdistanı'na sızması önüne set çekmek, diğer yandan, Osmanlı ve İran Kürtlerinin karşılıklı ilişkilerini olanaklar dahilinde daha fazla zorlaştırmak, Kürt kurtuluş hareketinin iki kolunun birleşmesine meydan vermemektir.

1911 yılının yaz mevsiminde başlatılan bu ayırma süreci, Rusya, İngiltere, Türkiye ve İran temsilcilerinden oluşan dörtlü komisyonun 28 Ekim 1914 günü sınırı çizmesiyle tamamlandı. Ama ertesi gün Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya saldırdı ve komisyonun bütün çalışmaları boşa gitti. Komisyonda Rus delegesi V. F. Minorsky, bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "Savaş... bütün sınırları yıktı, ve kuşkusuz bizim Türk-Acem yavrumuz da bunun dışında kalmadı" (119, s. 432).

Kısacası, Kürt kurtuluş hareketi Savaş öncesi dönemde dışardan hiç bir yardım görmedi. Ağır tecrübeler sonucunda bu hareket Birinci Dünya Savaşı'nı zayıf ve parçalanmış olarak karşıladı.

Kürtler ve Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1917)

Kürt halkı, emperyalistler tarafından dünyanın bölüşülmesi amacıyla kundaklanan Dünya Savaşı'nın kurbanlarından biri oldu. Kürdistan ve Kürtlere komşu topraklar Türk, Rus ve İngiliz

ordularının savaş hareketi alanlarına dönüştü. Burada dört yıl boyunca ülkeyi kan seline boğan ve halkına büyük maddi zararlar getiren muharebeler yürütüldü. Savaşın ülkelerden her biri Kürtleri ve Doğu Türkiye ile Batı İran'ın öteki halklarını kendi çıkarlarına kullanma denemelerinde bulundu, onları birbirine ya da kendi düşmanlarına karşı kışkırttı. Bütün bunlar, bu bölgede tam anarşiye götürdü ve bölge halkları için tarif edilemez felaketlerin kaynağı oldu.

Türk yönetici çevreleri, Avrupa'da savaşın ilk günlerinden itibaren ülkelerini Alman yörüngesine kattıktan sonra, Kürt boylarını kendilerine kazanma umutlarıyla, Rusya'ya karşı saldırı hazırlıklarına başladılar. Kürtler Rusya sınırının korunmasına kazandılar. Bu arada Hamidiyelerin yenilenmesi ve savaş yeteneklerinin arttırılması denemeleri de yapıldı. Kürtler arasından Rusya sınırını sistemli olarak ihlal eden ve Kafkaslar ötesi bölgelerde aşırı zorbalıklar yapan baltalayıcı müfrezeler oluşturuldu. Hükümet temsilcileri, Kürtleri kazanmak amacıyla, Kürtlere gelecekte özerklik verileceği söylentilerini bile yaydı (10, v, 1914, d. 110, 1. 15, 16; d. 55, c. 1, 1. 100).

Genç Türkler'in temsilcileri ile Alman ajanlarının Doğu Anadolu Kürtleri arasında yürüttükleri kışkırtıcı faaliyetler, yalnız kısmi başarılar getirdi. Kürt boylarının çoğunluğu, Türklerin seferberlik girişimlerinden memnun değildi. Bazıları ise (Dersim'de ve Güney Kürdistan'da) Türklerin bu girişimlerine etkin bir direniş gösterdi.

Türk-Alman casusluk şebekesi, Ağustos 1914'te, İran Kürdistan'ı ile Azerbeycan'da Rusya aleyhinde özellikle geniş propaganda çalışmalarında bulundu. Yeniden cephe değiştiren Simko'nun ve Maku Serdarı Murtaza Kuli Han'ın desteğini temin etmeyi başardı. Türkiye'den gelen gezgin dervişler, Kürtleri ve Azerileri, Ruslara karşı cihada çağırdılar (10, b, 1914, d. 85, 1. 80, 81, 95).

Çarlık hükümeti, Türkiye'nin savaşa başlamasını önleme umudunun korunduğu ilk dönemde, aşırı ölçüde dikkatli davranmayı tercih etti. Sazonov Vorontsov-Daşkov'a, bu konuda şunları yazdı: "Kürdistan'ın özerkliğinin nelerde ifade bulacağı tasavvur edilemediği için, belirli vaatlerle Kürtlerde bir takım

gerçekleşmez umutların uyandırılmasının tehlikeli olacağı sanılıyordu" (10, j, 1913-1916, d. 563, 1. 44). Çalışmalar, planların hazırlanması ve başka hazırlık girişimlerinin yapılmasıyla sınırlandırıldı. Abdülkadirle ve bu arada, Doğu Anadolu'nun kimi etkili reisleriyle yeni ilişkiler kuruldu ya da eski temaslar yenilendi (10, j, 1914, d. 570, 1. 2, 3). Ama Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Rusya'nın, İran Kürdistanı'nda konumlarını pekiştirmeyi bir türlü başaramadığını gösterdi; bundan ötürü yalnız kuvvet önlemlerine güvenilmesi gerekti (116, s. 335; 107, s. 562).

Türkiye, 1914 yılının Kasım ayı başında itilaf devletlerinin tümü ile savaş durumunda bulunuyordu. İtilaf devletlerine karşı cihat ilan edilmişti. Türk komutanlığının; pantürkizmin hayalci fikirlerinden esin alan ve Kafkaslarötesi'nin Kuzey Kafkasya'nın, Volgaboyu'nun, Kırım'ın ve hatta Türkistan'ın istila edilmesini öngören stratejik planlarında Kafkaslar doğrultusu başlıca yer tutuyordu. Türk-Alman komutanlığı Doğu Anadolu ve Batı İran'da güçlü bir eylem alanının yaratılmasına ve Kürtlerin savaşa faal olarak katılmasının sağlanmasına birincil önem veriyordu. Çünkü Türk ordularının Kafkaslar cephesinde Rusya'ya ve Irak cephesinde İngiltere'ye karşı cephe ardının sağlamlığı ve güvenilirliği buna bağlıydı. İstanbul'daki yöneticiler bununla birlikte, Türk yayılmacılarının eski hayalinin, yani bütün Kürdistan'ın istila edilmesinin gerçekleşmesi umudundaydı.

Ama Dünya Savaşı'nın Türkiye-Asya sahnesinde askeri hareketin gelişmesinden hemen sonra Türk ordusu başarısızlıklar yaşamaya başladı, 1915 yılı başında ise tam bozguna uğratıldı. Rus ordusu 1915 yılının yaz mevsiminde Van bölgesini ele geçirerek, Doğu Anadolu'ya derinlemesine girdi.

Kürtlerin, Türk silahlı kuvvetleri hareketindeki rolü sırf askeri açıdan büyük değildi. Türk-Alman komutanlığının Kürt süvari birimlerini geniş şekilde kullanma hesapları Kafkaslar cephesinde hareketin daha ilk aylarında tuzla buz oldu. Komutanlık Kürtlere güvenmediği, onlardan korktuğu ve bundan dolayı da kendilerine bilinçli olarak yeterli miktarda silah, cephane ve savaş atı sağlamadığı için, Kürt süvari birimlerinin savaşma yeteneğinin düzeyi aşırı ölçüde düşüktü. Kürt birimleri hemen hemen bütünüyle top ve makineli tüfeklerden yoksundu.

Savaş atı eksikliği de büyüktü. Cepheye ilk başarısızlıklardan sonra Kürt birimleri evlerine kaçmaya başladılar. Ruslar karşısında yer alan üçüncü ordunun 1915 yılı sonunda mevcudu 8-10 bin Kürt'ten ibaretti (104, s. 41, 30; 105, s. 12 ; 103, s. 8).

Politik açıdan ise, Kürt biriminin bütünüyle güvenilmez olduğu ortaya çıktı. Kürtler, kanlarını Türk yönetici çevrelerinin ve onların Alman himayecilerinin çıkarına akıtmak istemiyorlardı. Kürt alaylarının mevcudu daha Savaşın ilk aylarında yığınsal firarlar sonucunda 800'den 300'e düştü. Kürt birliklerine güvenmeyen Türk komutanlığı onları cephe hattından çekerek, yeniden düzenleme yoluna gitti. Rus gazeteleri muhabirlerine göre, Kürtler, "zafer"lere ilişkin resmi açıklamalara inanmıyorlar ve Türk komutanları ile Türk hükümetine hizmet eden ve onları yanlıgilara sürükleyen bey ve şeyhlerden infialle söz ediyorlardı (224, 13. 11. 1915; 233, 20. 11. 1914).

Cihat ilan edilmesi, Kürtlere kayda değer bir etki göstermedi. Birçok şeyh, kendi aşiretinden olanları, dinsizlere karşı "kutsal savaş" desteklemeye çağırılmış olmasına rağmen, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt halkının tutumu gerçekte bütünüyle dini istemlerce değil, özel politik istemler tarafından belirleniyordu. V. P. Nikitin'in gözlemlerine dayanarak belirttiği gibi, savaş döneminde Kürt şeyhler arasında cihadın "inanmış karşıtları" vardı (129, s. 309).

Türk ordusunun Kürt bileşimi arasında geniş olarak yayılan savaş aleyhtarı görüşler, sık sık etkin biçimler alıyordu. Savaşın daha ilk aylarında Kürt birimlerinin Rusya tarafına geçmesi ya da bütün birliklerin hiç direniş göstermeden teslim olması olaylarına rastlandı. Seçkin Kürt liderleri, bu arada Abdürrezak'ın amcası Yusuf Kamil Bedirhan, Kör Hüseyin Paşa vb. Kürtlere cephe hattını geçme ve silahlarını Türkiye'ye karşı çevirme çağrılarında bulunuyorlardı (110, 108).

Hükümet aleyhtarı görüşlerin yalnız asker Kürtler arasında değil, sivil Kürt halkı arasında da arttığı gözleniyordu. Bunu, Alman olanlar da dahil, birçok görgü tanığı belirtiyordu. (33, s. 57). V. A. Gordlevsky bu konuya değinirken şunları yazdı : "Türk idareciler Savaş yıllarında Batı Ermenistan ve Kürdistan'da, düşman ülkede bulunuyorlarmış gibi dolaşmak zorunda kaldılar;

hayvanlar, erzaklar istimlak ediliyor, halk istimlak edilen mallarına karşılık, her yerde geçerli olamayan iyi ya da düşük fiat üzerinden para ödenince veya sık sık olduğu gibi, kendisine daha sonraları karşılıkları hiç ödenmeyen makbuzlar verilince sessizce direniyordu" (77, s. 121).

Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri polis dikta rejimi kurulmuş bulunmasına rağmen daha 1915 yılının ilk yarısında Kürt halkının hükümet aleyhtarı eylemleri gözlemlendi. Botan'da, Muş vadisinde, Dersim'de ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt isyanları oldu (167, s. 114). Türk hükümeti bu koşullarda Kürtlerin üst zümresinin yardımını sağlama denemeleri yapıyordu. İçişleri Bakanı, Genç Türkler üçlüsünün üyesi ve Türkiye'de etkisi bakımından ikinci adam olan Talat Paşa, Abdülkadir'e, Kürdistan'a gitme ve orada Kürtleri Rusya'ya karşı ayaklandırma önerisinde bulundu. Abdülkadir bu emre uymak zorunda kaldı, ama bununla birlikte Rusya'yla gizli ilişkiler de kurdu (10, v, d. 55, 1. 808). Bir başka seçkin Kürt lideri, Türkiye'nin İsviçre Büyükelçisi görevinde bulunan Genaral Şerif Paşa, Fransız Dışişleri Bakanlığı'yla ilişki kurdu ve bağlaşıkların bağımsız Kürdistan'ın kurulmasına yardım göstermeleri karşılığında Kürtleri ayaklandırma vaadinde bulundu (179, s. 109-110). Birinci Dünya Savaşı döneminde Kürtlerin üst zümresi arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri çabalarını destekleyecek, büyük etki gücüne sahip tek kişiye rastlanmadı.

İstanbul'daki yöneticiler aradan çok geçmeden Savaşta Kürtlerin ve öteki etnik azınlıkların sadakatini, özellikle faal desteğini sağlama denemelerinin hiçbir sonuç vermeyeceğine kanaat getirince Genç Türkler'in elebaşları, yıkılmakta olan İmparatorluğu kurtarmada son umuda sarılarak, ulusal sorun konusunda sonraları soykırım olarak adlandırılan politika çizgisine geri döndürülemez şekilde yöneldiler. Ermeniler, bu politika çizgisinin ilk kurbanları olarak seçildi. Ama sırada, Kürtler ve askeri hareket sahnesi olan Anadolu'nun öteki ulusal azınlıkları da duruyordu.

Türk yöneticiler, Rus askerlerinin 1915 yılının ilkbaharında Van Gölü bölgesini ele geçirdikten sonra, ayaklanma hazırlıkları yaptıkları bahanesiyle Ermenileri yığınsal olarak

Suriye ve Mezopotamya çöllerinde bulunan toplama kamplarına sürmeye başladılar. Bu eylem, Batı Ermenistan ile Doğu Anadolu'nun öteki bölgelerinin Ermeni halkının büsbütün kırılmasında ifade buldu. Uygulamada yalnız Rusya'ya kaçmayı ya da Rus askerlerinin gelmesini başaranlar kurtuldu.

Hakkari ilinde yaşayan Nesturi Asurlar ağır tecrübelerden geçmek zorunda kaldılar. Onlar, Türk ceza birliklerinin hıncından kurtulmak üzere, yolda büyük kayıplar vererek Kuzeybatı İran'a (Urmiye Gölü bölgesine) kaçtılar.

Hıristiyan azınlıkların katliamının başlıca aracı Türk nizami askerleri ve yerel polis yönetim personeli oldu. Yöneticiler kimi durumlarda Asur ve Kürt feodallerini (Van, Muş ve Alaşkalar vadisi bölgesinde, Hakkari'de ve Urmiye yakınlarında) da Ermenilere karşı kışkırtmayı başardılar. Bu feodallere kıyımdan kaçanların toprakları teslim edildi (61, s. 50-51). Anadolu'da yapılan bu korkunç kıyım haberi, yurt dışında büyük tepkiye neden olunca, Genç Türkler hükümeti, soykırımın girişimcisi ve dolaysız örgütçüsü Talat Paşa aracılığıyla, bunun suçunun tümünü Kürtlere yüklemek (218, 1916, No: 23, s. 1-2), böylece bir yandan Kürt kurtuluş hareketini itibardan düşürmek diğer yandan da yığınsal mezalimi haklı göstermek denemesinde bulundular.

Gerçekte ise Türk hükümeti bu olaylar sırasında kayda değer boyutlarda herhangi bir Ermeni-Kürt katliamı kundaklamayı başaramadı. Bu, herşeyden önce Kürtlerde ulusal bilincin artmış olmasıyla izah edilebilecek bir durumdu. Nitekim bu olaylar sırasında bu iki halkın dayanışmasını ortaya koyan birçok kanıt vardır. Kafkasya cephesini birçok defa ziyaret eden V. A. Gordlevsky şunları yazdı: "Ermenilerin, Kürtler arasında her yerde, zor durumda onları Türklerden kurtaran dostları vardı... Aslında, bunların tersi olan durumlara da raslanıyordu... Kürtler için gayret gösteren Ermeniler, bizim askeri yöneticiler ile Kürt beyleri arasında arabulucu da oluyorlardı (77, s. 123).

Ermenilerin ülke dışına sürülmesi ve yığınsal Ermeni kıyımı başladığı zaman, bir çoğu Kürtlerin yanına sığındı. Örneğin Dersim'de 20 bin dolayında Ermeni gizlendi. Kendileri açlık çeken Kürtler, son lokmalarını dahi Ermenilerle paylaşıyorlardı. Kürt beyleri çoğu durumlarda Ermenileri, Türk yöneticiler

kendilerine karşı eylem hazırlığındayken uyarıyorlardı (218, 1916, No: 23, s. 3; 61, s. 53-55). Kürt tarihçisi Yamulki, Anadolu'da sağ kalan Ermenilerin dörtte üçünün "Kürtler tarafından kurtarılıp gizlendiğini" doğruladı (146, s. 40). Ve bu, Türk yöneticilerin, Ermenilere yardım gösteren Kürtleri acımasızca cezalandırmalarına rağmen yapıldı. Kürt liderlerden birçoğu (örneğin Genaral Şerif Paşa), Ermeni kıyımından dolayı Genç Türkler yöneticilerini şiddetle kınadı ve Türk egemenliğine karşı ortak mücadele platformu üzerinde Ermeni milliyetçilerinin yöneticileriyle temaslar kurdu (12, No: 183, s. 318-320).

"Ermeni sorunu"nu Kürtler eliyle "çözümüne bağlama" denemesinin başarısızlığına inanan hükümet Kürtler için, Ermenilerin yaşadığı akıbeti hazırlamaya başladı. İttihat ve Terakki Komitesi yöneticilerinden biri: "Ülkemizin, Türk olmayan unsurlardan temizlenmesi gereklidir" diye yazdı. (11, No: 95, s. 363-364). 1915-1916 yıllarında Kürtlerin Batı Anadolu'da cephe hattı yakınındaki bölgelere 100 Türk'e 10 Kürt oranında iskan için Sultan fermanları çıkarıldı. Buralara gönderilen Kürtler de Ermenilerin yaşadığı akıbeti uğradılar. Savaş yıllarında 700 bin dolayında Kürt zorla kendi yurtlarından sürüldüler. Bunların yarıdan fazlası yollarda öldü (200, s. 76, 81). Görgü tanıklarının ifadelerine göre, eskiden 800 bin Kürdün yaşadığı Van Gölü'nün güneyi ve batısında bulunan topraklar bütünüyle insansızlaştırıldı. Kolera, bulaşıcı humma ve tifodan bütün aşiretler öldü. Yem kıtlığı, istimlaklar ve olaylar, Kürt halkının yaşamı ve ekonomisinin temeli olan hayvancılığa büyük zararlar getirdi (218, 1916, No: 42, s. 15-15). Başka bir anlatımla bu koşullarda yalnız Hıristiyan değil, Doğu Türkiye'nin Türk olmayan Müslüman halkı da -Kürtler de- savaşın ve soykırım politikasının kurbanı oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye-Asya sahnesinde askeri hareketin gelişmesi ölçüsünde, Türk hükümeti ve ordusunun dolaysız denetimindeki topraklarda yaşayan Kürtlerin sayısı da sapsaksızın azaldı. Rusya'nın Kafkasya Ordusu, 1915 yılının sonlarında taaruza geçti ve 1916 yılının sonbaharına kadar 250 kilometre ilerleyerek, Batı Ermenistan ile Kürdistan'ın önemli bir kesimini ele geçirdi. Bu topraklarda yaşayanlar, Türk ordu-

ları saflarında yer almayan ve sivil olmayan Kürtler de dahil, ilerleyen Rus ordularına etkin direniş göstermemiş olsalar da, doğal olarak çok büyük can ve mal kaybına uğradılar.

Türk yönetiminde kalan Kürt bölgelerindeki durum feci idi. Bu bölgelerin halkı, iki yıl boyunca mahsulü toplama ve hayvanlarını otlağa sürme olanağından yoksun kaldı. Bunun sonucunda göçebe Kürtler olduğu gibi, yerleşik Kürtler de mal ve mülkleri yok olarak, korkunç açlık tehlikesiyle yüzyüze geldiler. Bu da Türkiye Kürdistanı'nda memnuniyetsizliğin daha öte büyümesine, savaş aleyhtarı görüşlerin Kürtler arasında geniş olarak yayılmasına götürdü. Aynı yıllarda Arapların Türk egemenliğine karşı mücadelesinin gelişmesi, Rus ve İngiliz ordularının (Irak'ta) Türklere karşı zafer kazanması, Kürt kurtuluş hareketine özendirici etki gösterdi. Türklerin konumlarının en zayıf olduğu Güney ve Güneybatı Kürdistan, bu hareketin merkezine dönüştü.

1917 yılının ilkbaharında Musul dağlarında, Ubeydullah'ın torunu Seyit Abdullah öncülüğünde bir ayaklanma patlak verdi. Seyit Abdullah, yardım için hemen Rusya'ya başvurdu (10, b, 1919, s. 281, 1.73). Süleymaniye bölgesinde, İngiltere'nin yardımıyla Hicaz'da Arapların ayaklanmasının başına geçen Mekke şerifi Hüseyin İbni Ali'yle temas kuran Mahmut Berzenci ayaklandı. Amadi Kürtleri arasında da olaylar başladı. Özcesi, Güney Kürdistan'ın cephehattı bölgelerinde Türkler için aşırı ölçüde gergin bir durum oluştu (25, f, 2100, op. 1, d. 23, 1.8).

1917 yılının yaz mevsiminde Dersim, Harput, Botan, Mardin ve Diyarbakır bölgelerinde, sonbaharda ise Bitlis'te Kürt isyanları oldu. Kürtlerin ordudan firar olayları fazlaştı. 1917 yılının başlarında Kafkasya Cephesi'nde ve Mezopotamya'da bulunan ikinci, üçüncü ve altıncı Türk orduları saflarında yer alan Kürtlerin sayısı 25 bin iken, Savaş'ın sonunda Türk silahlı kuvvetleri terkinde hemen hemen Kürt asker kalmadı. Türk askerlerinin, özellikle altıncı Irak ordusunun cephe ardında, Türklerin savunma gücünü önemli ölçüde zayıflatan Kürtler (ve bedevi Araplar) ikinci bir cephe oluşturmaya başladılar (104, s. 81).

Türk-Alman komutanlığı, Kafkasya Ordusu'nun 1917 yılında taarruz hareketini durdurmasından yararlanarak karşı önlemler

alma denemesinde bulundu. Komutanlık Kürtler arasında Rusya ve Ermeni aleyhtarı propogandayı kesinlikle arttırdı, her türlü vaatlerle Kürtlerin üst zümresini kazanmak gayreti gösterdi, Kürtlerden baltalayıcı müfrezeler, hatta bir tümen oluşturdu. Buraya para ve silahlarla birlikte kendi ajanlarını gönderen Almanlar, Kürtler arasında özellikle yoğun kışkırtıcı faaliyet yürüttüler. Bir Rus askeri muhabiri, bununla ilgili olarak şunları yazdı: "Almanların ısrarlı vaatlerinden biri, Tiflis'e doğru taaruzla ilgiliydi. Bu yapıldığı takdirde Kürt beylerine general rutbeleri ve büyük miktarda para verilecekti" (221, 04. 10. 1917; 25, f. 2168, d. 15).

Ama Türkiye Kürtlerinin esas bölümünü Rusya'ya karşı savaşmaya zorlamak amacıyla harcanan bütün çabalar sonuçsuz kaldı. Kürtler ayrı ayrı isyanlar dışında, Rus askerlerine saldırıda bulunmayı ve yöneticiler orduya çağrılara uymayanlara karşı köyleri yakmaya ve kurşuna dizmeye kadar uzanan aşırı önlemler almasına rağmen, Türk ordusuna katılmayı reddediyorlardı (25, f. 2168, d. 276, 1. 9).

Bu koşullarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt halkı, Birinci Dünya Savaşı döneminde çok zor duruma düştü. Aynı ayrı tepki patlamalarına rağmen, Kürt halkı kendi ulusal hakları uğrunda mücadele yürütmek üzere birleşmeyi başaramadı. Askeri politik durum, onların pasif direniş sınırları dışına çıkmalarına çok ender hallerde olanak veriyordu.

İran Kürtleri de Savaş'ın kurbanı oldular, ama İran Kürdistanı'ndaki durum, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki durumdan önemli ölçüde farklıydı. Türkiye Kürtleri, ilerleyen Rus askerleri (sonra ise Mezopotamya'da İngiliz Orduları) ve ısrarla kendilerini savunan Türk orduları arasında sıkışıp kalmıştı. Buna karşılık İran Kürtleri, genelde bütün ülkede ve somutta ülkenin Batı vilayetlerinde askeri-politik durumun istikrarsızlığından dolayı önemli ölçüde daha büyük hareket özgürlüğüne sahipti. Feodal Kürt aşiretlerinin üst zümresi bunlardan kendi çıkarlarını savunmak için yararlanmak istiyordu.

Savaşın ilk yıllarında İran Kürdistanı'nun bütününde durum, değişkenliğine rağmen Almanlar ve Türkler için başarı umutları yaratıyordu. Onlar (gerçi çoğu durumlarda başarısız olsa da)

İran'da halk kitlelerinin ve milliyetçi çevrelerin İngiliz ve Rus sömürgecilerine karşı varolan olumsuz tutumlarını kendi çıkarları için sömürmeye gayret gösteriyorlardı. Türk ve Alman ajanlarının Türkiye yanlısı panislamcı propogandalarının tohumları bereketli topraklara düşüyordu. İran Kürtlerinin gerek sunni, gerekse şii dini liderlerinin çoğunluğu, bu arada, aralarında en etkili olan Şeyh Necmeddin, kimi durumlarda aşiret reislerinin iradesine aykırı olsa da, cihadı destekliyorlardı (94, s. 18-19 ; 129, s. 318).

Bu propaganda Kürt-Türk müfrezelerinin İran topraklarına düzenli saldırılarına dönüşerek Türk-İran sınırında baltalayıcı eylemlerin etkinleşmesi eşliğinde yapılıyordu. Sınır bölgesinde (Hacı Rıza Salar adıyla) Salar ud-Devle yeniden belirdi. Genç Türkler, bütün İran Kürdistanı'nu ve ona bağlı bölgeleri Salar ud-Devle'nin yönetimine verme vaadinde bulunmuşlardı (10, v, 1914, d. 57, c. 1, 1. 345).

Türk ve Alman ajanlarının Batı İran'daki baltalayıcı faaliyeti 1914 yılının Kasım-Aralık aylarında genel bir nitelik kazandı. Bir Rus subayı gönderdiği raporunda şunu belirtti: "... Kermanşah ve Kürdistan vilayetleri kaynayan kazana benzemeye başladı (106, s. 90). Savaşın ilk haftalarında Kürt-Türk müfrezeleri Hoy, Urmiye, Savucbulak vb. kentleriyle İran Kürdistanı ve Azerbeycan'ın batı kesimini ele geçirdiler. İran Kürtleri de her yerde ayaklandılar. Türk askerleri 14 Ocak 1915 günü Tebriz kentini kısa bir zaman için ele geçirdiler (10, v, 1914, 43, 1. 94 103, s. 33-35).

Genç Türklerin, savaşın İran sahnesindeki bu ilk başarıları çok geçmeden tuzla buz oldu. Karşı taaruza geçen Rus askeri, Tebriz'i geri aldı ve Dilmen'e kadar ilerledi. Huzistan'a ise İngiliz askerleri yerleşti (125, s. 12-16; 114, s. 77-78).

Ama Türk-Alman komutanlığı, Türkiye'nin 1915 yılının ilk yarısında Kafkasya Cephesi'nde uğradığı ağır kayıplar savaşın İran sahnesine önemli miktarda asker ayırmasına olanak yaratmamış olsa da, İran-Kürdistan alanı için mücadeleyi sürdürdü.

Genaral Charpentier'in süvari müfrezesi, Kürtleri Rusya'ya karşı saldırılardan çekinmek zorunda bırakmak amacıyla, İran Kürdistanı'nın başlıca merkezlerini ele geçirdi. Ama Türk-Alman ajanlarının bu bölgedeki kışkırtma faaliyeti durmadığı

gibi tersine, daha da genişledi. Türk-Kürt müfrezeleri Uşnu-Savucbulak bölgesinde yeniden ilerlemeyi örgütlenme denemesinde bulundular (10, v, 1915, d. 47, c.1, 1.382).

Bu durumda, savaşın ilk yıllarında İran Kürdistanı'nda ve hemhudut bölgelerde durum aşırı ölçüde istikrarsız ve tehlikeli kalıyordu. Rusya ile İngiltere'nin, Türklerle Almanların ülkenin batı vilayetlerinde baltalayıcı faaliyetlerinin önlenmesinde İran hükümetinden yardım görme hesapları boşa çıktı (17, s. 315). İran yöneticileri bu bölgede egemenliği bütünüyle elinden yitirdi. Üstelik Tahran'da birçok gizli Türk ve Alman yanlısı da vardı. Rusya ve İngiltere bu koşullarda daha büyük köktenci önlemler alma kararına vardılar.

Güney yönünde bir sefer gerçekleştiren Genaral N. N. Barotov'un kolordusu 30 Ekim 1915 günü Hazar Denizi kıyısındaki Önzeli limanına demir attı. İran'daki Türk-Alman hareket alanı 1915 yılının sonlarında genel hatlarıyla, 1916 yılının ilkbaharında ise bütünüyle ortadan kaldırıldı. Batı İran'da yaşayan bütün Kürtler, Rusya'nın egemenliği altına düştü. Ama Rusya'nın İran Kürtleri üzerindeki denetiminin öncelikle kuvvete dayandığı ve yalnız savaşta zafer fırsatının Rusya'ya ihanet ettiği durumlarda zayıfladığı için, sağlam değildi. Nitekim 1914 yılının Aralık ve 1915 yılının Ocak ayı döneminde Rus askerlerinin kuzeybatı İran'dan geçici bir süre için çekilmesi, birçok Kürt reisinin Rusya'yla ittifaka ihanet etmesine götürdü. Sonradan tutuklanan ve Tiflis'e sürgün edilen Simko'nun ihaneti özellikle belirgindi. Murtaza Kuli Han ve Şeyh Taha da aynı akıbete uğradılar. Hatta Kürtlerin üst zümresinde Rusya yanlısı partinin lideri Abdürrezak da Rus idarecilerinin güvenini yitirdi ve kendi istencine aykırı olarak Kürdistan'ı terketmek ve Tiflis'e yerleşmek zorunda kaldı. Bazı Kürt reislerin Rus askeri hareketına yardım gösterdikleri ayrı ayrı durumlar (10, b, 1915, d. 49, s. 2, s. 562), genel görüntüyü değiştirmiyordu.

Rus askerlerinin 1916 yılında Doğu Anadolu'da ilerlemesi, Kürt başlarının görüşlerinde Rusya lehine bazı değişiklikler getirdi. Kürt liderlerden bazıları Rus hükümeti önüne, Kürt halkının ulusal kaderini tayin hakkı sorununu getirdiler. Yusuf Kamil Bedirhan, Kafkasya naibi ve Kafkasya Cephesi komutanı Büyük

Kont Nikolay Nikolaeviç'e, Kürtlerin ulusal isteklerini sundu. Ama gerek Petrograd, gerekse Tiflis yöneticileri, Kürt sorununu politik açıdan ele almayı reddettiler (193, s. 24-25).

Rus askeri ve sivil yönetim temsilcilerine, Türkiye'de ve Batı İran'da ele geçirilen topraklarda Kürt aşiretlerle ilişki kurma ödevi verildi. Büyük yetkilere sahip bulunmayan bu temsilciler, tehlikeyi ve riski üzerlerine alarak, cephe ve cepheadındaki somut duruma göre hareket ettiler. Rus silahının İran Kürdistanı'nda zafer kazanması, 1916 yılında Rus askeri yöneticileri ile Kürt reisler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine daha elverişli bir ortam yarattı. Kürtlere karşı ceza önlemlerinin hafifletilmesi koşulları oluştu. Bu da hemen olumlu politik sonuçlar getirdi. İran Kürtleri arasında en etkili kişi olan Simko 1916 yılının başlarında sürgünden döndü. Ama İran Kürdistanı'ndaki durum eskiden olduğu gibi, çok istikrarsız ve her an karmaşıklığa götürebilecek niteliğini korumaya devam etti.

Ekim Devrimi öncesinin son yılında, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer yandan Rusya'da bunalım olgularının artması Kürt hareketine büyük etki gösterdi. Yaklaşmakta olan hezimetin belirtileri, hem cepheadında, hem de cephede görülüyordu. Bu durum Kürt başlarına, Kürdistan'ın yakında kuruluşu umudunu veriyordu.

Rus Kafkasya Ordusu'nun Doğu Anadolu'daki ilerleme hareketini durdurması, Türkiye Kürtleri ve Rus komutanlığı arasında görüşmeler için koşullar yarattı. Görüşmelere Kürtler adına Yusuf Kamil Bey ve Rusya adına Anadolu'nun Doğu bölgelerinin genel sivil yöneticisi Kont B. Şahoskoy katıldı (10, j, 1915-1918, d. 567, 1. 26-27). Bu görüşmeler ve bu türden bütün öteki temaslar herhangi bir sonuç getirmedi. Çar hükümetinin, sonraları ise geçici hükümetin Kürt sorununun demokratik temel üzerinde çözüme bağlanmasına arzulu ve buna gerekli yeteneğe sahip olmaması, bu durumun temel nedeni idi.

Güney Kürdistan'da Kürt hareketi için daha elverişli koşullar oluşuyordu. Türk egemenliğine karşı silahlı mücadeleye (özellikle Musul ve Süleymaniye bölgelerinde) zaten giderek daha geniş biçimde katılan Irak Kürtleri, Rus askerleri 1917

yılında Irak sınırının çok yakınına ulaşınca Rusya'dan yardıma yöneldiler. Musul vilayetindeki ayaklanmayı yöneten Seyit Abdullah, bir zamanlar İstanbul'da kurulan İstihlasê Kürdistan (Kürdistan'ın Kurtuluşu Komitesi) adına ve Türkleri Kuzey Irak'tan kovma vaadiyle, İran'daki Rus yetkililerine yardım için başvurdu. Bu görüşmelere Rus tutsaklığından kaçan ama Türklerle de ilişkileri bozulan Seyid Taha da katıldı. Seyid Taha Urmiye'de Rus konsolos Yardımcısı V. P. Nikitin'e, Kürdistan'ın kurtuluşu için yürütülecek ortak eylemlerde Rusya ile Kürtlerin çabalarının birleştirilmesi önerisinde bulundu. Nihayet Irak Kürtleri öncüleri arasında en etkili olan Mahmut Berzenci de Ruslarla temaslarını yeniledi. Mahmut Berzenci, Türk ordusunun cepheardında baskınlar örgütlemek ve ilerleyen Rus birliklerine erzak sağlamak önerisini ileri sürdü.

Bu öneriler, İran'daki Rusya temsilcileri tarafından olumlu karşılandı. O dönemde Tahran'daki meselelerden geçici bir süre için sorumlu bulunan V. F. Minorskiy şöyle yazdı: "Kürtlere kaderini tayin hakkı reddedilmemelidir. Benim içtenlikli kanaatime göre Kürtler, ulusal özellikleri parlak şekilde ifade bulmuş çok yetenekli bir halktır" (10, e, 1914-1917, d. 150, 1. 206). Ama aradan çok geçmeden Rus askerlerinin, Rusya'da patlak veren devrimci olaylar sonucunda İran ve Türkiye'den geri alınması, Rus-Kürt görüşmelerine son verdi.

Bu süre içinde, Kasım 1917'de Bağdat ve Musul arasındaki yolun yarısında bulunan Tikrit'e ulaşan İngiliz sevkiyat ordusu Güney Kürdistan'a yaklaşıyordu. İngilizlerin son hedefi, genellikle Kürtlerin yaşadığı, petrol yatakları bakımından zengin ve stratejik açıdan önemli Musul vilayetini ele geçirmek amacıyla, kuzey yönünde olanaklar çerçevesinde daha fazla ilerlemektir. Ama bunun gerçekleşmesi için, Türkiye'ye karşı tepkilerini sürekli belirten ve Kuzey Irak'ın bütün dağlık kesimini kendi denetiminde bulunduran Kürt boylarının desteğinin sağlanması gerekliydi. Çok sayıda İngiliz ajanı 1917-1918 yıllarında Kürt ve Arap aşiretleri arasında cömertçe hediye ve rüşvetler dağıtarak yoğun propaganda faaliyetinde bulundular. Irak'taki İngiliz yönetimi etkili Kürt reislerini, bu arada Mahmut Berzenci ve Şeyh Taha'yı kendine yakınlaştırmak için çaba harcıyordu.

İngiltere'nin Irak'taki ilk sivil komiseri Percy Coxwell Marselde özerk Kürt vilayeti yaratılması konusunda Genaral Şerif Paşa'yla görüşmelerde (Haziran 1918) bulundu (160, s. 192-193).

Türklerle Almanların yoğun karşı propagandasına rağmen, İngilizler Mezopotamya'da Kürt aşiretlerinin çoğunluğunun desteğini ya da samimi tarafsızlığını sağlamayı başardılar. Bu, bütün ülkenin ele geçirilmesini, özellikle bu kampanyanın sonunda, 1918 yılının sonbaharında Musul'a doğru ilerlemeyi kolaylaştırdı (111). Ne var ki, İngiliz askerleri Irak Kürtlerine, dünya politikası konusunda pek bilgili olmayan kimi reislerin umut ettiği gibi kurtuluşu değil, yeni bir köleliği getirdiler. İngiliz sivil ve askeri yönetimi Kürtlerle temaslarının daha başlangıcında Kürtlerin nüfuzlarını ve haklarını sınırlandırmak, eylemlerini kendi plan ve çıkarlarının güdümüne almak uğrunda çaba harcadı. Bundan dolayı daha 1918 yılında İngiliz askerleri ile Irak'ın Kürt aşiretleri arasında silahlı çatışmalar çıktı. Bu çatışmalarda İngilizler bazı aşiretlere karşı savaş uçakları kullanmaya başladılar (10, b, 1916, d. 281, 1. 115-117).

İngilizler bununla birlikte daha 1917 yılının ilkbaharında rüşvet ve hediyelerin yardımıyla İran Kürdistanı'nda, özellikle güney kesiminde birçok reisin, bu arada büyük Kelhor aşiretinin teveccühünü kazanmayı da başardı. Kasr-Şirin'deki Rus ajanı Levkievsky, bununla ilgili olarak şunları yazdı: "İngilizler Kürdistan'da etkilerini gayet başarılı olarak uyguluyorlar. Savaş döneminin geçmesinden ve askerlerimizin İran'dan çekilmesinden sonra onlar, bütün bölgelere gayet sağlam şekilde yerleşiyor, bu bölgeleri, daha önce ele geçirdikleri Mezopotamya'ya karşı saldırılar önünde kale durumuna getirme planları yapıyorlar (10, j, 1917, d. 30, 1. 8).

İran'daki Rus temsilcileri de kendi yönlerinden acımasız taktiği kesinlikle değiştirdiler ve Minorskiy'nin girişimi üzerine Kürt boylarıyla ittifak kurma çizgisine yöneldiler. 1917 yılının Haziran ayında Tahran'daki Rus misyonu katında askeri ajan olan Albay Zaharçenko, yerli aşiretlerle ilişkileri düzenleme ve İran'daki Büyükelçi Öter'in sözlerine göre "Türkiye Kürtlerinin ulusal kaderlerini tayin" mücadelesine yardım etme ödeviyle İran Kürdistanı'nın güney bölgelerine gönderildi (10, j, 1917, d. 30,

1. 5). Ama Zaharçenko'nun başlıca dikkati tam da İran Kürtlerine yönelikti. Zaharçenko onlara Rusya adına dostluk ve yardım vaadinde bulundu. Albay Zaharçenko'nun çabaları sonucunda İran Kürdistan'ı tarihinde ilk kez olarak 17 Temmuz 1917 günü Kermanshah yöresinde Kürt reislerinin üç gün süren Birinci Kongresi çağrıldı. Bu kongrede Rus-Kürt dostluğu ve işbirliği parlak şekilde belirtildi. Kürtler bu bölgede haberleşmenin güvenliğini temin etme vaadinde bulundular (10, j, s. 39, 42; 233, 01. 10. 1917).

Başarılarını geliştirmeye devam eden Zaharçenko, Kermanshah ili aşiretlerinin çoğunluğuyla ilişkiler kurdu. 27 Kürt reisin katılımıyla 4 Eylül 1917 günü Sine yöresinde düzenlenen Kongre, onun çalışmalarının doruk noktası oldu. Kongrede hazır bulunan Genaral Baratov, Kürt hanlarıyla Rus-Kürt sözleşmesini imzaladı. Genaral Baratov'a göre bu sözleşmenin temel içeriği "bütün Kürt aşiretlerinin birleştirilmesi ve onlara yurtlarını savunmak için güç sağlanması"ndan ibaretti. Genaral Baratov daha sonra şöyle yazdı: "Eskiden bize düşman olan Kürdistan ve Kermanshah'ın birleşmiş Kürt aşiretleri, bundan öte bizlerle tam dostluk içinde olmaya ve Kürdistan'ın sınırlarını savunmaya hazır bulunuyorlar" (89. s. 157-159).

İran Kürdistanı'nda gerek Rus politikasının, gerekse İran Kürtlerinin kurtuluş mücadelesinin su götürmez başarısı ortadaydı. Ancak bunun her iki taraf için de hayali olduğu ortaya çıktı. Geçici hükümet döneminde Rusya'da devrimci bunalımın büyümesi, İran'daki Rus yönetiminde de bunalıma yol açtı. Bu yönetimin ayrı ayrı temsilcileri (örneğin Mako ve Urmiye'de) alışlagelmiş sömürgecilik yöntemlerini uygulamaya devam ediyorlardı. Bu da Kürtlerin keskin memnuniyetsizliğine götürdü (10, b, 1916, d. 281, 1. 113 ; 10, j, 1917, d. 565, 1. 16-17). İran'daki Rus birlikleri arasındaki dağılma 1917 yılının sonbaharında öyle bir ölçüye ulaştı ki, bunlar, ciddi bir savaş gücü olmaktan çıktılar ve Ekim Devrimi'nden az sonra da ülkeden geri çekildiler. Bunun sonucunda İran'da Kürt kurtuluş hareketi bir yandan Türk istilacıların, diğer yandan İngiliz emperyalistlerinin darbesiyle yüzyüze kaldı.

Doğu Anadolu Kürtleri de zor bir duruma düştüler. Rusya'nın

savaştan çıkması, kuzey ve batı Kürdistan'ın bütünü üzerinde Türk egemenliğinin geçici olarak yenilenmesine, bununla birlikte, bu egemenliğin Kafkaslarötesi'nde yaşayan Kürtler üzerine de yayılmasına götürdü. Ama Türkiye'nin Savaşta yenilmesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması (30 Ekim 1918), bölgede yepyeni bir durum yarattı. 1917 yılının sonlarından itibaren Kürtlerin durumuna ve kurtuluş mücadelesine, Rusya'daki iç savaş ve Rusya'ya karşı yabancı askeri müdahale, ayrıca İngiliz emperyalizminin Irak'ta ve Güneybatı İran'da yayılması gibi etkiler etki göstermeye başladı.

Özcesi, emperyalizmin oluşması çağında ve Birinci Dünya Savaşı döneminde Kürt halkının kurtuluş mücadelesi bozguna uğradı. Kürt hareketinin, Kürt toplumunun; aşırı ölçüde sosyo-ekonomik ve politik geri kalmış, etnik ve politik bakımdan bölünmüş ve parçalanmış Kürt halkının, Kürt hareketlerini kendi kötü çıkarları için yönlendiren Türk yayılmacılığının ve emperyalist devletlerin kurbanı olduğu bir sırada elverişsiz dış koşullardan kaynaklanan ideolojik-politik ve askeri zayıflığı, bunun temel nedeniydi.

Herşeye rağmen ele aldığımız bu dönem Kürt halkının kurtuluş hareketi tarihinde önemli bir dönemdi. Şu hususlar da bu görüşü destekler niteliktedir. Bir : Bu dönemde kurtuluş mücadelesinde yeni, zengin deneyim biriktirildi, Kürt tarihinin değerli bir geleneği olan dış baskıcılara karşı faal hareketler korunarak sürdürüldü. İki: Feodal düzen (soy-boy düzeninin kalıntılarıyla birlikte) bu dönemin tecrübelerinden, gerek sosyo-ekonomik, gerekse özellikle politik açıdan daha da zayıflamış çıktı. Ve üç: Kürt halkının ulusal konsolidasyonu yolunda ileri doğru büyük bir adım atıldı. Kürdistan'ın bütün kısımlarında kurtuluş mücadelesi buna herşeyden çok yardımcı oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

IV. KISIM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA KÜRT SORUNU (1918-1923)

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, insanlık toplumunun gelişmesi tarihinde yeni bir çağ, proletarya ve ulusal kurtuluş devrimleri çağını, sömürge ve bağımlı halkların emperyalizmin esaretinden kurtuluşu çağını başlattı. Bu devrim, sömürgelerde emperyalizmin temellerine güçlü bir darbe indirdi, doğunun mazlum halklarını, kendi ulusal kurtuluşu için yabancı esaretçilere karşı-savaşa kaldırdı.

Büyük Ekim Devrimi'yle doğan Sovyet devleti, varlığının ilk günlerinden itibaren emperyalist devletlerin doğu halklarıyla ilgili istila planlarını açığa vurma politikası izledi. Sovyet devletinin doğu halklarına yaklaşımının temel ilkeleri V. İ. Lenin tarafından geliştirildi ve Sovyet hükümetince yaşama geçirildi. Nitekim Sovyetler'in İkinci Kongresi'nde 8 Kasım 1917 günü kabul edilen Barış Deklerasyonu'nda, ayrıca 3 Aralık 1917 tarihli "Rusya ve Doğunun Bütün Müslüman Emekçilerine" çağrısında, doğunun mazlum halklarının sosyal ve ulusal kurtuluş mücadelesine kardeşçe destek gösterilmesine ilişkin Sovyet devletinin dış politika ilkeleri resmen ilan edildi.

Barış buyruktusu

Tarihi Barış Deklerasyon'u belgesinde, Lenin'in ilhak kavramına getirdiği tanımlamaya dikkat çekmek özellikle önemlidir. Bu tanımlama bizlere, Kürt hareketini nasıl değerlendirmemiz gerektiğini, verili tarihi dönemde Kürtlerin yurdu, Kürdistan'ın bağımsızlığı belgisinin yükseltilmesinin tarihsel açıdan ne denli haklı olduğunu açık ve su götürmez şekilde gösteriyor.

Bu tanımlamada şöyle deniyordu: "Genelde hukuki demokrasi anlayışına ve somutta emekçi sınıflar bilincine uygun olarak hükümet, zorla bağlanmanın ne zaman yapıldığına bakılmaksızın, bununla birlikte zorla bağlanan veya verili devlet sınırları içinde zorla tutulan ulusun ne kadar gelişmiş veya geri kalmış bulunduğuna bakılmaksızın, küçük veya zayıf bir milliyetin, büyük ve güçlü bir devlete, bu milliyetin tam, açık ve gönüllü olarak belirtilmiş rızası ve arzusu olmadan bağlanmasını, yabancı toprakların ilhakı veya ele geçirilmesi olarak anlar" (4, s. 14).

Bu, Kürtler gibi, Doğu'nun mazlum halklarının kaderi için büyük önemi olan, devletler hukukunun önemli sorunlarına devletlerarası ilişkiler tarihinde yepyeni bir yaklaşımdı. Ekim Devrimi, Doğu'nun mazlum halklarının emperyalizme karşı kurtuluş mücadelesi için elverişli bir ortam yaratıyordu. Ekim Devrimi, emperyalizmin sömürge sistemini sarstıktan başka, Sovyet devleti kişiliğinde ulusal kurtuluş hareketleri için bir kale yaratıyordu. V. İ. Lenin şunu belirtiyordu: "Doğu halklarının devrim hareketinin şimdi başarılı gelişme kaydedebileceği, onun, yalnız bizim Sovyet Cumhuriyeti'mizin uluslararası emperyalizme karşı devrim mücadelesiyle dolaysız bağlantı içinde böyle bir çözüm bulabileceği, kendiliğinden anlaşılır bir durumdur (5, s. 318).

Sovyet Rusya, sömürge halkları ve bağımlı halklar için, onların sosyal ve ulusal baskıdan kurtulma mücadelesi yolunu aydınlatan bayraktar oldu.

Mustafa Suphi, Ekim Devrimi'nin esaret altındaki bağımlı halklar için taşıdığı önemi nitelerken, şunları söyledi: "Rusya'da zaferin galebe çalması bütün dünyada emekçiler ve mazlum halklar arasında hareketli bir yankı buluyor, onlara

umut veriyor... Sovyet Rusya bugün bütün dünyanın mazlum halklarına yardım eli uzatıyor ve halkları, kardeşlik ve birliğe çağırıyor" (147, s. 45).

Büyük Ekim Devrimi fikirleri kuşkusuz, Yakın ve Ortadoğu'nun değişik bölgelerine, bu arada, Kürtlerin yaşadığı bölgelere de ulaşıyordu. Kürdistan Sovyet Rusya'dan uzak bulunmasına ve normal haberleşme araçlarının mevcut olmamasına karşın, Kürt halkı birçok durumlarda Sovyetler ülkesinden devrimci olayların seyri konusunda bilgi alıyordu. Somut olarak İngiliz ajanlarının Güney Kürdistan'dan gönderdikleri haber ve raporlar da bunu kanıtıyordu. Nitekim İngiliz Yüksek Komiseri Wilson 1919 yılı sonunda, kendi emrinde bulunan askeri politika ajanı Sean'dan aldığı mektupta endişeyle şunlar belirtiliyordu: "Bolşeviklerin son dönemde kazandığı başarılar değerlendirilirken,... Kürdistan'da karmaşık bir durumun ortaya çıkma olasılığı gözden kaçırılmamalıdır" (213 a, s. 144-145). İngiliz ajan Sean, Süleymaniye'den gönderdiği mektupta, daha sonra Kürtlerin yeni kurtuluş etkinliklerinin ortaya çıkması tehlikesine ve buna bağlı olarak "bolşevik fikirleri"nin yayılması ihtimaline değinirken şöyle yazıyordu: Maalesef, bolşevizmin adı ve ilkeleri giderek yaygınlık kazanıyor (bu öncelikle Kerkük'te çıkarılan ve geniş ölçüde yayılan gazete yoluyla gerçekleşiyor)" (213 a, 144-145).

Albay Wilson tarafından Süleymaniye bölgesini yönetmek üzere gönderilen bir başka İngiliz ajanı Binbaşı Noel, 1919 tarihini taşıyan çalışma raporunda şöyle diyordu: "Kürt bölgelerindeki iç duruma, genelde dış politik durumun etki gösterdiğini gözönünde bulundurmak gerekir... Bolşevizmin burada ün kazanma planları, kapsamlıca artan saygınlığı, bu bölgelerde İngiliz politikasının uygulanmasını engelliyor... Bizim temel ödevimiz, bolşevizm fikirlerinin buralara sızmasına meydan vermemek ve Türk İslam propagandasıyla, ayrıca Yakın ve Ortadoğu ülkelerindeki devrimci akımlarla başa çıkmaktır (212, s. 89).

Bu dönemde Irak, İtilaf Devletleri'nin Kafkaslarötesi'ne ve Orta Asya'ya karşı müdahale örgütlemekte kullandıkları dayanak noktalarından biriydi. Bundan dolayı Irak halkları -Arap-

lar ve Kürtler- müdahalecilerin Sovyetler ülkesinde hezimetini olarak değerlendirildi. Kafkaslarötesi'nde devrimci güçlerin başarıları, Irak yurtseverlerinin bağımsızlık mücadelesi için esin kaynağı oldu (71, s. 317).

1917 yılından sonra, Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin etkisiyle Doğu halklarının ulusal kurtuluş hareketinde coşkulu bir atılım başladığı zaman, Kürdistan halk kitleleri de kendi esaretçilerine karşı ulusal kurtuluş mücadelesini etkinleştirdiler. Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki öteki ulusal azınlıklar gibi, bu askeri feodal devletin dağılmasından yararlanmak ve kendi ulusal kaderlerini tayin hakkını kazanmak uğrunda çaba harcıyorlardı. Bu anlamda "Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin hezimetini, Kürt halkı arasında yeni umutlar doğurdu (215, s. 47).

Türkiye'de Kürt Sorunu (1918-1923)

Bu dönemde Kürt hareketinin çıkarlarını Kürdistan Teali Cemiyeti, Diyarbakır'da faaliyet yürüten Kürt Teali Cemiyeti, Teşkilatı İctimaiye Cemiyeti ve Kürt Millet Fırkası ifade ediyordu (215, s. 60). 1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti ılımlı konumlarda yer alıyordu. Bu Cemiyet Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle, Kürdistan'a Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde özerklik verilmesine ilişkin bir sözleşme imzaladı (205, s. 115). Kürdistan Teali Cemiyeti, Diyarbakır'da faaliyet yürüten Kürt Teali Cemiyeti'yle ilişkilerde bulunuyordu. Kürtçe çıkarılan gazete ve dergiler Diyarbakır'a gönderiliyor, bunlardan ayrı yazılar Cemiyet'in basım evinde çoğaltılarak halk arasında yayılıyordu (216, s. 47).

Kürdistan Teali Cemiyeti liderleri, Türklere karşı etkin bir mücadele yürütülmesine karşı çıkıyorlardı. Nitekim 1919 yılı başlarında Cemiyetin İstanbul'da toplanan genç üyeleri, Kürdistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesi ve Türk askerleri de dahil bütün yabancı askerlerin Kürdistan'dan sürülmesi kararı alınmasını isteyince, Cemiyet Başkanı Seyit Abdülkadir, Türklerin zorda olduğu bir dönemde, onlara karşı çıkmanın Kürt

hareketinin yararına olmayacağı görüşünü savunarak, bu öneriye karşı çıktı. Dahası, Seyit Abdülkadir Türklere yardım gösterilmesinde ısrar ederek, Cemiyet'in genç üyelerine, Sultan'ın vaadini yerine getireceğine ve Kürtlere özerklik vereceğine dair teminat vererek, Ermeni ulusal devleti kurulması denemelerine karşı mücadele yürütmek üzere Kürt bölgelerine gitmeleri tavsiyesinde bulundu (167, s. 120-121).

Ne var ki, Kürdistan Teali Cemiyeti liderlerinin planları ne denli "ılımlı" olsa da, Cemiyetin köktenci üyelerinin çoğunluğunun görüşlerini gözönünde bulundurmaması olanaksızdı. Nitekim, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, Bağdat'taki İngiliz diplomatik temsilcisine gönderdiği (18 Nisan 1919) telgrafta, Abdülkadir'in "buradaki Kürt Komitesi adına" kendisine, "Kürtlere bağımsızlık verilmesi ve onların menfur Türk esaretinden kurtarılması" isteğiyle önerilerde bulunduğunu yazdı. Yüksek Komiser, 3 Mayıs 1919 günü, Büyük Britanya Dış İşleri Bakanlığı'na çektiği bir başka telgrafta şunları bildirdi: "Onlar kendi özgür devletlerinin olmasını istiyorlar... Onlar, Abdülkadir'in ifadesiyle, kendileri için hiç bir zaman hiç bir şey yapmamış olan Türklere ebediyen kurtulmak arzusunda dırlar. Abdülkadir, Türklere büyük bir üzüntüyle sözediyor (174 b, s. 21).

Kürdistan Teali Cemiyeti Şerif Paşa'yı, Sevr Barış Konferansı'na kendi temsilcisi olarak atadı (215, s. 54). Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek bir görevde bulunan Şerif Paşa, o zamana değin, Versailles Kongresi'nde Türk heyetinin başkanı idi. Türk delegesi olarak yetkilerinden vazgeçen Şerif Paşa, kendisini Kürdistan'ın temsilcisi ilan etti. Şerif Paşa Barış Konferansı'na Kürtler adına, Kürtlerin isteklerini içeren ve "birleşik Kürdistan" haritası eşliğinde iki muhtıra (22 Mart 1919 ve 1 Mart 1920) sundu. Şerif Paşa Ermeni Taşnak heyetiyle de görüşmeler yaptı; ayrıca bu heyetle 20 Aralık 1920 günü Barış Konferansı'nda ortak bir açıklamada bulundu.

Türk burjuvazisinin çıkarlarını ifade eden ve savunan Kemalistler daha başından Kürt kurtuluş hareketine karşı çıktılar. Nitekim Mustafa Kemal daha 15 Haziran 1919 günü Amasya'dan Diyarbakır valisi yardımcısına şifreli şu telgrafı çekti: "Ülkede

nifak çıkarmak isteyen her cemiyet derhal dağıtılmalıdır... Bu gibi önlemlerin alınması yurtseverlik görevinin icabıdır. Bundan dolayı ben, sizlerin Kürt derneği konusunda aldığınız önlemleri bütünüyle onaylıyorum" (154, s. 901, 903-904).

Bu telgrafta sözkonusu olan Türk yöneticilerin, Diyarbakır'da Kürt Teali Cemiyeti'ni dağıtmalarıdır. Kemalistler bununla birlikte, Kürdistan'da iktidarlarını ayakta tutmak ve Kürt feodal-leri dış işgalcilere karşı kullanmak için, Kürtlere ulusal haklarını tanıma vaadinde bulundular. Kürt reislerinden bazıları bu vaatlere inandı. Haziran 1919'da Erzurum'da Kürt ulusal hareketi Kongresi yapıldı. Kongre'de, doğmakta olan Türk kurtuluş hareketine sempati duygularını dile getiren Türk milliyetçilerinin Kürdistan'a özerklik hakkını tanıması koşuluyla, bu harekete destek gösterme niyetini belirten bir karar kabul edildi. Kongre, özerklik isteği reddedildiği takdirde doğmakta olan Kemalist harekete rağmen, Sultan'a karşı geniş bir Kürt ayaklanması başlatılmasını istedi (39, s. 2). Bu kongre'ye katılan Kürt liderler, kendi sınırları içinde Kürdistan'a özerklik tanıyacak bir Türk ulusal devleti kurulmasına, ilke açısından karşı değildiler. Bundan dolayı onlardan birçoğu 10-23 Temmuz 1919 günlerinde yapılan Erzurum Kongresi'ne katıldılar.

Kongre'nin Bildirisi'nde şöyle deniyordu : "... Doğu vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Harput, Van ve Bitlis vilayetleri...hiç bir nedenle birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütündür... Bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar... ulusun terkinde yer alan her etnik ve sosyal grubun özelliklerini gözönünde bulundurur, ama genelde bütün bu Müslüman unsurlar kendilerini bir ana babadan gelme kardeşler olarak görürler " (100, s. 381).

Pantürkizmle süslenmiş böylesi bir panislamizm, Türk milliyetçilerine, bütün Müslümanları -Kürtler, Çerkezler, Lazlar vb.- dini duyguları istismar ederek kendi etrafında birleştirmek ve onları dış müdahalecilere, ayrıca ülkenin Hıristiyan halklarına karşı yöneltmek için gerekliydi.

Mustafa Kemal, Ağustos 1919'da büyük Kürt aşiret reislerinden bazılarına Erzurum Kongresi kararıyla birlikte onları Ermeni ve

öteki "düşmanların entrikalarına" karşı mücadele yürütmeye çağırın bir mesaj gönderdi (154, s. 940).

Mot (Mutki) feodali Hacı Musa Bey'e, Bitlis'ten Şeyh Abdül-baki Efendi Küfrevizade'ye, Muş'tan derviş feodal Ömer Ağa'ya, Resul Ağa'ya, eski mebus Sadullah Efendi'ye, Nurşin'den Şeyh Mahmut Efendi'ye, Şeyh Ziyettin Efendi'ye, Garzan feodali Cemil Çeto Bey'e telgraflar gönderildi.

Kürt feodallerinden bazıları Mustafa Kemal'in çağrısına yanıt verdiler. Ne var ki, Kürt feodallerin çoğunluğu Erzurum Kongresi nin kararlarını, yalnız bu kararlar Kürtlerin çıkarlarını küçümsediği için değil, temelde Sultan'a yöneldiklerinden ve Kemal'in "türemesi"ni tanımak istemediklerinden dolayı onaylamadılar. Sivas Kongresi'ne yalnız birkaç Kürt'ün katılmış olması ve bu Kongre'de Kürt bölgelerinin Mustafa Kemal, Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi ve Bekir Sami Bey tarafından temsil edilmesi, tam da bununla izah edilebilir (158, s. 149). Doğu vilayetlerinin bu "temsilcilerinin" Kürtlerin çıkarlarını nasıl ifade ettiklerini tasavvur etmek zor değildir. Kemalistlerin 11 Eylül 1919 günü Sivas Kongresi'nde kabul ettikleri bildirinin bütün anti-emperyalist özüne rağmen, bu bildiri, ulusal azınlıkların, somut olarak da Kürtlerin haklarını küçümseyen bir milliyetçilik doğrultusunda idi.

Mebuslarının çoğunluğu Kemalistlerin çıkarlarını dile getiren, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan tarafından 1920 yılının Ocak ayında onaylanan "Misakı Milli'nin(Ulusal And) temelinde Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararları yer aldı.

Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin kararları olduğu gibi, "Misakı Milli'nin temel hükümleri de, Kemalistlerin, Kürtlerin ulusal haklarını tanımadığını ve "dinin ve ulusun birliği'ne dayanarak, Kürt feodallerini kendi amaçları için kullanmaya kalkıştıklarını gösterdi. Bu gerçekler ışığında Kürt ulusal güçlerinin, Kemalistlerden hiç bir şey beklemeden daha Genç Türkler döneminde başlatılan mücadeleyi sürdürme hazırlıkları yapmaları hayret uyandırıcı değildi. Durum, bir yandan Kürt hareketini öndersiz kılma arzusunda olan Kemalistlerin İstanbul'da Kürt hareketi liderlerini kovuşturmayla başlaması; diğer yandan Kemalistlerin "devrimciliğinden" korkan emperyalist devletlerin

Kemalistlere karşı, Kürt hareketi de dahil, onlardan memnun olmayan bütün güçleri kullanma uğrunda gayret göstermeleri sonucunda daha da gerginleşti. 1919 yılının yaz mevsiminde Malatya'da patlak veren isyan, ele alınan dönemde Kürt hareketinin ilk ciddi etkinliği olarak kabul edilir. Bu ayaklanmanın hazırlanmasına Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kimi üyeleriyle birlikte İngiliz Binbaşı Noel de katıldı.

Binbaşı Noel Malatya'ya 1919 yılının yaz mevsiminde geldi. Onu, Bedirhani Kürt aşireti temsilcileri Kamuran Ali Bey, Celadet Bey ve onlarla birlikte 15 Kürt süvarisi eşliğinde gelen Cemil Paşazade Ekrem Bey (Diyarbakır'dan) karşıladı. Binbaşı Noel, Sultan hükümeti tarafından Türk, Kürt ve Ermenilerin sayısal oranını yerinde araştırmakla görevlendirildiğini bildirdi (181, s. 951). Ama Binbaşı Noel'in burada, Bedirhani'lerin büyüğü sıfatıyla aradan çok geçmeden Kürdistan hükümdarı ilan edilen (253, 03. 03. 1925) Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey tarafından kabul edilmesi, onun Malatya ziyaretinin gerçek amaçları konusunda her türlü kuşkuyu ortadan kaldırmış oldu. Bununla birlikte posta arabalarına baskın yapan eşkıyaları kovalama bahanesiyle Elazığ (Harput) Valisi Ali Galip Bey de buraya geldi (158, s. 30-34). Halil Rami Bey, bunun dışında daha birçok Kürt aşireti temsilcilerini de Malatya'ya çağırdı. Şiro mahallinde (Malatya'dan 20 kilometre mesafede bulunan bir yer) Kürt liderleri kongresi yapıldı. Bu kongrede Kürdistan hükümdarı ilan edilen Halil Rami Bey, Kürtlerin Haklarını Koruma Komitesi adına, bağımsız Kürdistan'ın temel ilkelerini açıkladı. Bunlar daha sonra mesaj halinde Kürt reislerine de gönderildi (253, 03. 03. 1925).

Ayaklanma hazırlıkları konusunda haberdar edilen Mustafa Kemal, Elazığ'dan iki ve Siverek'ten bir süvari bölüğünü, ayrıca Sivas'tan bir grup subayı Malatya'ya gönderdi. Türk askerlerinin Malatya'ya yaklaştığını öğrenen Kürt yöneticiler, Kahta'ya kaçarak, burada hareket hazırlıklarına başladılar. Kürt liderler Halep'te "Intelligence Service" ajanı Albay G. Bell'e (162, s. 147) yardım başvurusunda bulundular, ama o, Kürtlerin, Türklere karşı hareketlerden çekinmelerini istedi (129, s. 292). Kürt liderler komşu aşiretlerden de destek görmediler. Bunun sonucunda

Malatya'da harekete geçmeye hazır bulunan Kürt güçleri dağıldı. Ali Galip önce Urfa'ya, oradan da Halep'e kaçtı. İngiliz Binbaşı Noel Elbistan üzerinden sürgüne gönderildi. Harekete katılanlar, başsız kalınca dörtbir yana dağıldılar.

Kürtlerin Kemalist aleyhtarı ilk hareketinin başarısızlığı, Kemalistlerin Kürt hareketini ortadan kaldırdığı anlamına gelmiyordu. Beklendiği gibi Kürt hareketi, Kemalistlerin ulusal politikasının özü ortaya çıktığı ölçüde büyüdü. Her şeye rağmen bu dönemde Kürt hareketi öylesine ciddi bir nitelik aldı ki, uluslararası boyutlarda takdir kazandı. Burada sözkonusu olan Sevr Antlaşması'yla Kürtlerin haklarının tanınmasıdır. Bu Antlaşma bir türlü yürürlüğe girememiş olsa da, hükümleri, Batılı devletlerin Yakındoğu politikasının, somut olarak da bu politikada artık küçümsenmesi olanaksız olan Kürt kurtuluş hareketinin yeri ve düzeyinin belirlenmiş olması, olağanüstü belirgin bir durumdur.

Sevr Antlaşması'nın 62. Maddesi'nde Türkiye sınırları içinde, öncelikle Kürtlerin yaşadığı yerlerde özerk bölgelerin kurulması (İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri bu plan gereğince çalışmak zorunda olacaktı) öngörülmekteydi. Antlaşma'nın 63. Maddesi Türkiye'ye komisyon tarafından önerilen özerklik planını üç aylık bir süre içinde yaşama geçirme yükümlülüğünü verdi. Ve nihayet Antlaşma'nın 64. Maddesi Kürtlere, Türkiye'nin kendilerine bağımsızlık sağlaması isteğiyle Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurma olanağı sağlamasını öngörüyordu. Konsey sonradan Türkiye tarafından tanınması zorunlu olacak bu istekleri (Türkiye ve İtilaf Devletler arasında sözleşme biçiminde) kabul edebilirdi. 64. Madde'nin son bölümü Musul'la ilgiliydi. Musul, Türkiye'nin Kürt bölgelerinden vazgeçmesinden sonra, İtilaf Devletleri'nin rızasıyla kurulacak böyle bağımsız bir Kürt devletine bağlanabilirdi (20, s. 24-25).

Görüldüğü gibi Sevr Antlaşması, önce Türkiye sınırları içinde özerk bir Kürdistan yaratılmasını, bir yıl sonra bunun bağımsız Kürdistan'a dönüşmesini, daha sonraları da Musul bölgesi Kürtlerinin de buna bağlanması hakkıyla, Türkiye sınırları içinde özerk Kürdistan'ın kurulmasını öngörüyordu. Bundan ötürü B. Nikitin Sevr Antlaşması'nın Kürtler için taşıdığı öneme

değinirken şöyle yazdı: "Sevr Antlaşması yalnız kağıt üzerinde kalmış olsa da, Kürt sorununun gelişmesinde özellikle önemli bir dönüşümü başlattı. Tarihte ilk kez olarak bir diplomatik belgede bütünüyle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde "yerel özerklik" sorununun... ele alınması gereği belirtildi. Bu andan itibaren Kürt sorunlarının uluslararası önemi daha fazla kuşku uyandırmaz oldu" (129, s. 292).

Bütün bunlar, ne bütün olarak Sevr Antlaşması'nın, ne de Batılı devletlerin "Kürt politikası"nın emperyalist niteliğini dışlamıyordu. Açıktır ki, bu devletler, Kürtlere hiç de bağımsızlık verilmesi uğrunda çaba harcamıyor, tersine, Kürtlerin ulusal bağımsızlık özlemlerini kendi istila amaçları için kullanıyorlardı. Somut olarak İngilizlerin Güney Kürdistan'ı ele geçirmesinden sonra burada Kürt hareketini bastırmaları, Irak Kürtlerinin bağımsızlık haklarını tanımamaları bunu ortaya koydu. Ama İngilizler bunun yanı sıra Türkiye'deki Kürt hareketini Kemalistlere karşı baskı aracı olarak, onlara olağan ödünleri dayatma aracı olarak "destekledi". Türk milliyetçileri de kendi tarafından, Kürtlerin Güney Kürdistan'da İngilizlere karşı olan mücadelesine destek verdiler. Bu koşullarda gerek emperyalistler, gerekse Kemalistler, Kürt hareketini kendi gerici amaçları için kullanma denemesi yapıyorlardı. Burada şunu da anımsatmak gerekir ki, Türk aleyhtarı harekete yalnız Kürt köylü kitleleri değil, aynı zamanda yakın zamana gelene kadar Sultan rejimine sadık bulunan düzensiz Kürt süvari birlikleri - Hamidiye Alayları- da katıldı.

Kemalistler, Kürtleri kendi istila yeltenişlerinde kullanmak hesaplarıyla gerici feodal özüne karşın, Hamidiyeleri ortadan kaldırmadılar. Hamidiye askerlerinin başlıca kesimi Doğu Cephesi'ne yığılmıştı. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Hamidiyeleri Kafkaslar ötesi halklarına karşı, ayrıca Kürtlerin "yatıştırılması" işlerinde kullanma hesapları yapıyordu. Ama yeni koşullarda Kazım Karabekir Paşa bu amaçlarına ulaşmayı başaramadı. Türkler tarafından aldatıldıklarını anlayan Hamidiye Alayları verilen emirleri yerine getirmeyi reddediyor ve sık sık isyan çıkarıyorlardı. Bu dönemde Cibranlı Halit Bey'in emrindeki alay özellikle etkin

rol oynadı.

Halit Bey ve emrindeki alaydan başka subaylar, 1920 yılında bağımsız Kürdistan fikirlerinin yoğun propagandasını başlattılar. Halit Bey ve arkadaşları, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına, aynı zamanda Türkiye Kürdistanı'nın Türkiye topraklarına katılmasını öngören "Misakı Milli" maddelerine karşı mücadele örgütlenmesi amacıyla Varto, Karlıova, Malazgirt, Bulanık ve Hınıs ilçelerinde Kürt aşiretlerinin şeyh ve reisleriyle görüşmelerde bulundular. (174 a, s. 117-118). Onlar, Kürt halkını yüzyıllar boyunca karanlıklar ve bilgisizlik içinde tutan, onu en sıradan haklarından yoksun kılan Türk egemenliğinden kurtulma zamanının geldiği görüşüne vardılar. Kürt liderler bununla birlikte, oluşan koşullarda bu hakların ulusal bilinçlenme düzeyini yükselterek silahlı ayaklanma ve kurtuluş mücadelesi fikirlerinin kitleler arasında yayılması yoluyla kazanılabileceği görüşündeydiler. Bundan dolayı kendilerine bağlı aşiretleri silahlandırmaya başladılar. Kürt liderler bu arada, Kürtlere kendi ulusal giyisilerini taşımaları, Kürtçe okuyup yazmaları tavsiyesinde bulunuyor, Cibranlı Halit Bey, Molla Ahmet Ceziri, Ahmet Hani vb. Kürt siyaset adamları ve yazarlarının yapıtlarını yayıyordu.

Cibranlı Halit Bey 1920 yılının yaz mevsiminde İstanbul'da faaliyet yürüten Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden Abdülkadir ve Abdurrahman Hakkari'yle ilişkiler kurdu. Cibranlı Halit Bey, bunlar aracılığıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi mebuslarından Yusuf Ziya ve yandaşlarıyla, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Kürdistan'ın bağımsızlığının kazanılması uğrunda çaba harcamaları konusunda anlaşmaya vardı.

Bu süre içinde muhalif Kürt liderleri, Halit Bey yönetiminde Dersim'in doğusundaki Kürt bölgelerinde silahlı ayaklanma planı, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin eski üyeleri, aynı zamanda başka Kürt liderleri de Dersim-Koçkiri bölgesinde Türk aleyhtarları hareket hazırlığı yapıyorlardı.

Şunu belirtmek gerektir ki, bu bölge rastgele seçilmedi. Sorunundan ibarettir ki, Dersimli Kürtler "Sunni Kürtlerden farklı olarak Kızılbaşlılar (Ali-İlahidir). M. V. Frunze bu konuya değinirken şunu belirtiyordu: "Gerçek mümin Müslümanlar onlara

nefretle yaşıyorlar. Üstelik bunların inançları konusunda en belirsiz ve efsanevi bilgiler mevcuttur. Genellikle son döneme kadar ihmal ediliyorlardı..." M. V. Frunze, daha sonra şu açıklamada bulunuyordu: "Kızılbaş aşiret Kürtlerine gelince, onlar hiç bir görev almıyor ve Türk devletinin gözünde her zaman Anadolu'nun en az güvenilir unsuru olarak ortaya çıkıyorlar. Onlar şimdi de bu durumda bulunmaya devam ediyorlar. Orduda görev almadıkları gibi, hükümetin başına isyancı patlamalarla birlikte büyük işler açıyorlar" (141, s. 300). Dersim'in, Kürt hareketinin merkezi seçilmesini tam da bu husus, önceden belirledi. 1920 yılı başlarında Yelliç nahiyesinde (Kangal ilçesinde) bulunan Abdal Hüseyin tekkesinde Kürt temsilcilerinin bir toplantısı yapıldı. Bu toplantıya Canbegan, Kureşan vb. aşiretlerinin reisleri katıldı. Toplantıya katılanlar Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim-Koçgiri vilayetlerini kapsayacak bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması adına silahlı mücadele başlatmak için oybirliğiyle and içtiler. Kürtler bu toplantıda alınan kararlar gereğince silah toplamaya başladılar (167, s. 126).

Kasım 1920'de Hozat'ta (Dersim'in merkezi), Dersim ve Çemişkezek Kürt yöneticilerinin bir toplantısı yapıldı. Toplantıda ulusal hakların kazanılması amacıyla bütün çabaların birleştirilmesi kararı temelinde 15 Kasım 1920 günü Ankara hükümetine Kürdistan'ın özerk yönetimi konusunda görüşünü ivedilikle Dersimlilere bildirmesi; Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerine kapatılmış bütün Kürtlerin derhal serbest bırakılması; Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelerden bütün Türk memurları geri alması ve Koçgiri bölgesinden Türk askerlerini derhal geri çekmesi isteğiyle bir nota gönderildi. Ankara hükümeti bu notaya yanıt olarak Elazığ'dan bir heyeti Dersim'e gönderdi. Heyet, Kürtlerin haklı isteklerini tanıdıktan sonra, onlara hareketlerden çekinme tavsiyesinde bulundu.

Kemalistler bununla birlikte vaat ve rüşvetlerle seçkin Kürt reislerini kendi tarafına kazanma amacıyla çalışmalar başlattılar. Nitekim Elazığ valisi, Mustafa Kemal adına yayınladığı bildiride Kürt reislerinden Meço Ağa ile Diyap Ağa'nın, Dersim'den Türkiye Büyük Millet Meclisi mebusları atandığını; Ankara'da Kürdistan'ın bütün bölgelerinden Kürt

temsilcilerinin bulunduğunu; Kürtlerin çıkarları yönünde kararlar alınacağını ve Kürdistan'ın isteklerinin bir bütün olarak karşılanacağını bildirdi. Bu vaatlere inanan Meço Ağa, sonra Diyar Ağa da, "Dersim mebusları" sıfatıyla Ankara'ya gittiler ve orada kendilerini tuzağa düşmüş buldular. Bu iki Kürt reisi kendi canlarını kurtarıırken, Dersim'de Kürt kurtuluş hareketinin bastırılmasında Ankara yöneticilerinin elinde maşaya dönüştüler. Kemalistler bunlar dışında Dersim'den Mustafa Zeki Bey, Remiz Bey, Abdülhak Tefvik Bey, Hasan Hayri Bey gibi birkaç başka kişiyi de Türkiye Büyük Millet Meclisi "mebusu" atadı.

Kürt reislerinden bazılarının teslimiyetçi politikasına rağmen, Dersim'deki hareket durmadı. Uygulamada Türk idarecilerin iradesine uymadı. Burada yönetim gerçekte, seçkin Kürt eylemçisi Seyit Rıza'nın elinde bulunmaktaydı. Kemalistlerle işbirliği yapılmasına ilke açısından itiraz etmeyen Seyit Rıza, Kürtlerin ulusal özelemlerinin tek federal devlet çerçevesinde karşılanmasını istiyordu. Bu istekler, kuşkusuz, Kemalistlerin çıkarlarına uygun değildi ve onlar 1921 yılının ilk baharına doğru yüzlerinden Kürtlerin "dostu" maskesini indirerek, Kürt ulusal müfrezelerinden direnişi durdurmalarını ve teslim olmalarını istediler. Üstelik, bu yapılmadığı takdirde, bütün Kürt yerleşim yerlerinin imha edilmesi emrinin verileceği tehditinde bulundular. Bunun sonucunda 1921 yılının Mart ayı başlarında Ümraniye bölgesinde Zara yolu üzerindeki Yazıhacı kasabasında Türk muhafız birliği ile Kürt müfrezeleri arasında çatışma çıktı. Bu uygulamada Kemalistler ile Kürt ulusal güçleri arasında askeri hareketin başlangıcı oldu. Mahmut Bey, Azamet Bey ve Aşki Bey yönetimindeki Kürt müfrezeleri 6 Mart 1921 günü Ümraniye'yi kuşattı. Bölgenin bütün halkı ayaklananlara yardım etti. Yirmi dört saat süren çarpışmalardan sonra Albay Halis'in emrindeki Türk alayı teslim olmak zorunda kaldı. Özel olarak kurulan Kürt askeri mahkemesi Albay Halis'i idam cezasına çarptırdı ve Albay Halis, Özgür Kürdistan bayrağının göndere çekilmiş olduğu Ümraniye merkezinde kurşuna dizildi. Ümraniye'den sonra Koçgiri Kürtleri de ayaklandılar. Koçgiri Kürtleri, Ovacık aşiretinden kendilerine yardıma gelen Dersimli

Kürt müfrezesiyle birlikte 8 Mart 1921 günü bölgeyi Türklerden kurtardılar (167, s. 130). Bunun sonucunda Kürtlerin askeri hareketi Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara, Refahiye, Kuruçay ve Kemah sancaklarını kapsadı.

Ali Kemal'in verilerine göre ayaklanma 15 bin kilometre kare dolayında bir sahaya yayıldı (181, s. 163). Türklere karşı her birinde 100 ila 1500 asker bulunan 15 Kürt müfrezesi çarpıştı. Tümünün toplamı 6 binden fazla idi.

Ankara hükümeti, Bitlis'li bir Kürt olan, Yargıtay Başkanı Şefik başkanlığında bir heyeti, Kürt hareketini parçalamak için Doğu vilayetlerine gönderdi. Sivas'tan Kürt beyleri eşliğinde 15 Mart günü Boğazvıran Kürt köyüne ulaşan Şefik, kendisinin Kürt ve Kürt hareketi yanlısı olduğunu, hükümet tarafından kendisine bütün yetkilerin verilmiş bulunduğunu ve Kürt yöneticileriyle görüşmeler yapmak üzere buraya geldiğini açıkladı. Şunu belirtmek gerekir ki, ayaklanma yöneticileri arasında Haydar Bey gibi Şefik'e katılan ve bu bölgede Kürtlerin mücadelesinde böylece nifak çıkaran birçok kişi bulundu. Bu arada ise, görüşmeler henüz devam ederken, Türk askerlerinin esas grubunun komutanı Nureddin Paşa, Kürtlere karşı eylem hazırlığı yapıyordu. Türk askeri komutanlığı önemli miktarda güç topladıktan sonra 15 Mart 1921 günü Sivas, Elazığ ve Erzincan vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etti.

Hükümet, Dersimli Kürt liderlerin niyetlerini öğrenme arzusuyla, kendilerine bir telgraf çekerek, mücadeleyi sürdürüp sürdürmeyeceklerini bildirmelerini istedi. Dersimli Kürt liderler bu telgrafa gönderdikleri yanıtta, "Türk hükümetinin Ermenileri yokettiği gibi, Kürtleri de yoketme amacı güttüğünü bildiklerinden dolayı, ulusal hakları temin ve yasal güvence uğruna mücadeleyi sürdüreceklerini" (167, s. 146) bildirdiler.

Ankara hükümetinin Dersim'deki durumdan duyduğu endişe o denli ciddiydi ki, hükümet, Yunan Cephesi'ndeki Türk askerlerinin bir bölümünü buradan alıp Kürtlere karşı gönderme gereğini duydu. Özel olarak, Ondördüncü Süvari Tugayı ivedilikle Sivas'a gönderildi. Bundan başka Kürt hareketinin doğu ve kuzeyde yayılmasını engelleme amacıyla Elazığ ve Erzincan'a da önemli miktarda askeri kuvvet aktarıldı.

Askerlere, soğuk sonbahara bakılmaksızın etkin eyleme geçme emri verildi. Dersim ve Erzincan arasındaki bölgede özellikle kanlı çarpışmalar oldu. Nureddin Paşa'nın cezalandırma önlemleri, Kemalistlerin ne kendi vaatlerini yerine getirmek, ne de Kürtlerin sıradan taleplerini karşılamak niyetinde olmadıkları konusunda o zamana değin tereddüt içinde olan Kürt liderleri de inandırdı; hatta Haydar Bey de, Türklerin vaatlerine inanmaktan vazgeçerek mücadeleye katıldı. Sivas-Koçhisar-Zara ve Sivas-Kangal hattında çarpışmalar oldu. Erkek, kadın, yaşlı ve çocuklar, eli silah tutabilen her kes, yediden yetmişe bütün Kürtler olanakları çerçevesinde Türklerin ceza birliklerine karşı çarpışmalara katıldılar, saldırıları birbiri ardından püskürttüler.

Ama kuvvetler eşit değildi. Ayaklanmacılar, Türklerin daha fazla olan kuvvetlerinin baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar Kürtlerin birçok yöneticisi, çarpışmalarda yiğitçe öldü. Bu durumda, ayaklanma liderleri kadın ve çocukları Dersim'e gönderme kararı aldılar. Haydar Bey, 24 Nisan 1921 günü 2 bin kişiyle, Dersimlilerle birleşmek amacıyla Erzincan ve Pülümür (yani kuzey ve kuzeydoğu) yönünde yürüdü. Türk askerleri tarafından kovalanan Haydar Bey, Erzincan bölgesinde Kureyşan ve Balaban aşiretleri topraklarına girdi; Haydar Bey buradan Pülümür-Mamahatun dağ geçitlerinden Dersim'e gitmek niyetindeydi. Ama Kureyşan aşireti reisi Kör Paşa, ona yardım göstereceği yerde, birkaç bin kişilik müfrezesiyle Türk yöneticiler hesabına Haydar Bey'in karşısına çıktı ve "onun" topraklarına ayak bastıkları takdirde, ayaklanmacılara karşı savaş başlatacağını bildirdi. Haydar Bey müfrezesi bu şekilde arkadan vurulunca, çarpışarak Koçgiri Dağı'na döndü. Burada Türk askerleriyle kanlı çarpışmalar devam ediyordu.

Topal Osman Ağa çetesi, Kürtlere karşı keyfi eylemleriyle özellikle ün yapmıştı. Bu çete ele geçirdiği Kürt köylerinde kadın-erkek, çoluk-çocuk demeden bütün köylüleri öldürüyordu. M. V. Frunze, hükümet askerleri yanında yer alan bu gerici feodalın kanlı eylemlerine değinirken şöyle yazdı: "Lazların en etkili reislerinden biri olan Osman Ağa, gönüllü Lazlardan kurduğu müfrezeyle, Doğu A Anadolu'da Türklere karşı ayakla-

nan Kürt bölgeleri üzerine ateş ve süngüyle yürüdü" (141, s. 278).

Nureddin Paşa, ayaklanmacılara kesin darbe indirme amacıyla onları yönetmensiz bırakma kararına vardı. Nurettin Paşa Sivas'ın Türk yanlısı Kürt beyine Haydar Bey'le temas kurmayı ve onu görüşmelerde bulunmak üzere Sivas'a gelmeye ikna etmeyi önerdi. Eylemlerinde kararlı olmayan Haydar Bey bu kez de kolayca aldatıldı. Haydar Bey bin kişilik müfrezesiyle Sivas'taki Türk ordusu komutanlığı kurmayına geldi ve 400 adamıyla birlikte tutuklandı; müfrezesinin geri kalan 600 askeri Batı vilayetlerine gönderildi ve orada öldürüldü.

Haydar Bey'in son adımlarının, hareketin bütünü için uğursuz sonuçları oldu. Bu adımlar ayaklanmacıları zayıf düşürdü, harekete ciddi manevi zararlar getirdi. Bunun sonucunda birçok kişi, hareketten ayrılmaya başladı. Alişer, Nuri, Sabri, Memet Ali, Cığız, Memo Tarbazalı, Kemal Aziz, Dilo, Paşa Abbas vb.nin komutalarındaki ayaklanmacı kuvvetleri gözleri önünde erimeye başlayınca, çarpışarak Dersim'in dağlık bölgelerine çekilmekten başka bir çareleri kalmıyordu. Onları, oralarda yeni tecrübeler bekliyordu. Bu, uygulamada Koçgiri ayaklanmasının hezimete uğradığı anlamına geliyordu.

Türk askeri komutanlığının Sivas'ta yayınlanan açıklamasında, yapılan çarpışmalar sonucunda 113 Kürdün öldürüldüğü ve 159 Kürdün de tutsak alındığı bildirildi. Koçgiri Kürtlerinin Azamet, Bahri Bey, Filik Ali, Hamo, Aziz, Taki, Haydar Bey, Pehlivan, Hüseyin ve Aşur gibi öncüleri tutsak düştü. Bununla birlikte 2000 tüfek ve başka cephane de ele geçirildi (167, s. 159).

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Sivas'ta kurulan olağanüstü askeri mahkemede 400 kişi sanık sandelyesine oturuldu ve Haydar Bey, Seyit Aziz ve 15 arkadaşı idam cezasına çarptırıldı. Bundan başka Alişer, M. Nuri, Mahmut Mustafa Paşaoğlu, Memo Tarbazalı, Dilo, Sabri ve diğer 95 ayaklanmacıya gıyabında idam cezası verildi. Diğer sanıklar "suçluluk" derecelerine göre beş yıldan ömürboyu hapis cezasına kadar değişik sürelerle mahkum edildiler. 400 kişiden yalnız 110'u aklandı, ancak bunlar da ülkenin değişik yörelerine sürgüne gön-

derildiler.

Ama ayaklanmacıların böylesine acımasız şekilde cezalandırılması, Dersim'de istenen huzuru sağlamadı. Hapise atılanların kurtarılması için aralıksız sürdürülen hareket, Türk yöneticilerine karşı direnişin biçimlerinden biri oldu. Bu hareketin özelliklerinden biri şuydu ki, Dersimliler Ankara'ya bu konuda telgraflar çekerken, kendi isteklerini Erzincan-Kemah-Eğir hattında, Zara ve Divriği bölgelerine kadar uzanan sahada askeri eylemlerle "destekliyorlardı". Kemalistler için zor olan bir dönemde, kuvvetlerin Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı yığılması gerektiği bir sırada, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'in önerisiyle Sivas olağanüstü mahkemesinin mahkum edilen Kürtler hakkındaki kararını (Alişer ve M. Nuri'ye verilen cezalar dışında) iptal etti. İdam cezasına çarptırılan Kürtlerin hemen hemen tümü serbest bırakıldı. Ama bu af, Türk askerlerine teslim olmayan ve dağlara gizlenen Kürtleri kapsamadı. Türkiye'de kullanılan tanımıyla "eşkiya" durumunda kalan bu Kürtler, Türk yöneticilerin uygulamada hiç bir etkisi olmayan Dersim'de ara vermeden eylemlerini sürdürdüler. Sözgelimi bütünüyle Seyit Rıza'nın yönetiminde bulunan Ağda'da Kürdistan bayrağı dalgalandırıldı. Türkler buna karşı hiç birşey yapamadılar.

Bu durumda Türk hükümeti Koçgiri-Dersim bölgesinde ayaklanmayı bastırması olsa da, o zaman Dersim aşiretlerini bütünüyle kendi egemenliğine almayı başaramadı.

Böylece Kürtlerin Ankaralı yöneticilere karşı ilk ciddi hareketi uygulamada bozguna uğramış oldu. Bozgunun nedenlerine değinirken şu etkenleri belirtmek gerektir.

Birinci: Kürt toplumunun feodal, aşiret karakteri ve bundan kaynaklanan ulusal konsolidasyon düzeyi, Kürt toplumunun kurtuluş mücadelesinde birleşmesini engelledi. Kürt toplumundaki sosyal çelişkiler, Kürtlerin geniş yoksul katmanları ve üst zümrenin çıkarlarının farklı olması, birçok reisi Kürt kurtuluş hareketinin düşmanı olan Türk milliyetçilerinin kampına itti.

İkinci: Dini birliğin mevcut olmaması, Kürt halkının ayrı ayrı grupları arasında güvensizlik yaratıyordu; bu dönemde doğuş aşamasında bulunan burjuva aydınları katmanı henüz zayıftı. Bu

katman, bütün ulusal güçlerin birliği uğrunda başarılı mücadele verebilirdi. Koçgiri Ayaklanması birçok yönleriyle Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerince hazırlandı, ama bu sıralarda Cemiyetin kendisi artık dağılmıştı. Yani Kürtlerin, Ayaklanmayı tek merkezden yönetme yeteneğine sahip politik bir örgütü mevcut değildi. İşte bundan dolayı Koçgiri Ayaklanması, bütün boyutlarına ve önemine rağmen yerel hareket çerçevesi içinde kaldı.

Üçüncü: Özel olarak belirtmek gerekir ki, kendi halkıyla ilişkileri olmayan Kürt hareketi yöneticileri çoğu durumlarda halkının düşünce ve özlemlerini anlamıyorlardı. Halk kitlelerinin desteğinden yoksun olan bu yöneticiler, sık sık harekete ihanet ettikten başka, halka inanmadıkları için, halktan gelecek desteğe değil, emperyalist devletlerin, bazan da Kemalistlerin "desteğine" güveniyorlardı. Bu dönemde Kürt hareketinin kaderi, son çözümde Kürt halkından gizli ve onun çıkarlarına aykırı olarak, Lozan Konferansı'nda emperyalist devletler ile Kemalistler arasında kurulan ittifakla çözüme bağlandı.

Bundan önce de belirtmiş olduğumuz gibi, İtilaf Devletleri temsilcilerinden kurulu komisyonun, Sevr Antlaşması'na göre, Fırat'ın doğusunda Ermenistan, Irak ve Suriye arasında bulunan bölgelere özerk yönetim rejimi önermesi gerekirdi. Bundan başka Sevr Antlaşması'nda, bu bölgenin birleşmiş halkı Milletler Cemiyeti'ne başvuruda (bir yıl içinde) bulunduğu ve Milletler Cemiyeti Konseyi bu halkın taleplerini onayladığı takdirde, Türkiye'nin bu bölgeden vazgeçmesi de öngörülüyordu.

Ama Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından takriben yarım yıl sonra İtilaf Devletleri bu Antlaşma'da Kürdistan sorunu konusunda belirli değişiklikler yapmaya hazır olduklarını açıkladılar. İtilaf Devletleri Mart 1922'de sundukları önerilerinde Kürt sorunundan artık söz etmiyorlardı. Bunun sonucunda Kemalistler, Kürt sorununun Lozan Konferansı gündemine alınması olanağına kavuştu.

Bu durumda bağımsız Kürdistan fikirleri üzerine sünger çekilmiş oldu. Geriye artık, bu pazarlığın hukuksal olarak pekiştirilmesi kalyordu. İleride Kürdistan'ın bağımsızlığı değil, Kürt sorununu, somut olarak Musul vilayeti sorunuyla bağlantı içinde kimlerin kendi amaçları için kullanma hüneri

gösterebileceği söz konusu olabilirdi.

Türkiye'deki yönetici çevrelerin bu türlü eylemlerdeki deneyimi, İngiltere ve bağlaşıklarının sahip bulunduğu deneyimden az değildi. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, İngilizlerin Irak'ta Kürt hareketini bastırırken, kendilerini Türkiye'deki Kürtlerin bağımsızlığından yana, Türklerin ise kendi tarafından Türkiye'deki Kürt hareketini bastırırken, kendilerini Irak'taki Kürtlerin bağımsızlığından yana olarak göstermesi, alışılmış bir olgu durumuna gelmişti. Bu bağlamda, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetlerin Türkiye Büyükelçisi S. İ. Aralov'la sohbeti sırasında ortaya sürdüğü şu fikirler dikkate değerdir: "Urmiye Gölü etrafında yaşayan Kürtler, Türkiye'yle uyumlu hareket etme arzularını bildirdiler. Silah ve paraları olsaydı, İngiliz emperyalizmine karşı harekete geçmeye hazır bulunacaklardı...

Kürt sorunu çapraşık, ağır bir sorun. İngiltere, Kürtlerin iki devlete -Türkiye ve İran'a- ait olmasından yararlanıyor ve bu durumu kullanıyor. İngiltere, kendi egemenliği altında bir Kürt devleti yaratmak istiyor. Kürtleri, İran'da ve Kafkaslarötesi'nde yalnız kendi emrinde bulundurmak istiyor... Şimdi Kürt reisleri bölündüler: birileri İran'a yöneliyor, diğerleri İngiltere'ye, bir üçüncüleri ise bize... İngilizler Süleymaniye'de Şeyh Mahmut'u Türkiye'ye karşı kışkırttı.. "

"Biz Türkler -dedi, Kemal gülümseyerek-, buna borçlu kalma-yaacağız. Kürdistan'ın güneyinde Fettik Kürtlerinin vb. İngilizlere karşı ayaklanmasına yardım edeceğiz" (55, s. 107-108).

Bu Türk kışkırtmasının amacı, Kürtleri, Musul sorunu konusunda Türk-İngiliz rekabetinde kullanma gayretlerinde ifade buluyordu. Kemalistler, Yunanlara karşı kazanılan zaferden hemen sonra 1922 yılında Musul sınırına asker yığmaya başladılar. Musul'a yönelen askerlerin komutanı Özdemir Paşa, Kürt reislerine çağrılar gönderdi ve onlarla temas kurdu. İngiltere aleyhtarları hareket Irak'ı kapsamış olduğu ve bu hareketin yöneticileri Türkiye şahsında İngiltere'ye karşı güç gördüklerinden dolayı ona yönelmiş buldukları için, buna ulaşılması daha da kolay oldu. Kemalistler, Irak Kürtlerini kendi taraflarına kazanmak amacıyla Şeyh Mahmut'la antlaşma imzaladılar. Bu Antlaşmaya göre "Türk hükümeti Güney Kürdistan'a bağımsızlık verilmesi

vaadinde bulundu ve onun iç işlerine karışmamayı garantiledi (Madde1); Şeyh Mahmut Kürdistan ve Süleymaniye hükümdarı olarak tanındı ve burada bir Meclis kurulması karara bağlandı (Madde 2); Güney Kürdistan'ın silahlı kuvvetleri savaş halinde Türk hükümeti tarafından kullanılabilirdi (Madde 3) (110, s. 115).

Doğaldır ki, Şeyh Mahmut'un "Türk yanlısı" tutumunun öneminin abartılması için herhangi bir gerekçemiz yoktur, ama Şeyh Mahmut'un İngilizlere karşı mücadelede Türklerin desteğini istediği bir gerçektir. Bu hususun, gerek İngilizlerin, gerekse Türklerin Lozan Konferansı'na Kürt sorunu konusunda birbirine ödün verme hazırlığıyla gitmesinde küçümsenmeyecek rol oynamış bulunması da kuşku uyandırmıyor. Herşeye rağmen bilinen bir gerçektir ki, bu Konferansta Türkiye'deki ulusal azınlıklar sorunu gündeme gelince, bu konuda yapılan çalışmalar, ulusal azınlıklar kavramının nasıl tanımlanacağıyla ilgili "bilimsel" tartışmalara indirgendi. Şu da aynı ölçüde belirgindir ki, Kürtlerin, Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasında (Sevr Antlaşması gereğince) ısrar edip etmediği sorusuna, İngilizler, bu soruya Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Kürt "mebusların" yanıt vereceğini belirtmekle yetindi.

Bununla ilgili olarak 1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne telgrafla bir soru yöneltildi. Meclis olağanüstü oturuma çağrıldı. Mustafa Kemal Paşa bu oturumda, "Kürt mebusların" sorun konusunda görüşlerini açıklamalarını önerdi. Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey yaptığı konuşmada şöyle dedi: "Bu memleket Kürtlerle Türklere aittir. Bu kürsüden yalnız iki ulusun -Kürt ve Türk uluslarının- konuşma hakkı vardır" (159, s. 9). Dersim mebuslarından Hasan Hayri ve Ramiz, Urfa'dan Bozan Bey ve Şahin, Palu, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Malatya'dan Kürt mebuslar, kısacası Türk Meclisi'nin hemen hemen bütün Kürt "mebusları" Hüseyin Avni Bey'i desteklediler.

Türk halkının anti-emperyalist hareketinin çıkarları açısından Kürt "mebusların" bu oybirliğinin, Batılı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahale olanağını dışladığı için kuşkusuz olumlu bir önemi vardı. Kürtlerin ulusal çıkarlarına gelince, Kürt "mebusların" bu oybirliği, ancak teslimiyetçilik olarak nitelene-

bilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kürt mebusların desteğini sağladıktan sonra, Lozan'a çektiği yanıt telgrafında, Kürtlerin Türklerden hiçbir zaman ayrılmayacağını belirtti (167, s. 189). Lozan Konferansı'nda Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, bundan sonra yaptığı konuşmada Türkiye'nin iki halka -Türk ve Kürt halklarına- ait olduğunu, bu iki halkın hükümet önünde eşit konumlara sahip bulduklarını ve aynı ulusal haklardan yararlandıklarını açıkladı. Kürt mebusların, Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını istememeleri, Türkiye hükümetinin ise Kürtlerin ulusal haklarını temin etme vaadinde bulunması gerçeğiyle karşı karşıya gelen Lozan Konferansı'na katılanlar, yalnız Kürdistan'ın bağımsızlık fikrini geçmişte bırakmaya değil, aynı zamanda resmi belgelerde Kürtlerin anılmasının dışlanmasına da "onay" gösterdiler. 23 Temmuz 1923 günü Lozan'da imzalanan Antlaşma'da onlar Kemalistlere şu yükümlülükleri verdiler:

"Madde 38. Türkiye hükümeti, tevellüt, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik etmeksizin Türkiye ahalisinin kaffesine hayat ve hürriyetlerince himayei tamme ve kamile bahşetmeği taahhüt eder.

Madde 39.... Herhangi Türkiye tebaasının gerek münasebatı hususiye veya ticariyade, gerek din, matbuat veya her nevi neşriyat hususunda ve gerek içtimaatı umimiyede her hangi bir lisanı serbestçe istimal etmesine karşı hiç bir kayıt vazedilmeyecektir..." (20, s. 152).

Böylece Türkiye'de Kürtlerin ulusal haklarının reddi Lozan'da İtilaf Devletleri'nden emperyalistler ile Türk gericiliği arasındaki anlaşma sonucunda hukuksal biçim ve takdirini kazandı. İşte bundan ötürü V.Nikitin Sevr ve Lozan antlaşmalarını bu görüş açısından değerlendirirken şunları yazdı: "Sevr Antlaşması varsın, politik açıdan iyi düşünülmemiş olduğu için, uygulanamamış olsun. Bizim niyetimiz, Ön Asya'nın Savaş sonrası diplomasi tarihini yeniden yazmak değildir. Ama Antlaşma başka ilkelere arasında Kürdistan'ın özerkliği ilkesini de tanıırken, devletler hukukunu tasdiklemişti. O halde... Lozan Antlaşması bunu neden yapmadı. Ve bu Antlaşma (Lozan Antlaşması-ç. n.) devletler hukukunun gelişmesi açısından kuşkusuz, geriye doğru atılan bir adım oldu..." (129, s. 408). Söz konusu Antlaşma'ya ilişkin

yapılan bu değerlendirme, emperyalist devletler Kürt halkının bağımsızlık fikrini geçmişte bırakırken, Kürt halkının ulusal hareketini yasadışı kıldıkları ve böylece Türk gericiliğine Türkiye'de Kürtlerin ulusal haklarını küçümsemeye hukuksal "hak" tanıdıkları için de doğrudur.

Yukarıda belirtilen hususlardan sonra şu sonuçlar çıkarılabilir.

1. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda hezimete uğraması sonucunda, Türk olmayan birçok halk Türkiye'den ayrılmış olmasına rağmen, bu ülke "çok uluslu bir devlet" olarak kalmaya devam etti. Şu gerçeği özel olarak belirtmek gerekir ki, Türk gericiliği engin sömürge sahalarının elden yitirilmesini, kendi sınırları içinde kalan sömürgeleri nihai şekilde "yutmakla" karşılama denemesi yapıyordu. Türk gericiliği tam da bu amaçla, Genç Türkler tarafından başlatılan Batı Ermenistan'ın ezeli halkı olan Ermenilerden "temizlenmesini" tamamladı, bundan sonra ise Kürdistan'ın Türkiye'ye bırakılan kısımlarını aynı şekilde "yutmaya" girişti. Ele aldığımız bu dönem, Türk burjuvasının, Kürt sorunu konusundaki politikasının birinci aşamasıydı. Bu aşamanın amacı, daha sonra "yutulmak" üzere, Kürdistan'ın Türkiye için korunmasından ibaretti.

2. Türk burjuvasisi bu politikasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması anına kadar Kürtlerin ulusal öz bilincini pekiştirme ve bağımsızlık mücadelelerinde örgütlenmeleri doğrultusunda çalışmalarda bulunan toplumsal, kültürel ve politik örgütlerine sahip Kürt ulusal hareketinin direnişiyle karşılaştı. Belirtilen Kürt örgütlerine genellikle o dönemde doğmakta olan Kürt burjuva aydınlarının temsilcileri (mebuslar, memurlar, subaylar, hukukçular, yazarlar, tüccarlar), bunlarla birlikte yurtsever görüşlü şeyhler ve aşiret reisleri katılıyordu.

Bu dönemde açık bir eylem programının, değişik Kürt cemiyetleri ve komiteleri arasında olduğu gibi aşiretler ve aşiret grupları arasında da birliğin mevcut olmaması, bu örgütlerin emekçi kitlelerle ilişkilerinin yetersizliği, onların emperyalist devletlerin, somut olarak İngiltere'nin gerçek amaçları konusundaki hayalleri -ki, bu hayaller, emperyalist devletlerin, Kürtlerin meselelerine karışma ve mücadelelerini kendi emperyalist çıkarları için kullanma olanağı yaratıyordu-, hareketin zayıf

yönlüydi.

3. Türk halkının, Kemalist Devrim denilen anti-emperyalist mücadelesi, Kürt eylemcilerinden bazılarında, Türk milliyetçilerinin yardımıyla kaderini tayin ve özerk gelişme hakkını kazanma umudu doğurdu. Bundan dolayı Kemalistler tarafından gerçekleştirilen etkinliklerin birçoğuna katıldılar, onların emperyalist istilacılara karşı savaşını etkin bir şekilde desteklediler. Kürtleri bu mücadelede ve kendi dış politik eylemlerinde kullanmaya gayret gösteren Türk burjuvazisi, Kürt feodalleriyle flört etmekten vazgeçmedi ve hatta Irak'taki Kürt hareketini "destekledi". "Kendi" Kürtlerine gelince, Türk milliyetçilerinin daha ilk adımları, yani Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararları ve bildirileri ile "Misaki Milli", bütün politikalarının Kürdistan'ı kendileri için korumaya ve Kürtler üzerinde sömürge egemenliğini sürdürmeye yönelik olduğunu gösterdi.

4. Lozan Konferansı, Kürt kurtuluş hareketine ciddi bir darbe indirdi. Bu Konferans'ın sonuçları, Kürt ulusal hareketiyle ilgili devletler hukuku statüsü açısından Sevr Antlaşması'na kıyasla geriye doğru atılan bir adımdı. Lozan Konferansı, Batı'nın emperyalist devletlerinin Kürt sorununu, Musul vilayeti için Türkiye'yle rekabetinde geçer akçe olarak ele aldığını gösterdi. Emperyalist devletler amaçlarına ulaştınca, bağımsız Kürdistan fikrini tezelden unuttular ve böylece Türk gericiliğine Kürtlerin ulusal özlemlerini küçümseme ve ulusal bağımsızlık hareketini bastırma "hakkı" sağladılar.

Irak Kürdistanı'nda (Güney Kürdistan'da) Kürt Hareketi ve İngiliz Emperyalizminin Politikası

İngiliz işgal yöneticileri, Kürt halk katmanlarının acımasız Türk esaretinden geniş memnuniyetsizliği ve Kürtlerin ulusal bağımsızlığa coşkun yöneliminin varlığı koşullarında Kürtler de dahil Yakın ve Ortadoğu "halklarının ulusal haklarını tanıma ve bu haklara saygı gösterme" konusunda bol keseden vaatlerde bulunmaktan çekinmiyorlardı. Irak'taki İngiltere Yüksek Komiseri Arnold Wilson'un, İngilizleri "Kürt sorununu derhal ele

almak" zorunda bırakan nedenlerle ilgili görüşü dikkatleri çekici niteliktedir. A. Wilson bu konuya değinirken şöyle yazıyor: "Bağlaşıklar barış anlaşmasının imzalanmasından sonra, şu üç önemli hususu: genellikle Kürtlerin yaşadığı Musul vilayetinin geleceği sorununu; Musul vilayetinin kuzeyinde bulunan öteki Kürt toprakları sorununu ve İran topraklarında meydana gelen ve olayların sonuçlarına etki gösterebilecek olan Kürt hareketleri sorununu gözönünde bulundurarak, Kürtlerle ilgilenmeye başladılar" (213 a, s. 52).

İngiltere ile müttefiklerinin Savaş'ta zafer kazanması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması, Avrupa devletlerinin Yakındoğu'daki "kurtarıcı" misyonu konusunda kimi hayallerin ortaya çıkmasına elverişli bir temel yarattı. Arap tarihçilerinden Emin Sait, buna değinirken şunu belirtti: "İngilizler, Irak'a geldikleri zaman, bu ülke halkı onları dostça karşıladı, dost ve bağlaşıklık sayarak, kendilerine destek gösterdi" (53, s. 183).

İngiliz subay Binbaşı Noel, Kürtlere dilediklerini "sunmak üzere" 1918 yılı sonlarında Süleymaniye kentine gitti. İngiliz sömürge yöneticilerinin kendisine verdiği talimatların özü, Kürt bölgelerinde "düzeni" sağlamaktan, halk arasında İngiltere'nin Kürtlerin ulusal bağımsızlık çabalarına teveccühkarlıkla yanaştığı izlenimini yaratmaktan ve böylece ekonomik ve askeri strateji bakımından önemli olan bu bölgede İngiltere'nin etkisinin yerleştirilmesine elverişli koşullar temin etmektir.

Bununla birlikte Irak ile Güney Kürdistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra, bazı yerlerde yönetim, uygulamada bütünüyle İngilizlerin eline geçti. İngilizler bu yönetimi siyasi subaylar denilen görevliler eliyle gerçekleştiriyorlardı. İngiliz yönetimi, daha sonraları Musul vilayetinin ele geçirilmesi için şiddetli tartışmalar olduğundan, bu arada "Kürtlerin ulusal bağımsızlık özelemlerine" saygı gösterdiği izlenimini yaratma uğrunda çaba harcıyordu. İngiliz emperyalizmi o dönemde "bütün Kürtleri" kendi tarafına kazanmak ve "böylece Musul sorununun çözümünü kolaylaştırmak" istiyordu (110, s. 115). İngiliz yönetimi "birçok Kürt bölgesinin hükümranlılığına başegmek zorunda kaldı". Bundan dolayı Süleymaniye'de siyasi

subay Noel'e Ekim 1918'de "halk tarafından kabuledilir bir yönetim sistemi" yaratması ödevi verildi. Kimi yerlerde Kürt "üst zümresinin" temsilcilerine vali yetkileri (ama bunlar, İngiliz yöneticilerinin denetiminde bulunuyordu) verildi. İngilizler "Güney Kürdistan Aşiretleri Konfederasyonu"nun oluşturulmasını bile düşünüyorlardı (174 b, s. 30).

İngiltere'nin birkaç özerk Kürt bölgesi yaratılması planının belirli amacı vardı. İngilizler, Kürt feodal aşiret çevreleri arasındaki kavgaları, iktidar kavgalarını kullanarak, Güney Kürdistan'da ulusal kurtuluş hareketine hissedilir bir darbe indirdiler. Bu politikanın aynı zamanda "Mezopotamya üzerinde İngiltere'nin egemenliğini temin etme" ödevi de vardı. Bu vesileyle İngiltere'nin Hindistan sorunları devlet bakanı şöyle yazdı: "Kürdistan'a gelince, bizim kanaatimize göre, ... birbirine karşı savaşıacak, ama Mezopotamya'ya zarar vermeyecek, özerk devletler federasyonu yaratılmasının özendirilmesi uygun olacaktır". Böylece İngiliz emperyalizmi Güney Kürdistan'da ikiyüzlü ve küstah bir politika izliyordu.

Tam bu koşullarda, etkili dini bir aileden gelen Şeyh Mahmut Berzenci (1882-1956) 1 Kasım 1918 günü Süleymaniye eyaletinin hükümdarı ilan edildi. (182, s. 35). İngiliz subay Noel, bu olaydan sonra, diğer Kürt bölgelerinde İngilizlerin güdümünde olacak bir yönetim sistemi yaratmaya girişti. Daha sonra gelişen olaylar, İngilizlerin gerçek niyetlerine ışık tutacak nitelikteydi.

Irak'taki Yüksek İngiliz Komiseri Arnold Wilson, Kürt yöneticileriyle görüşmek üzere 1 Aralık 1918 günü Süleymaniye'de bulundu. A. Wilson'un Süleymaniye ziyareti ve Kürt çevreleriyle yaptığı görüşmeler bir yanda İngiliz askeri politika yöneticilerinin, diğer yanda Kürt hareketi liderlerinin, birbiriyle çakışmayan amaçlar peşinde koştuklarını yeniden doğruladı. Mahmut Berzenci, Yüksek Komiser'e, kırk Kürt reisi tarafından imzalanmış bir belge sundu. Belgenin içeriği şöyle idi: "Haşmetmeaplarının hükümeti, Doğu halklarını Türk esaretinden kurtarma hazırlığını belirtmiş olduğuna ve onların bağımsızlıklarını kazanmalarına yardım gösterme arzusunda bulunduğuna göre, bizler Kürt halkının temsilcileri olarak, haşmetmeaplarının hükümetinden Kürt halkına İngiliz himaye-

si altında barışçı gelişme yolunda yürüme olanağı sağlamasını rica ediyoruz..." (213 a, s. 129).

Şeyh Mahmut, belirtilen hükümdarlığın yaratılmasından hemen sonra "bütün Musul vilayetini kendi yönetimine alma iddiasında bulundu, niyeti özerk bir devlet kurmaktı" (173, s. 29). Ne var ki, özerk Kürt devleti kurulması planları İngiliz emperyalistlerinin niyetlerine ters düşüyordu. Üstelik İngilizler "kendi konumlarını pekiştirdikleri..." (108, s. 83) ölçüde, Mahmut Berzenci'nin eylem alanını sınırlandırmaya ve yönetimi kendi ellerinde yoğunlaştırmaya başladılar. Berzenci'nin yönetiminde olan ama zaten pek fazla olmayan topraklardan bazı bölgeler zorla ayrıldı. İngilizler bu faaliyetlerinde Kürt feodal aşiret reisleri arasındaki iç kavgalardan başarıyla yararlandılar. İngiliz sömürgeciler bununla birlikte, halkın ulusal duygularına saygı göstermiyor, ulusal onurunu ayaklar altına alıyor, kültür anıtlarını acımasızca yıkıyorlardı. Arap tarihçilerinden Mahmut Musli, bununla ilgili olarak şöyle yazdı: Yüksek rutbeli işgal subayları, Arap ve Kürt yaşlı ve çocuklarını bile öldürüyorlardı" (108, s. 84). İlk aşamada "İngilizlerin aşiret reislerinin kendilerine karşı mutlakiyet iktidarını sınırlandıracağına" (213 a, s. 90) safça inanan köylü kitleler bile, bizzat A. Wilson'un sözlerine göre, aradan çok geçmeden hayal kırıklığına uğradılar.

İngiliz sömürgeciler, kitlelerin bu büyük memnuniyetsizliği karşısında özerk Süleymaniye bölgesinin haklarını daha da sınırlandırma kararı aldılar. Burada da, öteki işgal bölgelerinde uygulanan düzenin kurulması kararlaştırıldı (173, s. 90). Bu, Kürt bölgelerindeki "özyönetimin" bütünüyle gerçekleştirilmeden ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Mahmut Berzenci'nin "Kürtlerin özyönetimi"nin giderek daha fazla biçimsel nitelik kazandığını, bütün önemli sorunlar siyasi subaylar tarafından çözüme bağlandığı için, kendisinin bağımsız hareket etme olanağından yoksun olduğunu farketmemesi olanaksızdı.

Bu koşullarda Süleymaniye bölgesinde gerginlik giderek artıyordu. Halk kitlelerinin memnuniyetsizliği, 1919 yılının ilkbaharında ayaklanmaya dönüştü. 1919 yılının Nisan ayı başında Zaho bölgesinde Goyan aşiretinin İngiliz işgal yönetimine karşı

silahlı hareketi başladı. Yine aynı dönemde Barzan bölgesinden Kürtler de Ahmet Barzani yönetiminde ayaklandılar (122, s. 193).

Bu olaylar, Kürdistan'ın bütün bölgelerinde ulusal kurtuluş mücadelesinde gelişme gözlendiği bir sırada gelişti. İran ve Türkiye Kürdistan'ından Kürtler Irak'taki soydaşlarının mücadelesine canlı bir ilgi gösterdiler ve ulusal egemenliği kazanmalarında onlara yardımda bulunmaya hazır olduklarını belirttiler. Şeyh Mahmut Berzenci'ye, 20 Mayıs 1919 günü Süleymaniye'ye ani bir baskında bulunan İran topraklarında yaşayan Avroman'ların lideri Dizli Mahmut Han etkin bir yardım gösterdi. Bu baskın, İngiliz işgal yöneticilerine karşı silahlı hareketin başlangıcı oldu. Mahmut Berzenci de kendi yönünde 23 Mayıs 1919 günü silahlı müfrezeleriyle Süleymaniye'deki İngiliz siyasi subayı Greenhouse'nin konağına saldırdı ve onu, bütün maiyetiyle birlikte tutukladıktan sonra, Güney Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Yönetim binası üzerindeki İngiliz işgal yönetimi bayrağının yerini, yeşil bez üzerindeki kırmızı yarımaylı Kürt bayrağı aldı (173, s. 32). Kürt halkının başlıca kesimi bu hareketi destekledi, ona elden gelen manevi ve diğer yardımları gösterdi. Mahmut Berzenci etki alanını genişletti. Emrindeki kuvvetler Kerkük yakınlarına ulaştılar. Kürt ayaklanmacılar, Kerkük yolunda Tasluca Boğazı'nda İngiliz silahlı kuvvetlerinin çağdaş silah ve zırhlılara sahip müfrezesini bozguna uğrattılar. Ayaklanmacıların başarıları Kürt hareketine yeni yeni kuvvetler kazandırdı. Bu olaylara katılan İngiliz subaylardan Edmonds şöyle yazdı: "Tereddüt eden birçok kişi Mahmut'a katıldı. Hatta Acemistan'da sınır bölgesinde bulunan Kürt aşiretleri de, Şeyh'in (Şeyh Mahmud'un-y. n.) yönetimindeki devletin bileşimine katılma isteğiyle kendi hükümetlerine karşı ayaklandılar" (173, s. 32).

Aradan çok geçmeden Süleymaniye'nin kuzeyinde yer alan Çemçemal bölgesinde İngilizlere karşı bir ayaklanma patlak verdi. 12 köyü denetiminde bulunduran Muhammet Cabari, Mahmut Berzenci'ye etkin yardım gösterdi. Kala Savka bölgesinde 10 Kürt köyü halkının ayaklanmasını Abdullah Askari yönetti (24, f. 4459, op. 2, ed. hr. 7, 1. 26).

18 Haziran 1919 günü Derbend-i Bazian bölgesinde, Fraser komutasındaki İngiliz askerleri ile Mahmut Berzenci kuvvetleri arasında çarpışma oldu. İngilizlerin asker sayısı ve teknik araç bakımından üstünlüğü ve İngilizleri dolaylı yollardan bir boğazdan geçirerek ayaklanmacıların cepheadına çıkararak Kürt feodali Müşir Hamay Süleyman'ın ihaneti, çarpışmanın sonucunu belirledi. Mahmut Berzenci'nin daha çarpışmanın başlangıcında yaralanmış olmasının da küçümsenmeyecek önemi oldu. Donehin emrindeki 32. İngiliz ordu birliği Süleymaniye'yi ele geçirdi. Mahmut Berzenci tutuklandı ve sıkı güvenlik önlemleri koşullarında Bağdat'a gönderildi. Kürt ayaklanmacıların direnişi böylece bastırılmış oldu.

Bu durumda Mahmut Berzenci'nin Kürdistan için kaderini tayin hakkını kazanma uğrunda ilk denemesi suya düşmüştü. Kürt ayaklanmasının hezimetinin birkaç nedeni vardı. Bir: Ayaklanma geniş boyutlar almış olmasına rağmen, genel Kürt ayaklanmasına dönüşemedi. Kürdistan'ın bölünmüşlüğü ve Kürt reisleri arasındaki iç kavgalar (Güney Kürdistan'da bile ayaklanma birkaç bölgede tecrit edilmiş durumdaydı) buna engel oldu. İki: Açık politik amaçların yokluğu, Kürtlerin mücadelesini kararsız kıldı. Bundan başka mücadelenin sonucunu, iyi silahlanmamış ve dışarıdan hiçbir destek ve yardım görmeyen Kürt ayaklanmacılara karşı çıkarılan yeni askeri teknik ve İngiliz askerlerinin sayısal üstünlüğü çözüme bağladı.

Başarısız bitmiş olmasına rağmen Güney Kürdistan'daki ayaklanma, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesi için önemli bir rol oynadı. Bu ayaklanma, Irak halkının 1920 yılında güçlü ulusal kurtuluş hareketine özgü bir geçiş oldu. "Bu etkinlikler emekçi kitlelerin (Kürtler olduğu gibi, Arapların da) işgalcilere karşı mücadelesinin daha sonraki gelişmesi için büyük bir rol oynadı" (108, s. 106). Güney Kürdistan'daki ayaklanmanın "yalnız Irak değil, Şeyh Mahmut'a katılan İran Kürtleri için de genel ulusal önemi" (96, s. 410) vardı.

Kürtlerin bu ayaklanması, İngiliz emperyalizminin Güney Kürdistan'a ilişkin planlarında değişiklik yapılmasına götürdü. Güney Kürdistan'da düzenli bağımsız gelişme eğilimleri vardı. Mahmut Berzenci'nin eylemleri, Kürt halkının geniş katman-

larının ulusal kaderini tayin etme hakkının kazanılmasına yönelik özelemlerinin ifadesiydi. İrandust bu vesileyle şunları yazdı: "Lord Curzon'un güven bağladığı Kürt ulusal hareketi, Musul sorunu konusunda İngiliz çıkarlarının korunması çizgisinden bütünüyle farklılaşan kendi öz amaçlarını izleyerek bağımsız gelişmeye başladı" (95 a, s. 2).

Kürtlerin ulusal bağımsızlık mücadelesinin birinci aşamasının sonu, emperyalist devletlerin Yakındoğu'nun etki alanlarına bölünmesi konusunda yeni planlar hazırladığı döneme rastladı. Nisan 1920'de San Remo'da galip ülkeler konferansı düzenlendi. Konferansta manda şekli altında emperyalist devletlerin sömürge ve etki alanlarının belirlenmesi sorunu incelendi. Konferansta İngiltere ve Fransa'nın Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin'de manda rejimi kurmaları kararı alınması, memnuniyetsizlik belirtilerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Irak'ta kurulan özel komite, İngiliz yöneticilerine bu konuda bir protesto sundu. İngiliz yöneticiler buna karşılık olarak bir bildiri yayınlamakla yetindiler. Bildiride manda sisteminin, İngiltere'nin himayesinde özerk bir Irak devletinin kurulmasını öngördüğü; İngiltere'nin, ülkenin dış güvenliğini korumayı ve ülke içinde huzuru sağlamayı üzerine aldığı açıklandı (64, s. 269). İngiliz emperyalizminin bu ve daha sonra verdiği teminatlar, Kürt ve Arap yurtseverlerini teskin etmedi. Memnuniyetsizlik halk arasında her yerde yaygınlaştı. Arap ve Kürt kitlelerin birbirinden kopuk bu ayrı ayrı etkinliklerini, 1920 yılında güçlü bir ulusal kurtuluş ayaklanması izledi. İngilizler tarafından alınan enerjik önlemlere rağmen, 2 Temmuz 1920 günü Tel -Afar'da başlayan ayaklanma yalnız Arap değil, Kürt bölgelerine- Kerkük, Süleymaniye, Erbil ve başka kentlerde hızla yayıldı. Iraklıların bu ayaklanmasının başında "El-Ahd el-Irak" ve "Haras el-İstiklal" olmak üzere iki örgüt bulunuyordu. Ulusal bağımsızlık mücadelesini yöneten bu örgütlerin ikisi de, aynı zamanda Kürtlere herhangi bir ulusal özyönetim hakkı tanınmasına karşı çıkıyorlardı. Bu örgütler, Kürtlerin ulusal kaderini tayin isteklerine karşı çıkarken "Kürtlerin yaşadığı bölgelerin, Irak Arap devleti içine alınmasının zorunlu olduğu" görüşünü savunuyorlardı (64, s. 269). Bundan ötürü, belirtilen bu iki örgütün programları ve istekleri,

Güney Kürdistan'da destek bulmadı. Ama birçok Kürt bölgesinde İngilizlere karşı hareketler, işgalcilerin durumunu karmaşıklığa itti. İşgalciler 1920 yılının Ağustos ayı ortasında Diyale Irmağı havzasındaki yerleşim yerlerini kendi denetimlerine aldıktan sonra, komşu Kürt bölgelerinde yaşayanların silahlı hareketi başladı.

14 Ağustos'ta Kızıl Rabat'ta Kürt köylüleri ayaklandı. Mücadelenin ateşi Hanikin'e yayıldı. Ayaklanmacılar, İngiliz silahlı birliklerinin İran'dan ve Güney Kürdistan'ın değişik bölgelerinden buraya gelirken kullandıkları yolları kestiler. Kürt partizan müfrezeleri Zaho'dan Süleymaniye'ye kadar, Güney Kürdistan'ın bütün bölgelerinde işgalcilere hissedilir darbeler indirdiler (280, 06. 10. 1920).

Irak'taki ayaklanma Ağustos ayının sonunda ve Eylül ayının başında doruk noktasına ulaştı. Yöneticiler Bağdat ile Kürdistan arasındaki bağlantıyı yalnız radyo ve uçaklar sayesinde sağlayabiliyorlardı (10, s. 140).

Birçok İngiliz basın organı, Kürdistan'daki coşkulu olayların nedenlerine ışık tutarken, Kürtlerin mücadelesinin bağımsız niteliğini belirtiyorlardı. Bu da, Kürtlerin bağımsızlık mücadelesine gölge düşürmek amacıyla işe koşulan "dış kökenli casusluk" uydurmacasını yalanlıyordu. Bununla ilgili olarak bir İngiliz gazetesinin 24 Ağustos 1920 tarihli sayısında yer verdiği şu satırlar kayda değerdir: "Temel ödevimizin, yasalarımıza ihtiyacı olmadığını bize bütünüyle açık şekilde kanıtlamış bulunan bir halkı kendi yasalarımızın güdümüne alma arzusu olduğu düşünülürse... durumun trajikliği, bir ölçüde komik nitelik kazanıyor" (220, s. 42).

Ulusal kurtuluşları uğruna mücadele veren Araplar ile Kürtler arasında eylem uyumsuzluğundan yararlanan ve askerlerinin mevcudunu 30 bin'e çıkararak İngiliz sömürgeciler, nihayet, anti-empyrialist mücadelenin başlıca ocaklarını söndürmeyi başardılar.

Irak'ta 1920 yılında patlak veren ayaklanma başarısızlığa uğramasına rağmen, bu ayaklanmanın ülke halkının yazgısı açısından büyük önemi vardı. Ayaklanma, sömürgecileri Irak'ı bütünüyle sömürgeleştirme niyetlerinden vazgeçmek zorunda

bıraktı.

Güney Kürdistan'da kurtuluş mücadelesi, 1920 yılında gelişen olaylardan sonra bir ölçüde değişti. Ülkenin bir yanda Arap, diğer yanda Kürt kesiminin hareketleri arasındaki bağlantının daha öte zayıfladığı gözlemlendi. Irak'ta toprak ağaları ve burjuva güçleri, Türkiye'deki Kemalist hareket örneğince Irak halkının anti-emperyalist mücadelesinin başına geçtiler, ama bununla birlikte ulusal azınlıkların kendi kaderlerini tayin hakkı talebiyle giriştikleri harekete olumsuz tepki gösterdiler. Arap-Kürt ilişkilerinin bu düğümü, İngilizler tarafından başarıyla kullanıldı. Irak bağımsızlığına kavuşamadı. İngiliz sömürgecilerinin ülke yöneticileri karşısındaki ödüllü tutumu (Irak'ta Arap devlet cihazının oluşturulması), Arap bölgelerindeki coşkuyu bir ölçüde yatıştırdı. Ama bu aynı olgu, Kürdistan'da bunun tam tersi olan bir tepki doğurdu. Kürt ulusal demokratik güçleri temelinde, İngiliz emperyalizmi egemenliğine karşı mücadele verirken, zamanla Irak kral rejiminin Kürtlere ulusal haklarını tanımamada ısrarlı olmasıyla giderek daha fazla çatışmaya başladılar.

İngiliz sömürge bakanı Winston Churchill'in girişimi üzerine 15 Mart 1921 günü bir Konferans düzenlendi. Konferansta Irak'ı ilgilendiren birçok sorun incelendi. Bu Konferansta Irak'ta, İngiliz yanlısı Emir Faysal el-Haşimi yönetiminde manda krallığının kurulması kararlaştırıldı. Konferansın Kürt sorunu konusunda tek "sonucu", bu "sorunla bizzat yüksek (İngiliz-Ş. M.) komiserin uğraşacağı" şeklindeki açıklamaydı (86, s. 135).

Irak yönetim kurulu 21 Temmuz 1921 günü Emir Faysal'ı, ülkenin kralı ilan etti. İngiliz sömürge yöneticileri, sonuçları açık şekilde tahrif edilen halk oylamasından sonra, "oylamaya katılanların % 90'ının Faysal'ın, Irak kralı ilan edilmesi lehine oy verdiğini" (186, s. 135) açıkladılar. Halk oylaması sonuçlarının çarpıtılmış olduğu kesinlikle açıktı. Bir süre sonra bizzat İngiliz yönetimi temsilcileri bile, bu gerçeği belirttiler. Örneğin S. H. Longrigg bu sonuçların "doğruluğunun çok kuşkulu olduğunu" (186, s. 135) yazdı.

Haşimi Hanedanı yönetiminin yerleşmesinin ve "Irak ulusal devletinin" kurulmasının, İngiliz sömürgeciler için ikili önemi vardı. Bu girişimler, ülke halkının Arap kesiminin tepkilerini

bir ölçüde yatıştırdı. Kürdistan'a gelince, bu adımlardan sonra Kürdistan'da huzursuzluklar daha da şiddetlendi. Kürt halkının en geniş katmanları, ne Haşimilerin yeni kral rejiminin, ne de İngiliz emperyalizminin Kürtlere ulusal kaderini tayin olanağı verme niyetinde olmamasından ve dolayısıyla Kürtlerin eskiden olduğu gibi yasal ulusal haklarından yoksun bırakılacağından endişe duymakta bütünüyle haklıydılar.

Fransız tarihçi V. Vernier bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "Haşimiler kralının büyük Arapçılık planları, Kürt azınlık arasında derin huzursuzluk yaratıyordu" (212, s. 181). İşte bundan dolayı Güney Kürdistan'da durum gayet gergin kalmakta devam ediyordu. Bu dönemde İran-İrak sınır bölgesinde Mahmut Han yönetimindeki Avroman Kürtleri, İngiliz yöneticilerle sürekli silahlı çatışmalarda bulunuyorlardı. Nitekim Şehrizur bölgesinde "yerli halk, vergi sistemini uygulamak ve vergi toplamak isteyen bütün İngiliz memurlarını bölgeden kovdu" (173, s. 122).

İngiliz basını 1921 yılı başlarında, İngiliz Harbiye Bakanlığı'nın "Kürdistan'da yeni olaylarla" ilgili resmi haberini yayınladı (272, 01. 01. 1921).

Güney Kürdistan'daki durumun İngilizler için karmaşık bir soruna dönüşmesinin tek nedeni, Kürtlerin mücadelesi değildi. 1921 yılının Eylül ayında Yunanlara karşı kazandığı zaferden cesaret alan Kemalist Türkiye, Musul Cephesi'nde eylemlerini etkinleştirme hazırlıklarına başladı. Kemalistler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu eski sömürgesini Türkiye topraklarına katma niyetini gizlemiyorlardı. Arap ülkeleri konusunda bu planlar, gerçekleşebilir niyetler görünmüyordu. Kemalistler bundan ötürü, Güney Kürdistan'ın yeniden istila edilmesi için enerjik çalışmalara giriştiler. Türklerin diplomatik etkinliği, askeri eylemler eşliğinde yapılıyordu. Silahlı müfrezeler 1921 yılının sonbaharında Musul vilayetinin sınır bölgelerine defalarca saldırılarda bulundular. Çok geçmeden Koy Sancak'ı ele geçirdiler. Bu arada Akre için tehlike yaratmaya başladılar ve Amadiye'ye doğru yöneldiler.

Türk casuslar bir yandan Kürtler arasında "Türk askerlerinin yakında buraya geleceği" söylentilerini yayarken, bir yandan da

"Musul vilayetinin Türkiye'ye bağlanması" yararına propagan-
da çalışmalarında bulunuyorlardı (24, f. 4459, 1. 18). Türk idare-
cilerinin bu eylemlerini Özdemir lakabıyla bilinen Albay Ali
Şefik yönetiyordu. 1922 yılının ilkbaharında, "düzenli olmayan"
Türk "müfrezelerinin" Güney Kürdistan'a saldırıları sırasında
Çemçemal bölgesinin birçok yerinde köylüler ayaklandı.
Süleymaniye'de yerli halk, Mahmut Berzenci'nin serbest
bırakılması ve Süleymaniye'ye dönmesinin sağlanması isteğiyle
birkaç ayaklanma düzenlediler. İngiliz askerleri 1922 yılının
Eylül ayı başlarında Raniye'yi terketmek zorunda kaldılar. Bu
coşkun olaylar sırasında ayaklanan Kürtlerin temsilcisi Ahmet
Taki, yardım için İran Kürdistanı'na gitti. Bu durum, İngilizleri
çok rahatsız etti. İngiliz sömürge yöneticileri temsilcisi C. J. Ed-
monds, General Goldsmith'e gönderdiği raporda "bunun, ötekilerin
de (Kürtlerin- Ş. M.) bizlere karşı eyleme başlamasına sinyal
olabileceğini" belirtti (173, s. 123-125, 248).

Türkler, oluşan bu durumdan faydalanmaya acele ettiler. Türk
silahlı müfrezeleri, Güney Kürdistan bölgelerinin derinliklerin-
de hızla ilerlemeye başladılar. Çok geçmeden Revanduz'u ele
geçirdiler ve burada kendi yönetim organlarını kurdular. Türkler
yerli halkın mal ve mülkünü yağmalamaya ve ona karşı terör uy-
gulamaya giriştiler. Navdaş, Picar, Şuar vb. bölgelerde de benzer
durum oluştu. 1921 yılının Temmuz ayı sonunda İran
Kürdistan'ında "Kürt liderlerin toplantısı" yapıldı. Bu "top-
lantıya katılanlar, çığnänen haklarının tanınması uğrındaki
mücadeleyi sürdürme kararlılığını belirttiler" (24, f. 4459, op. 7,
1. 5). Biraz yukarıda da adı geçen Edmonds, bir süre sonra, "top-
lantı yerinin bombolanması için, Genelkurmayı ikna etmeyi
başaramadığını" esefle belirtti. Edmonds'a göre bu toplantıda
"Türk misyonu da hazır bulunmuştu".

Ne var ki, ne İngiliz ceza müfrezeleri mevcudunun arttırılması,
ne de Bekir Ağa ve Türklerin uzlaşmaz düşmanı Seyit Taha
türünden İngiliz yanlısı Kürt reislerin desteği, durumun İngilizler
lehine önemli ölçüde değişmesine götürmedi. 1922 yılının sonba-
harında İngilizlerin durumu daha da karmaşık hal aldı. Güney
Kürdistan'da İngiliz aleyhtarı hareketten yararlanan Türkler,
buradaki eylemlerini daha da etkinleştirdiler. Türk kuvvetleri

Eylül ayı içinde Süleymaniye'nin hemen yakınına geldiler. İngiliz askerleri mevzilerini terkederek Erbil ve Kerkük yönünde geri çekildiler. Edmonds "bunun, kaçıştan daha kötü olduğunu ve Büyük Britanya'nın saygınlığını düşürdüğünü" kabul etti.

Bu koşullarda, 1922 yılında Güney Kürdistan'da oluşan durum yalnız İngiliz emperyalizminin ve o sıralarda henüz kurulmuş bulunan Haşimilerin mutlakiyet rejiminin değil, aynı zamanda Kemalist Türkiye'nin de dikkatini üzerine çekti. İngiliz sömürge yöneticileri, oluşan bu durumda Mahmut Berzenci'yi sürgünden geri getirme kararına vardılar. Mahmut Berzenci'nin İngilizleri sevmediği iyi biliniyordu. İngiliz yöneticiler buna rağmen, Güney Kürdistan'da Türklere karşı yalnız Mahmut Berzenci'nin saygınlığı ve etkisiyle karşı çıkabileceği için bu adımı attı.

Mahmut Berzenci Hindistan'dan Kuveyt'e getirildi. Mahmut Berzenci, Kuveyt'ten Süleymaniye'ye giderken, Bağdat'ta hükümet üyeleriyle -İngiliz yüksek komiseri ve Kral Faysal'la- görüştü. Taraflar görüşme sırasında, Kürt liderin Kürdistan'da düzeni sağlayacağı ve Türk istilasının yayılmasına karşı eylemde bulunacağı anlaşılmasına vardılar. Mahmut Berzenci'ye eskiden olduğu gibi şimdi de, özerk Kürt bölgesi oluşturulması vaadi verildi.

Mahmut Berzenci 14 Eylül 1922 günü "Süleymaniye Seçim Kurulu Başkanı" görevine atandı. Ya da burada kullanılan öteki adıyla Süleymaniye hükümdarı oldu. Tarafların üçü de, Musul vilayeti için yürütülen mücadele fırsatını elden kaçırmamak için Kürtlere her türlü vaatlerde bulundular.

Mahmut Berzenci, Bağdat'ta İngiliz-İrak tarafıyla görüşmelerde bulunduktan ve "Özerk Bölge" sınırlarının Süleymaniye bölgesi çerçevesinde kalacağı" teminatı aldıktan sonra, Ekim 1922'de, Irak subayları ve siyasi komiser Noel'in eşliğinde Süleymaniye'ye gitti (178, s. 200-201).

Mahmut Berzenci'nin buraya gelmesi büyük bir coşkuyla karşılandı. Edmonds, "onun, sevinç gösterileriyle kabul edildiğini" belirtti. Birçok Kürt lideri, temsilcileri aracılığıyla "Kürt devleti oluşumuna katılma"ya hazır olduklarını bildirdiler (173, s. 290-292). Edmonds, Süleymaniye'ye bir İngiliz-İrak ortak bildirisi getirdi. Bu bildirinin bir bölümünde şöyle deniyordu: "Majestlerinin İngiliz hükümeti ile Irak hükümeti, Irak sınırları

içinde yaşayan Kürtlere, bir Kürt hükümeti kurma hakkını tanıyor ve Kürt güçlerin, bu hükümeti biçimi ve faaliyet sınırları konusunda uyumlu eylemlere imkan dahilinde daha çabuk girişeceği ayrıca İngiliz hükümetin ve Irak hükümeti heyetleriyle ekonomik ve politik nitelikli sorunları incelemek üzere yetkili delegelerini Bağdat'a gönderecekleri umudunda olduklarını belirtiyorlar" (174 b, s. 32). Aradan çok geçmeden hükümetin bileşimi de açıklandı. Şeyh Mahmut, devlet başkanı oldu, başbakan görevine ise, kardeşi Şeyh Kadir getirildi (134, s. 93).

Güney Kürdistan'ın yeni hükümeti yükümlülüklerini yerine getirmeye başladı. Kürtçe, resmi dil olarak ilan edildi. Pullar ve paralar basılıp tedavüle sürüldü. Bu arada halk öğretiminin düzenlenmesi vb. çalışmalarına da başlandı. Bir süre "Bangî Kürdistan" gazetesi yayınlandı. Bundan sonra "Umedi İstiklal" (Bağımsızlık Umudu) ve "Roji Kürdistan" (Kürdistan Güneşi) gazeteleri çıkmaya başladı (97, s. 104).

Güney Kürdistan hükümeti, feodal toprak ağaları ve burjuvazinin temsilcilerinden ibaretti. Bununla birlikte bu hükümet, ülkenin ekonomik ve kültürel gelişmesine elverişli koşullar yarattığı, Kürtlerin ilerici politik güçlerinin oluşmasını hızlandırdığı için, nesnel olarak Kürdistan'ın ilerici gelişmesine uygun düşen bir hükümetti.

Güney Kürdistan'da özyönetimin ilan edilmesi, zaman itibarıyla, İngiliz-İrak Antlaşması'nın (Ekim 1922) imzalanması dönemine rastladı. Bu antlaşmanın koşulları, Irak'ı köle durumuna düşürücü nitelikteydi (101, s. 188-189). Antlaşma'nın ödevi, İngiltere'nin Irak'ta politik ve ekonomik egemenliğini yasalastırmaktan ibaretti. Bundan ötürü Antlaşma ülkede büyük bir memnuniyetsizliğe neden oldu.

Antlaşma, Kürdistan'da da memnuniyetsizliğe yol açtı. Antlaşma'nın "vicdan özgürlüğü ve ulusların hak eşitliğine" ilişkin üçüncü maddesi, ulusal kaderini tayin hakkı uğrunda mücadele veren Kürt ulusal güçlerinin taleplerini karşılamadı. Antlaşma'da Kürtlerin "özyönetiminden" de sözedilmedi.

Mahmut Berzenci hükümeti, 1922 yılının sonlarında, Kürtlerin özerkliği sorunlarının incelenmesi için Bağdat'a temsilcilerini gönderdi. Ama İngiliz-İrak tarafı, Kürt liderlerin yasal istekle-

rini Kürtlerin "haddinden fazla" göreceli özyönetimiyle bağlantı içinde görüyordu ve bundan dolayı da görüşmeler çıkmaza girdi. Süleymaniye hükümeti temsilcileri Tefik Bey, Abdürrahman Ağa, Caf İzzet Bey ve Mustafa Paşa'nın Edmonds'la yürüttükleri görüşmelerin sonucu böyle oldu. Edmonds küstahça şöyle yazdı: "Ben, onların (Kürt temsilcilerin -Ş. M.), geçici ulusal Kürt hükümetinin üyeleri olarak hareket etmelerine hayret ettim" (173, s. 296).

İngilizlerin, kendilerine karşı 1919 yılında olduğu gibi davranabileceğine inanan Mahmut Berzenci, İngiliz aleyhtarı mücadelesine bağlaşıklar aramaya başladı. Mahmut Berzenci bu koşullarda Kemalistleri, Kürt ulusal mücadelesine göreceli destek vaatleri açık bir demagojiden başka birşey olmasa da, kendi bağlaşıkları sayıyordu.

Irak'taki İngiliz yöneticilerinin raporları ve haberleri, Mahmut Berzenci'nin, İngiliz sömürgecilerine karşı mücadelede Iraklı Araplarla da temaslar kurmak niyetinde olduğunu gösteriyordu. Nitekim Irak'ta İngiliz Hava Kuvvetleri Kurmay Komutanı Salmond, 22 Mayıs 1923 günü, Londra'da İngiliz Hava Kuvvetleri Bakanı'na gönderdiği raporda "Kürtlerin, birlikte genel ayaklanmaya başlamak amacıyla Irak'ta Arap milliyetçileriyle ortak çalışmalarda bulunduktan başka, Türklerle de ilişkiler kurmuş olduğunu" belirtti. Bu koşullarda Şeyh Mahmut, izahat vermek üzere Bağdat'a çağrıldı (226, 1924, No: 4-5, s. 99).

Ama Kürt liderler Bağdat'a gitmeyi reddettiler. Bunun ardından İngiliz askeri hava kuvvetleri Kürtlerin üzerine sürüldü. 3 Mart 1923 günü Süleymaniye'nin bombalanmasına başlandı. Mahmut Berzenci, halkını "İngiliz emperyalistlerine karşı cihada" çağırıldı. Süleymaniye ve ona komşu bölgeler, barbarca ateş altına alındı. Mahmut Berzenci yandaşlarıyla birlikte Süleymaniye'yi terkettiler ve dağlık bölgelere çekildi. İngilizlere karşı silahlı mücadele yürüten Mahmut Berzenci aynı zamanda, ulusal kurtuluş mücadelesine yeni yeni müfrezelerin kazanılması için çaba harcamaya başladı. Ama Kürt hareketi liderinin bu çabaları hissedilir sonuçlar getirmedi. Bu çabalarında ona, hasımları olan Kürt feodal gericileri ve din adamları büyük güçlükler çıkardılar. Bunlar Mahmut Berzenci'nin itibarını zede-

lemek için, İngiliz idarecilerin ajanı olduğu söylentilerini yayıyorlardı. Nitekim İran Kürdistanı'nın kimi liderleri, Mahmut Berzenci temsilcilerinin, Irak Kürtlerinin mücadelesine katılmaları önerisine, kendilerinin İngilizlerin katılımı olmadan "Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşım verdikleri" sözleriyle karşılık verdiler (230,17. 02. 1923).

Türk yöneticiler, Mahmut Berzenci tarafından yürütülen mücadelenin seyrine büyük ilgi göstermeye devam ettiler. Ama "Kürt kozu", Kemalistler için giderek önemini kaybediyordu. Galip ülkelere karşı mücadelede başarı elde eden Kemalistler, Kürtlere ve onların savaşımına yaklaşımı kesinlikle değiştirdiler. Kemalisler ilk aşamada verdikleri vaatlerden vazgeçtikten başka, Kürt kurtuluş mücadelesinin yayılmasına karşı enerjik önlemler aldılar. Türk idareciler, Mahmut Berzenci tarafından yönetilen harekete karşı bütün bir kampanya başlattılar (230, 26. 01. 1923). Türk ceza müfrezeleri, Türkiye Kürdistanı'nda Mahmut Berzenci hareketi taraftarlarına karşı eyleme başladılar.

İngiliz işgal askerleri ise kendi yönlerinden 1923 yılının Mart ayı sonunda Kürtlere karşı geniş bir harekate giriştiler ve Güney Kürdistan'ın büyük bir bölümünü denetimlerine aldılar. İngiliz askeri komutanlığı aynı yılın 5 Mayıs günü büyük bir taarruz için yeni emir çıkardı (173, s. 227). İngiliz silahlı kuvvetleri, hain Kürt feodallerinden oluşan müfrezelerin yardımıyla 1923 yılının Mayıs ayı ortalarında Süleymaniye'yi ele geçirdiler. Ama Mahmut Berzenci bundan sonra Süleymaniye'yi bir kere daha aldı, ancak çok geçmeden kenti terketmek zorunda kaldı. Şeyh Mahmut Berzenci, başarısızlığa uğramasına rağmen, İngilizlere huzur bırakmadan, partizan çarpışmalarını sürdürdü.

Irak hükümeti bu dönem içinde Kurucu Meclis seçimlerine hazırlık yapıyordu. Ulusal-demokratik hakları uğrunda mücadele yürüten Kürt halk kitlelerini yatıştırmak için "İngiltere ve Irak, Irak hükümetinin Kürtler konusunda iyi niyetli politika uygulayacağını açıklayacak bir bildiri yayınlanması konusunda anlaşmaya vardılar". Irak Bakanlar Kurulu Temmuz ayının ortalarında şu bildiri yayınladı: 1) Irak hükümeti, Kürt bölgelerine, teknik kadrolar dışında Iraklı memurlar atamak

niyetinde değildir; 2) Irak hükümeti, bu bölge halkını, resmi yazışmalarda Arap dilini kullanmaya zorlama niyetinde de değildir; 3) Kürt bölgelerinde dini cemaatlere eylem özgürlüğü güvencelenecektir (88, s. 77). Bu açıklamalar, taktik istemlerden hareketle ve Kürt ulusal güçlerini parçalama amacıyla yapıldı. Ama bunlar Kürt kitleler arasında geniş yankı bulmadı. Dahası, Halepçe, Karadağ ve birkaç başka bölgeden Kürt müfrezeler, esaretçilere karşı Mahmut Berzenci güçleriyle birlikte çarpışmaya hazır bulduklarını bildirdiler.

Süleymaniye 16 Ağustos 1923 günü, yeniden, İngiliz askeri hava kuvvetlerinin barbarca saldırısına maruz kaldı. Bu hava saldırısı sırasında ölenlerin çoğu kadın, yaşlı ve çocuktur. Güney Kürdistan'da ulusal harekete karşı çıkan Kemalist Türkiye de, İngilizlerden geri kalmıyordu. Türkiye, 1923 yılının kış mevsiminde Musul vilayetiyle sınır bölgesinde bulundurulmuş askerlerinin sayısını arttırdı. 38 yaşına kadar olan bütün erkekler orduya çağrıldı. Türkiye hükümeti, "Güney Kürdistan'da askeri hareket sırasında cepheardının ve kanatların savunulmasının güvence alınması için" İranlılarla anlaşmaya vardı. "Doğunun Şafağı" gazetesi o dönemde Kemalist Türkiye'nin Kürt aleyhtarı eylemleri konusunda şöyle yazdı: "Türkiye, Kürdistan'da özyönetimin ortadan kaldırılması için birçok girişimde bulundu" (223, 05. 07. 1923).

İran'da Kürt Hareketleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında birbirine karşı savaşan ülkelerin propaganda ve siyasi casusluk odakları, ayrı ayrı Kürt aşiretlerini, kendi devletlerinin çıkarları için kullanma çabasında bulundular. Daha o yıllarda Kotur, Mergaver ve Bradost'ta yaşayan Şekkak Kürt aşireti reislerinden biri olan Simko İsmail Ağa (Simko), İran Kürt hareketinin başına geçti. Bu hareketin amacı "bağımsız bir Kürdistan" kurmaktır.

Simko İsmail Ağa, Salmas(Şahpur) ve Rizaiye(Urmiye) kentlerinin Güneybatısındaki dağlık bölgelerde yaşayan Şekkak Kürtlerinin reisi ve "yerli Kürt reislerinden en etkili olarak"

tanınan biriydi (150, s. 52-53).

Simko İsmail Ağa, daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran topraklarında Ruslarla birlikte Türklere karşı savaşan Kürt müfrezelerinin başına geçtiği zaman ün kazandı. Sülalesinin bir bölümü İran yöneticileri tarafından öldürülen İsmail Ağa, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Alman-Türk ajanlarının, Türkiye adına İran'a karşı eylemde bulunma önerisini kabul etti. Ama ayaklanma patlak verdiği zaman Simko, ayaklanmanın başına geçmeyi başaramadı. Bu durum da onu, bağlaşıklarını değiştirmek zorunda bıraktı.

Simko, Rus askerleriyle birlikte Türkiye'ye saldırıda bulundu. 1915-1918 yılları döneminde, birbirine karşı savaşan ülkeler arasında oyununu ustaca sergileyerek, Kuzeybatı İran'daki Kürt bölgelerinde ve hemhudut Türkiye topraklarında egemen konumda yer aldı. Rus askerlerinin buradan çekilmesinden sonra Simko, İran gericiliğine karşı harekete başladı ve Kuzeybatı İran'da yaşayan birçok Kürt aşiretinin güvenini kazandı.

Simko, Türkiye sınırı ile Urmiye Gölü arasındaki topraklarda yaşayan Kürt aşiretleri üzerinde yönetimini kurmak, Urmiye Gölü'nün batı ve kuzeybatısında, Urmiye, Salmas ve Hoy kentlerini de kapsayan büyük bir sahayı güdümüne almak istiyordu (150, s. 58).

Kürt bölgelerindeki İran yönetimini buradan kovma çabaları Simko'yu, Kürdistan'da oluşturulan demokratik encümenlikleri desteklemeye götürdü. Simko, İran Azerbeycanı'nda demokratik hareketi yöneten Şeyh Muhammet Hiabani'yle sıkı ilişkiler kurdu. Önemli miktarda müfrezeler topladıktan sonra Urmiye Gölü'nün kuzey sahilindeki topraklara yerleşti. Buradan etkisini Savucbulak(Mehabad), Mako, Hoy, Kotur, Dilman, Sakkez, Serdeşt, Bane ve Bokan gibi kentler üzerine yaydı. Simko bundan sonra, feodal müfrezeleri düzenli askeri birlikler durumuna getirme amacıyla ordusunda yeni düzenlemeler yapmaya başladı. Bölgeyi terkeden Rus orduları birliklerince bırakılan ve bozguna uğratılan İran askeri müfrezelerinden arda kalan silahları, kendi silah deposuna katmayı başardı (12, f. 17, op. 2, No: 38, 1. 115).

İsmail Ağa, oluşan duruma göre, yönünü kolayca değiştiriyordu.

Bu arada, daha güçlü olan kişilerin etkisi altında da kalıyordu. Somut olarak Türkiye Kürdistanı'nda Kürt hareketinin seçkin eylemcisi Seyit Taha (ünlü Şeyh Ubeydullah'ın torunu), onun ayaklanma faaliyetinin yönlendirilmesinde büyük rol oynadı. Seyit Taha ve Simko arasında eski ve sıkı bir dostluk mevcuttu. Seyit Taha'nın etkisiyle Simko'da "bağımsız Kürdistan" fikirleri biçimlendi ve güçlendi. Simko "bağımsız bir Kürdistan" kurulması fikrini, İran'daki Kürt bölgelerinin İran yönetiminden arındırılması ve bunlarda kendi iktidarının oluşturulması şeklinde kavıyordu (12, f. 17, op. 2, No: 38, 1. 115).

İran yönetimi ise kendi yönünden, Simko'nun ülkede iç politik durumun istikrarsızlaşmasına yol açtığı gibi, İran-Türkiye sınırında hudut çatışmalarına neden olan eylemlerini önlemek için çaba harcıyordu. İran yönetimi, ülkede iktidarı merkezileştirme, büyük yarı-bağımsız feodalleri, özellikle göçebe boyların hanlarını kendi güdümüne alma politikası uyguluyordu. Simko'nun yönetimindeki Kürtler bu politikaya güçlü bir direniş gösteriyorlardı. Kürt hareketi 1922 yılında atılım kazandı. O yıl ayaklanmacılar, hükümet askerlerinin kışlarına karşı etkin eyleme giriştiler.

Simko, 1922 yılının ilkbaharında kendini "bağımsız Kürdistan"ın kralı ilan etti ve kendi hükümetini kurdu. Bu hükümet yabancı devletlerle diplomatik ilişkiler kurma denemesinde bulundu. Hükümet, resmi basın organı olan "Kürdistan" dergisini yayınlamaya başladı. Ama İsmail Han'ın askerleri, Ağustos 1922'de İran ordusu tarafından bozguna uğratıldı. Simko, Türkiye'ye kaçarak gizlendi. İsmail Ağa'nın sülale yurtluğu olan, "bağımsız Kürdistan" ın başkenti Çehrik, hükümet askerleri tarafından ele geçirildi (12, f. 17, op. 2, No: 6, 1. 8).

İsmail Ağa, uzun bir süre Türkiye topraklarında dolaştı. Ama yandaşlarından birçoğu "barışçı yaşama" döndü. Simko 1922 yılının kış mevsiminde Kürt reislerinin, Şeyh Mahmut yönetiminde yapılan toplantısına katıldı. Toplantıda Kürtlerin, Türklere ve İngilizlere yaklaşımı sorunu incelendi. Bunun sonucunda İngilizlerle ilişkilerin kesilmesi ve Türklere yakınlaşmanın gerçekleştirilmesi kararı alındı. Ama bu dönemde Simko'nun kayda değer miktarda müfrezesi yoktu ve etkin harekette bu-

lunamadı. 1925 yılında İran topraklarındaki Gova-Sina bölgesine göçedip yerleşti ve buradan, bağımsız Kürdistan davasına ihanet eden Ömer Han Dallan adında birine karşı oç alma saldırıları düzenlemeye başladı (12, f. 17, op. 2, No: 6, 1. 8).

Simko'nun eylemleri, İran-Türkiye sınırında istikrarı bozuyor ve İran ile Türkiye yöneticilerinin birbirine karşı suçlamalarda bulunmalarına yol açıyordu. Bu durumda, İran ile Türkiye hükümetleri arasında, Türkiye-İran sınırında huzurun sağlanması için görüşmeler yapıldı. Görüşmeler sonucunda Simko hareketinin ortadan kaldırılması için ortak önlemlerin alınması kararlaştırıldı.

Emperyalist devletler ile Yakın ve Ortadoğu'daki gerici çevrelerin, Kürt ulusal mücadelesine düşmanca yaklaşımı, Kürtler için büyük bir ibret dersi oldu. Üstelik Kürdistan'daki olaylar, Ekim Devrimi'nin zaferi sonucunda ilk işçi ve köylü iktidarının henüz pekişmekte olduğu bir sırada gelişti. Köktenci devrimci dönüşümlerin, Sovyet Rusya'da ulusal sorunun çözüme bağlanması yolunda benzersiz adımların atılmasının, Kürt liderlerin dikkatini çekmemesi olanaksızdı. Güney Kürdistan'ın, Sosyalist Devrim ülkesinden çok uzaklarda bulunmasına, haberleşme araçlarının mevcut olmamasına ve Kürtler arasında okuma-yazma düzeyinin gayet düşük bulunmasına rağmen, o dönemden kalma belge ve malzemelerin de ortaya koyduğu gibi, Kürtler, Sovyet Rusya'daki devrimci olaylardan haberdardı. Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi liderlerinden Mahmut Berzenci'nin Lenin hükümetine gönderdiği tarihsel mektuplar, Kürt ulusal hareketinin ilerici eylemcilerinin Sovyetler ülkesine büyük umutlar bağladığını gösteriyordu. Kürt hareketi lideri Tebriz'deki Sovyet Konsolosu aracılığıyla 20 Ocak 1923 günü Sovyet hükümetine gönderdiği mektubun bir bölümünde şöyle diyordu :

"1917 yılında bütün dünya gerçeğin, özgürlüğün ve halkın, malum canı ve tiranın pençesinden kurtuluşunun sesini duyduğu zaman, yeryüzünün bütün mazlum halkları ve ulusları bu sesi kutladılar, kendi özlem ve istemlerini gerçekleştirme emeliyle ve Rus halkının soyluluğu ile hayırhahlığına güvenerek kurtuluş mücadelesine başladılar. Bizlerle ilgili gerçeğe gelince, yabancı kanına susamış olan İngilizlerin, kadınlara ve çocuklara da

acımadan, Kürt halkına ateşli silahlar ve bombalarla şiddetle saldırdığını, gazetelerin çoğu yansıttı... Bu 1919 yılında, yani bundan 4 yıl önce oldu. Ama esaret altında bulunan Kürt halkı Süleymaniye'de kendi yasal hak ve istemlerini gerçekleştirmek istediği zaman, şanlı Sovyet devletinin iç durumu, sınırdışında esaret altında bulunan mazlum halkların vaziyetini yakından izlemesini mümkün kılacak nitelikte olması Kürtler için bir talihsizlikti.

Bu durum, Allaha şükürler olsun, kudreti ve yüceliğini yitirmeyen güçlü Rus halkı, iyi niyetini ve dostça tutumunu gösterdiği zamana kadar sürdü. Esaret altında bulunan Kürt halkı, şunu rica ediyor:

Güney Kürdistan'ın bütün halkı, şanlı Sovyet devletiyle dostluk adına, her türlü özveriye, onu manen ve maddeten desteklemeye hazırdır. Bununla birlikte biz, kendi tarafımızdan, yasal haklarımızın resmen tanınmasını başlıca koşul sayıyoruz. Kamuyuna tutumumuzu göstermek, gücümüzü ve saygınlığımızı arttırmak ve düşmanın gücünü zayıflatmak için, ülkemizin tüfeklere, makineli tüfeklere, uçaklara, silah ve cephaneye ihtiyacı vardır. Ayrıntıları, süvari komutanı Albay Raşit Efendi ve benim kişisel katibim Arif Efendi, sizlere sözlü olarak bildirecektir.

Bizler, Kürt halkına dostluk ve kardeşlik- ki biz, sizlerle dostluk, kardeşlik ve birliği bütün kalbimizle çok arzu ediyoruz-, elinin derhal uzatılacağı, Kürt halkının ulusal haklarının nihayet gerçekleştirileceği umudundayız" (276, 1960, No: 1; 97, s. 118).

Kürt hareketi lideri bu mektubunda daha sonra, kendi ulusal kurtuluşu uğrunda mücadele veren Kürtlerin, haklı mücadelelerinde Rus halkını doğal bağlaştığı saydığını ve hareketin kaderinin bu birliğe bağlı olduğunu belirtiyordu. Mektupta daha sonra şöyle deniliyordu: "Sizler, ateşkesle ilgili herşeyi, Güney Kürdistan'da devrimimizin kimlere karşı olduğunu biliyorsunuz. Komşu devletlerin bütün bunlara yaklaşımını da biliyorsunuz. Kuşkusuz, bizler ile güven bağladığımız ve dayanağımız saydığımız Sovyet devleti arasında şimdiye kadar diplomatik ilişkiler olmadığından sizlere bütün girişimlerimizi yazmamız olanaksızdır. Ama ben yalnız şunu söyleyebilirim: Bütün Kürt

halkı Rusları, Doğu'nun kurtarıcıları biliyor ve bundan dolayı, kendi yazgısını onların yazgısına bağlamaya hazırdır. Şimdi tek düşüncemiz, bizlere destek gösterilmesi sorunudur. Kürt halkı, ülkelerimiz arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını sabırsızlıkla bekliyor. Eğer bu ilişkiler kurulursa ve aramızda, umut ettiğim şekilde işbirliği kurulursa, halkımız kurtulmuş olacaktır. Şunu söylemek gerekir ki, eğer bu şanlı olay gerçekleşirse, çabalarımız ve mücadelemiz, tarihe altın harflerle yazılacaktır.

Kürdistan Melik'i Mahmut" (276, 1960, No: 1; 97, s. 118).

Mahmut Berzenci'nin Sovyet hükümetine gönderdiği bu mektup, Kürt hareketinin niteliğine, onun doğrultusuna ışık tutan, bu hareketin yöneticilerinin, mücadelenin yürütüldüğü karmaşık politik durumu kavradığını gösteren önemli tarihsel bir belgedir. Bu mektubun ve daha sonra gönderilen benzer mektupların metinleri, bazı önemli sonuçlar çıkarılmasına temel yaratıyor. Kürt hareketi lideri ve çevresindekiler, dünyanın ilk sosyalizm ülkesini, emperyalizm ve iç gericiliğe karşı mücadele yürüten mazlum halkların doğal bağlaştığı sayıyordu. Mahmut Berzenci'nin mektubunda, Rus halkının, Doğu'nun mazlum halkları -Kürt halkı da bunlardan biriydi- açısından kurtarıcı misyonunun belirtildiği bölümde, o dikkatleri kendi üzerine çekti. Nihayet, mektupta da değinildiği gibi, "komşu ülkelerin hareketine" yaklaşımı sorunu, Kürt hareketi liderlerinin, yalnız Irak'taki kral rejiminin değil, fakat Türk ve İran yönetici çevrelerinin de, Kürt sorunu çıkarlarını aynı ölçüde ilgilendirdiği için, kurtuluş mücadelesine her türlü çarelere başvurarak engel olacağını gözönünde bulundurduğunu gösteriyordu. Bu bağlamda, Şeyh Mahmut'un örneğin Kemalistlerle temaslarının, taktik istemlerden kaynaklanabilecek temaslar olduğunu kavramak zor değildir. Genelde, Kürt hareketi lideri o dönemde, esaretçilerine karşı mücadelede Kürtlere, Sovyet Rusya dışında yardım gösterebilecek başka bir güç görmüyordu.

İngilizlerin Süleymaniye'yi ele geçirmesinden sonra Şeyh Mahmut, bir yandan partizan mücadelesini sürdürürken, diğer yandan da, dünya kamuoyunun dikkatlerini Güney Kürdistan'daki olaylara çekme uğrunda çaba harcıyordu. Şeyh Mahmut,

İran'da bulunduğu sırada, 1923 yılı ortalarında (10 Haziran 1923 günü) Sovyet hükümetine yeniden bir mektup gönderdi. Mahmut Berzenci bu mektubunda şöyle diyordu: "Güney Kürdistan'ın sakinleri olan bizler, Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren, İngilizlerden birçok defa ulusal taleplerimizi karşılamalarını istedik.. Ama İngiliz askerleri ve uçakları, ülkemizi yıkmaya, insanlarımızı öldürmeye devam ediyor ve bize, şikayet ve memnuniyetsizliğimizi belirtme imkanı bile vermiyorlar. İngiliz yöneticiler 1922 yılından beri, askerlerinin yardımıyla, Güney Kürdistan'ı Arabistan'a zorla katma uğrunda olanca güçlerini işe koyuyorlar. İngilizler, Kürdistan'ı işgal ettikten sonra hiçbir yasaya uymamaya başladılar. İngilizlerin baskı ve yıkımını, yerinde bizzat görebilmesi için, insanseverlik adına tarafsız bir heyetin gönderilmesini rica ediyoruz" (230, 22. 06. 1923). Mektup Şeyh Mahmut, Süleymaniye belediye Başkanı Sait Kerim, Bakbaş Rıza, Abdül Kerim, Hacı Rasul vb. gibi Kürt hareketinin birçok lideri tarafından imzalanmıştı. Mahmut Berzenci'nin Sovyet hükümetine gönderdiği mektup 27 Temmuz 1923 günü yayınlandı. Mektupta şöyle deniyordu: "İngiliz askerlerinin baskısı günden güne daha da artıyor. Kürdistan'ın bütün halkı bombardımanlara ve askerlerin saldırılarına maruz kalıyor. Düşman güçlerin baskısı sonucunda yaklaşık 200 aile Süleymaniye'den göçetti. Onlarca insan tutsak alındı ve Bağdat'a gönderildi. Büyük miktarda mülk yağmalandı. Ülke böylece perişan oldu. Sizlerden, bu baskıya karşı adaletinizi, insansever adaletinizi göstermenizi rica ediyoruz" (230, 27. 07. 1923).

Kürdistan Demokrat Partisi merkez basın organı Ekim Devrimi'ne ayrılmış olan özel sayısında bu tarihsel belgelerin önemine değinirken, Şeyh Mahmut'un Sovyet hükümetine gönderdiği mektupların, Ekim Devrimi'nin Kürdistan'da yankısı olduğunu, aynı zamanda, Kürt halkının, kendi bağımsızlığı uğrunda mücadele yürüten halklardan biri olarak, ulusların özgürlük ve kaderini tayin mücadelesinde Sovyetler Birliği'nin etkisi ve rolüne büyük değer verdiğini kanıtlandığını belirtti (230, 07. 11. 1960).

V. Kısım

20'Lİ VE 30'LU YILLARDA KÜRT KURTULUŞ HAREKETLERİ

Şeyh Sait Ayaklanması

Türkiye'de 1925 yılında patlak veren Kürt ayaklanması, Kürtlerin kurtuluş hareketi tarihinde önemli yer tutuyor.

Daha sonra "Şeyh Sait ayaklanması" adını alan bu harekete hazırlıklar 20'li yılların başında başlatıldı. Kürt gizli gruplarının faaliyetini etkinleştirmesi sonucunda daha 1923 yılının Mayıs ayında bu grupların Kürdistan İstiklal Komitesi (Azadi) yönetiminde bir örgütte birleşmeleri olanağı yaratıldı. Gizlilik niteliği olan bu örgüt, her biri beşer kişiden oluşan gizli gruplardan ibaretti. Grup üyelerinden her birinin kendi rutbesi ve gizli adı vardı. Grup üyeleri yalnız kendi beşlisini biliyor ve diğer grup üyelerinden yalnız biriyle ilişkide bulunuyorlardı (205, s. 35).

Komitenin başı Albay Cibranlı Halit Bey'di. Albay Cibranlı Halit Bey kısa sürede Mutki aşireti reisi Hacı Musa Bey (1919 yılında Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye'nin eski üyesi), Hasananlı aşireti reisi Hasananlı Halit Bey ve Başka Kürt aşireti reisleriyle işbirliği ilişkileri kurmayı başardı. Komite orduda da örgütlerini kurdu ve subayların bir bölümünü

kendi tarafına kazandı. Subaylar arasında Irak'tan gelme olanlar da vardı. Bu durum, Bağdat ve Halep'le ilişkiler kurulmasına yardımcı oldu. Kürdistan İstiklal Komitesi yönetimi yürüttüğü faaliyetlere, yerel yöneticilerin, ayrıca ülkenin Doğusunda yaşayan etkili Şeyhlerin desteğini sağlama uğrunda çaba harcıyordu. Türkiye Kürdistan'ında çok etkili olan Şeyh Sait*, Komite'nin özellikle dikkatini çekti. Şeyh Sait'in zenginliği ve nüfuzu, Kürdistan İstiklal Komitesi üyelerinin onu, kendi taraflarına çekme kararına varmalarında büyük rol oynadı. Yusuf Ziya (eskiden Bitlis'ten Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ilk dönem mebus seçilmiş, Kürt hareketinin yöneticilerinden biri) 1923 yılının yaz mevsimi sonlarında Şeyh Sait'le görüşmek üzere Hınıs'a gitti, orada, Kürt ayaklanmasının örgütlenmesi önlemlerine eşgüdüm sağlanması ve karşılıklı bilgi iletilmesi konusunda bir anlaşma imzalandı.

Yusuf Ziya, 1924 yılının ilkbaharında Erzurum'da Cibranlı Halit Bey'in "konuğu" oldu. Bu görüşmede, Türkiye sınırları dışında bulunan Şeyh Mahmut ve Simko İsmail Ağa'nın yardımıyla aşiretlerin tam olarak silahlandırılması, bununla birlikte Suriye aracılığıyla Milletler Cemiyeti'ne, Kürtlere yardım gösterilmesi talebiyle bir mesaj gönderilmesi kararı alındı. Yusuf Ziya bu kararlar ve Cibranlı Halit Bey'in kişisel mektubuyla Kolhisar köyüne(Hınıs kazası), Şeyh Sait'in yanına gitti. Yusuf Ziya bundan sonra değişik bölgeleri (Göksu, Hacı Ömer, Tekman, Gökoğlan, Karlıova, Varto) ziyaret ederek, Kürt aşiret reislerine bu kararları tanıttı (174 a.s. 126).

Kürt Liderlerin bu faaliyetinin, kuşkusuz, Türk yöneticilerin dikkatinden kaçması olanaksızdı. Türk yetkililer, Mustafa Kemal'in verdiği bir emir üzerine 1924 yılının Ekim ayında Yusuf Ziya'yı, Aralık ayında ise Cibranlı Halit Bey'i tutukladılar ve

(*) Şeyh Sait 1865 yılında Palu ilçesinde (Elazığ vilayeti) doğdu. Nakşibendi tarikatının Seyhi olan dedesi Ali Septi'nin beş oğlu vardı. XVIII. yüzyıl sonlarında Septi köyünden (Diyarbakır yöresinde bulunur) Palu'ya yerleşen Ali Septi, Şeyhlik görevlerini yerine getirmeye devam etti. Şeyh Sait'in babası Mahmut, Ali Septi'nin ölümünden sonra Hınıs'a yerleşti. Şeyh Sait burada dini eğitim gördü.

askeri mahkemeyeteslim etmek üzere, sıkı güvenlik önlemleri arasında Bitlis'e gönderdiler (174 a, s. 127). Bundan başka Heyeti Temsiliye'nin eski üyelerinden Hacı Musa Bey de tutuklandı ve başka seçkin Kürt yurtseverlerinin tutuklanması için önlemler alındı. Cibranlı Halit Bey'in tutuklanmasından sonra Şeyh Sait, Kürdistan İstiklal Komitesi'nin başkanı seçildi. Komite, genel bir ayaklanma başlatma ve tutuklanan Kürt yöneticileri kurtarma kararı aldı*.

Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, daha Cibranlı Halit Bey'in tutuklanmasından önce (Kasım 1924) ayaklanmanın örgütlenmesini başka Kürt liderleriyle uyumlamak üzere Diyarbakır'dan Halep'e gitti. Halep'te yapılan Kongre'ye Türkiye, Suriye ve Irak'tan önemli sayıda Kürt eylemci katıldı. Kongre'de Türkiye Kürdistanı'ndaki durum ayrıntılarıyla incelendi. Kongre'ye katılanların hemen hemen tümü, Kürt halkının ulusal haklarının yalnız Ayaklanma yoluyla temin edilebileceği sonucuna vardılar. Kongre, Türkiye Kürdistanı'nda 21 mart 1925 günü (Nevruz Bayramı'nın ilk günü) genel bir ayaklanma başlatma kararı aldı, ayaklanmanın yönetim organını seçti (167, s. 174).

Bu dönemde ülkenin Doğu kesimindeki birçok Kürt bölgesinde Türkiye aleyhtarı ayaklanmaya yoğun hazırlıklar yapılırken, Dersim aşiret reisleri, Türk esaretinden kurtulmanın mücadele yolları konusundaki tartışmaları sürdürüyorlardı. Üstelik birçoğu, genellikle kendi refahını düşünerek ve Kemalistlerin Kürt sorunu konusundaki politikasına hep öyle hayallerle yanaşmaya devam ederek, teslimiyetçi bir politika uyguluyorlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk dönem "Dersim mebusu" Hasan Hayri de bu reislerden biriydi. Ama köktenci konumlarda yer alan ve Kürtlerin kendi ulusal haklarını yalnız silahlı mücadele yoluyla elde edebileceği görüşünü savunarak Türk makamların vaatlerine inanmayan Mehmet Nuri Dersimi, Seyit Rıza ve bazı başkaları da vardı. Bununla birlikte Dersim'deki Kürt aşiretleri, Şeyh Sait hareketine bütün olarak katılmadılar.

(*) Mart 1925'te Bitlis'te Cibranlı Halit bey kurşuna dizildi, Yusuf Ziya ise asıldı.

Bu arada Doğu vilayetlerinde memnuniyetsizlik artmaya devam etti. Şeyh Sait'in değişik bölgeleri ziyareti sırasında yüzlerce silahlı Kürt ona katıldı; bu bölgelerin bütün halkı ona saygı gösterilerinde bulundu. Şeyh Sait, 1925 yılının Ocak ayının ikinci yarısında büyük erkanıyla birlikte vilayet merkezi Dara-hini'yi (Genç'i), Lice kazasını, Hani kazasını ziyaret etti (174 a, s. 131-132). 5 Şubat 1925 günü Hani'yi terkeden Şeyh Sait, yüzlerce silahlı atlı ve çok sayıda aşiret reisiyle Bingöl vilayeti-nin Ergani kazasına bağlı Piran köyüne gitti ve burada kardeşi Abdürrahim'in evine yerleşti.

Aynı günün akşamında, Üstteğmen Hasan Hüsnü Efendi, Teğ-men Mustafa Asım Efendi ve 15 jandarma eşliğinde Abdür-rahim'in evine geldi ve Şeyh Sait'ten, insan öldürmekle suçlanan ve Bahriye adında bir kadının evinde gizlenen 10 Kürdü teslim etmesini istedi.

Şeyh Sait, Üstteğmen Hasan Hüsnü Efendi'den, kendisine saygı ifadesi olarak bu kişileri tutuklamamasını rica etti. Genç Türk subayı, Cumhuriyetin yasalarından başka hiç kimseye saygısı olmadığını belirterek, suçluların kendisine teslim edilmesini istedi (205, s. 37). Bunun sonucunda çıkan silahlı çatışmada birkaç Türk askeri öldürüldü, geri kalanları ise, subaylarla bir-likte tutsak alındı. 8 Şubat 1925 günü meydana gelen bu zamansız çatışma, uygulamada ayaklanma planını sekteye uğrattı. Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Tahir, Piran'da gelişen olayı duyduktan sonra, 10 Şubat günü Serdi köyünde Lice postasını ele geçirdi ve 200 kişilik bir müfrezeye 11 Şubat günü, Genç şehrinde Şeyh Sait'in yanına giderek ele geçirdiği belgeleri ve paraları teslim etti. Anlatılan bu olaylar, Ayaklanmanın başladığı anlamına geliyordu.

Şeyh Sait ve yandaşlarının öncülüğünde ayaklanan takriben 10 bin insan, 14 Şubat günü Genç şehrini bütünüyle ellerine aldılar (174 a, s. 132). Vali ve Türk memurları tutsak alındı. Modan aşireti reisi Faki Hasan, Genç şehrinin yeni valisi görevine atandı. Şeyh Sait'in imzasıyla olağanüstü bir yasa çıkarıldı. Bu yasaya göre, Genç şehri, Kürdistan'ın geçici başkenti ilan edildi; her Kürt inanç uğruna mücadele veren kişi oldu; laik ve dini ikti-darın bütünü Şeyh Sait'in eline geçti; toplanan vergiler ve tutsak

alınanlar Genç şehrine gönderilmeye başlandı (167, s. 177).

Ayaklanmacılar bununla birlikte bir çağrı da yayınladılar; ağır ve menfur öşür vergisinin ortadan kaldırıldığını ilan ettiler. Buna karşılık halk, ayaklanmacılara besin maddesi temin etmeye çağrıldı. Bu önemli girişim, büyük bir bölümü silah elde Türk yöneticilerin baskısına karşı çıkan geniş köylü kitleleri arasında ateşli destek buldu (49, s. 54).

Ayaklanma kısa sürede geniş bir alana yayılarak, ülkenin Doğu'sunda 14 vilayeti kapsadı (156, s. 308).

Ayaklanmanın ilk dönemindeki başarılarına, birçok etken yardımcı oldu. Ayaklanmacılara kolaylıklar yaratan ve hükümet askerlerine hareket açısından belirli güçlükler oluşturan, ayaklanma bölgesinin engebeli niteliği bunlardan biriydi.

Bölgenin etnografik bileşimi de, ayaklanmacılar için elverişli olan bir durumdu. Ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen vilayetlerde Kürtlerin sayısı (600 binden fazla), Türklerin sayısından üç kez fazla idi. Bundan başka ayaklanma bölgesinde ayaklanma hareketine olumlu yanaşan 100 binin üstünde Çerkez, Arap, Ermeni ve başka ulusal azınlıkların temsilcileri yaşıyordu. Bunlardan çoğu Ayaklanmaya katılarak, Türkiye'de gerici çevrelerin ulusal baskısına karşı silah elde savaştı.

Bütün bunlar kuşkusuz, ilk aşamada ayaklanma hareketinin başarılı seyrine elverişli koşullar yarattı.

Şeyh Sait 1925 yılının Şubat ayı ortalarında Hacı Hasan, Ömer Faro müfrezelerini, aynı zamanda Çapakçur'un güneyinde Mistan ve Botan aşiretlerini kendi komutasına aldı. 29 şubat günü Lice ve Hani'yi aldıktan sonra, Salih Bey(Hani'den) güçleri de ona katıldı. Hani boğazlarından Diyarbakır'a doğru yürüdü. 28 Şubat günü Diyarbakır havalisinde Şeyh Şemsettin'in büyük müfrezesi de ayaklanmacılara katıldı. Aynı gün Şeyh Sait, Tala (Diyarbakır'ın kuzeyinde) yerleşim yerine Kürt ordusu kurmayını yerleştirdi. Kürt ordusunun mevcudu o sırada 20 bin dolayında idi (167, s. 133). Burada o, Mardin, Ergani, Siverek ve Maden bölgelerinde eylem yürüten Kürt güçlerinden haberler bekledi.

Kürtlerin başarılı ilerlemesi, düzenli askerlerin kesinlikle

örgütlü ilerlemesine benzemiyordu. Şeyh Sait, düzenli askerlere değil, yalnız, genellikle şeyhlerin, reislerin, Türk ordusundan emekli subayların yönetimindeki Kürt aşiret müfrezelerine sahipti. Kürtlerin ilerlemesine göre, yerli halk da onlara katılıyordu. Her yerleşim yerinin ele geçirilmesinden sonra, burada yeni bir yönetim kuruluyordu. Ama bu yeni yönetimler, durumu her zaman iyi şekilde yönetmiyorlardı.

Kürt yöneticiler, Diyarbakır'ın ele geçirilmesinden sonra, burada bağımsız devlet ilan etmek niyetindeydiler. Ama Diyarbakır'da mücadelenin seyri, Türk yöneticileri lehine değişti. Şeyh Sait, Türk komutanlığı kenti teslim etmeyi reddettikten sonra, Mart ayının başında Diyarbakır'a saldırma kararı aldı. Av tüfekleri, mavzerler, bir kısmı ise değneklerle silahlı olan Kürt müfrezeleri, değişik yönlerden harekete geçerek, çarpışarak kente girme denemesinde bulundular. Seçkin Kürt askerlerinden kurulu bir müfreze 11 Mart gecesi, Mardin Kapısı'ndan kente girdi ve "Yaşasın bağımsızlık!", "Yaşasın Kürdistan!" belgileriyle, üstün durumdaki Türk güçleriyle çarpışan Şeyh yandaşlarına katıldı (167, s. 133). Eşit olmayan kanlı çarpışmalar sonucunda Kürtler 150 kişi ölü verdiler, geri kalanları ise gecenin karanlığından yararlanarak kenti terkettiler veya evlerine dağıldılar.

Şeyh Sait, Diyarbakır'ı ele geçirme denemesinin başarısızlığından sonra, geri çekilme emri verdi. Ayaklanmacıların durumu, bundan sonra her geçen gün kötüleşti. Ayaklanmacılar, kuzeyden 40 bin, güneyden ise 30 bin hükümet askeri tarafından sıkıştırıldı (205, s. 37). Şeyh Sait bu koşullarda Kürt yöneticileri arasında eşgüdüm sağlanması, maddi ve insani kaynakların seferber edilmesi ve ayaklanma hareketi durumunun iyileştirilmesi için olanca gücüyle işe koştu. Ama ayaklanma yönetiminin bütün çabalarına rağmen, üstün durumda bulunan Türk güçlerinin bundan öte ilerlemesi durdurulamadı.

Bu sıralarda hükümet askerleri Diyarbakır'a yaklaşarak, Şeyh Sait müfrezelerini Hani boğazlarına doğru sıkıştırmaya başladılar. Burada, Ergani'de yitirilen Şeyh Abdürrahimin müfrezeleri Şeyh Saitin güçlerine katıldılar. Ayaklanmacılar, uzun sürmeyen bir direnişten sonra Darahini yönünde geri çekilmek zorunda kaldılar, bundan sonra ise çok sayıda gruplara

dağılarak Genç, Palu ve Çapakçur bölgelerindeki ormanlara sığındılar. Şeyh Sait, değişik aşiretlerin reis ve şeyhleriyle birlikte Darahini'yi terketti ve 27 Mart günü Çapakçur'a gitti. Orada Elazığ, Kiği ve Varto'dan Abdullah, Şefi ve diğer şeyhleri bekledi (174 a, s. 134).

Elazığ ve başka kentlerde başlayan anarşi ve yağmalar, Kürt yöneticileri arasındaki görüş ayrılıkları, aynı zamanda Elazığ aşiret reisi birliklerinin Türklerin tarafına geçmeleri, hükümet askerlerinin hareketini kısmen kolaylaştırdı. Nitekim Türk komutanlığının vaatlerine kapılan ve Kürt kurtuluş hareketine ihanet eden Oflu Necip Ağa, Elazığ Kürt beyleri, bunlarla birlikte dini öncüleri Hüseyin Doğandedeoğlu yönetiminde doğu Dersim aşiretleri (Hveran, Lolan, İzolan ve Suran aşiretleri), Şeyh Şerif'in güçlerini arkadan vurdular. Ve sonuçta, ayaklanmacılar 1 Nisan 1925 günü, Palu doğrultusunda geri çekilmek zorunda kaldılar (167, s. 187). Kazım Paşa'nın düzenli askerleri de bu kente doğru ilerliyordu. Hükümet askerleri 6 Nisan günü Çapakçur'a girince, Şeyh Sait 300 ayaklanmacının eşliğinde Solhan yönünde geri çekildi.

Hasananlı Halit, Ali Rıza, Cibranlı Halit'in kardeşleri ve bazı başka Kürt reisleri 1925'in Mart ayı sonunda bin askerle birlikte, Hınıs'a karşı başarısız bir harekatta bulunduktan sonra (174 a, s. 143-145), doğu yönünde geri çekilmek zorunda kaldılar. O sırada Karaköse'de bulunan Türk kuvvetleri, Hayderan ve Ademan aşireti reislerinin yardımıyla, Kürtlere yeni kanlı bir çarpışmayı dayattılar. Bu çarpışma sonucunda Hasananlı Halit Bey, taraftarlarıyla birlikte İran sınırını geçti ve Maku yönünde ilerledi. İran hükümeti, Kürt ayaklanmacıları ateş ve süngüyle karşıladı. Çıkan çarpışmalarda Hasananlı Halit Bey'in oğlu Şemsettin, Şeyh Sait'in oğlu Abasettin, Zergan aşireti reisi Kerim ve Birçok başka ayaklanmacı öldü (167, s. 178-179). Çarpışmadan sonra Hasananlı Halit Bey ve Ali Rıza, sağ kalan askerleriyle, Kürt reisi Simko'ya* katıldılar.

(*) Kürt yurtsever Hasananlı Halit Bey 1926 yılının ilkbaharında, yeni bir ayaklanma başlatmak üzere 25 süvariyle Türkiye'ye (Malazgirt)

Bu sırada Türk yönetici çevrelerinin, ayaklanmayı bastırma uğrındaki yoğun askeri-yönetim ve politik faaliyeti başarıyla sürdürüldü.

3 Mart 1925 günü İsmet Paşa, Türk hükümeti başkanı görevine atandı. İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde program konuşmasını yaparken şöyle dedi: "İç politikada biz herşeyden önce, son olayları ortadan kaldırmak; ülkeyi entrikalardan korumak, toplumsal huzuru sağlamak ve alınmasını yararlı saydığımız özel fiili tedbirler sayesinde devletin saygınlığını bütün yönleriyle pekiştirmek uğrunda çaba harcıyoruz" (205, s. 69). "Hakimiyeti Milliye" gazetesi, yeni hükümetin programını ele alırken, hükümetin, ilke açısından değil, taktik nitelikli görüş ayrılıkları sonucunda değiştirildiğini belirtti. İsmet Paşa'nın, yalnız bazı taktik değişikliklerle, selefının iç ve dış politikasını sürdüreceğini belirtmiş olması da, bu gerçeği ortaya koydu (254, 06. 03. 1925).

Yeni hükümet, bu program gereğince, Şeyh Sait Ayaklanması ve Kürt kurtuluş hareketini bastırmak için yönetsel, askeri ve politik girişimler geliştirdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi aşırı milliyetçiler ve liberal muhalefet arasında uzun süren şiddetli tartışmalardan sonra 4 Mart günü, düzeni korumaya ilişkin 578 sayılı yasaı kabul etti. Yasa yönetime, halk hareketlerine ve her türlü muhalif faaliyete karşı mücadelede olağanüstü yetkiler verdi (35, c. 6, s. 144).

Yayınlandığı günden itibaren iki yıl boyunca yürürlükte kalan yasa hükümete, uygulamada bir tek cumhurbaşkanıyla paylaşmaya mecbur bulunduğu gerçek diktatörlük yetkileri sağladı; olağanüstü durumun yasal saydığı hükümlerden kaynaklanan her türlü ceza önlemlerini uygulama olanağı yarattı. Bu şiddet kanununun kabul edilmesinden güç alan İsmet Paşa, istiklal mahkemelerini oluşturmaya ilişkin yasa taslağını, incelen-

döndü. Ama arkadaşları Malazgirt kaymakamına teslim oldu. Hasanlı Halit Bey iki yakın arkadaşıyla birlikte bir gece Şirvanşeh köyünde yakalandı ve 31 Temmuz günü Diyarbakır'da asıldı.

Ali Rıza ise, İran'dan Irak'a gitti. Oradan da daha sonra Suriye'ye geçerek Kürt "Hoybun" askeri siyasi örgütüne katıldı.

mek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sundu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, "ilerici" mebusların muhalefetine rağmen, biri sürekli ikamet yeri Ankara olmak üzere ve sınırlı haklara sahip (idam cezalarının infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına bağlı kılınmıştı), bütün Türkiye için, diğeri ise, sınırsız yetkileriyle Doğu vilayetleri için iki istiklal mahkemesi oluşturulması kararı aldı.

Bu yasaların kabul edilmesi, uygulamada, her türlü muhalefet faaliyetinin ortadan kaldırılmasına ve Anayasa'da ilan edilmiş burjuva özgürlüklerinin sınırlandırılmasına, bununla birlikte Kemalistlerin uzun bir süre tek partili bir diktatörlük uygulamalarının götürdü.

Türk hükümeti, kabul edilen bu yasalara dayanarak, hemen hemen bütün muhalif basın organlarının kapatılmasını buyurdu. İstanbul'da klerikal "Tevhidi Efkar" gazetesi ve "Sebilürreşat" dergisi, ittihatçıların "İstiklal" ve "Son Telgraf" gazeteleri, Trabzon'da ilerici "İstiklal" gazetesi, Adana'da "Seyhan" gazetesi, ayrıca "Aydınlık" ve "Orak ve Çekiç" adlı legal basın organları kapatıldı (205, s. 82). Türk yönetici çevrelerince de tasdiklendiğine göre, hükümet, bununla birlikte aşırı akımlara karşı (gerek sol, gerekse sağ akımlara karşı) kesin önlemler aldı.

7 Mart günü ülkede kısmi seferberlik ilan edildi. Ertesi gün Mustafa Kemal halka, orduya ve memurlara hitaben yayınladığı çağrıda, din ardına gizlenen ayaklanmacıların, karşı devrim amaçları güttüklerini belirtti. Çağrıda halkın, ordunun, yönetim organlarının, polisin ve jandarmanın sorumluluklarının bilincine varmaları ve hükümetin, ayaklanmayı ortadan kaldırmaya yönelik emir ve talimatlarını yerine getirerek, yardımına koşmaları gereği vurgulandı (205, s. 76-77).

Ankara İstiklal Mahkemesi 12 Mart 1925 günü tehdit edici bir çağrı yayınladı. Bu çağrıda "mahkemenin, mevcut düzene karşı kışkırtıcılık yapan, ayaklanmacılara cesaret veren, askerlik görevini yerine getirmekten kaçan ve başkalarını da bu görevi ifadan firara teşvik eden, böylece ayaklanmacılara yardım eden her kişiyi acımasızca cezalandıracağı" (216, 1931, No: 9-10, s. 108) kamuoyuna açıklandı.

Hükümet askerleri Mart ayı sonlarında ayaklanma bülgesine

karşı kuzeyden, güneyden ve güneydoğudan aynı anda ilerlemeye hazırды. Türk askerleri Kemalettin Sami Paşa komutasındaydı.

Kemalettin Sami Paşa'nın yaptığı bir açıklamaya göre, Kürt sorunu konusunda, hükümetin önünde duran üç temel ödev vardı:

1) Ayaklanmanın kanla ve acımasızca bastırılması.. Bu amaçla 1925 yılının Nisan ayının ilk günlerinde, 7., 8. ve 9. kolordulardan birliklerin, ayrıca 5. ve 3. kolordulardan birer tümenin katılımıyla taarruza geçilmesi planlanmıştı;

2) Ayaklanmaya katılıp katılmamalarına bakılmaksızın bütün Kürtlerin silahsızlandırılması;

3) Hiçbir yerde çoğunluk oluşturmamaları için Kürtlerin, ülkenin değişik bölgelerine iskanı, ve ayrıca Kürt bölgelerine Türklerin yerleştirilmesi.

Türk hükümeti, Kürtler konusundaki politikasında bir bütün olarak, bu üç hususa bağlı kaldı.

Fransız emperyalistler, Kürt ayaklanmasının bastırılması eylemlerinde Türk yöneticilere özel hizmetlerde bulundular. Türk askerleri, Fransız emperyalistlerinin izniyle Suriye topraklarından ayaklanmacıların arkasına geçtiler ve onları güneydoğu yönünden sıkıştırmaya başladılar.

Ceza ordusu komutanlığı Nisan ayının başlarında yayınladığı bildiride, Şeyh Sait'i yakalayana 1000 altın lira (8000 kağıt lira), Şeyh Sait'i ölü olarak ilgililere teslim edene ise 700 altın lira tutarında ödül verileceği vaadinde bulundu (205, s. 68). Bundan başka, Şeyh Sait'i diri veya ölü olarak yetkililere teslim eden kişiler, eğer Şeyh'in taraftarıysalar, bunların cezalandırılmayacağı tersine, ödüllendirileceği de vaadedildi (234, 05. 04. 1925).

Türk yöneticiler böylece, ayaklanmayı başsız kılma ve bununla Kürt kurtuluş hareketini bastırma ödevini kolaylaştırma uğrunda acımasız baskılardan başlayarak, rüşvet dağıtmaya kadar bütün önlemlerden faydalanma denemesi yapıyorlardı.

Nisan ayının ortalarında ayaklanmacıların başlıca güçleri, Genç vadisinde kuşatıldı ve bozguna uğratıldı. Ayaklanma yöneticileri, Cibranlı Kasım'ın ihaneti sonucunda Muratçay köprüsü üzerinde yakalandı. Böylece Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Reşit Ağa, Mehmet Ağa, Timur Ağa ve

ayrıca 26 ayaklanmacı daha tutuklandı (205, s. 87). Yönetimsiz kalan değişik ayaklanmacı grupları Şerafettindağının ardına (Muş'un 45 kilometre kuzeybatısına) sığındılar. Bu ayaklanmacı grupları da burada kuşatıldı ve bozguna uğratıldılar.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın başarısızlığı, iç olduğu gibi dış nedenlerle de izah olunabilir.

Hükümet askerlerinin askeri ve sayısal üstünlüğü, ayaklanmayı başarısızlığa götüren başlıca nedenlerden biriydi. Türk yönetici çevreleri ayaklanma seyrinde beş askeri kolordu için kısmi seferberlik gerçekleştirdiler. Bu amaçla, beş ayrı genç yaştan erkekler yedek olarak orduya alındı. Ayaklanmanın bastırılmasına 2., 3., 8., 12. ve 17. piyade tümenleri, 1. ve 14. süvari tümenleri, 3. ve 4. sınırboyu jandarma taburu, 7. askeri kolordu birlikleri, Adana, Malatya ve Niğde'den 7. ve 41. piyade tümenlerinden birlikler katıldılar. 9. askeri kolordu birlikleri Diyarbakır yönünden harekete geçti. Bundan başka harekate askeri uçaklar da katıldılar. Kürt hareketine katılanlardan İsmail Hakkı'nın verilerine göre, 40 bin Kürt savaşçısına karşı, 200 bin dolayında Türk askeri çıkarıldı.

Mustafa Kemal'in resmi itirafına göre, Türk hükümeti ayaklanmayı bastırmak için, 8-9 düzenli ordu tümenini savaş durumunda bulundurmaya zorunda kaldı (154, s. 893).

Türk basınında yer alan verilere göre, Şeyh Sait ayaklanması, Türkiye'nin devlet hazinesine takriben 50 milyon liraya mal oldu (254, 14. 05. 1925). Bu yekün, ülkenin yıllık bütçesinin gider diliminin % 25'ten fazlasından ibaretti.

Ayaklanmanın başarısızlığa uğramasının bir başka nedeni de, çoğu Şeyh Sait'i desteklemeyen Kürt aşiret reisleri arasında bir birliğin olmamasıydı. Ayaklanma sırasında Muş, Siirt, Siverek ve başka bölgelerden kimi aşiretlerin liderleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi mebuslarına, Şeyh Sait'in eylemlerini kınayan telgraflar gönderdiler. Onlar bu telgraflarda hükümete sadakat ve itaatlerini belirtiyorlardı (234, 26. 02. 1925). Dersim aşiretleri de Şeyh Sait'i desteklemediler. Dersimli Kürtlerin bu tutumu, herşeyden önce onların ayaklanmanın başarısına inanmamları ve kendi yarı-bağımsız durumlarını da yitirmekten korkmalarıyla izah olunabilir. Kürt aşiretler hiçbir zaman tek cephe

halinde hareket etmiyorlardı. Kemalistler ise, aralarındaki düşmanlığı sürekli kökleştiriyorlardı. Bu durum, Kürt aşiretlere, genel ulusal ödevler düzeyine çıkma ve kesin bir başarı elde etme olanağı vermiyordu.

Ayaklanmanın başarısızlığının üçüncü nedeni de, açık bir eylem programına sahip, tek ve güçlü politik bir örgütün mevcut olamamasıydı. Kürdistan İstiklal Komitesi, ayaklanmanın hazırlanmasında büyük rol oynamış olmasına karşın, bu Komite, ayaklanmanın yönetiminde çözücü rol oynamayı başaramadı. Üstelik Albay Cibranlı Halit Bey ve Kürt aydınları arasından başka seçkin eylemcilerin tutuklanması, Kürt hareketini güreceli olgun yönetimden yoksun kıldı. Böylece Kürt hareketi uygulamada politik örgütçüsüz kaldı. Bu da ayaklanmanın zamanından önce başlamasına götürdü. Şeyh Sait, kaderin buyruğu üzerine, ayaklanmanın başına geçti. Şeyh Sait'in yurtseverliği, Kürt halkı arasındaki etkisi, ayrıca ayaklanmacıların yiğitliği, ayaklanmanın başarısı için yeterli değildi. Ayaklanmanın dışarıdan hiçbir destek görmemiş olması da, yine önemli bir nedendi. Bu ve başka nedenler yüzünden Kürt ayaklanması bastırıldı.

Üstelik Türk yöneticiler bu ulusal hareketi, İngiltere'nin himayesiyle, şeriatı ve sultanlığı sözümona yenilemek isteyen gerici bir Şeyhin ayaklanması olarak tanıtmayı ve böylece ayaklanmayı dünya toplumunun, ve özellikle komşu ülkelerin desteğinden yoksun kılmayı başardılar.

Türk yöneticiler ayaklanmayı bastırdıktan sonra Kürt yöneticilerine karşı, Kürtlerin ulusal hareketinin seçkin eylemcilerine karşı yargılamalar başlattılar. Nitekim İçişleri Bakanı'nın emri üzerine 13 Nisan 1925 günü Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Nefiz (Süleymaniye'den), Kör Abdullah Saadi'yle birlikte Suadiye'de (İstanbul'da) Seyit Abdülkadir'in yanında yaşayan Hoşenan aşireti reisi tutuklandı.

Aynı yılın 14 Mayıs günü Diyarbakır'da, bağımsız Kürdistan yaratmak faaliyeti yürütmekle suçlanarak tutuklanan Seyit Abdülkadir ve diğer eylemcilere karşı dava başlatıldı. İstiklal Mahkemesi Savcısı Süreyya Bey, gazetecilere yaptığı açıklamada şöyle dedi: "Sabık senatör Seyit Abdülkadir ve onun suç ortakları, Nisan ayının ortalarına kadar, ayaklanmanın zaferi ve

bağımsız Kürdistan uğrunda faal çalışmalarda bulundular. Oğlu Seyit Mehmet, Nefiz (Süleymaniye'den)... ve özellikle Kör Abdullah Saadi, Seyit Abdülkadir'in etkin suç ortaklarıdır" (259, 07. 05. 1925).

Seyit Abdülkadir, mahkemede, Şeyh Sait Ayaklanması'na katıldığı iddialarını reddetti. Seyit Abdülkadir hatta, ayaklanmanın hazırlanmasından haberdar olsaydı, bunu derhal yöneticilere bildireceğini bile belirtti. Bu açıklamada gerçek olan şuydu ki, Seyit Abdülkadir, Şeyh Sait Ayaklanması'nın hazırlıklarına gerçekten faal olarak katılmamıştı, ama kendisinin ayaklanmanın hazırlıklarından, özellikle İstanbul'da Ali Rıza'yla (Şeyh Sait'in oğlu) görüşmesinden sonra haberdar olduğu kuşkusuzdu.

Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi duruşmaları sonunda Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, avukat Hacı Ahti, gazeteci ve toplumcu Kemal Fevzi, Kör Saadi ve Hoca Askeri idam cezasına çarptırıldılar (205, s. 118).

Bundan dört gün sonra, somut olarak da 27 Mayıs 1925 günü Kemal Fevzi, Hacı Ahti, Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Kör Abdullah Saadi ve Hoca Askeri Diyarbakır'da asıldılar. Hacı Ahti idam cezası infaz edilmeden önce şöyle haykırdı: "Yaşasın Kürt fikri! Yaşasın Kürdistan!" (273, 29. 05. 1925). Seyit Abdülkadir, idamının, Kürtlerin ulusal kurtuluşu uğrundaki faaliyetin hızlandırılmasına yardımcı olacağı umudunu belirtti.

1925 yılının Mayıs ayı sonunda Şeyh Sait ve ayaklanmanın öteki yöneticilerine karşı, bir ay süren bir dava başlatıldı. Bu davada Şeyh Sait, Şeyh Abdullah (Melikan'lı), Şeyh İsmail (Cizre'den), Şeyh Abdullatif (Cizre'den) emekli Binbaşı Kasım (Varto'dan), Hacı Halit Abdülhamit, Kamil, Çerkez Reşit, emekli Binbaşı İsmail, imam Molla Emin, Şeyh Ali, Baba Bey, Reşit, Timur, Mehmet, Süleyman, emekli binbaşı Bahri, Emin, Şevket, Şaksut, Hamit, Malazgirt savcısı Abdülmecit, Şeyh Şerif, Süleyman (Çapakçur'dan), Ali Yusuf, Hüseyin, ilkokul öğretmeni Molla Cemal, Nimet, Ahmet, jandarma teğmeni Mehmet Mihri, sağlık memuru Genç Niyazi, Hacı Sadık vb. sanık sandalyesine oturtuldular (165, s. 97).

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi 29 Haziran günü, başta Şeyh

Sait olmak üzere ayaklanmanın 47 başlıca iştirakçisine karşı kesilen cezaları açıkladı. Bunların tümü, asılarak idam edilme cezasına çarptırıldılar. İdam kararı ertesi gün infaz edildi.

Şeyh Sait darağacı önünde şöyle dedi: "Doğal yaşam son buluyor. Kendimi halkıma adanmış olmaktan asla esef duymuyorum. Torunlarımız, düşmanlar karşısında bizden utanç duymayacağı için memnunuz" (165, s. 100).

Ayaklamaya katılanlara karşı kanlı zulüm ve tahakküm, Şeyh Sait ve en yakın eylem arkadaşlarının idam edilmesiyle son bulmadı. Türk yöneticiler, istenmeyen kişilerin avını aylar boyunca sürdürdüler, bunları yakalatarak İstiklal Mahkemesi'ne teslim ettiler. İstiklal Mahkemesi bunları ağır cezalara çarptırdı.

Türk idareciler, ayaklanmayı fırsat bilerek, yalnız ayaklanmaya katılanlara karşı değil, genelde Kemalistlere dürüst davranan en etkili Kürtlere karşı da kıyım uyguladılar. Sözgelimi Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci seçim dönemi mebuslarından, Kürt aydınlarının temsilcisi Hasan Hayri, Şeyh Sait Ayaklanması sırasında Dersimlilere birçok defa mektup göndermiş ve onlara huzuru koruma tavsiyesinde bulunmuş olmasına rağmen (167, s. 186) Türk makamları, ayaklanmanın bastırılmasından sonra Mustafa Kemal'in kişisel emriyle Hasan Hayri ve yeğeni Celal Mehmet'i tutukladılar. İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Saip, soruşturma sırasında Hasan Hayri'ye hitap ederek şöyle dedi: "Siz, Ankara'da Meclis'in oturumlarına Kürt ulusal giysileriyle gidiyor ve bununla Kürtçülük propagandası yapıyordunuz".

Hasan Hayri, kendisini savunurken Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarına, Mustafa Kemal'in talimatına uyararak milli giysilerle gittiğini ve Lozan Konferansı'na telgraf göndererek, Kürtlerin, Türklerden ayrılmak istemediğini belirttiğini söyledi. Ama onun bu sözleri mahkeme üyelerini etkilemedi. Mahkeme üyeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin eski mebuslarından Hasan Hayri ve yeğeni Celal Mehmet'i, aslında, yalnız Kürt doğmuş olduklarından dolayı idam cezasına çarptırma kararı aldılar.

Hasan Hayri, idam cezasına çarptırıldıktan sonra, Kemalist-

lerin Kürt aleyhtarı politikasını gerçekten kavradı ve halkının kurtuluşu uğrunda hayatlarını feda eden Kürtlere saygısını belirtti. Hasan Hayri, darağacı önünde şöyle haykırdı: "Yaşasın Kürt halkı! Hey Kürdistan kurbanları! Şimdi sizlere Hasan Hayri de katılıyor!" (167, s. 188, 190).

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi 26 eylül 1925 günü, demirci Pogos'u(Makar'ın oğlu), Diyarbakırlı Çemişkezek'i, "Kürt ayaklanmasına faal olarak katıldıkları, Harput'ta ayaklanmacılar yararına casusluk yaptıkları için" (259, 28. 09. 1925) idam cezasına çarptırdı.

Türk basınında yer alan verilere göre, Doğu İlleri İstiklal Mahkemesi'nde (Vilayeti-i Şarkiye İstiklal Mahkemesi) 1925 yılının Mayıs ayı sonlarında, 1855 kişiyi kapsayan 379 dava açıldı. Mahkeme bu tarihe kadar, 690 Kürt'e ilişkin 138 davayı tamamlamıştı. Bunlardan 120'sine (21'ine gıyaben olmak üzere) idam cezası kesildi. 116'sı değişik süreli hapis cezalarına çarptırıldı, 104'ünün davaları başka mahkemelere aktarıldı, geri kalanları ise aklandı (253, 25. 09. 1925). Ama M. N. Dersimi'nin verilerine göre İstiklal Mahkemesi yalnız Harput'ta, Palu ve Çapakçur'dan ilk gençlik çağında bulunan 400 Kürt gencini idam cezasına çarptırdı (167, s. 181).

Kendilerine karşı dava açılan ve idam edilen kişilerin sosyal bileşiminin analizi, ayaklanmaya Türk ordusu hizmetinde olan Kürt subayları, şeyhler, toprak ağaları, Meclisi Mebusan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin eski üyeleri, tüccarlar, gazeteciler, hukukçular, öğretmenler, baytarlar ve o sırada doğmakta olan Kürt aydınlarının başka temsilcilerinin katıldığını gösteriyor. Kürt toplumunun değişik katmanlarının temsilcilerinin ayaklanmaya katılması, onları, yüzyıllarca süren Türk baskısından kurtulma mücadelesinin birleştirdiğini kanıtıyor. 1925 Ayaklanması'na Kürtlerden başka Asurların, Çerkezlerin, Ermenilerin ve başka ulusal azınlık temsilcilerinin katılmış olması gerçeği de bununla izah edilebilir.

Ulusal azınlıkların Kürt Ayaklanması'na katılımını Türk basını da belirtti. Nitekim "Hakimiyeti Milliye" gazetesi "gönüllü Asurlar ile Ermenilerin, Kürdistan ile birleşmiş bağımsız Ermenistan yaratılması amacıyla ayaklanmacılara katıldıkları

rını" yazdı (254, 02. 03. 1925).

Türk askeri kolordu komutanı, Türkler, Kürtler, Ermeniler ve Asurlar arasında ulusal çelişkileri şiddetlendirme uğrunda çaba harcarken, yöre valisine aşağıdaki genelgeyi gönderdi: "Genç bölgesindeki ayaklanmanın başına geçen Şeyh Sait... aynı zamanda Asurlar hareketine de katılmış ve Bitlis askeri mahkemesi tarafından vatana ihanet suçuyla yargılanmış bir kişidir. Tutsaklar arasında Asurlar ve Ermeniler de vardır. Bunlarda, Ermeniler ve Asurların, bağımsız bir Kürdistan yaratılması amacıyla Sait ile işbirliği yaptıklarını kanıtlayan belgeler bulundu... Bizlerden, yatışmaz bir öç alma duygusundan esin alanlar, Ermeni olmayan bütün unsurları ve herşeyden önce, şimdi yardım ettikleri Kürtleri yoketmek için, hiç kuşkusuz, yalnız fırsat kolluyorlar; onlar, topraklarımızda ve Müslüman ırkımızın kemikleri üzerinde yeni Ermenistan'ı kurmak istiyorlar. İsyancıların bastırılması... her yerde başarıyla sürüyor". Bu komutan, daha sonra "bu gerçeği halka tanıtmak için her olaydan yararlanılmasını" istiyordu (253, 15. 03. 1925).

Kemalistler böylece Kürt Ayaklanması'nı bastırırken, ulusal çelişkilerin körüklenmesi, Müslümanların, ülkenin Hıristiyan azınlığına karşı kışkırtılması politikasından da yararlandılar. Ayaklanma yönetimi ise bambaşka bir konumda yer aldı. Örneğin, kendisine, taraftarlarından bazılarının Ermenilere sıkıntıları yarattığı bildirildikten sonra Şeyh Sait şu emri çıkardı: "Ermenilere en ufak tecavüzde bulunan kişi, her kim olursa olsun, en ağır şekilde cezalandırılacaktır" (253, 15. 03. 1925).

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra savunmasız Kürtlere karşı acımasız bir katliam başlatıldı. Türk askerleri köyleri yağmalıyor ve yakıp yıkıyor, yaşlı, kadın ve çocukları öldürüyorlardı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra 1925-1926 yılları boyunca yüzlerce köy yıkıldı, binlerce ev yakıldı, kadın, çocuk ve yaşlı olmak üzere binlerce masum insan evinden yurdundan kovuldu ve öldürüldü.

Armstrong, Kürt halkına karşı olan kırımın gayet belirgin tablosunu çizerken şöyle yazdı: "Kürdistan ateş ve süngüyle harap edildi: erkekler işkenceden geçirilip öldürüldü, köyler yakıldı, ovalar ateşe verildi, kadın ve çocuklar kaçırılarak öldürüldü.

Türkler, Kürtlerden öç alırken, gaddarlığı ve kana susamışlığı bakımından, Türklerin Sultan yönetimi döneminde Yunanlara, Ermenilere, Bulgarlara... karşı gerçekleştirdiği kırımdan hiç de geri kalmayan bir katliam uyguladılar. Kürtler, askeri bir süratle mahkemelerin kararı üzerine asılıyor, sürgüne gönderiliyor ve hapse atılıyorlardı" (153, s. 26).

Asur derneklerinin Ağustos 1925'te Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği mektuplarda da, Türk askerlerinin zorbalıkları anlatıldı (237, No: 238, s. 86).

1925 Ayaklanması'nın acımasızca bastırılması, ayaklanma yöneticilerinden çoğunun öldürülmesi, Güney Kürdistan halkı tarafından şiddetle kınandı. Nitekim Kürtler 26 Haziran 1925 günü Bağdat'ın Mod Parkı'nda Türk idarecilerin Kürtlere karşı acımasızca tutumunu protesto işareti olarak büyük bir miting düzenlediler. Mitinge katılanlar, Türkiye Kürtlerine yardım gösterilmesi dileğiyle Milletler Cemiyetine ve büyük devletlerin hükümetlerine birçok telgraf gönderdiler (269, 27. 08. 1925). Bundan başka Süleymaniye, Kerkük, Erbil ve Irak Kürdistanı'nın başka kentlerinden Kürtler de protesto etkinlikleri düzenlediler. Ne Irak, ne de İran Kürtleri, Türkiye Kürtlerine fiili yardım gösteremediler.

Şeyh Sait Ayaklanması, Kürt halkı tarihinde derin izler bıraktı. Bu ayaklanma, Kürt edebiyatında parlak yansımaları buldu. Kürt ulusal ozanlarının birçok yapıtında, Türkiye yönetici çevrelerinin şovenist politikası protesto edildi. Bu konuya adanmış en büyük yapıtta -seçkin Kürt şairi Piremerd'in destanı-şair, "Türk egemenliğini, Kürdistan'da, çarkları, Kürt halkının kanyla yağlanmadan çalışmayan bir makine"ye (294, 22. 05. 1961; 97, s. 195) benzetti.

Boyutları ve örgütlülüğü bakımından, Kürt halkının bütün tarihinde Şeyh Sait Ayaklanması'nın bir başka benzeri yoktu.

Bu Ayaklanma'nın neden ve niteliği sorunu, Türk ve Batı Avrupa basınında birçok çelişkili fikirlerin yürütülmesine yol açtı. Bunlar, bilimsel araştırmalar sonucu oluşan fikirler değildi, yalnızca tarafgir politikacıların Kürt ayaklanmasını genellikle kendi ülkeleri, kendi sınıfsal grup ve tabakaları çıkarına yorumlayan görüşlerini yansıtan fikirlerdi.

O dönemin Türk basını ayaklanmanın neden ve niteliklerine birkaç görüş açısından yanaşıyordu. Bu görüş açılarından birine göre, bu, yabani aşiretlerin sıradan bir yağmacılığından ibaretti (38, c. 7, s. 4359); bir başka görüş açısına göre, Kürtlerin dini fanatizmi, ayaklanmanın temel nedeni idi (38, c. 7, s. 4359). İkinci görüş açısına bağlı olanlar, geri kalmış köylülüğün şeyhlerin öncülüğünde, halifelik ve sultanlığın yenilenmesi uğrunda Cumhuriyetçi hükümete karşı mücadele verdiği görüşünü savunuyorlardı. Bu görüşe destek olarak, ayaklanmanın şeyhler tarafından yönetilmiş olduğu gerekçesi ortaya sürülüyordu. Bundan başka ayaklanmaya, Türk sultanlarının yıkılmış olan hanedanından temsilcilerin de katıldığı söylentileri de yayılıyordu. Bu görüş açısı, herhangi bir eleştiriye dayanabilecek türden değildi. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, herşeyden önce ayaklanma, iddia edildiği gibi şeyhler tarafından değil, genellikle, başında Türk ordusu subaylarından Albay Cibranlı Halit Bey, gazeteci Kemal Fevzi, Dr Fuat vb. gibi, Kürt aydınları arasında seçkin eylemcilerin bulunduğu Kürdistan İstiklal Komitesi tarafından hazırlandı. Üstelik "şeriatın geri getirilmesi" adına atılan mücadele sloganı, ayaklanmanın temel belgisi olan "bağımsız Kürdistan" a kıyasla ikincil rol oynadı.

Halifeliğin ve sultanlığın geri getirilmesi, Kürtler açısından iyi olarak nitelenebilecek birşey getirmeyecekti. Böyle bir durum, başka uluslara hiç bir hak tanımayan merkezi bürokratik devletin yenilenmesi anlamına gelecekti. Bu ise, Kürtler için, siyasi baskı ve ulusal haksızlık demek olacaktı. Kürt eylemciler, ulusal fikri, İslamiyete saygı belgisiyle gizleyerek, şeyhlerin etkisinden yararlanmak, Türkler de bu arada, ülkenin müslüman halkının desteğini temin etmek uğrunda çaba harcıyorlardı. Burada ayrıca şunu da gözönünde bulundurmak gerekir ki, Türkiye'nin geri kalmışlığı koşullarında, özellikle de, Kürt toplumunun sınıfsal ayrılaşmasının kesin biçim almış bulunmadığı Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde, Kürt ulusal hareketinin dini kılıf alması da olası idi. Bütün bu kanıtlar, ayaklanmacıların "dinin Kemalistlerden kurtarılması" belgisini, kendi politik ve ulusal mücadelelerinde yalnız taktik olarak kullandıklarını doğruluyor.

Kürt ulusal hareketini itibardan düşürmek için olanca gücüyle işe koşan resmi Türk basınının, Şeyh Sait Ayaklanması'nın gericiliğine ilişkin yaygaralı iddiaları, daha da az inandırıcıydı. Böyle bir suçlama doğaldı, çünkü Kemalistler Kürt sorunundan yararlanarak, ülke içi ve dışında kamuoyu karşısında Kürt Ayaklanması'nı lanetlemek için her türlü çarelere başvuruyor, ayaklanmaya gericilik ve dini fanatizmin etkinliği, yabancı sürülerin çapulculuğu gibi değişik türden yaftalar ekliyordular.

Ve nihayet, üçüncü görüş açısı, ayaklanmanın yabancıların somut olarak da İngilizlerin oyunları sonucunda ortaya çıktığı fikrinden ibaretti. Bu türden iddialar da, gerçekliğe uygun değildir. Bu bağlamda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan Erzurum mebusu Rüştü Paşa'nın 26 Şubat 1925 tarihli Türk basınında yer alan söyleşisine dikkat çekmek ilginç olacaktır. Rüştü Paşa bu söyleşisinde şöyle demişti: "Dış müdahale iddiasına gelince, ben bu iddiayı kesinlikle tutarsız sayıyorum. Çünkü, Genç ve Muş, sınırdan oldukça uzakta bulunur. Ayaklanmacılar, dışarıdan gelecek desteğe güvenmiş olsalardı, onların sınırboyu bölgelerde eylemde bulunmaları ve Türk yönetiminin mevcut olmadığı bu bölgelerin aşiretleriyle birleşmeleri gerekecekti" (165, s. 52).

Özcesi, ayaklanma dış kışkırtmalar değil, ülke içinde sürekli eylemde bulunan etkenler sonucunda patlak verdi. İstiklal Mahkemesi duruşmalarının yapıldığı Diyarbakır'dan, "Vakit" gazetesi muhabiri Naşit Hakkı'nın aktardığı yazılar, bu kanıtlardan birini ortaya koydu. Savcının, "Vakit" gazetesi muhabiri tarafından aktarılan ithamnamesinde şöyle deniyordu: "Ebedi vatanımız Türkiye'nin doğu vilayetlerinde meydana gelen son devrimin nedenleri ve kaynakları, bundan kısa bir süre önce Bosna ve Hersek'te patlak veren ayaklanmanın nedenlerinden hiç farklı değil. Kürt devrimini doğuran ülkü ve amaçlar, Suriye ve Filistin'de çöküntüye götüren o aynı ülkü ve amaçlardır".

İstiklal Mahkemesi Başkanı ise, idam ve kürek cezasına çarptırılan sanıklara hitaben yaptığı konuşmada şöyle dedi: "Sizlerden bazıları, hükümetin yönetsel yolsuzluklarını ayaklanmanın gerekçesi olarak ortaya sürdü, bir başkaları halifeliği savundu, ama bir sorun konusunda, hepiniz birlik içindeydiniz: bağımsız bir Kürdistan yaratmak istiyordunuz" (197, s.

27).

Bu durumda, bizzat Türk yönetim organları temsilcileri, herşeye rağmen, Kürt ayaklanmasının gerçek nedenleri konusunda yarım-yamalak da olsa, doğruyu belirtmek zorunda kaldılar.

Bununla birlikte, Şeyh Sait Ayaklanması'nı, genel Kürt ulusal ayaklanması olarak adlandırmak mümkün müdür? Ayaklanma, eğer Kürdistan'ın bütün kısımları açısından ele alınırsa, sorunun yanıtı, ayaklanma Türkiye dışındaki Kürtler tarafından, örneğin Simko İsmail Ağa, Şeyh Mahmut vb. gibi seçkin Kürt eylemcileri tarafından desteklenmemiş olduğu için, olumsuz olacaktır. Aynı zamanda Türkiye Kürdistanı'nın bazı aşiretleri, somut olarak da Lolan, Hormek aşiretleri, Dersim Kürtleri ve bazı başka Kürtler de ayaklanmayı desteklemediler. Üstelik bunlardan bir kısmı Türklerin yanında bile yer aldılar. Bütün bunlara rağmen Şeyh Sait Ayaklanması, halk ayaklanması sayılabilir ve sayılmalıdır. Çünkü bu ayaklanmaya Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde yaşayan Kürtlerin daha büyük bölümü, Kürt toplumunun köylüsü, hayvancılıkla uğraşan göçebeler, ticaret burjuvazisi temsilcileri, şeyhler, ağalar, askeri ve sivil aydınlardan İstanbul'daki hamallara kadar bütün sosyal katmanları katıldı. Kuşkusuz, Kürt hareketine katılan sosyal katmanlardan her birinin, Türk esaretinden kurtulmaya yönelik ortak ulusal ödevle birlikte, kendi amaçları da vardı. Ama bu, Kürtlerin birleşmesine, düzenli Türk askerlerine karşı yiğitçe savaşmasına ve gerekirse bağımsız Kürdistan adına kahramanca ölmesine engel değildi. Şeyh Sait Ayaklanması'nın ve Türkiye'de bunu izleyen dönemde patlak veren Kürt ayaklanmalarının kurtuluş niteliği vardı.

Musul sorununun "çözümü"

Şeyh Sait Ayaklanması, Musul sorununun çözüme bağlanmasını belirli ölçüde süratlendirdi ve Türkiye ile manda altında bulunan Irak arasındaki sınırın nihai olarak belirlenmesine yardımcı oldu.

Herşeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, nüfusunun büyük

bölümünü Kürtlerin oluşturduğu Musul bölgesi konusunda ne Türkiye'nin ne de İngiltere'nin herhangi bir hukuksal hakkı vardı. Bu bölge halkı ne Türkiye'ye, ne de manda altındaki Irak'a bağlanmak istiyordu. Kürtlerin, Şeyh Mahmut ve Musul bölgesinin diğer Kürt yöneticilerinin yönetiminde kendi ulusal hakları uğrunda verdiği uzun yıllarca süren mücadele bunun kanıtıdır. Bununla birlikte Musul'un kaderinin belirlenmesinde Kürtlerin ulusal özlemleri konusu, İngiliz emperyalistlerini ve Türk milliyetçilerini çok az ilgilendiriyordu.

Milletler Cemiyeti Kurulu'nun 29 Ekim 1924 günlü oturumunda Türkiye ile Irak arasında "Brüksel Hattı" adıyla bilinen geçici sınır tespit edildi. Milletler Cemiyeti Kurulu'nun kararı üzerine 30 Ekim 1924 günü bir denetim Komisyonu (bu Komisyona Kont P. Teleki, M. Virsen ve Albay Taulis giriyordu) kuruldu. Denetim Komisyonu 1925 yılının Ocak ayı sonunda Musul'u ziyaret etti. Komisyon, vilayetteki durumu incelemeye ve yerli halk hakkında bilgi almaya başladı. Denetim Komisyonu 3 Eylül 1925 günü Milletler Cemiyeti'ne sunduğu raporda, Musul bölgesinin 25 yıl boyunca Milletler Cemiyeti himayesinde bulunmasını önerdi. Bu öneriye göre Kürtlerin kendi yönetimi, mahkemeleri, eğitim organları olmalıydı; Kürtçe ise resmi dil olarak tanınmalıydı (226, 1926, No: 2, s. 137).

Milletler Cemiyeti Kurulu'nun 1925 yılının Eylül ayı içinde yapılan oturumlarında İngiltere temsilcisi, Irak'taki Kürtler temel özgürlüklerden yararlanırken, Türkiye'deki Kürtlerin haksız bırakılmış bulunduğunu belirtti. İngiltere temsilcisi, Türkiye'yi "İngiltere'nin yapmış olduğu gibi, Kürtlerin ulusal haklarını garantilemeyi hiçbir zaman vaatmemiş olmakla" suçladı. Ne var ki, İngiltere temsilcisi, kamuoyunu yanıltmak amacıyla gerçekleri açık şekilde tahrif etme denemesinde bulundu. Çünkü Irak Kürtlerinin durumu, uygulamada, Türkiye'de yaşayan Kürtlerin durumundan farklı değildi.

Türkiye temsilcisi cevabi konuşmasında yalnızca ülkedeki Türk ve Kürtlerin sözümona tam hakeşitliği ortamında yaşadıklarına ilişkin o eski iddiayı tekrarlamakla yetindi. Ona göre, Türkiye'deki Kürtler, Türklerin sahip bulunduğu hakların aynısına sahipti. Ve bu açıklama Şeyh Sait Ayaklanması'nın acımasızca

bastırılmasından sonra, ülkede kanlı terörün, cezalandırma hareketlerinin Kürtlerin yığınsal olarak zorla Batı bölgelerine iskanının sürdürüldüğü koşullarda yapılmıştı.

Milletler Cemiyeti Kurulu aynı yılın Eylül ayı ortalarında, Denetim Komisyonu'nun raporundan hareketle, bu sorun konusunda Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın görüşüne başvurma gerekliliğini tanıdı.

İngiltere, Uluslararası Adalet Divanı'nın Milletler Cemiyeti Kurulu'na arbitraj hakları tanımada ısrar ederken, Kurulun sorun konusundaki görüşünü bilen Türkiye, onun yalnız arabuluculuğunu kabul ediyordu.

Uluslararası Adalet Divanı Kasım 1925'te, bu sorun konusunda şu sonuçları sundu:

1) Milletler Cemiyeti Kurulu'nun Musul sorunu konusundaki kararı, her iki taraf için de zorunludur. Karar, Türkiye ile Irak arasındaki sınırı nihai olarak tespit etmelidir;

2) Bu karar oybirliğiyle kabul edilmelidir. İlgili ülkelerin temsilcilerinin, Milletler Cemiyeti Kurulu'ndaki oylamaya katılma hakları vardır. Ama Kurul kararnamesinin oybirliğiyle kabul edilip edilmediğine ilişkin sorunun çözüme bağlanmasında, ilgili ülkelerin oyları gözönünde bulundurulmaz (79, s. 42).

15 Aralık 1925 günü, Milletler Cemiyeti Kurulu'nun bu sorun konusunda kapanış oturumu yapıldı. Kurul, "Brüksel Hattı" nı, Türkiye ile Irak arasında sınır hattının temeli olarak kabul etti ve Büyük Britanya'ya, Irak'ı 25 yıl boyunca manda yönetimi altında buldurma hakkı tanıdı. İngiltere hükümetine, Kürt halkına, raporda tavsiye edilen statünün sağlanması için gerekli önlemleri hazırlaması önerildi. Irak Başbakanı Şubat 1926'da Bağdat'ta Parlemontoda yaptığı konuşmada şunları söyledi: "Biz, Kürtlere haklarını sağlamak mecburiyetindeyiz. Memurların onlardan olması gerekir. Kürtlerin anadili, resmi dil olmalıdır. Kürt çocukları, okullarda Kürtçe öğrenim görmelidirler" (129, s. 293). Ama bu, Kürtleri yatıştırma ve ilgili ülkelerin kamuoyunu aldatma amacıyla aralıksız sürdürülen bir demagoji idi.

Milletler Cemiyeti'nin Musul sorunu konusundaki kararı, Türkiye'de şiddetle olumsuz tepkilere neden oldu. Bununla bir-

likte Türk hükümeti artık, İngiltere'yle yakınlaşmaya gitmeye de hazırды. Bu iki devletin Kürt sorunu konusundaki çıkarları, her ikisi de Kürt kurtuluş hareketini bastırma uğrunda çaba harcadığı için, uygulamada çakışıyordu.

Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Chamberlain ve Sömürgeler Bakanı Amery, Milletler Cemiyeti Kurulu'nun sözkonusu kararının alınmasından sonra verdikleri demeçlerde, İngiltere'nin, Milletler Cemiyeti tarafından öne sürülen koşulları kabul etmeye razı olduğunu belirttiler. Chamberlain bununla birlikte, "iki ülke arasındaki ilişkilerin, Milletler arasındaki ilişkilerin, Milletler Cemiyeti Kurulu kararını kabul etme koşuluyla, pekiştirilmesi çaresinin bulunması konusunda" Türkiye'yle anlaşmaya gidilmesi dileğini ifade etti. Uzun süren diplomatik etkinliklerden sonra, Kürt kurtuluş hareketi hesabına, böyle bir anlaşmaya varıldı. 5 Haziran 1926 günü büyük Britanya, Irak ve Türkiye arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın bir bölümünde somut olarak şöyle deniliyordu:

"Türkiye ve Irak makamları, aşiret reisleri, şeyhler veya aşiretlerin başka üyeleriyle, verili zamanda devletlerden birinin topraklarında bulunan, diğer devletin yurttaşlarıyla resmi veya diplomatik nitelikte her türlü ilişkilerde bulunmaktan vazgeçer. Onlar, sınır boyu bölgelerde, devletlerden birine yönelik herhangi bir örgütün bulunmasına, propaganda veya toplantılar yapılmasına izin vermeyecektir" (Madde 12), (16, s. 310-311).

Antlaşma maddelerinden biri, Irak'ın İngiliz petrol tekellerinden aldığı hissenin % 10'unu 25 yıl süreyle Türkiye'ye aktarma hakkını sağladı (28, s. 9). Ama Türkiye, nakit olarak verilen 500 bin sterlin karşılığında bu hisseden vazgeçti.

Türkiye ile İngiltere arasında Musul vilayeti için 1919 yılında başlayan mücadele böyle sonuçlandı. Yeni sınırın geçirilmesiyle Kürdistan ve Kürt halkının daha öte bölünmesine (bu kez üç ayrı kısma) gidildi. Kürt sorunu, yalnız Türkiye'de değil, Irak ve İran'da da çözüme bağlanmadan kaldı.

22 Ekim 1926 günü Tahran'da İran ile Türkiye arasında "dostluk ve işbirliği antlaşması" imzalandı. Bu antlaşmanın beşinci ve altıncı fıkraları, antlaşmaya varan ülkelerin, kendi toprak-

larında, ülkelerden birinin barış ve güvenliğini bozabilecek örgüt ve grupların faaliyetine meydan vermeyeceği yükümlülüğünü üstlendiklerini belirtti.

Antlaşmada "antlaşmaya varan iki ülkenin, sınırboyu bölgelerde yaşayanların huzuru ve güvenliğinin garantilenmesi için, sınıra yakın bölgelerde yaşayan aşiretlerin uğraştığı ve iki ülkede barışa zarar getirebilecek cinai eylemlere son verilmesi amacıyla gerekli olan bütün önlemleri alacağı" (101, s. 303-305) belirtilmekteydi.

Sıralanan bu antlaşmalar, Kürdistan'ı bölüşen ülkelerin kendi aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen, Kürt ulusal hareketini bastırmada birlik içinde bulunduğunu gösteriyor.

İran(Doğu) Kürdistanı'ndaki Hareket Simko Ayaklanması

Lozan Konferansı kararlarından duyulan memnuniyetsizlik ve Türkiye'de Kürt hareketinin gelişmesi, İran yönetiminin keyfi eylem ve baskılarının güçlenmekte olduğu İran Kürdistanı'nda Kürt hareketinin etkinleşmesine de etki gösterdi.

Uygulamada İran Kürdistanı'nın bütününde Kürt aşiretler hareketine geçmişti. Valadbeki ve Babacani Kürtleri tarafından desteklenen Kalhani ve Gurani aşiretleri ayaklanmıştı. Bunlar arasında eylem ortaklığı sözleşmesine de varılmıştı. İran yönetimi, Kürtlere karşı acımasız bir baskıya girişmişti. Nitekim Bağır Han'ın emrindeki İran ordu birlikleri Kalhani aşireti reisi Fatih Ali Sultan Kalhani'yi tutuklamıştı. Fatih Ali Sultan Kalhani, aşiretlerin yatıştırılması koşuluyla tutuklu bulunduruluyordu. Bu yolla, Kalhani Kürtleri bir süre için yatıştırılmış oldu (150, s. 65).

Rıza Şah yönetiminin İran Kürdistanı'nda uyguladığı politika, ataerkil-kabile düzeninin çöküşüne ve mal-para ilişkilerinin yerleşmesine yardımcı oldu. Bu da kendi açısından Kürt toplumunun tabakalaşmasını hızlandırdı. Kabilelerin üst zümresi; tefeci ve tüccarlara, Kürt halkının esas kitlesi ise ırgat, ortakçı ve çobana dönüşüyordu. Kabile mülkiyetinin yerini, han, bey, pir,

dini şeyh vb. özel mülkiyeti alıyordu. Gerçi, bütün Kürt aşiretleri için özgü olan, otlaklarda soy mülkiyeti haklarının, kabile reisi ve aşiret başı iktidarının korunmasıydı. Ama "merkezileştirme" politikası feodal-aşiret ilişkilerinin temeline dokunmamış, onu yalnız modernleştirmiş olmasına rağmen, kendi feodal malikanelerinde mutlak hükümdar olmaya alışmış bulunan soyların üst zümrelerinin haklarını sınırlandırdı. Bundan başka, aşiret reisleri, Tahran'a karşı düşmanca tutumlarını geleneksel olarak koruduklarından dolayı "İranlılaştırma" politikasını da kabul etmiyorlardı. Kürt ayaklanmalarının çoğunun Kürt hanları tarafından yönetilmiş olmasının nedenlerinden biri de buydu. Üstelik soyların üst zümreleri ayaklanmalara, kitleler üzerinde etkilerini yitirmekten korktukları için katılırken, diğer yandan kendi dar sınıfsal çıkarları peşinde de koşuyorlardı. Son tahlilde onlar, ayaklanan kitleleri ele veriyorlardı.

Aşiret reisleri sık sık, "merkezileştirme"den önce sahip buldukları "bağımsızlık", yani Kürt aşiretlerinin geleneksel düzeninin korunması isteklerinde bulunuyorlardı. Merkezi yönetim buna yanıt olarak Kürt bölgelerinin İranlılaştırılması politikasını, İran Kürdistanı halkına karşı terör ve zorbalık politikasını arttırıyordu. Nitekim 1923 yılının Ekim ayında, kendi "sarayı"na, ordusuna sahip olan ve hatta özerk bir dış politika izleyen (Türklerle ilişkilerinde) Maku Hanlığı'nın serdar varisi (beyi) tutuklandı. Sahip bulunduğu bütün mülkiyete, bu arada büyük miktarda silaha da el kondu. Maku Hanlığı'nın "bağımsızlığı"nın ortadan kaldırılmasından sonra, Maku'ya, mekezden bir askeri vali atandı (228, 1924, sayı 5, s. 108).

İran Kürdistanı'nda 20'li yıllarda şu veya bu bölgenin "bağımsızlığı"nın kazanılması amacıyla aşiret reisleri yönetiminde birçok Kürt hareketi gerçekleşti. Serdar Reşit, Simko İsmail Ağa, Reşit Bey, Cafer Sultan ve bazı başka kişilerin yönetimindeki ayaklanmalar, bu gruptan Kürt hareketlerine katılabilir.

Büyük bir feodal olan Kelhor Kürtlerinin reisi Reşit Serdar, İran hükümetinden, feodal malikanesinin dokunulmazlığını tanınması ve hükümet valiliğinin ortadan kaldırılması isteğiyle hükümet aleyhtarı bir isyan başlattı. Reşit Serdar'ın

müfrezelerinde birkaç bin kişi vardı. Ama isyan, Şah ordusu tarafından bastırıldı. Reşit Serdar'ın kendisi ise tutuklandı ve belirli bir süre tutuklu bulunduruldu. Ama aradan çok geçmeden Şah Rıza tarafından afedildi.

Reşit Serdar'ın silahlı hareketiyle birlikte, İran Kürdistanı'nın güney kesiminde Avroman aşireti reisi, Cafer Sultan yönetiminde bir başka hareket de gelişti. İran ve Irak Kürdistan'ı sınırlarının kavşak bölgesinde yaşayan Avroman aşireti, Şeyh Berzenci'yi destekliyordu. Şeyh Mahmut Berzenci 1919 yılında Güney (Irak) Kürdistan'da İngiliz sömürgecilerine karşı ayaklanma başlattığı zaman, İran topraklarında yaşayan Avroman Kürtleri de bu mücadeleye katılmıştı (121, s. 26).

Cafer Sultan hareketi, hükümet askerlerine karşı ciddi bir direniş göstermiş olmasına rağmen hezimete uğratıldı. Cafer Sultan ise, Irak'a sığınarak gizlenmek zorunda kaldı.

İran hükümeti 1924 yılında, Türkmenlerle Kürtlerin yaşadığı Horasan'da dahil kuzeybatı ve kuzey eyaletlerinde merkezileştirme politikasını gerçekleştirmeye başladı.

İran yöneticileri ilk aşamada Şadellu aşiretinden Kürtlerin yaşadığı Borcnur Hanlığı'nın dize getirilmesine girişti. Borcnur Hanı Muazzez Han'ın, hazinedeki açığı birkaç yıl için karşılamaya yanaşmaması, buraya hükümet askerleri gönderilmesine fırsat bilindi. Yöneticilerin istekleri, Hanlığın Türkmen ve Kürt halklarının ayaklanmasına neden oldu. Ayaklanmanın bastırılması için 1924 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Tahran'dan Borcnur Hanlığı sınırına, 12 mitralyöz ve atlarla çekilen dağ toplarıyla desteklenen bir süvari muhafız alayı gönderildi. Bundan başka Meşhed'den bir askeri birlik de, yola çıkarıldı. Bu askeri birliğin, Tahran'dan gelen süvari muhafız alayıyla birleşmesi, Hanlığı kuşatması ve hezimete uğratması gerekiyordu. Bunun sonucunda bu hareket de bastırıldı. Kürt reisler kararlılık göstermeden, teslim oldular. Ardından Doğu Tümeni Komutanı ve Borcnur ulemasına iki ayrı mektup göndererek, yaptıklarından pişman olduklarını bildirdiler ve görüşmeler için yer belirlenmesini rica ettiler. Bunun sonucunda Kürtlerin çoğunluğu, engelsiz ve kolayca silahsızlandırıldı (51, s. 28).

1924 yılı sonlarında Urmiye Gölü'nün batısında, Simko yöneti-

minde yeni bir Kürt ayaklanması patlak verdi. Rıza Han, 1925 yılının başlarında bu ayaklanmayı da bastırmayı başardı. Simko, Türkiye Kürdistanı'na gizlendi.

İstikrarlı bir çizgi izlemeyen Kürt reisleri, kendilerine yönelen tehlikeye göre, benimsedikleri doğrultuları kolayca değiştiriyor ve tez elden, hükümet memurlarıyla uzlaşmaya gidiyorlardı. Hükümet memurları ise, bunların yardımıyla dize gelmek istemeyenleri bastırıyor, son çözümden Kürt reislerin kendilerini de ortadan kaldırıyorlardı.

Bununla birlikte Kürt köylülüğünün gayet düşük olan sınıfsal ve politik bilinç düzeyi, sınıfsal çıkarları ile Kürt toprak ağalarının çıkarları arasındaki farkı kavramalarına olanak vermiyordu. Köylüler, ayaklanma seyrinde kendi görüşlerini biçimlendirmeyi ve konumlarını belirlemeyi, kendi isteklerini saptayarak savunmayı başaramıyorlardı.

Merkezi yönetim, Kürt bölgelerinde büyük miktarda İran askerinin mevcudiyetinden Kürtlerin duyduğu memnuniyetsizliği şiddetlendirmemek için, Kürtlerle Türkmenlerin yaşadığı bölgelere yığılmış askerlerin bir bölümünü geri çekme, bunları yerli milliyetlerin unsurlarından oluşturulmuş birliklerle değiştirme kararı aldı (60, s. 44).

İran hükümeti 1926 yılında, Kürtleri bütünüyle dize getirme kararına vardı. Bu amaçla 1926 yılının ortasında, İran Kürdistanının en önemli bölgelerine askeri birlikler yerleştirildi. Salar üd-Devle ve Cafer Sultan'ın birleşik Kürt birlikleri, hükümet askerlerine karşı eyleme giriştiler, ama bu hareket çok geçmeden hezimete uğratıldı.

Yine bu sırada Puştderi aşireti, Serdeşt kentine doğru ilerlemeye başladı. Bunlara, Babekir Ali öncülüğünde Nurettin Galbagi, Hemavend, Cafer ve Mansur gibi akraba aşiretler de katıldılar. Hükümet askerlerini bozguna uğratarak Serdeşt kentini ele geçirmeyi başardılar. Ama ayaklanmacılar kentte uzun süre kalıp, güçlenemedi. Hükümet, düzenli ordu birliklerine takviye gönderdi ve kenti geri aldı. İran askerleri bundan sonra Simko yönetiminde patlak veren yeni bir hareketi bastırmaya sürüldü. Simko'nun faaliyetini etkinleştirmesinden önce, merkezi hükümet, bu hareketin başlamasını görüşmeler yoluyla önlemek için

bir dizi denemede bulundu. Fakat denemeler başarı getirmediyse de hükümet, ele geçirilen Kürt reislerini, Simko'nun taraftarları arasında nifak çıkarmak için kullandı. Bunun sonucunda birçok küçük aşiret, İran yöneticilerinin tarafına geçti.

Ağrı Dağı Bölgesindeki Ayaklanma (1927-1931)

Şeyh Sait Ayaklanması ve Türkiye Kürdistanı'ndaki aşiret hareketlerinin bastırılması, bu hareketlere katılanların silahsızlandırılarak kendilerine karşı yargı önlemlerinin uygulanması, ayrı ayrı Kürt reislerinin satın alınması, zorla özümseme politikasının gerçekleştirilmesi, başka bir anlatımla ülkedeki ekonomik ve sosyo-politik yaşamın bütün yönlerinin Türkleştirilmesi gibi girişimlerin hiçbiri, Kürt sorununu çözüme bağlayamadı.

Haksızlık, ulusal baskı, başta şeyhler, ağalar ve reisler olmak üzere feodallerine ağır şekilde bağımlı bulunan köylülerin yok-sullaşması, sayısız cezalandırma seferleri sonucunda Kürtlerin yaşama düzeyinin kesinlikle düşmesi gibi, Kürt halkının ayaklanmalarının başlıca nedenleri ortadan kaldırılmadı. Tersine, bu dönemde yönetsel keyfiyet şiddetlendi, vergiler yoluyla yapılan baskı daha da ağırlaştı. 'Bütün bunlar, tüm çelişkileri şiddetlendiren ve emekçi Kürtlerin zaten ağır olan durumunu daha da kötüleştiren ekonomik bunalımı tırmandırdı.

Yöneticilerin, Kürt ayaklanmalarının nedenlerini ortadan kaldırmada arzusuzluğu ve bunu yapmaya yetenekli bulunmaması, yeni patlamalara götürdü, Kürtlerin ulusal kurtuluş özemlerini güçlendirdi.

Partizan hareketi, 20'li yılların ikinci yarısında bütün Türkiye Kürdistanı'nı kapsadı. Kürt partizanlarından oluşan küçük müfrezeler jandarma karakollarına, başta hükümet dairelerine saldırılarda bulunuyor, Türk memurları öldürüyorlardı.

1927 yılında Doğu Anadolu'nun kuzey bölgelerinde yeni bir ayaklanma patlak verdi. Aynı yılın sonbaharının bitiminde, on bin dolayında süngüden oluşan hükümet askerleri Ağrı, Iğdır, ve

Beyazıt'ta(Doğubeyazıt) ayaklanmalara karşı saldırıya geçti. Kanlı çarpışmalar sonucunda Türkler asker ve subay dahil takriben 2 bin ölü verdiler. Kürtler 400 kişiyi tutsak aldılar, 12 top, 36 mitralyöz ve daha birçok başka silahı ele geçirdiler (133, s. 270).

Ayaklanma Van, Malazgirt, Muş, Bitlis, Siirt bölgelerine yayılmaya başladı. Türk komutanlığı birliklerine takviye göndermek zorunda kaldı ve yalnız çok büyük çabalar pahasına ayaklanma hareketini bastırmayı başardı.

Hükümet askerleri tarafından kovalanan Kürtler 1928-1929 yıllarında güçlerini, ülkenin doğusunda, zor aşılır dağlık bölgelere yığdılar. Ağrı Dağı, Kürtlerin başlıca sığınak yeri oldu. Hükümet askerleriyle eşit olmayan açık savaşta başarısızlığa uğrayan Kürt ulusal kurtuluş hareketinin faal mücadele erleri bu dağdaki dar boğazlarda sığınak buldular. Türkler tarafından Kire olarak adlandırılan Büyük ve Küçük Ağrı Dağı arasındaki belen, 20'li yılların sonlarında, Kürt ayaklanma hareketinin başlıca merkezi ve üssü durumuna geldi (70, s. 109).

Ağrı Dağı bölgesindeki ayaklanma milliyetçi Kürt örgütü, Hoybun'un(Bağımsızlık) askeri politik komitesi tarafından hazırlandı.

Kürt örgütlerinin Ağustos 1927'de düzenlenen Kongresi'nde* kurulan Hoybun Komitesi terkinde Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası ve Comite de l'Independence Kurde gibi Kürt örgütlerinin üyeleri yer aldı. Kongerde, belirtilen bu örgütlerin yöneticilerinden başka, bazı aşiretlerin reisleri ile başka Kürt yurtseverleri de hazır bulundular. Gizli olarak yapılan Kongre 45 gün sürdü. Kongrede bu dönem içinde, Türkiye'de Kürt halkının mücadelesinin daha öte gelişmesine bağlı temel sorunlar incelendi. Hoybun Komitesi'nin her üyesi, bağımsız Kürdistan'ın yaratılması adına, bütün Kürtlerin birleştirilmesi uğrunda mücadele yürütme vaadiyle "Kardeşlik Andı" içti. (133, 270).

Kongreye katılanlar, "Hoybun" örgütünün programını hazırla-

(*)M. Nuri Dersimi'nin bildirdiğine göre, "Hoybun" örgütünün ilk kongresi Ağustos 1927'de Bihamdun'da (Lübnan) yapıldı (167, s. 255).

dılar. Örgüt "son Türk askerinin kutsal Kürt toprağından tahliye edilmesine kadar Türklere karşı mücadele" (Madde 2) yürütülmesi ödevini öne sürdü. Örgüt, özel Kürt müfrezelerinin oluşturulması, bunların eğitilmesi ve "en çağcıl silahlarla" silahlandırılması sorununa ayrıca dikkat ayırdı. Bütün Kürt müfrezeleri, merkezi Kürdistan'ın dağılık bölgelerinden birinde bulunacak olan "tek askeri komutanlığı" emirlerine uymaya mecburdu (Madde 3).

Hoybun Komitesi'nin programında komşu ülkelerden bazılarıyla dostluk ilişkileri kurulması öngörülüyordu. Programda somut olarak "İran hükümetiyle ve kardeş İran halkıyla sürekli dostluk ve kardeşlik ilişkileri kurulması" (Madde 4) tasarlanıyordu (163, s. 48-49).

Hoybun Komitesi, Kürt sorununun Türkiye sınırları dışında tanıtılmasına özel dikkat ayırıyordu. Bu amaçla Suriye, Lübnan, birçok Avrupa ülkesi ve ABD'de olmak üzere sınır dışında birkaç kol kuruldu. Bununla birlikte Hoybun Komitesi'nin programında Türk halkıyla işbirliği ilişkileri kurulmasından tek kelimeyle olsun söz edilmedi. Örgütün faaliyetine ışık tutan Kürt milliyetçiliğinin sınırlılığı, bunda ifade buldu.

Programın milliyetçi sınırlılığı, belirli ölçüde, Hoybun Komitesi bağlaşıklarının çıkarlarına hizmet ediyordu. Bu örgüt uygulamada, yalnız, sınırdışı faaliyet yürüten ve serüvenci politikası Ermeni halkının başına birçok bela getirmiş olan Taşnakların Ermeni burjuva milliyetçi partisi tarafından destekleniyordu.

Türk resmi çevreleri ve basını, Kürt ayaklanmalarıyla ilgili görüşlerini açıklarken, meseleyi, emperyalizm ajanlarının Türkiye aleyhtarı faaliyeti olmasaydı, Doğu vilayetlerinde barış ve refahın egemen olacağı şeklinde tanıtmaya çalışıyorlardı. Bu arada Hoybun Partisi de, emperyalizmin sözkonusu ajanları listesine dahil edilmişti. Hoybun Komitesi, Türk yönetici çevrelerinin bu suçlamalarına yanıt olarak Nisan 1928'de yayınladığı açıklamada şunları belirtti: Hoybun, herhangi bir yabancı devletin elinde politik bir silah değildir... Hoybun'un tek amacı, Kürt halkının Türk esaretinden kurtarılması, Kürdistan'ın.... bağımsız bir devlete dönüştürülmesidir. "Hoybun", bu

temel ödevini gerçekleştirirken, kendi güçlerine dayanıyor" (133, s. 278).

Ağrı Dağı bölgesi hareketini, ayaklanma bölgesine Hoybun Komitesi tarafından olağanüstü askeri temsilci sıfatıyla gönderilen ünlü Kürt yurtseveri İhsan Nuri yönetiyordu. Becerikli bir askeri örgütçü olan İhsan Nuri, İbrahim Paşa adıyla bilinen, Celali aşiretlerinin reisi, Tello'dan İbrahim Haski (Hasike)'nin emrindeki kuvvetleri yeniden düzenlemeyi ve Kürt devletinin temellerini yaratmayı başardı (167, s. 247).

İbrahim Paşa başkanlığında, sivil yönetim organları oluşturuldu. Kürtçe olarak Agri(Ateşin) gazetesini çıkaran ayaklanmacıların kendi bayrağı da vardı. Yabancı ilerici yazarlardan S. S. Gavan, Kürtlerin bu ayaklanmasına değinirken şunları belirtti: "Bu ayaklanma, Kürt gruplarının Ağrı Dağı Kongresi'nde birleştirilmesine gidilmesinden sonra, yüksek örgütlenme düzeyi açısından ilgi teşkil ediyor. Bununla birlikte bu örgüt, tek yığınsal örgüte, herşeyden çok yakınlaştı" (174 b, s. 21).

Ayaklanma bölgesi giderek genişledi. Türk yöneticiler bu koşullarda, her zaman olduğu gibi, yeniden zikzaklı manevra yoluna koyuldular ve İhsan Nuri'ye barış görüşmeleri önerisinde bulundular.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1928 yılının Mayıs ayı ortalarında bir "uzlaştırma" komisyonu oluşturdu. Bu komisyona doğu vilayetlerinden 12 mebus ve birkaç görevli katıldı. Komisyon, İhsan Nuri başkanlığındaki Kürt heyetiyle Şeyhli Köprü (ayaklanmacıları Türk askerlerinden ayıran tarafsız bölgede) kasabasında görüştü. Komisyon üyeleri, İhsan Nuri'ye, hükümetin ayaklanmacılar için genel af ilan edeceği vaadinde bulundu, kendisine ise, devlet yönetiminde yüksek bir görev önerdi. Buna karşılık Kürtler, Türk askerlerine teslim olacaktı.

Kürt heyeti, "uzlaştırma" komisyonunun önerilerini geri çevirdi. Bundan başka, mücadelenin durdurulmasının tek koşulunun, Türkiye'nin Kürdistan'ın ulusal haklarını tanıması olabileceğini belirtti. Böylece Şeyhli Köprü kasabasında yürütülen görüşmeler, herhangi bir sonuç alınmadan tamamlandı (133, s. 281).

İhsan Nuri Paşa Agri gazetesinin Ocak 1930 sayılarından birinde çıkan yazısında, bütün Kürtleri, besin maddesi ve silah

yardımında bulunmaya çağırıldı (133, s. 284-285). Bununla birlikte ayaklanma yönetimi (Ağrı yönetimi) Türkiye, Irak ve Suriye Kürtleri arasında yaydığı çağrıda, onları, Türk esaretinden kurtuluş mücadelesinde birleşmeye davet etti. Bu çağrının bir kopyası Milletler Cemiyeti'ne gönderildi. Çağrıda şöyle deniyordu: "Kürt kardeşlerimiz, Sizler, yüce ulusumuzun onurlu evlatları olmaya mecbursunuz. Başka ulusların bağımsızlıklarına kavuşmuş buldukları bir sırada, soylu bir halk olan sizler, nasıl köle olarak, Türklere bağımlı olarak yaşayabilirsiniz... Mücadelede birleşin. Bizler, yüzyıllardan beri kendimize ait olan toprakları kurtarmak için, kardeşlerimizi Türk esaretinden kurtarmaya başladık" (150, s. 41).

1930 yılının başlarında, ülkenin bütün kuzeydoğu vilayetleri, uygulamada Kürtlerin elindeydi. Ankara hükümeti, ayaklanmayı bastırmak için önemli miktarda askeri, teknik ve maddi güçleri seferber etmek zorunda kaldı. Kire'de, ayaklanmacılara karşı Türk komutanlığı tarafından donatılan cezalandırma müfrezesi 6 Nisan 1930 günü, Kürtlerce bozguna uğratıldı. Kemalistlerin, başka Kürt aşiretlerini ayaklanmacılara karşı kullanma denemesi de başarısız sonuçlandı. Üstelik, Ağrı Dağı bölgesindeki Kürt ayaklanması ocağı genişlemeye başladı. Bu durum Ankara'nın endişesini daha da artırdı. Türk hükümeti, ayaklanmacıların bozguna uğratılması için büyük miktarda kuvvet ve araç seferber edilmesi yoluna koyuldu. Türk komutanlığı, gerekli desteği sağladıktan sonra, askeri hareket hazırlıklarına başladı. Hükümet askerleri, bir ay kadar süren kanlı çarpışmalar sonucunda bozguna uğratıldı. Kürt güçleri 2 bin tutsak aldılar, 60 mitralyöz ve 24 top ele geçirdiler. Bu arada 12 uçak da düşürüldü (151, s. 30). Türk yöneticiler bu durumdan ciddi endişe duydukları için, ayaklanma bölgesindeki hükümet askerleri sayısını 45-60 bin kişiye çıkardılar (182, s. 31).

Hükümet birlikleri yalnız Haziran ayı içinde, askeri uçakların desteğiyle Kürtleri, İran-Türk sınırındaki dağ boğazlarına doğru püskürttüler. Ama sınırboyundaki Maku (İran) bölgesindeki Kürtler, ayaklanmacıların yardımına koştu ve Türk askerlerinin cepheadına geçtiler. Türk komutanlığı, oluşan bu tehlikeli durum karşısında, Kire kuşatmasını geçici süre için kaldırmak ve

askeri birlikleri, Başkale, Saray, Begrikale, Erciş, Patnos, Van, Zilan vb. bölgelerinde hızla genişleyen yeni bir Kürt ayaklanması merkezini bastırmak için, buraya sürmek zorunda kaldı. Belirtilen bölgeler halkından 10 bin kişi, silaha sarılarak ayaklanmıştı. Türk komutanlığı, 1925 yılı olaylarını çok hatırlatan bu ayaklanmanın ortadan kaldırılması için, büyük askeri birlikleri işe koştı. Ayaklanmanın bastırılması amacıyla düzenlenen hareket bir ay sürdü ve ancak 1930 yılının Temmuz ayı sonunda tamamlandı. Türkler birçok çarpışmada, ayaklanmacı müfrezelerini bozguna uğratmayı değil, yalnız dağlara dağıtmayı başarabildiler.

Bundan sonra Kürtlere karşı acımasız bir katliama girişildi. Türkler bir kural olarak, ayaklanmaya katıldığı sanılan her kişiyi öldürme yoluna koyuldular. Bunun sonucunda, Türk makamlarının verilerine göre 3 binden fazla Kürt öldürüldü. Zilan bölgesi vadilerinden birinde 1550 kişi kesildi. Erciş bölgesinde 200 köy yakıldı. Patnos sahasında yakılıp yıkılmayan tek köy kalmadı. Türk askerleri, Kürtlerin hayvanlarını da alıp aşırıldılar (70, s. 111).

Temmuz 1930'da, Türk komutanlığının ayaklanma bölgesinde geniş bir hareket başlattığı sırada, Suriye ve Irak'tan birkaç Kürt müfrezesi (tümü 1000 dolayında savaşmeri), sınırı geçerek Mardin ve Midyat'ın dağlık bölgelerine ve Suruç vadisine girdiler (167, s. 251). Ama onlar, Ağrı Dağı bölgesindeki ayaklanmacıların durumunu hemen hemen hiç kolaylaştıramadılar ve Kemalilerin üstün durumda bulunan kuvvetlerinin baskısıyla, bu bölgeyi terketmek zorunda kaldılar. Türk komutanlığı, bu bölgelerde yaşayan Kürtlerle başa çıkmak için, askerlerini Kire yöresine yığmaya başladı. Buradaki Kürt savaşım erleri sayısı üç bin dolayında idi.

Bu dönem içinde Türk basınında, İran'ı, Kürt ayaklanmacılara müsamaha göstermekle, Türkiye'ye dostça olmayan davranışlarda bulunmakla suçlamaya çabalayan notlar ve yazılar belirdi.

Nitekim Türkiye'de o sıralarda resmi basın organı niteliğinde olan Hakimiyeti Milliye gazetesi şöyle yazdı: "Şimdiki hareketin belirgin yönü şudur ki, bu hareket, yerli unsurlarca değil, sınırlarımız dışından silahlı eşkiya çetelerince başlatılmıştır.

Türk kamuoyu, bizim topraklarımıza akınlar düzenlemek amacıyla komşu bir devletin topraklarında kalabalık çetelerin nasıl örgütlendiğini ve bu çetelerin, sınırı geçtikten sonra, kendi merkez örgütüyle ilişkilerini nasıl koruduğunu anlayamıyor" (254, 08. 07. 1930).

Cumhuriyet gazetesi ise tehdit edici bir edayla şunları belirtti: "Eğer İran, topraklarında silahlanan eşkıyaya, kendi başına ders vermek durumunda değilse, bu durumda onun, sözkonusu dersi başkalarının vermesine itiraz etmeye hakkı yoktur" (247, 06. 07. 1930).

Ne var ki, Türk basınının, İran tarafından izlenen politikadan yakınması boşuna idi. Çünkü İran hükümeti daha Mayıs 1930'da, Türk askerlerine İran topraklarına girme ve ayaklanmacıların cepheadına geçme izni verdi. Bezirgan-Yarımkaya-Aybek-Donbat-Kire güzergahında ilerleyen Türk askeri birlikleri, Kürtlerin ulaşım yollarını kestiler. Türklerin Kire yönünde, askeri uçakların desteğiyle ilerlemesi 1930 yılının 5 Eylül gününden 15 Eylül gününe kadar sürdü.

Kürtler, birçok çarpışma sırasında Türk askerlerinin baskısını püskürtmeyi başardılar. Ama Kemalistlerin sayı ve teknik araç bakımından üstünlüğü sonucunda, Kürtler Kire'yi terketmeye ve Ağrı Dağı bölgesinin zor-ulaşılır dağlık bölgelerine sığınmaya başladılar. Milliyet gazetesi, bu ayaklanma ocağının bastırılmasından sonra şöyle bir resim yayınladı: Ağrı Dağı'nda bir mezar. Mezarın üstünde Kürt papağı şeklinde bir taş. Mezar taşı üzerinde ise şu yazı: "Burada hayali Kürdistan yatıyor" (159, s. 76). Bu karikatür, kendilerine karşı acımasız zorbalıklara rağmen ulusal hakları uğrunda mücadele eden Kürtlerin gerçek durumunu değil, yalnız Türk gazetecisinin beğenisini yansıtıyordu.

Türk askerleri soykırım politikasını sürdürürken, yüzlerce Kürt mücadele erini öldürdüler. Ele geçirdikleri Kürt ailelerini, yaşlı, kadın, çocuk demeden, sona dek acımasızca katlediyorlardı.

Türk burjuvazisi, Kürt ayaklanmaları döneminde, ülkedeki ulusal azınlıklara karşı şovenizm propandasını hızlandırdı. Başbakan İsmet Paşa 30 Ağustos 1930 günü, Sivas'ta demiryolunu açarken yaptığı konuşmada şöyle dedi: "Bu ülkede yalnız Türk

ulusu, etnik ve ırki hak taleplerinde bulunabilir. Başka hiçbir unsurun buna hakkı yoktur" (264, 31. 08. 1930).

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey (Ödemiş'te seçmenleri önünde konuşurken) daha da açık bir çıkışta bulundu: "Bizler, dünyanın en hür ülkesi olan Türkiye'de yaşıyoruz. Sizlerin mebusu olan ben, kendi görüşlerimi, bütün içtenliğimle anlatmak için, sizlerden daha iyi dinleyici bulamam. Bundan ötürü, duygularımı gizlemeyeceğim. Türk, bu ülkenin tek efendisi, tek sahibidir. Menşei bakımından temiz (saf) olmayan Türklerin bu ülkede bir tek hakkı vardır: Hizmetçi olmak, köle olmak hakkı vardır. Bu gerçeği, varsın dostlarımız da, düşmanlarımız da unutmasın. Bu gerçeği varsın, hatta dağlar da bilsin" (264, 19. 09. 1930).

Türk basını da aynı doğrultuda hareket ediyordu. Hakimiyeti Milliye gazetesi 10 Ağustos 1930 tarihli sayısında şöyle yazdı: "Bizim, bu azılı canavarlar tarafından ortaya sürülen bu türlü talepleri (Kürdistan'ın bağımsızlığına ilişkin istekler-y. n.)... sırf bir şaka saydığımızdan hiç kimse kuşku duymuyor. Sözlüğü yalnız iki heceli sözcüklerden ibaret olan bir halkın... yönetsel özerkliği için tek uygun bucak Afrika'nın merkezi ya da onun, yarı-insan yarı-maymunlarla meskun çöllerinden biridir. Ama eski uygarlıkların beşiği olan Asya, bu türlü iddialara meydan veremez. Bunu istemeye cesaret edenler, genel güvenlik adına ezilmeyi hak ediyorlar. Esasen, onlara karşı da böyle davranılıyor" (220, 1932, No: 13-14, s. 73).

Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1930 günü açılışında yaptığı konuşmada, iç politik duruma ilişkin çözümleme yaparken, Türkiye'nin Doğusunda meydana gelen olaylar (Mustafa Kemal, Kürt ayaklanmalarını gözönünde bulunduruyordu) "bağımsızlığımızı tehdit ediyordu" (155, s. 349) dedi.

Bu koşullarda, Kürt halkının ulusal hakları uğrındaki mücadelesi, Türk yönetici çevreleri tarafından Türkiye'nin bağımsızlığına yönelik yeltenişler şeklinde değerlendiriliyordu.

Doğu'nun Şafağı gazetesi 20 Mart 1931 günlü sayısında Türk hükümetince gerçekleştirilen ceza önlemleri sonuçlarının toplamını hesaplarken, Türk askerlerinin en azından 200 Kürt yerleşim yeri ve göçebe konağını imha ettiğini, bununla birlikte

birkaç bin Kürt ayaklanmacıyı öldürdüğünü yazdı. Öldürülenlerin sayısı, aileleriyle birlikte 10-15 bini buldu (220, 1931, No: 12, s. 14). Hoybun Komitesi'nin verilerine göre, Türk ceza müfrezeleri 660 köyü yıktılar, 15 206 evi yıktılar (220, 1932, No: 13-14, s. 73).

Adana Mahkemesi, 22 mayıs 1932 günü, Ağrı bölgesinde yakalanan ayaklanmacılara karşı açılmış olan davanın kararlarını açıkladı. Bu kararlara göre, 30 kişi idam cezasına, 58 kişi ise değişik süreli hapis cezasına çarptırıldı.

Ağrı Ayaklanması, Kürtlerin oldukça yüksek siyasi olgunluk düzeyini ortaya koydu. Boyutları bakımından Şeyh Said Ayaklanması'ndan küçük olan bu ayaklanma, siyasi olgunluk düzeyi, nihai amaçların -Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması- açık şekilde belirlenmesi bakımından, önceki hareketlerden daha yüksek düzeyde yer aldı. Ağrı Ayaklanması, bağımsız Kürt Cumhuriyeti bayrakları altında gelişti. Bu ayaklanma askeri ve politik bakımdan, terkinde Kürt aydınları (ordulu ve memurları), ticaret burjuvazisi, aynı zamanda feodal soyluların yurtsever kesimi temsilcilerinin yer aldığı Hoybun örgütü tarafından yönetildi. Bütün bu katmanları birleştiren husus, aşırı milliyetçilikten hareketle, acımasız bir şovenizm politikası uygulayan, Türkiye'de yaşayan başka halkların hak ve özelemlerini küçümseyen Türk yönetici çevrelerine duyulan nefretti.

Irak(Güney) Kürdistanı'ndaki Hareket Mahmut Berzenci Ayaklanması

30'lu yılların ikinci yarısında, Kürtlerin Haşimiler rejimine ve bu rejimin İngiliz himayecilerine karşı, birbirinden ayrı, yerel eylemleri belirginlik kazandı. Hükümet bu göreceli huzuru, Kürdistan'da dayanak noktalarını pekiştirmek için kullandı. Polis devriyelerinin, askeri birliklerin sayısı artırıldı, bu arada yollardaki duruma düzen getirildi. Bütün bu etkinliklerin askeri stratejik bir amacı vardı.

Musul vilayeti, "Irak hükümetinin, Kürtlerin ulusal özelliklerini gözönünde bulundurmaya mecbur olduğu" koşuluyla ve ayrıca

"Milletler Cemiyeti'nin başka tavsiyeleriyle" Irak devletinin içine alınmış olsa da, Irak yönetici çevreleri daha başından bunları yerine getirmemeye başladılar. Kürtlerin büyük memnuniyetsizliği ve hareketleri, altı Kürt mebusun, hükümetin, Milletler Cemiyeti talimatlarını uygulamakta ağır davrandığı görüşüyle, Başbakan'a bir rapor göndermesine neden oldu. "Raporda Kürt bölgelerinde öğretime ayrılan ödeneklerin artırılması, Irak Kürdistanı'nda tek yönetim biçiminin hazırlanması ve Kürdistan'ın toplumsal gereksinmelerine ilişkin ödeneklerin fazlaştırılması da istendi" (97, s. 130).

Güney Kürdistan'da sürekli gerginlik, Kürtlerin silah etkinliklerinin olmadığı dönemde de belirgin bir olguydu. Kürtlerin Haşimiler rejimi ile İngiliz sömürge makamlarının politikalarından duydukları geniş memnuniyetsizlik, genelde, Londra ve Bağdat'ın Kürt sorunu konusundaki politikası karşısında teslimiyetçi konumda yer alan Kürt eylemcileri bile harekete geçirmek zorunda bıraktı. Nitekim dört Kürt mebus, 1929 yılının başında Irak parlamentosunda başbakan ve yüksek komisere şu istekleri sundular: 1)Kuzeyde, yönetim merkezi Dühok olmak üzere yeni bir ilin oluşturulması; 2)Irak hükümeti gelirlerinden her yıl Kürt bölgelerinin geliştirilmesine % 20 ödenek ayrılması; 3)zorunlu Kürtçe öğretiminin uygulanması; 4) hükümet askerlerinin Irak Kürdistanı'ndan (polis kuvvetleri dışında) geri çekilmesi; 5) Irak hükümetine iki Kürt temsilcisinin katılması (187, s. 136; 122, s. 210).

Ulusal bağımsızlığı, dışarıdan yardım olmadan, yalnız kendi güçleriyle kazanmanın uygulamada olanaksız olduğunu anlayan Kürt hareketi liderleri, zaman zaman, mandacı ülke İngiltere'ye umut bağlamaya devam ettiler. Bundan başka Şeyh Mahmut, İngiliz emperyalizmi ile Irak'ın planları arasında çelişkiler olduğunu kavradığı için, bu çelişkileri kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istiyordu. Ama 1930 Antlaşması'nın imzalanmasından sonra gelişen olaylar, Şeyh Mahmut'un kendisinin, İngiliz makamları tarafından kullanıldığını ortaya koydu.

30 Haziran 1930 günü, İngiliz-İrak Antlaşması imzalandı. Bu, herşeyden önce İngiliz emperyalizminin çıkarlarını yansıtan bir Antlaşmaydı. Arap ilerici çevreleri, antlaşmayı, yeni koşullar-

da İngiliz egemenliğinin korunması aracı olarak değerlendiriler. Kürtlere gelince onlar, antlaşma metninin yayınlanmasından sonra, Milletler Cemiyeti'ni kolektif dilekçe yağmuruna tuttular. Oluşan gergin durumun yatıştırılması için, Kürdistan'a İngiliz ve Irak görevlileri gönderildi. Bunlar, önceden vermiş oldukları, ama artık hiç kimsenin inanmadığı vaatlere bağlı kaldıklarına, Kürtleri inandırmak için yeniden çaba harcadılar.

Yeni antlaşmada da, Kürt ulusal demokratik güçlerinin talepleri tek sözcükle olsun belirtilmemiş olduğu için, Kürdistan'da, İngiliz emperyalizminin ve onun suçortacı Irak'ın Kürt aleyhtarı politikasının devam etmesine karşı protesto hareketi alıp yürüdü. Kürdistan'ın değişik kentlerinde düzenlenen miting ve gösterilere katılanlar, İngiliz emperyalistlerinin ve yerli gericiğin planlarını nefretle kınadılar. Süleymaniye'deki olaylar özellikle coşkulu bir nitelik kazandı.

Süleymaniye ve komşu bölgelerde yaşayan halk, 6 Eylül 1930 günü, o sıralarda yapılması öngörülen parlamento seçimlerine oybirliğiyle boykot ilan etti. Süleymaniye mutasarrıfının konağı önünde "Kahrolsun emperyalizm", "Kürdistan'a özgürlük" belgileriyle bir miting yapıldı (97, s. 147). Olaylar süratle gelişti. Polisin hareketle başa çıkabilecek durumda olmadığı anlaşılınca askerler işe koşuldu. Polis ve askeri birlikler, sivil halka karşı ateş açmaya başladılar. Bunun sonucunda yirmi kadar Kürt öldürüldü, birçok kişi yaralandı. 6 Eylül günü tarihe "Roja Reş" ("Kara Gün") olarak girdi.

6 Eylül olayları, durumu daha da şiddetlendirdi. Mahmut Berzenci, oluşan bu durumdan yararlanarak, silahlı mücadele bayrağını yeniden dalgalandırma kararı aldı ve İran'la sınır olan bölgeden, Irak'ın içerlerine doğru yürüdü.

Süleymaniye'de meydana gelen kanlı olaylara ilişkin haber kısa sürede bütün Güney Kürdistan'a yayıldı. Kürt kitlelerin kendiliğinden ortaya çıkan etkinlikleri başladı. Irak'ın kendisinde durumun huzursuz olduğu bir sırada, Kürdistan'da kurtuluş mücadelesinin gelişmesi, İngiltere ile Irak hükümetini endişeye düşürdü. Kürt savaşçıları, Irak askerlerinin ilk ceza müfrezelerini bozguna uğrattılar. İngiliz makamları, Irak askerlerinin

Kürt ayaklanmacılara karşı savaşında başarısızlığını, ülkede "Kürt tehlikesi"ne karşı güvenli bir araç sıfatıyla İngiliz kuvvetlerinin "gerekliliğinin kanıtı" olarak kullandılar. İngiliz hava kuvvetlerine bağlı uçakların yoğun hava saldırıları, çilekeş Kürt halkına yeni yeni felaketler getirdi.

Mahmut Berzenci ile Kürt subayı Binbaşı Mahmut Cevdet, Güney Kürdistan'daki durumla ilgili olarak Milletler Cemiyeti'ne 30 Ekim 1930 günü bir bildiri gönderdiler. Bildiride şöyle deniyordu: "Irak'ta Kürt ulusunun aşağıda imzaları bulunan temsilcileri olan bizler, Arap hükümetinin dayattığı koşullara daha fazla dayanabilecek durumda olmadığımızın, Milletler Cemiyeti'nin bilgisine sunulmasını rica ediyoruz. Yasasızlık ve takibattan aralıksız çile çeken bizler, soydaşlarımızın, Arap esaretçilere karşı faal eylemlerde bulunmasını önleyemeyiz..."

Biz, insanseverlik çıkarları adına, eski ve mağrur Kürt ulusunun, aynı zamanda Irak'taki öteki mazlum ulusal azınlıkların, bundan öte, hakaretlerden korunacağını bütün dünyaya göstermeye mecburuz. Gelecekteki olaylar sırasında Büyük Britanya'nın, bizler konusundaki tarafsızlığını koruyacağı ve haklı özlemlerimize karşı eylemde bulunmayacağı umundayız" (268, 25. 01. 1931).

Bu bildiride, İngiltere'yle ilgili yumuşak eda, Şeyh Mahmut'un İngiltere'ye sevgisinden kaynaklanmıyordu. Kürt liderler bu yumuşak ve teveccühlü eda ile, Büyük Britanya'nın Kürt sorunu konusunda hiç olmazsa tarafsızlığını sağlamak istiyorlardı. Ne var ki, bu umutlar, kuşkusuz herhangi bir gerçek temele dayanmıyordu. Ulusal hakları uğrunda mücadele veren Kürtlerin şikayet ve ricaları, her zaman olduğu gibi, bu kez de dikkate alınmadı. Milletler Cemiyeti'ni ellerinde bir oyuncak gibi kullanan emperyalist devletlerin, Kürtlerin gereksinimlerini düşünmeleri beklenemezdi.

Bu arada Güney Kürdistan'daki ayaklanma şiddetli bir nitelik kazanmıştı. Kürdistan'daki olaylarla ilgili olarak uzun bir süre herhangi bir açıklama yapmak arzusu duymayan Irak ve İngiliz makamları, 1930 yılının sonlarında "Kürt cephesi"ne ilişkin yazılar yayınlamak zorunda kaldılar (239, 22. 01. 1931).

1930 yılı sonunda ve 1931 yılı başlarında Kürt ayaklanmacılar

ile İngiliz-İrak kuvvetleri arasında birçok çarpışma oldu. Kürtler büyük kayıplara uğramalarına rağmen, mücadeleyi sürdürdüler. Irak askerleri ve polis müfrezeleri, ayaklanmanın yayılmasını önlemek amacıyla 26 Ocak 1931 günü, Hurmalı bölgesine doğru ilerlediler. Irak hükümeti, Şubat ayı başında, Kürdistan'da yeni çarpışmalar olduğuna ilişkin bir haber yayınladı. Şeyh Mahmut'a bağlı kuvvetler, teknik araç bakımından iyi donatılmış bulunan çok sayıdaki İngiliz ceza müfrezelerine karşı mücadelede başarı elde edebilecek durumda değillerdi. Irak Kral hükümeti, olaylarla ilgili olarak yayınladığı haberlerde, Kürtlerin direnişini bastırmada İngiliz silahlı kuvvetlerinin rolünü, böylece de "Büyük Britanya ile birlik" gerekliliğini özellikle vurguladı. Mart 1931'de, Kürt cephesi konusunda Kral Feysal'ın imzasıyla bir haber yayımlandı. Haberin bir bölümünde somut olarak şöyle deniyordu: "İngiliz hava kuvvetlerine bağlı uçaklar 3 ila 17 Ocak günleri arasında, Şeyh Mahmut'un ayaklanan kuvvetlerinin mevzileri üzerinde dokuz kez keşif uçuşları gerçekleştirdiler. Hava koşullarının elverişsizliğine rağmen, bu uçuşlardan elde edilen sonuçlar gayet iyi idi. 17 Ocak günü, Kerkük'teki İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanı görevine, yeni bir İngiliz subayı atandı. Hava kuvvetlerine bağlı bu müfrezeler, 21 Ocak gününe kadar ayaklanmacıların bombardımana tuttular" (288, 20. 03. 1931).

Güney Kürdistan'da gelişen olaylar, Kürdistan'ın diğer bölgelerinde sempati ve giderek artan destekle karşılanıyordu. Türkiye, İran ve Suriye'deki Kürtler, birçok durumda Irak'taki soydaşlarına maddi destek gösteriyorlardı. 1931 yılında gazete-lerde beliren haberlerde, bu ilişkilere dikkat çekiliyordu. Basın şunları bildiriyordu: "Suriye Kürtleri, soydaşlarına yardım göstermek için her fırsattan yararlanıyorlar, onlar bundan bir süre önce, büyük bir camide Salah ed-Din Eyubi Tepesi'nde ölenlerin anısına dua okudular, konuşmalar yaptılar, mücadele veren Kürtlere yardım topladılar ve ayaklanmacılara esin verici çağrılarda bulundular" (288, 27. 01. 1931). Irak'taki Kürtlerin ulusal mücadelesinden rahatsız olan Türk hükümeti, "sınırın yeterli ölçüde korunmadığı" iddiasıyla Irak hükümetine özel bir muhtıra gönderdi. Muhtırada, Iraklı Kürtlerin sınırı

geçtikleri ve Türkiye'deki soydaşlarına yardımda bulduklarını belirtildi. Muhtıradada ayrıca şöyle deniliyordu: "Böylece Kürtler, Ağrı bölgesinde Türkler tarafından mahkum edilmiş Kürt kuvvetleri yararına baltalayıcı eylemde bulunmak istiyorlar" (223, 02. 03. 1930).

Türk yönetici çevreleri, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin boyutlarından oldukça büyük bir tedirginlik duyuyorlardı. Onlar, Bağdat yöneticilerinden "Kürtlerin hemen ilkbahara kadar yok edilmesini" ısrarla istiyorlardı.

"Kesinlikle açıktı ki, Irak, Türklerin çok güçlü baskısı karşısında, Musul dağlarında Kürt müfrezelerinin bastırılması ve silahsızlandırılması için olağanüstü önlemler alıyordu. Ama şimdilik bütün bu denemeler" boşunaydı (288, 02. 04. 1930). Kürt ayaklanmacılar 1931 yılının ilkbahar ve yaz mevsiminde, Irak askerlerinin ceza müfrezelerine hissedilir birkaç darbe indirdiler. Kürt ayaklanmacılar, Avroman Dağı'nda çıkan çatışmalardan biri sırasında çarpışma alanında onlarca ölü bıraktıktan sonra, İngiliz-İrak kuvvetlerinin baskısı karşısında İran Kürdistan'ı yönünde gerilemek zorunda kaldılar. Ama burada da onları İran hükümetinin silahlı müfrezeleri bekliyordu. Taşnak "Araç" gazetesi, yabancı haber ajanslarının verdiği haberlere dayanarak şöyle yazdı:"Acemistan ve Irak silahlı müfrezelerinin, Kürt ayaklanmacıları yoketmek üzere önümüzdeki günlerde birleşeceği anlaşıldı" (288, 14. 08. 1931). Irak'ta, ayaklanmacılara sempati duyanların yığınsal şekilde tutuklanmasına başlandı.

Daha 1931 yılının Mayıs ayı sonlarında Süleymaniye'de birçok Kürdün tutuklandığı haberleri geldi. Bu konudaki haberlerde, "Türk, Acem ve Irak topraklarının bir bölümünde bir Kürt devleti kurulması" planlarına katılmak suçuyla, Kürtlerle birlikte, Kürt hareketiyle ilişkilerde bulunmak zannıyla belirli sayıda Ermeni ve Asur'un tutuklanması dikkati çekiyordu (288, 24. 06. 1931). Bu coşkulu olaylar sırasında Şeyh Mahmut, İran sınırındaki Piran köyüne doğru geri çekilmesini sağlayacak tek yolun, İran silahlı kuvvetleri tarafından tutulduğunu öğrendi. Irak ceza müfrezeleri kendi hareketleriyle İran silahlı kuvvetlerinin eylemi arasında eşgüdüm sağlayarak, ayaklanmacılara karşı baskıyı

arttırdılar.

Böylece Mahmut Berzenci yönetimindeki Kürt hareketinin kaderi çözüme bağlanmış oldu. İngiliz "The Times" gazetesi, Mahmut Berzenci'nin teslimiyeti konusunda ayrıntılar aktarırken, Mahmut Berzenci'nin 1931 yılının Mayıs ayı ortasında İngiliz tarafıyla görüşme önerisinde bulunduğunu kaydetti. Şeyh Mahmut özel bir izinle, Piran'dan Pencvin'e gitti. Burada Onu, mutasarrıf ve Doğu meselelerinden sorumlu İngiliz yüksek komiserinin sekreteri sıfatıyla yüzbaşı Holt karşıladı. Şeyh ve ailesi, güvenin garantörü oldu. Şeyh Mahmut, aradan çok geçmeden Süleymaniye'ye gitti.

Kürt halkının, kendi kurtuluş mücadelesinin liderine yaklaşımı belirgindi. "Yerli halk, Şeyh Mahmut'a büyük anlayış gösterdi. Kent sakinleri, onu kutlamak üzere sokaklara çıktılar..." (233, 02. 06. 1931). İngiliz-Irak makamları "yeni tatsızlıklardan" kaçınmak üzere, kurtuluş mücadelesi liderini tecrit etme kararı aldılar. Şeyh Mahmut, bir İngiliz subayın eşliğinde Süleymaniye'den uçakla Bağdat'a, daha sonra ise oradan, ülkenin güneyindeki Ur kentine götürüldü. Kürt ulusal hareketinin efsanevi lideri Şeyh Mahmut yaşamını, Samara kentinde, sürgünde geçirmek zorunda bırakıldı. "Doğunun Fecri" gazetesi bununla ilgili olarak şunları yazdı: "Şeyh Mahmut'un tez elden Kürdistan'dan çıkarılması, onun tutuklu olduğu zaman bile, emperyalist baskıcılarda ne denli bir korku uyandırdığını doğruluyor. Şeyh Mahmut'un Süleymaniye'de törenle karşılanması, İngiliz emperyalizmine duyulan nefretin ve anti-emperyalist mücadele kararlılığının, Irak'ta yaşayan halkların kalbinde kaldığının en iyi kanıtıdır" (223, 02. 06. 1931).

Böylece, Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin bu yeni hareketi başarısız sonuçlandı.

Kürtlerin bu olağan hareketinin başarısızlığına götüren nedenler arasında başlıca olanları şöyle sıralayabiliriz: 1) Kürdistan'da ekonomik ve toplumsal-politik ilişkilerin yüksek olmayan düzeyi. Ulusal kurtuluş uğrunda mücadele yürüten bütün Kürtler arasında eylembirliğinin var olmaması; buna bağlı olarak Kürtlerin mücadelesinin kolektif yönetiminin ve Kürt toplumunun en geniş katmanlarını ilgilendirecek devrimci demokra-

tik programla ortaya çıkan ve onları mücadeleye kazanan partilerin (bu bağlamda şunu da belirtelim ki, Şeyh Mahmut kuvvetlerine karşı savaşın sonucunda, birçok durumda gerici feodal toprak ağaları zümresi ve din çevreleri belirli rol oynadı) yokluğu, bu düşük düzeyin sonuçlarıydı; 2) İngiliz-İrak ceza müfrezelerinin, Kürtler karşısında asker sayısı ve teknik araç bakımından büyük üstünlüğü; 3) Türkiye ve İran'ın, Kürt kurtuluş hareketine karşı savaşa etkin şekilde müdahalesi. Bu müdahale, Kürt kurtuluş hareketine katılanları, soydaşlarının desteğinden yoksun kıldıktan başka, hareketin bütün dış dünyayla temas kurmasını olanaksızlaştırdı. Bu da, Kürt ayaklanmacıların zaten ağır olan durumuna daha karmaşık bir hal kazandırdı. Ayrenik gazetesi, Kemalist Türkiye'nin Kürt aleyhtarlığı girişimlerine değinirken şunları bildirdi: "Kürtlerin ayaklanması (Irak'taki Kürtlerin-y. n.), Irak'tan çok, Türkiye'yi korkutuyor..." (287, 25. 02. 1931). "Doğunun Fecri" gazetesi, o döneme ait sayılarından birinde İran ve Irak yönetici çevrelerinin, Kürt ulusal kurtuluş mücadelesine karşı savaşta çabalarını birleştirme politikasını yorumlarken şöyle yazdı: "Şeyh Mahmut destanının, ibret alınacak bir yönü daha var. Bu mücadele, Acem makamlarının anti-emperyalist hareketlere karşı savaşta İngiliz yöneticilerle açık şekilde işbirliği yaptığını gösterdi" (223, 02. 06. 1931).

Şeyh Mahmut yönetimindeki Kürt hareketleri başarısızlıkla sonuçlanmış olmalarına rağmen, bu hareketler Kürdistan'da derin izler bıraktılar. Kurtuluş mücadelesi, Kürt kitlelere, gerçek düşmanlarını tanımalarına büyük ölçüde yardımda bulundu, Kürtlerin ulusal konsolidasyonu sürecinin daha öte gelişmesine yol açtı.

20'li yıllarda Kürt ulusal kurtuluş hareketlerinin bastırılmasından ve Kürdistan'ı bölüşen ülkelerde kurulmuş rejimlerin pekişmesinden sonra, Irak'ta Kürtlere karşı daha da acımasız bir politika uygulanmaya başlandı. Gerek Irak, gerekse İngiltere bu politika çizgisine bağlı kaldılar. Ulusal azınlıkların haklarına saygı gösterilmesine ilişkin "garantilerin" tümünün hayal olduğu anlaşıldı. İngiliz manda yönetiminin iptal edilmesinden sonra, Kürtlerin yeniden kurtuluş hareketine başlamaları bunun kanı-

tıydı.

İngiliz emperyalizmi, çilekeş Asur azınlığın yazgısında da küstahça bir rol oynadı. İngiliz emperyalizminin himayesine sığınan Irak hükümeti, Asurlara her türlü ulusal özerklik haklarını kesinlikle reddetti. İngilizler ilk aşamada, muhtariyet ve hatta bağımsız devlet vaadinde bulunarak, Asur müfrezelerini Arap ve Kürt ulusal hareketine karşı kullandılar. Bundan sonra ise onlar, yalnız Iraklı yöneticileri değil, fakat gerici Kürt feodal ve şeyhleri de Asurlara karşı kışkırttılar. Bekir Sıdkı ve başka gerici Kürt feodalleri, Asurlara karşı katliamda özellikle alçakça rol oynadılar.

Milletler Cemiyeti'ne, İngiltere ve Irak hükümetlerine, defalarca başvuru yapılmış olmasına rağmen, Irak, Mar Şimun'u, Irak'taki Asurların yalnız dünyevi değil, fakat dini önderi olarak da tanımaya yanaşmadı. Asurların liderleri 30'lu yılların başlangıcından itibaren, kendi yazgılarını, giderek daha sık durumlarda, Kürtlerin demokratik ulusal hakları uğrındaki mücadelesine bağlamaya başladılar.

30'lu yılların başından sonra, Barzan bölgesi, Kürtlerin kendi ulusal hakları uğrunda sık sık ayaklandıkları bölgelerden biri oldu. Barzaniler, daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde dize gelmezlikleriyle ayırtebiliyor ve uygulamada yarı-bağımsız durumda bulunuyorlardı. Barzan'da 1928-1931 yılları arasında aralıksız kaynaşmalar gözlendi. Mahmut Berzenci Ayaklanması gerilemeye başladığı anda, Barzan bölgesinde kurtuluş mücadelesi bayrağı dalgalandırıldı. Mart 1931'de Barzan'da ve ona bağlı bölgelerde Kürtler arasında çalkantılar başladı. Irak makamları ile İngilizler tarafından, Kürtlere karşı Haziran 1931'de birkaç cezalandırma seferine girişilmesinden sonra, İngiliz makamlarının temsilcileri, Barzan bölgesini ziyaret ettiler, burada, ayaklanan Kürtlerin yöneticisi Ahmet Barzani'yle görüştüler ve ona, Irak hükümeti adına ayaklanmayı durdurma önerisinde bulundular (24, f. 4459. op. 52, hr. 8, 1. 2). Irak hükümetinin muhtırasal talepleri geri çevrildi ve Ahmet Barzani aynı yılın Temmuz ayında, İngiliz-İrak kuvvetlerine karşı savaşma kararı aldı.

İngiliz ajanları tarafından kışkırtılan Kürt feodali Şeyh Reşit

Bradost da, Ahmet Barzani kuvvetlerine karşı çıktı. Barzan bölgesine büyük Irak askeri müfrezeleri ve İngiliz hava kuvvetleri gönderildi. Meydana gelen birkaç kanlı çarpışma, cezacı kuvvetlere başarı sağlamadı. Partizan savaşı yöntemlerini ustaca kullanan ayaklanmacılar, Irak ordusunun bir taburunu bozguna uğrattılar. Barzan'ın çok yakınına ulaşan Irak ordusuna bağlı bir müfrezeye, S. H. Longrigg'in de belirttiği gibi "başarısızlığa uğradı ve uygulamada, tam bozgundan, yalnız askeri uçakların duruma müdahale etmesi sonucunda kurtuldu" (186, s. 196).

İngiliz Hava Kuvvetleri, kadın, çocuk ve yaşlılara acımadan Kürtlere amansızca saldırdı. "Ahmet'in eylem bölgesi, saatli bombalar kullanılarak yoğun şekilde bombalandı; hatta hayvanlar bile havadan imha edildi" (186, s. 79). Kış mevsimiyle gelen sessizlik 1932 yılının ilkbaharında son buldu. Hükümetin cezalandırma timleriyle İngilizler ve Kürtler arasındaki askeri çatışmalar, yeni bir güçle başladı.

Ne emsalsiz yiğitlikleri, ne de ulusal kurtuluş davasına sadakatleri, Kürtlerin haklı davalarının başarısını sağlayamadı. Ahmet ve Mustafa Barzani öncülüğündeki ayaklanma, Mahmut Berzenci hareketinin başarısızlığa uğradığı bir sırada gelişti. Bunların, genelde yerel niteliği vardı. Irak askerlerinin Kürt aleyhtarı hareketına, İngiliz Hava Kuvvetleri ile Türk yöneticiler yardımı bulundular. Kürtler, yiğitlik ve kahramanlık örnekleri vererek, atılganlıkla savaştılar. Ne var ki, birbirine karşı savaşan güçler eşit değildi. İngiliz askeri uçaklarının duruma müdahalesi, çarpışmaların Irak askerleri lehine gelişmesine götürdü. Bir Fransız dergisinin Bağdat muhabirinin Mayıs 1933'te bildirmiş olduğu gibi, 10 bin Irak askeri ve polisi, yalnız İngiliz savaş uçaklarının yardımı sayesinde Ahmet Barzani'ye karşı zafer kazanabildi (126, s. 79). Kürtlere karşı savaşın son aşamasına Türkler de faal olarak katıldılar. İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'nun Haziran 1932'de yayınlanan resmi haberinde "Şeyh Ahmet'in 22 Haziran günü, Mezopotamya'yla işbirliği yapan Türk kuvvetlerine teslim olduğu" (288, 17. 08. 1932) doğrulandı. Türkiye'de, kendilerine karşı birkaç gün boyunca "lutufkarca" davranıldıktan sonra, Ahmet Barzani ve

yüzden fazla taraftarı tutuklandı. Yusuf Malik'in kaydetmiş olduğuna göre, Ahmet Barzani'nin 100 taraftarı sorgusuz ve yargısız, asılarak idam edildiler. Türk makamlarının ulusal hakları uğrunda mücadele veren Kürtlere karşı yapılan bu barbarca eylemi, "onların (Kürtlerin-ç. n.), bir zamanlar, bundan 18 yıl önce, Irak henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölümü sayıldığı sırada, Irak'ta bir türlü cinayetler işledikleri" (117, s. 23) "gerekçesiyle" gerçekleştirildi.

Kürtler ile Irak silahlı kuvvetlerine bağlı birlikler arasındaki yeni çatışmalar, hükümetin çıkardığı affa inanarak Kürtlerin ülkeye geri dönmeye başlamasından, ama liderleri sınırda Irak polisi tarafından küstahça tutuklanmasından sonra başladı. Dağlara çıkanlar partizan mücadelesine giriştiler. Ama Kürtlerin kuvvetleri sarsılmıştı. Irak silahlı güçleri ve İngiliz hava kuvvetleri tarafından, Kürt topraklarını bölüşmüş ülkelerin düşmanca halkasına sıkıştırılan, Kürt ulusal hak mücahitleri, yalnız kendilerine güveniyorlardı. Mustafa Barzani ve kardeşi Muhammet Sadık yönetimindeki Kürt ayaklanma müfrezeleri, ısrarlı çarpışmalardan sonra, teslim olmak zorunda kaldılar (223, 12. 07. 1933).

Kürt kurtuluş hareketinin bastırılmasında, Türkiye giderek daha faal rol oynamaya başladı. Irak'ta iç politik durumun istikrarlaşmasında çıkarları olmamasına rağmen Kemalistler, 20'li ve 30'lu yıllardaki güçlü kurtuluş hareketlerinden sonra, Kürtlere karşı ortak eylemler için, Irak rejimiyle ivedilikle birleşme yoluna koyuldular. Ama belirtilen dönemde Irak'ta Kürt ayaklanmasının bastırılmasında İngiliz hava kuvvetlerinin çözücü etken olduğuna ilişkin ortak bir görüş de mevcuttur. İngiliz yanlısı Taşnak Araç gazetesinin bununla ilgili olarak ortaya sürdüğü görüş kayda değerdir: "Kürt ayaklanması, öncelikle İngiliz kuvvetlerinin (hava kuvvetlerinin-y. n.) harekate müdahalesi sonucunda bastırıldı. Aksi halde Süleymaniye'den Şeyh Mahmut, ve özellikle Şeyh Ahmet Barzani'nin hezimete uğratılması çok zor olacaktı. Üstelik onlar, Arap askerlerinin direnişini kırarak, bizzat Bağdat için tehlike yaratabileceklerdi"(288, 07. 07. 1932). Yine aynı gazetenin bildirdiğine göre, İngilizler, Ahmet Barzani öncülüğündeki Kürt ayaklan-

masının bastırılması sırasında Irak'a, Mısır'dan İngiliz hava kuvvetlerine ait yeni birlikleri aktardılar (228, 07. 07. 1932).

İngiliz sömürge makamlarının Kürt kurtuluş hareketi konusundaki acımasızlığı, küstahlığı ve ikiyüzlülüğü, mazlum Kürt halkı için gerçek felaket kaynağı oldu.

İngiliz emperyalizminin, Irak, Türk ve İran yönetici çevrelerinin Kürt halkının ulusal kurtuluş hareketine indirdiği darbeler, 30'lu yılların ortalarında Irak hükümetine karşı köylü isyanları başladığı zaman, Irak Kürtlerince yürütülen mücadelenin önceki boyutlara ulaşmasını önledi. Bu da, doğal olarak, hükümetin, Irak'ın orta ve güney bölgelerinde patlak veren hükümet ve feodaller aleyhtarı isyanları oldukça kolay bastırmasına olanak yarattı.

Kral Faysal, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne katılmasından (6 Ekim 1932) sonra yaptığı resmi açıklamada "gösterdiği destekten dolayı Büyük Britanya'ya şükranlarını bildirdi". Belirgin olan suydu ki, şimdi artık Kürt sorunu tek bir sözcükle olsun belirtilmedi. Kürtlerle Asurların, ulusal haklarına saygı gösterilmesi isteğiyle Kasım 1932'de Milletler Cemiyeti'nin Manda Komisyonu'na sundukları imza mektupları küçümsendi.

Irak, Milletler Cemiyeti'ne üye olmakla tam bağımsızlığını formel olarak kazanmış oldu. Ama bu bağımsızlık düşşeldi. Uygulamada, ülkedeki durumda herhangi bir önemli değişiklik olmadı. İngiltere, Irak'ta bütün önceki haklarından yararlanmaya devam etti. "The Daily Herald" gazetesi bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "Bizim, askeri bakımdan Irak'ta kalmaya devam ettiğimizi anlamak gereklidir. Manda rejimi sona erdi, ama onun yerini alan antlaşmayla mevcut (1930 yılında imzalanan antlaşma-y. n.). Irak, Milletler Cemiyeti'ne katılıyor, ama Büyük Britanya Irak'tan çıkmıyor" (68, s. 443). Belirtilen gazete, aynı yazısında, İngiliz hava kuvvetlerinin Irak'ta "isyancı aşiretlerin yatıştırılmasında" sorumluluk üstlenmeye mecbur olduğunu, açık şekilde yazdı.

Kürdistan'da 30'lu yılların ortalarına doğru Kürt kurtuluş hareketi önemli bir etkinlik gerçekleştirilemedi. Ama buna karşılık ülkenin dörtbir bucağında yerel nitelikli ulusal kurtuluş isyanları gözlemlendi. Bunlar, mutlakiyet aleyhtarı, anti-emperyalist

ortak mücadelede önemli rol oynadılar. 1934 yılının yaz mevsiminde ülkenin İran'la sınır bölgesinde Kürt köylülerin silahlı ayaklanması patlak verdi. Bu ayaklanmayı acımasızca bastıran Irak hükümeti, Kürtleri takip etmek üzere "silahlı müfrezelerini acilen İran'a gönderdi" (288, 18. 09. 1934). Bundan hemen sonra mücadele bayrağını Barzaniler dalgalandırdı. "Kürt halkının özgürlüğü uğrunda mücadele veren onurlu mücahitlerden" birkaç silahlı müfreme örgütleyen Halil Hoşevi (126, s. 92) polis karakollarına saldırdı, hükümet ve polis temsilcilerini Barzan bölgesinden kovdu. Ayaklanmacılar, Güney Kürdistan'a özerklik hakkı tanınmasını istediler. Irak hükümeti bu kez, Kürtlerin direnişini bastırma ödevini kendi başına yerine getirebilecek durumda değildi. Bundan dolayı Irak-Türk görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmeler sonucunda, Türk silahlı müfrezeleri Kürtlere karşı savaşa katıldılar. "Türk ve Irak askerlerinin ortak kuvvetleri ayaklanmacılara karşı ilerlediler. Kürtlerin esas güçleri daha Aralık 1935'te yok edildi. Yine o zaman ayaklanmanın 12 yöneticisi yakalandı ve asıldı. Ama Kürtlerin bu ayaklanması, sekiz ay boyunca sürdürdükleri yiğitçe mücadeleden sonra, ancak 1936 yılının ilkbaharında bütünüyle bastırılabilirdi. Halil Hoşevi tutsak alındı ve Mart 1936'da asıldı" (126, s. 93).

Barzan ayaklanmasıyla birlikte Sincar bölgesinde yaşayan Yezidi Kürtler de ulusal mücadele bayrağını açtılar. Bu ayaklanmanın başına Davut ed-Davut geçti. Ayaklanmacılar, sayıca az ve silahları bakımından gayet kötü durumda bulunmalarına rağmen, Irak hükümetinin ceza askerlerinin saldırılarına direşkenlikle dayandılar. Ama kuvvetler arasındaki eşitsizlik çok büyüktü. Ayaklanmacılar, Aralık 1935'te meydana gelen çözücü çarpışmada, savaş alanında 100 kişi ölü vererek, hezimete uğratıldılar. Irak hükümeti, her zaman olduğu gibi, bu kez de Kürt ulusal kurtuluş mücahitlerine karşı acımasızca davrandı. Ayaklanmanın beş yöneticisi asıldı, 378 faal mücahit kürek cezasına çarptırıldı ya da zindanlara atıldı (126, s. 92). Davut ed-Davut ise Suriye'ye kaçtı. Bağdat'ta da ayaklanmaya katılanlara karşı idam cezaları verildi. "Yalnız Yezidiler değil, Asurlar da idam edildi. Bütün idam cezaları derhal infaz edildi" (223, 14. 03. 1936).

Dağınıklık, Kürt kurtuluş hareketinin başarısızlığının temel nedenlerinden biriydi. Bu durum, hükümet kuvvetlerine, Kürt kurtuluş hareketleriyle oldukça kolay başa çıkma olanağı veriyordu.

Irak Kürdistanı'nda, 1936 yılından sonra, 1943 yılında patlak veren Barzan Ayaklanması'na kadar büyük boyutlu herhangi bir kurtuluş hareketi gözlenmedi. Ama bu dönemde yönetim temsilcileri ve askerlerle yerel çatışmalar sürekli bir nitelik kazandı. Irak Kürdistanı'ndaki durum hiç bir zaman, istikrarlı sayılamazdı. Güney Kürdistan'ın ulusal demokratik güçleri, Türkiye Kürdistanı'ndaki kurtuluş hareketlerine elden gelen yardım ve desteği gösterdiler.

Dersim Ayaklanması (1936-1938)

Türk hükümeti, 30'lu yılların ortalarında yarı-bağımsız Dersim aşiretlerini bütünüyle emrine almaya başlama kararına vardı. Türk hükümeti bu amaçla, polisiye yöntemlerle "ideolojik altyapının" temellerini atmaya başladı. Türk "bilginleri" ve gazetecileri, eski zamanlardan beri dağların ova kesimlerinde yaşayan Dersimli Zaza Kürtlerini, kültürel gelişmelerinde diğer Türklerden geri kalmış olmalarına rağmen, "kendi vatanlarıyla birleşmeyi coşkuyla arzu eden" Türkler ilan etti. Bu bağlamda bir Türk ansiklopedisinde yer alan "Kürtler" başlıklı yazının bir bölümü kayda değerdir. "Türkiye Cumhuriyeti Kürtlerinin çoğunluğu Türkçe konuşuyor ve Türkler gibi yaşıyor. Biz Türkler, onları başka bir ulusa ait saymıyoruz" (38, s. 2966). Kürtlerin ulusal mensubiyeti konusundaki resmi görüş böyleydi.

Atatürk'ün önerisi üzerine Dersim meselesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine alındı. Bu sorun konusundaki birleşimler kapalı olarak yapıldı. Türk gazeteleri sayfalarına sızan ayrı ayrı ve eksik verilere dayanılarak, Meclisin bu birleşimlerinde Dersim'in "yatıştırılması" planının incelendiği tahmin edilebilir.

Dersim'in adı Tunceli olarak değiştirilerek, özel idareye sahip bir vilayete dönüştürüldü (35, c. 17, s. 165-182). 6 Haziran

1936 günü, Elazığ, Tunceli ve Bingöl vilayetlerini (176, s. 66), yani bütün eski Dersim topraklarını kapsayan "Dördüncü Genel Müfettişlik"* bölgesi oluşturuldu. Bu bölgede, başında Genel Müfettiş General Alpdoğan'ın olduğu özel bir yönetim kuruldu. Elazığ'da ikamet eden Genel Müfettişlik katında askeri müşavirlik, istihbarat grubu, genelkurmay subayları özel grubu, askeri mahkeme (bir başkan ve iki üyeden kurulu), katiplik, maliye ve hukuk şubeleri olmak üzere özel şubeler oluşturuldu.

General Abdullah Alpdoğan, Tunceli, Elazığ ve Bingöl vilayetlerinde sıkıyönetim uygulanmasına geçilmesi emrini yayınladı ve Kürtlerden, silahını teslim etmeyenlere karşı ağır cezalar verileceği tehditiyle 20 bin tüfek teslim etmelerini istedi (167, s. 270).

Dersim Kürtlerinin reisi Seyit Rıza, General Alpdoğan'a gönderdiği mektupta, hükümetin Dersim'le ilgili yeni yasayı iptal etmesini ve Dersimlilerin haklarını tanınmasını istedi (167, s. 270).

General Alpdoğan bu mektuba karşılık olarak Dersimlilere karşı bir piyade tümeni ve bir jandarma alayı gönderdi. Bu askerler, Dersim üzerinde her gün uçuşlar yapan hava kuvvetlerine bağlı 10 uçak tarafından desteklendiler. Türk askeri komutanlığı, 1936 yılının kış mevsiminin başlamasıyla, öngörülmemiş yağmurlar ve havanın kesinlikle soğuması, bunun ardından da yoğun kar yağışları sonucunda harekatı durdurmak zorunda kaldı.

Seyit Rıza, 1937 yılı başlarında oğlu Bra İbrahim'i, askeri harekatın adil koşullarda durdurulması amacıyla görüşmelerde bulunmak üzere General Alpdoğan'a gönderdi (167, s. 272). Ama Bra İbrahim, Türk komutanlığının talimatı üzerine Şevket adında bir Türk subayı tarafından hileyle Deşt köyüne götürüldü ve orada

(*) "İkinci Genel Müfettişlik" 19 Şubat 1934 günü; Türkiye'nin Avrupa kesiminde, üçüncüsü ise, merkezi Erzurum olmak üzere 6 Eylül 1935 günü oluşturuldu. "Üçüncü Genel Müfettişlik" bölgesi Erzurum, Kars, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Ağrı vilayetlerini kapsıyordu. Burası yasak bölge ilan edildi. Daha açık bir anlatımla, askeri yöneticilerin izni olmadan burayı kimse ziyaret edemezdi.

canice öldürüldü. O zaman Seyit Rıza, Kürt aşiretleri reislerine, Türk askerlerine karşı ortak bir hareket için kuvvetlerini birleştirmeleri çağrısında bulundu. Seyit Rıza'nın bu çağrısına Hasan-an, Yusufan ve bazı başka aşiretlerin reisleri karşılık verdiler. Ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen saha hızla genişlemeye başladı. Savaşımı sayısı 30 bini bulan ayaklanmacılar ordusu, Türk askeri birliklerine saldırılar düzenlediler, köprü, yol ve telgraf hatlarını yıkmaya başladılar. Türk komutanlığı Kürtlere karşı bir kolordu çıkardı. Başbakan İsmet İnönü ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, askeri hareket bölgesini ziyarete geldiler.

Türk komutanlığı, ayaklanmacıları sığınmış buldukları dağlardan çıkmak zorunda bırakmak için Dersim çevresindeki ormanların ateşe verilmesini emretti. Bunun üzerine Dersim ormanlarını terketmek mecburiyetinde kalan ayaklanmacılar, Irak sınırına doğru yöneldiler. Seyit Rıza müfrezesinin Uzun Meşe bölgesinde bulunduğu yeri keşfeden Türk istihbaratı, buraya asker, top ve uçaklar gönderdi. Kozluca bölgesinde Türk askerleri ve Kürtler arasında çarpışma başladı. Bu çarpışmada Seyit Rıza yaralandı. Kürt müfrezeleri büyük kayıplara uğratıldılar.

Bir süre sonra 1937 yılının sonbaharı geldi. Dağlarda, Türk askerlerinin ilerlemesini zorlaştıran kar yağışları başladı. General Alpdoğan Seyit Rıza'ya gönderdiği mektupta, komutanlığı adına, görüşmeler yürütmeye razı olduğunu bildirdi ve ateşkesine gidilmesini önerdi. General Alpdoğan'ın sözlerine inanan Seyit Rıza, görüşmelerde bulunmak üzere Erzincan'a gitti, ama orada (5 Eylül 1937 günü) hemen tutuklandı ve mahkemeye verildi. Seyit Rıza mahkemede, Kürtlerin bağımsızlığı uğrunda mücadele verdiğini, ulusun özgürlüğü, yüksek çıkarlarının sağlanması dışında bir başka amacı olmadığını belirtti.

Elazığ askeri mahkemesi 10 Kasım 1937 günü, Kürt ayaklanmacılara karşı kararlarını açıkladı. Ayaklanmanın önderi ve 11 yakın eylem arkadaşı idam cezasına çarptırıldılar. Seyit Rıza, küçük oğlu Refik Hüseyin, Yusufan aşireti reisi Kanber Ağa, Kureyşan aşireti reisi Seyit Hüseyin Ağa ve diğerleri, 18 Kasım 1937 günü Elazığ'da asıldılar. Seyit Rıza idam sehpasında, Zaza aşireti diliyle konuşarak, yüksek sesle şöyle haykırdı: "Ben 75

yaşındayım. Şimdi idam edileceğim ve Kürdistan uğrunda mücadelede düşen şehitlerin saflarına katılacağım. Dersim yenildi. Ama Kürtler ve Kürdistan yaşayacak! Kürt gençliği öcümüzü alacak! Kahrolsun tiranlar. Tiranlara lanet... " (167, s. 283, 289, 290).

Böylece, Kürtler atılganlıkla direnmelerine rağmen Ayaklanma bastırıldı ve yöneticiler, Dersim halkına karşı kanlı bir kıyıma giriştiler.

Albay Elfinstone, "Kürt sorunu" başlıklı yazısında şunları belirtti: "Türkler, önemli miktarda kuvvet yığınağı yaptıktan sonra Mayıs 1937'de isyancılara karşı harekate başladılar... İçişleri Bakanı Celal Bey hükümete, bundan sonra Kürt sorunu diye bir sorunun mevcut olmadığını bildirdi. "Eşkıyaya, kuvvetle uyarlık aşısı yapıldı... bu günün resmi politikası böyledir- dedi Bakan-. Ve Türkiye'de Kürtlere resmen Dağ Türkleri deniyor" (256, s. 96-97; s. 63).

Sınır dışına çıkmış bulunan Kürt yurtseverleri, Türk yöneticilerin Kürtlere karşı uyguladıkları soykırım politikası konusunda Milletler Cemiyeti'ne ve büyük devletler temsilcilerine mektuplar gönderdiler. Nitekim, sınır dışına çıkan Kürt ayaklanmacıların, büyük devletlerin Ortadoğu temsilcilerine ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne gönderdikleri mektupta (20 Kasım 1937 tarihli mektup), Türk idarecilerinin Kürdistan'daki zorbalık ve mezalimi ayrıntılarıyla anlatıldı (167, s. 296-299). Mektupta, Kürtlerin menşei, dili, tarihi ve kültürü bakımından Türklerden ayrıldığı belirtildi. (Bu topraklara yüzyıllarca daha önce yerleşmiş olan Kürtlerin kendi özgün kültürü vardır. Türkiye hükümeti, bu bölgelerin geliştirilmesi bahanesiyle, bütün dünyanın gözleri önünde küstahça bir politika uyguluyor). Belgede, Kürt halkının acımasız bir zorbalık ve fiziksel imha hedefi durumuna getirildiği kaydedildi. (Kürt köyleri havadan bombalanıyor ve topçu ateşine tutuluyor. Bütün Kürt okulları kapatılmış, Kürtçe konuşmak ve yazmak, kitap, dergi ve gazete yayınlamak yasaklanmış bulunuyor. Türk hükümeti, nüfusu 500 bin olan Dersim bölgesini cehenneme dönüştürdü). Mektubu kaleme alanlar, Türk yöneticilerince işlenen cinayetleri araştıracak bir komisyonun kurulmasını rica ettiler. Ama Türkiye

Kürtlerinin Milletler Cemiyeti ve büyük devletlere gönderdiği bu mektup yanıtız bırakıldı.

Kürt meselesi, Kürtlerin yaşadığı ülkelerde yönetici çevreleri giderek daha fazla rahatsız etmeye başladı. Türkiye, Irak ve İran hükümetleri, "Kürt tehlikesi"ne karşı ortak önlemler alma yoluna koyuldular. Nitekim Temmuz 1937'de, Yakınoğu'da İngiliz politikasının maşası olan yakınoğu Antantı (Antlaşması-ç. n.) yaratılmasını biçimlendiren Sadabat Paktı imzalandı. Bu Antant'ta yönetici rol oynayan Türkiye böylece, Yakınoğu'da İngiliz etkisinin iletkeni durumuna geldi (123, s. 184).

Sadabat Paktı'nda, anlaşma imzalayan devletlerin ayrılıkçı hareketlere karşı, dolayısıyla Kürt hareketine karşı ortak mücadele yürütmeleri öngörülüyordu. Sadabat Paktı'nın 7. Madesinde şöyle deniliyordu:

"Yüksek akit taraflardan her biri, diğer akit tarafların müesseselerini devirmek, sınır ve diğer yerlerinin düzen ve güvenliğini bozmak ya da hükümet rejimini ihlal etmek amacıyla kendi sınırları içinde silahlı çete, dernek ya da teşekkülün kurulmasına ya da eyleme geçmelerine, engel olmayı yükümlenirler" (35, c. 19, s. 300-302).

Türk yönetici çevreleri, İran ve Irak yöneticilerinin desteğini sağladıktan sonra, Dersim Kürtlerine karşı daha önce başlatılan hareketi "tamamlamaya" giriştiler.

Türkiye başbakanı İsmet İnönü, 1937 yılının sonbaharında Seyit Rıza'nın idam edilmesinden sonra yaptığı bir konuşmada şöyle dedi: "Dersim meselesi ortadan kaldırılmıştır; Dersimle ilgili güçlüklerden kurtulduk ve onu askeri birliklerle temizledik" (167, s. 307). Ama aradan çok geçmeden, ünlü Türk gazetecisi Yunus Nadi, Haziran 1938'de, Türk hükümetinin bu yıl içinde Dersim sorunuyla yeniden uğraşacağını ve burada askeri bir hareket gerçekleştirileceğini yazdı (243, 30. 06. 1938). Böylece, Dersim'in henüz dize getirilmiş olmadığı ve dağlık bölgelerin zor ulaşılır yerlerine sığınan Kürtlerin direniş i sürdürdüğü ortaya çıktı. Türkiye Başbakanı Celal Bayar'ın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 30 Temmuz 1938 günü düzenlenen oturumunda yaptığı konuşma da bunu doğruluyordu. Başbakan Celal Bayar, bu konuşmasının bir yerinde şöyle dedi: "Bu yıl, iç meselelerde bir konu

dikkatinize sunulmaya değerdir. Bu, Dersim sorunudur... Bu yıl, programımıza göre, askeri hareketin sürdürülmesi gereklidir. Geçen yıla kıyasla şimdi oraya (yani Dersim bölgesine-y. n.) daha da fazla kuvvet yığılmış bulunuyoruz. Dersim'de bu programın uygulanması, Dersim meselesini kesinlikle ortadan kaldırma gerekliliğinden kaynaklanıyor... " (243, 31. 07. 1938).

Türkiye hükümeti, Ağustos 1938'de, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin üç ülkenin sınır bölgelerine yayılmasına imkan vermemek için, Kürtlere karşı ortak eylemler sorunu konusunda, Sadabat Paktı uyarınca, İran ve Irak hükümetleriyle danuşma görüşmelerinde bulundu.

İran ve Irak yönetici çevrelerinin desteğini kazanan Türk makamları, Dersimlilere karşı acımasız bir mezalime giriştiler. Mevcudu ve teknik araçları bakımından üstün durumda bulunan Türk askeri, hiç kimseye acımadı. Cezacıların gaddarlıkları öylesine dehşet vericiydi ki, Erzurum kolordusu komutanı Tefvik Paşa görevinden istifa etti ve Ankara'ya geri çağıldı.

Eylül-Ekim 1938 döneminde, Dersimlilerin direnişisi kırıldı. Kanlı çarpışmalar sonucunda binlerce Kürt öldürüldü.

Kürt halkı, onyıllar boyunca ulusal haklarının tanınması, kültürel, politik ve ekonomik yaşam alanlarında kendisine hak eşitliği sağlanması uğrunda, Türk esaretçilere karşı silahlı mücadele yürüttü. Ama Kürtler oluşan koşullar içinde, açık, ancak eşit olmayan bu mücadelede sürekli başarısızlıklar yaşadılar. Çok sayıdaki ayaklanmanın zalimce bastırılması, Türkiye'nin Doğu vilayetlerinde ekonomiyi harabeliğe çevirdi, Kürt güçlerini önemli ölçüde güçsüzleştirdi. Acımasız zorbalık ve terör, seçkin Kürt eylemcilerinin ve binlerce masum Kürdün ölümüne neden oldu. Türkiye'de Kürt sorunu çözüme bağlanamadı.

Kürt kurtuluş hareketinin nedenlerine ilişkin yapılan çözümler, Kürdistan'da değişik sosyal katmanların kendi durumlarından memnun olmamakta haklı olduklarını gösteriyor. XX. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarında gözlenen Kürt ayaklanmalarının belirgin yönü, yığınsallıktı. Bu ayaklanmalara, egemen ulusun baskısına karşı ortak nefrette birleşen Kürt toplumunun bütün katmanları katıldı. Sözkonusu ayaklanmaların yığınsallığının izahı, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan Kürt

köylülerinin, bunlara faal şekilde katılmış olmasındadır. Kürt köylüleri, Kürt kurtuluş hareketinin temel hareket gücüydü. Bu anlaşılır bir durumdu, çünkü Kürtlerin yaşadığı ülkelerde Kürt sorununun temelini, onun iç özünü, köylülük sorunu oluşturuyordu. Köylüler büyük bir orduydular. Onlar dışında, Kürtlerin güçlü ulusal hareketi olanaksızdı.

Ama ayaklanmalarda, genelde şeyhler, aşiret reisleri, doğmakta olan ticaret burjuvasının temsilcileri olan hayvan tacirleri olmak üzere Kürtlerin feodal ve tacir-tefecî zümresi egemen durumdaydı. Bununla birlikte ulusal kurtuluş hareketinin ideologları, esin kaynakları, Türk, İran ve Irak ordularından subaylar, doktorlar, hukukçular, üniversiteliler vb. olmak üzere Kürt aydınlarıydı. Bu hususlar, Kürt kurtuluş hareketinin ödevlerine de izah getirici niteliktedir. Kürt kurtuluş hareketinin liderleri 20'li ve 30'lu yıllarda genellikle Kürt ulusal topluluğunun tanınmasını, Kürtlere kültürel özerklik (Kürt okulları, Kürtçe dergi ve gazetelerin yayınlanması vb.) ve ilgili devletlerin toprak bütünlüğüne saygı koşulunda normal gelişme hakları sağlanmasını istiyorlardı (159, s. 11-12). Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, bu dönemde Kürdistan'a bağımsızlık verilmesine ilişkin ulusal belgeler de geniş olarak kullanıldı (161, s. 212).

Emperyalist devletler, ayaklanmaların genelde şeyhler, ağalar ve aşiret reisleri tarafından yönetilmiş olması gerçeğini kendi amaçları için kullanma denemesinde bulundular. Böylece emperyalist etki, bir kural olarak tam da ayrı ayrı şeyhler, seçkin aşiret reisleri eliyle gerçekleştirildi.

Kürt kurtuluş mücadelesi ne denli geliştirse, Kürt ticaret burjuvazisi ve aydınlarının bu mücadeleye katılımı o ölçüde daha da arttı.

Ne var ki, Kürt toplumunda feodal ve yarı-feodal ilişkiler mevcut olduğu, aynı zamanda merkezi idare tarafından askerî-politik ve vergi baskısı aralıksız uygulandığı için, Kürt emekçi kitleleri, izlenmesi gereken bir kuralmış gibi, kendilerini, Kürtlerin ulusal esareten kurtaracak tek "koruyucuları" olarak tanıtan reis ve şeyhlerin ardından yürümeye devam ettiler. Bu husus, Kürtlerin sosyal ayrışmasını belirli ölçüde frenledi ve

zorlaştırdı. Bu da kendi yönünden Kürdistan'da kurtuluş hareketine olumsuz etki gösterdi.

Düzenli bir yapıya ve eylem programına sahip politik örgütlerin mevcut olmaması da, Kürt ulusal hareketini olumsuz şekilde etkiledi. Kürdistan Teali Cemiyeti, Azadi, Hoybun gibi örgütler ve diğer Kürt siyasi grupları, saflarında öncü kişileri, Kürt halkının politika ve toplum eylemcilerini birleştirmişlerse de, bunların, örgütsel, ideolojik ve politik hazırlıkları zayıftı. Bu örgütler, genelde Kürt feodalizminin ideolojisini, ya da en iyi durumlarda, doğmakta olan Kürt burjuvazisinin ideolojisini ifade ediyorlardı. Birçok Kürt cemiyet ve komitesinin belirli programı yoktu ve bundan dolayı onlar, kendiliğindenlik içinde eylemde bulunuyorlardı. Kendi programlarına sahip olanlar ise, somut tarihsel koşulları, İran, Irak ve Türkiye'de, ayrıca Yakındoğu genelinde politik ve sınıfsal güçler dağılımını her zaman gözönünde bulundurmuyorlardı.

Aralarında, kendilerini Kürtlerin kurtuluşuna adanmış gerçek yurtseverlerin de yer aldığı Kürt eylemciler, Kürt ulusal sorununun çözüme bağlanmasına götürecek en gerçekçi yolları bulmayı başaramadılar. Ele aldığımız dönemde Kürt örgütleri uygulamada, bir tek olsun anti-emperyalist belgi ortaya sürmediler ve bölgede diğer halkların ilerici, anti-emperyalist güçleriyle temaslar kuramadılar.

20'li ve 30'lu yıllarda genellikle feodal üst zümre tarafından yönetilen Kürt hareketi, bu koşullarda nesnel olarak bozguna mahkumdu. Kurtuluş mücadelesinin bu sosyal temel üzerinde, ayaklanma hareketinin belirtilen çevrelerce yönetimi koşullarında ve o zaman mevcut uluslararası durumda, amaçlarına ulaşması, yani Kürt halkının ulusal bağımsızlığının kazanılması olanaksızdı. Ayaklanmalara katılan halk kitleleri, bu ayaklanmaların amaç ve ödevlerinin ne olduğunu açık olarak bilmiyorlardı; ayaklanmaların Kürt liderleri ise, Kürt halkının geniş katmanlarının ulusal özlemlerine uygun düşecek somut belgiler yükseltebilecek yetenekte değillerdi (137, s. 13).

İran, Irak ve Türkiye'de mevcut hükümetlerin, toprak ağalığı-burjuva ve milliyetçi özü, bu hükümetlerin, Kürt sorununu sosyal-ulusal ve etnik sorunlar olarak çözüme bağlamaları olanağını

dışlıyordu. Bu ülke hükümetleri bir yandan, genelde zorbalık önlemlerini kullanırlarken, diğer yandan Kürt toplumunun gerici feodal tabakasında kendilerine destek de arıyorlardı. Bundan başka, Kürt aydınları ve emekçi kitlelerin devrimci etkinliği ne denli artarsa ve anti-feodal hareket ne denli genişlerse, Kürt feodallerin, Kürt halk hareketini bastırmada merkez idareyle o ölçüde daha fazla işbirliği yapacağı da açıktı. Kürtlerin ulusal kurtuluş mücadelesi, bölgenin ilerici güçleriyle birlik içinde, feodal klerikal unsurlara, emperyalizme ve egemen ulusun yönetici sınıfının baskısına, ortak sömürücüler olan feodal ve şeyhlere karşı, Kürtlerin yaşadığı ülkelerde toprak ağaları ve burjuvazinin rejimine karşı ortak mücadeleye dönüşebilseydi başarıyla sonuçlanabilecekti.

VI. Kısım

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE VE SONRASINDA KÜRT SORUNU

Barzan Ayaklanmaları (1943-1945)

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Irak Kürdistanı'nda durum gergin kaldı ve Kürtlerin sosyo-ekonomik durumu daha da kötüleşti. Irak hükümetinin Kürdistan'da uyguladığı ayrımcı politikanın sonuçları "Kürt halkının yaşamının politik, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere bütün alanlarında ifade buluyordu" (140, s. 94).

Savaş yıllarında Irak'ta özel "gizli büro"lar oluşturuldu. Arap ve Kürt toplumları arasında muhalif görüşlere karşı mücadele de bu "gizli büro"ların ödevleri arasında yer alıyordu. "Gizli büro"lar, ulusal demokratik güçlerin sosyo-ekonomik durumun iyileştirilmesi uğrunda mücadelelerinin "baltalayıcı eylem" olarak değerlendirildiği, bu mücadeleye katılanların ise en acımasız şekilde cezalandırıldığı Kürdistan'da özellikle yoğun çalışmalarda bulunuyorlardı.

Irak yönetici çevreleri, Kürt bölgelerinin sosyal ve kültürel

gelişmesine kural üzerine gayet önemsiz yatırımlar yapıyorlardı. Savaş yıllarında yok denecek kadar olan bu yatırımlar daha da azaltıldı. Bu yıllarda ülke genelinde yaşam çok pahalılaştı. Somut olarak, geniş tüketim mallarının fiyatları savaş öncesine kıyasla % 700 arttı (257, 06. 06. 1949). Irak Kürdistanı'nda halkın durumu çok daha fazla ağırdı. Nitekim, Kerkük'te ekmeğin fiyatı, Bağdat'a göre dört kez pahalıydı. Besin sorunu, özellikle Kürdistan'ın dağlık bölgelerinde, somut olarak da tarımsal üretimin gayet sınırlı bulunduğu ve hatta yüksek fiyatla olsun herhangi bir mal satın almanın olanaksız olduğu Barzan'da aşırı ölçüde şiddetli bir biçim aldı. Basının belirttiği gibi burada "yoksulluk, hastalıklar, acımasız terör kol geziyordu" (295, 14. 03. 1960). "Bağdat ve Basra'dan Irak Kürdistanı'na gönderilen Arap memurlar arasında rüşvetçilik alıp yürümüştü" (140, s. 94). Uzun yıllar boyunca yürütülen kanlı mücadeleye rağmen, Kürtlerin en sıradan ulusal taleplerine dahi, ilgi gösterilmiyordu. Irak Kürdistanı'nda, 1945 yılında toplam 30 kadar ilkokul ve 2 ortaokul (eyalet merkezinde mevcut olanlar hariç) vardı (140, s. 95). Bu okullarda eğitim genelde Arapça yürütülüyordu.

Kürdistan'da ekonomik güçlüklerin bütün ağırlığını köylüler taşıyordu. Halk kitlelerinin memnuniyetsizliğinin ekonomik nedenlerine, politik olanlar da eklendi. Kürtlerin ulusal haklarının küçümsenmesi, Arap memurların rüşvetçiliği ve keyfi tutumları, ulusal adetlere saygısızca davranmaları vb. durumlar, sabır taşıyordu. Kürt kitleler arasında geniş boyutlar kazanan memnuniyetsizlik, halk aleyhtarı rejime karşı açık harekete dönüşme düzeyine ulaşmıştı.

1932 yılı Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra sürgünde bulunan ve ağır maddi ve manevi yoksunluklara katlanmak zorunda bırakılan Mustafa Barzani ve taraftarlarına, yaklaşmakta olan olaylarda öncülük rolü üstlenme görevi düştü. Onlar, Irak yöneticilerinin yoğun gözetiminde bulunuyorlardı. Sürgün edildikleri yerler (önce Musul, Nasiriye, ülkenin Güney kesimi, Kürdistan-Ağcalar, Kifri ve nihayet Süleymaniye) sık sık değiştiriliyordu. Sürgünler için ayrılan parasal ödenekler aralıksız azaltılıyordu ve nihayet 1943 yılına doğru, kişi başına

günde 30 file düşürüldü. Bu yekün, yarı-aç bir yaşam için bile yeterli değildi (162, s. 45).

O sıralarda, 1939 yılında ilerici Kürt subayları tarafından kurulan milliyetçi Hiwa örgütü, Kürtler arasında eylem yürütmeye başladı. Mustafa Barzani Süleymaniye'de kaldığı süre içinde "Hiwa" örgütü üyeleriyle temas kurdu ve onların yardımıyla Barzan bölgesine kaçış planı hazırladı. 1932 ile 1935-1936 ayaklanmalarından sonra, silahlar Irak yöneticilerince müsadere edilmiş olduğu için, Mustafa Barzani silah yetersizliğini kapatmak amacıyla bazı komşu Kürt liderleriyle ilişki kurma denemesinde bulundu. Ama bunların çoğu, mutlakiyet rejimine bağlanmış olduklarından, hükümete karşı ayaklanma planına olumsuz karşılık verdiler.

Barzani ve arkadaşları 1943 yılının ilkbaharında silah temini için bir plan hazırladılar. Bu plana göre, silah yetersizliği yakın bölgelerdeki polis karakollarına yapılacak baskınlar yoluyla sağlanacaktı. 1943 yılının yaz mevsimine doğru "Şirvani Mazen ve Merga-Sur bölgelerinde ele geçirilen polis karakollarının sayısı 21'i buldu" (134, s. 173).

Halkın, hükümetin politikasından büyük bir memnuniyetsizlik duyduğu koşullarda ayaklanma çağrıları geniş yankı buldu. Ama Kürt yöneticileri gereksiz kan dökümünden kaçınılması için, sorunun barışçı çözümü yoluna koyulma denemesinde bulundular. Mustafa Barzani, Bağdat'a gönderdiği özel bir mektupta, hükümetten, halkın yaşama düzeyinin yükseltilmesine, Kürt bölgelerinde öğretim ve sağlığı koruma çalışmalarının iyileştirilmesine dikkat göstermesini istedi. (97, s. 413). Hükümet bu taleplere karşılık vermedi. Irak idarecileri de kendi taraflarından, ayaklanmayı önlemek amacıyla bazı önlemler aldılar. Bu önlemler çerçevesinde Şeyh Ahmet Barzani ve öteki Barzan yöneticileri Irak'ın güneyine (Hila kentine) götürüldüler. Nuri Sait hükümeti, Şeyh Ahmet aracılığıyla gönderdiği mektupta, Mustafa Barzani'den derhal teslim olmasını istedi. Hükümet, bu olmazsa, hareketin silah gücüyle bastırılacağı tehdidinde bulundu (186, s. 325).

Demokratik ve milliyetçi örgütlerin desteğini sağlayan Mustafa Barzani ve çevresindekiler, askeri harekate giriştiler. Savaş

yıllarında Kürdistan'da Hiwa örgütünden başka Rızgari (Kurtuluş), Şoreş (Devrim), Eketiy Xebat (Mücadele Birliği) vb. gibi ulusal ilerici örgütler de eylem yürütüyorlardı. Mustafa Barzani, Kürdistan'daki bütün demokratik güçleri, hareketi desteklemeye çağırdı. "Hiwa" örgütü, hükümete ve büyük devletlerin Bağdat büyükelçiliklerine çok sayıda mektup ve bildiri göndererek, Mustafa Barzani'yle tam dayanışma içinde bulunduğunu belirtti. Belirgin bir olgu da vardı: "Ayaklanmacılara her gün 40-50 kişi katılıyordu" (97, s. 413). Irak yöneticileri ayaklanma bölgesine büyük polis kuvvetleri gönderdiler. "Ama bu kuvvetler ayaklanmacılar tarafından tam bozguna uğrattıldı" (174 b, s. 37). Ayaklanmacılar bundan sonra Merga-Sur bölgesinde bir asker karakolunu da bozguna uğrattılar.

Irak hükümeti, İngilizlerin onayını aldıktan sonra, Mustafa Barzani'ye bir mesaj göndererek Irak topraklarını terketmesini istedi. Irak hükümetinin bu isteği, Bağdat'taki İngiltere Büyükelçisi'nin, ülkenin kuzeyinde "düzeni" sağlamada Irak ordusuna yardım gösterme vaadiyle desteklendi (140, s. 96). Ama bu tehditler amaçlarına ulaşamadı. Kürtlerin ulusal hakları uğrındaki hareketi ciddi bir nitelik kazanmaya başladı.

Kürdistan'daki olayların gelişmesinden endişe duyan İngiliz sömürge makamları, "daha fazla zarara meydan verilmesini önlemek için" önlemler aldılar. İngiliz sömürge makamları Diyan bölgesine Hint sömürge askerlerinden kurulu birlikleri gönderdiler (186, s. 325), askeri önlemlerle birlikte diplomatik oyunlar politikasını da işe koştular. Irak'taki İngiltere Büyükelçisi, somut olarak, İngiltere'nin anti-Hitler koalisyonuyla bağlaşıklık ilişkilerini belirtti ve Almanya'yla savaşın tamamlanmasından sonra Kürtlere özerklik verilmesi sorununun çözüme bağlanmasına yardımcı olma vaadinde bulundu. Ama olayların daha sonraki gelişmesi gözönünde bulundurulursa, ayaklanmacıların, Musul vilayetinin Irak'a bağlanmasından sonra Kürtleri birçok defa aldatmış olan İngiliz yöneticilerin vaatlerine büyük önem vermedikleri görülecektir. Kürt ayaklanmacılar 1943 yılının sonlarında önemli başarılarla ulaştılar.

Nuri Sait hükümeti, ayaklanma hareketine karşı mücadelede, Kürtlerin "üst zümresi"nin bir bölümünü kendi tarafına kazanmak

amacıyla, ulusal mücadele zararına Bağdat makamlarıyla uzlaşma yoluna koyulan kimi Kürtlerin temsilcisi olarak Macit Mustafa'ya sandalyesiz bir bakanlık görevi verdi. Hükümet, Macit Mustafa'yı kendisi ile ayaklanmacılar arasında "arabulucu" sıfatıyla kullanmak niyetindeydi.

İlk askeri çatışmalar, ayaklanmacıların zaferiyle sonuçlandı. Ele geçirdikleri askeri ganimet, onlara, askeri yedeklerini tamamlama olanağı verdi (136, s. 64). Kürt ayaklanmasını tezelden ortadan kaldırma planlarının geleceksiz olduğuna kanaat getiren Nuri Sait hükümeti, zaman kazanmak amacıyla "ödün verme" yoluna koyuldu. İlk aşamada Emin Revanduzi, İzzet Abdullah Aziz ve Aziz Şamzini'yi ("Hiwa" örgütünün etkin üyeleri) "temas subayları" sıfatıyla Kürt bölgelerine atadı. Bunlara, görüşmelerin temelini hazırlama ödevi verildi (97, s. 419).

Ekonomik güçlükler, silah yetersizliği ve Kürt sorununa barışçı yolla çözüm bulma arzusu, Mustafa Barzani ve Kürt ayaklanmasının öteki yöneticilerini, hükümet temsilcileriyle görüşmelere başlamak zorunda bıraktı. "Temas subayları", 1943 yılının Aralık ayı sonunda Merga-Sur'da Mustafa Barzani'yle görüştüler. Mustafa Barzani, ayaklanmanın yöneticileri adına, ayaklanmanın durdurulması için şu koşulları öne sürdü: 1)Kerkük, Erbil, Süleymaniye, Hanikin ve Dühok Kürt kentlerini kapsayan özel bir yönetim bölgesinin oluşturulması; 2)her Bakanlar Kurulu'na, Kürt bölgelerinin yönetiminden sorumlu Kürt bakanın atanması; 3)her Kürt Bakan'a yardımcı atanması; 4)Kürtçe'nin resmi dil olarak tanınması; 5)Kürdistan'da ekonomik reformlar yapılması (134, s. 180).

Bundan sonra gelişen olayların da gösterdiği gibi, Kürtlere ulusal haklarının tanınması, ne İngiliz makamlarının, ne de Irak yönetici çevrelerinin planlarında yer alıyordu. Bundan dolayı, sözkonusu görüşmeler, Kürt özerklik hareketinin ortadan kaldırılması için gerekli zamanı kazanmak için atılan taktik bir adımdı. Ayaklanma yöneticileriyle yürütülen görüşmelerin uzayıp sürmesi bunun kanıtı idi.

Macit Mustafa, 7 Ocak 1944 günü ayaklanma bölgesini ziyaret etti. Bir hafta devam eden görüşmelerden sonra varılan anlaşmalara göre, Şeyh Ahmet ve öteki Barzan yöneticilerine

Barzan'a dönme izni verildi. Bizzat Mustafa Barzani de, iyi niyetinin bir işareti olarak Bağdat'a gitmek zorundaydı. Hükümet Barzan'da okullar açma, bölgenin ekonomik durumunu iyileştirme vaadinde bulundu (134, s. 46-47).

Bu anlaşmalar olumlu önemine rağmen, henüz sınırlı nitelik taşıyorlardı. Üstelik bunlar, yalnız Barzan bölgesiyle ilgili anlaşmalardı. Ne var ki, Kürdistan'da birçok ulusal demokratik örgütün faaliyetleri, ayaklanma hareketinin başarıları ve hükümetin, uzun bir aradan sonra Kürtlerle görüşme masasına oturma zorunda kalmış olması, Kürdistan'da siyasi yaşamın etkinleşmesine güçlü bir ivme kazandırdı.

Ayaklanma yöneticileri ile hükümet arasında varılan nihai anlaşmada şu hususlara yer verildi:

1) Ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen topraklar onların denetiminde kalacaktı; 2) ülkenin kuzeyindeki olaylarla ilgili olarak tutuklananların tümü serbest bırakılacaktı; 3) ayaklanmacılar, çarpışmalarda ele geçirmiş buldukları da dahil, silahlarını koruyacaklardı; 4) Kürdistan'a, hakça ilkeler temelinde sanayi ve besin malları sağlanması zorunlu olacaktı; 5) Kürt bölgelerinin yönetimi Kürtlerin eline devredilecekti; 6) kültür ve eğitim alanında Irak Kürdistanı'na özerklik hakları tanınacaktı; 7) Irak hükümeti, Kürdistan'da okul ve hastane yapımına gerekli araçları ayıracaktı (24, f. 4459, op. 2, hr. 1192, 1. 4).

Bu arada "temas subayları"nın sayısı Süleymaniye bölgesinde Genaral Bahaeddin, Revanduz'da Yarbay Emin Revanduzi, Barzan'da Binbaşı İzzet Aziz Amedi, Kala Dize'de Yüzbaşı Fuat Arif, Amadiye'de Yüzbaşı Macit Ali, Bile'de Yüzbaşı Mustafa Hoşnav ve Merga-Sur'da Yüzbaşı Şamzini Sait Aziz olmak üzere yediye çıkarıldı.

Hükümet Kürtlerin isteklerini karşılama yolunda bazı adımlar atmış olsa da (tütün üretimine getirilmiş sınırlandırmaların kaldırılması, Kürt bölgelerine gerekli malların sevkiyatı vb.), genelde anlaşmada yer alan maddeler gerçekleştirilmeden kaldı. Longrigg, ayaklanmacılar tarafından verilen kimi ödümler konusunda ise açıkça şöyle yazdı: "Molla (Mustafa Barzani-y. n.) tarafından verilen ödümler, gecikmeler ve başarısızlıklar sonu-

cunda ortadan kalkmaya mahkum ödünlerdi" (186, s. 326). Mustafa Barzani Bağdat'ta bir süre kaldıktan sonra, Şubat 1944'de, tutuklanma veya kendisine karşı terör tehlikesi karşısında, başkenti terketti.

Durum süratle şiddetlenmeye başladığı için, Nuri Sait, Macit Mustafa eşliğinde Mart 1944'de, Kürdistan'ı ziyarettebulundu. Nuri Sait, Kerkük ve Erbil'de düzenlenen toplantılarda yaptığı konuşmalarda Kürt halkının yurtseverlik ve yiğitliğini övdü, kendi Kürt menşeyini ve Kürtlerin haklı istemlerini karşılamayı "içtenlikle arzu ettiğini" belirtti (140, s. 98).

Nuri Sait 1944 yılının Haziran ayı başında istifa etti ve yeni hükümet Hamdi Ali-Paçacı başkanlığında kuruldu. Ama Başbakan görevinden çekilmesinden sonra da, ülkenin yönetim dizginleri Nuri Sait'in elinde kalmaya devam etti. Bundan sonra gerçekleştirilen Kürt aleyhtarı bütün girişimler onun bilgisi ve katılımıyla yapıldı.

O sıralarda hükümet henüz, askeri nitelikli önlemler uygulamaya başlamamış olsa da, Kürtler, sorunun barışçı çözümünün olanaksızlığını giderek daha kesin şekilde kavıyorlardı. Yürütülecek eyleme eşgüdüm sağlanması amacıyla Şubat 1945'de, Mustafa Barzani ve ayaklanma bölgelerine kaçan yedi subay öncülüğünde Özgürlük Komitesi oluşturuldu. Özgürlük Komitesi, ayaklanma bölgelerinin tümünde taban örgütlerini kurdu. Özgürlük Komitesi, bütün ilerici Kürt örgütleri ve kuvvetlerinin birleştirilmesini, Kürtlerin durumunun dünya kamuoyuna tanıtılmasını, Kürt halkının haklarının savunulması için düzenli bir ordu oluşturulmasını öngören bir eylem programı hazırladı (150, s. 124). Özgürlük Komitesi, Kürt hareketine destek temin edilme yönünde önemli çalışmalarda bulundu. Bundan az önce kurulan "Şoreş" partisi, ayaklanmaya tam destek ifade etti. "Hiwa" örgütü, 10 Şubat 1945 günü Bağdat'ta yapılan konferansında, ayaklanma bölgeleriyle ilişkilerini güçlendirme, bu bölgelere, faal üyelerinden biri olan Muhammet Kutsi'yi gönderme kararı aldı (97, s. 426).

Bütün bunlar resmi çevrelerde huzursuzluk yaratıyordu. Ve bu huzursuzluk, o sıralarda İran Kürdistanı'nda da demokratik hareket güçlendiği için, daha da artıyordu.

Hamdi Ali-Paçacı hükümeti, ikiye bölünmüş bir politika izliyordu. Bu hükümet bir yandan, sorunun barışçı çözümü için Mustafa Barzani'ye arabulucular gönderirken, diğer yandan Kürt hareketinin zorla bastırılması amacıyla askeri önlemler alıyordu. Mustafa Barzani ve savaş arkadaşları, bunlara uygun savunma önlemleri uyguluyorlardı. Bu doğrultuda somut olarak, ayaklanma bölgesi doğu, batı ve güney olmak üzere üç cepheye ayrıldı. Bunlardan birincisini Mustafa Hoşnav ve Muhammet Kutsi, ikincisini İzzet Aziz ve Abdülhamit Bekir, üçüncüsünü de Süleyman Barzani yönetiyordu.

Mustafa Barzani başkanlığındaki Özgürlük Komitesi, halk kuvvetlerinin seferber edilmesi için enerjik faaliyete girişti. Ama Özgürlük Komitesi ve yöneticilerinin, bütün Kürt bölgelerinde ortak eylemlere geçilmesini sağlamaya yönelik çabalarının pek büyük başarısı olmadı. Korunmakta olan feodal-ataerki ilişkiler kalıntıları, ulusal demokratik harekete karşı çıkan Kürt feodallerin üst zümresinin kuvvetli etkisi, Kürt köylülüğünün oldukça düşük düzeyde bulunan sınıf bilinci, bu çabaları engelliyordu.

Kürt hareketi yöneticilerinin, Kürt sorununa çözüm getirilmesini, bütün Irak halkının demokratik haklarının kazanılması sorunuyla giderek daha ciddi şekilde bağlaması, bu dönemde, Kürt özerklik hareketinin en önemli yönlerinden biriydi. Somut olarak, Kürt yöneticilerin, Arap halkının desteğini sağlamak amacıyla ona defalarca çağrıda bulunmuş olması, bu eğilimin ifadelerinden biriydi.

Nitekim Kürt hareketi yöneticileri askeri hareketin başlangıcından önce, Arap toplumuna hitaben bir çağrı yayınladılar. Bu çağrıda şöyle deniyordu: "Hükümet, gerçeği gizliyor ve aslı olmayan veriler yayıyor... Kürtler daha fazla okul, hastane ve eczane, yeni yollar, fikir özgürlüğü istiyor. Kürdistan'da yoksulluğun ortadan kaldırılmasını istiyor. Hükümet ise, halkın bu isteklerine karşılık olarak, iradesini süngüyle dayatmak için bölgeye orduyu gönderiyor" (97, s. 425).

Mustafa Barzani ve savaş arkadaşları, Arap toplumunun ilerici güçlerinin desteğine büyük umutlar bağlıyorlardı. Bundan dolayı sözkonusu çağrıda şunlar belirtiliyordu: "Biz, Arap

kardeşlerimizden gurur duyuyor ve öncelikle, gerçeği kavrayan sağduyulu kişilere hitap ediyoruz. Arap kardeşlerimizin, Araplarla Kürtlere, bütün Irak halkına zarar getiren hükümet politikasının zigzaglarını doğru kavramalarını istiyoruz. Arap dostlarımız, aramızda düşmanlık olmadığını bilmek mecburiyetindedir" (97, s. 425). Bu belgenin son kısmında yer alan sözler, Kürt hareketi yöneticilerinin politik olgunluğunu doğruluyordu: "Aynı ortak sorunlarla karşı karşıya bulunduğumuzu anlamak zorundasınız... Irak, bizim ortak vatanımızdır. Sizler, kederi ve kıvancı bizimle paylaşmak zorundasınız".

Kürt liderler bundan başka, Bağdat'taki diplomatik temsilciliklere bir bildiri de gönderdiler. Bildiride Kürt halkının durumu anlatılırken, bir yandan da İngiliz emperyalizminin Kürt sorunu konusundaki ikiyüzlü politikası açığa vuruldu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği dönemde, İngiliz-İrak tarafı ile Kürtler arasındaki çelişkiler kesinlikle şiddetlendi. Taraflar, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını değişik bakış açılarından değerlendiriyorlardı. Nitekim, Kürtler, İngilizlerin, kendilerine özerklik hakları verme vaatlerine belirli umutlar bağlarken, Irak yönetici çevreleri, İngiltere'nin onayı ve desteğiyle "kuzey sorunu"na silah gücüyle sonverme kararına vardı.

Hükümetin bu sorunu zor kullanarak çözüme bağlama niyeti meydandaydı. Temmuz 1945'de Zaho, Amadiye, Akra ve Revanduz bölgelerine toplam 25 bin kişi olmak üzere, düzenli ordu ve polis mevcudunun yandan fazlası yığıldı (140, s. 98).

Hükümet 1945 yılının Ağustos ayı başında Kürtlere karşı askeri harekate başlama kararı aldı. Bununla birlikte "hükümetin bölgede ihtiyacı duyulan okulları, hastaneleri ve diğer daireleri kurabilmesi için, Barzan bölgesi işgalinin gerekli olduğu" (134, s. 195) şeklinde demagogik bir açıklama da yapıldı.

Mustafa Barzani ve hareketin öteki yöneticileri, hükümet askerlerine karşı direnişin örgütlenmesi çalışmalarısıyla birlikte dünya kamuoyunun dikkatlerini Kürdistan'daki olaylara çekmek için bazı adımlar da attılar. Nitekim Mustafa Barzani, büyük devletlerin Bağdat büyükelçilerine gönderdiği bildiride şöyle diyordu: "Sizlere, bu mektubu yazdığım sırada, bu bölge

köylerinde kadın ve çocuklar, Irak hükümetinin bombalarından ölüyor. Bundan dolayı Sizlerden, burada olagelen ve her halkın kaderini tayin hakkına sahip bulunduğunu buyuran Atlantik Sözleşmesi'ne ters düşen olayları, hükümetlerinize bildirmenizi rica ediyorum. Hükümetleriniz, Irak'taki dikta rejiminin keyfi eylemlerini sürdürmesine müsaade etmemelidir" (134, s. 200).

25 bin kişilik ordunun Kürtlere karşı taarruz hareketını İngiliz General Renton yönetiyordu. Harekatı birkaç uçak filosu destekliyordu. Hükümet bundan başka, bazı gerici Kürt feodal ile paralı askerlerini (takriben 5 bin kişi) de, Barzani kuvvetlerine karşı kullandı.

Irak ordusu, 7 Ağustos 1945 günü, Güney Kürdistan'ı ikiye bölme ve ayaklanmayı ortadan kaldırma ödevini kolaylaştırma amacıyla Revanduz bölgesinde büyük bir taarruz hareketi başlattı..

Kürt partizan müfrezeleri, hükümet ordusunun teknik araç ve asker sayısı bakımından büyük üstünlüğüne rağmen, Irak birliklerine birçok defa ciddi darbeler indirdiler. Eylül ayı başlarında kanlı çarpışmalar oldu. Akra ve Revanduz yönünden ilerleyen hükümet askerleri önemli kayıplara uğratıldı, dağlık bölgelerden püskürtüldüler. Mevzilerini pekiştiren Barzani Erbil'e doğru saldırıya geçme hazırlığına başladı. Irak askeri birlikleri kritik bir duruma düştüler.

Ayaklanmacıların ilk başarıları, ayaklanma taraftarları sayısının artmasına teşvik oldu. Bu dönemde, ayaklanmacıların, Kürt hareketinin amaçlarını açıklama çabalarının da büyük önemi vardı. Kürt hareketi temsilcileri, bütün Irak halkını Kral rejimi ve onun himayecisi İngiliz emperyalistlerine karşı ortak mücadeleye çağıran bildiri ve beyannameler yayınlamaya devam ettiler. Bu bildirilerden birinde şöyle deniyordu: "Biz, Arapların haklarını, onların emperyalizmin boyunduruğundan kurtulma, gerçek bağımsızlığa ulaşma mücadelesini biliyor ve ona saygı gösteriyoruz. Biz Kürtler, gericiliğin, dikta rejiminin ve emperyalizmin yıkılması uğrunda, Arap halkıyla omuz omuza savaşmak mecburiyetindeyiz" (80, s. 33'ten alıntı). Ayaklanmacılar, İngiliz makamlarına ülkenin iç işlerine ve Kürtlerin hükümetle çatışmasına karışmamaları çağrısında bulundu. Ama bu, İngiliz askerlerinin harekete geçmesini durduramadı.

Ayaklanmanın tehlikeli nitelik kazandığına kanaat getiren ve ayaklanmacıların Kerkük'e yaklaştığını anlayan İngiliz makamları, kesin eylemlere geçtiler. Irak yöneticileri, çok sayıda insanın ölümü pahasına, 28 Eylül 1945 günü, ayaklanmacılar tarafından kuşatılmış bulunan askeri birlikleri kurtarmayı başardı. İngiliz hava kuvvetleri, 20'li ve 30'lu yıllarda olduğu gibi, Kürt ayaklanmacılara ve savunmasız Kürt kent ve köylerine karşı barbarca eylemlere giriştiler. Irak Savunma Bakanı'nın bir açıklamasına göre, İngiliz hükümeti, Irak'a 31 askeri uçak "hediye" etmişti. Longrigg, İngiliz-İrak silahlı kuvvetlerinin Kürtlere karşı hareketi konusunda şunları yazdı:

"Ordu, ayaklanma bölgesine doğru üç koldan ilerledi. Hava kuvvetleri ise ayaklanmacıları, taraftarlarını ve mülklerini bombaladı" (186, s. 327). 50'nin üstünde Kürt yerleşim yeri yıkıldı ve yerle bir edildi (24, f. 4459, op. 1, hr. 4178, 1. 65). İngiliz askeri pilotları, uçaklarından masum yaşlı, kadın ve çocukları makineli tüfek ateşine tuttular (140, s. 99). Ayaklanmacıların bir temsilcisinin Beyrut'ta Barzani adına yayınladığı bildiride şöyle deniyordu: "Irak ordusu Kürt köylerinin, masum kadın, çocuk ve yaşlıların imhasında ağır topları ve hava kuvvetlerini kullanıyor" (24, f. 4459, op. 1, hr. 4178, 1. 66).

Irak Komünist Partisi bu dönem içinde, Kürt hareketinin savunulması için enerjik faaliyetlerde bulundu. Irak Komünist Partisi, hükümet makamlarının zorbalık ve tahakkümü koşullarında, iç gericilik ve emperyalizme karşı mücadelede Arap ve Kürt halklarının çıkarlarının ortak olduğu görüşünü savunuyor ve yayıyordu. Irak Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Kürdistan'daki olaylar dolayısıyla yayınladığı bildiride şöyle deniyordu: "Son dönemde Barzani'ye karşı seferlerde ifade bulan, emperyalizmin oyunları gayet geniştir. Bu oyunlar, Irak ve İran'ın Kürt bölgelerini kapsıyor. İngiliz sömürgeciler, İran hükümetini İran Kürtlerine karşı, Irak hükümetini ise Irak Kürtlerine karşı belirli bir amaçla, yani kendi emperyalist egemenliğini pekiştirmek için kışkırtıyor" (269, 20. 02. 1959). Irak Komünist Partisi, Kürdistan'daki askeri hareketin derhal durdurulması ve bütün Irak halkına demokratik haklar sağlanması çağrısında bulundu.

Irak'ta halk aleyhtarı kral rejimi, "Kürt tehlikesi ocağının" ortadan kaldırılmasında çıkarı olan kimi komşu ülkeleri, Kürt ulusal demokratik hareketine karşı savaşa sürüklemek için çaba harcadı. Böylece, Irak kral naibinin Eylül ayı ortalarında yaptığı Türkiye ziyareti sonucunda, Ankara hükümeti, güney sınırını kapattı, bununla birlikte Irak ve İran sınırlarına önemli miktarda asker yığı (24, f. 4459, op. 3, hr. 1476, 1. 17).

Irak askerlerince girişilen eylemlerin önemli sonuçlar getirmediği dağlık bölgelerde, gerici Kürt feodallerin paralı asker müfrezeleri ayaklanmacılara karşı başlıca güç durumuna geldiler.

25 Eylül 1945 günü, Barzan kentinin 24 kilometre ötesinde çözücü ve kanlı bir çarpışma oldu. Ayaklanmacılar, bu çarpışma sonucunda kuşatmayı yararak, geri çekildiler. "Hükümet kuvvetleri, 1945 yılının Ekim ayı başlarında Bile, Gali Balanda, Arkuş ve Zibar yakınında birçok başka bölgeyi ele geçirmeyi başardı. 6 Ekim günü Bağdat'ta, Barzan'ın ele geçirildiği resmen açıklandı" (97, s. 446).

A. Fedçenko bununla ilgili olarak şöyle yazıyor: "Askeri harekate İngiliz hava kuvvetlerinin faal şekilde katılması, Türkiye hükümetinin, Türk-Irak sınırını kapatması, Irak askerlerinin sayısı ve silahları bakımından büyük üstünlüğü ve nihayet Irak İçişleri Bakanı Mustafa Ali-Umari'nin, birçok Kürt aşiret reisini satın alarak ayaklanmacılara karşı kullanması, bütün bunlar, mücadelenin sonucunu önceden belirlemiş oldu" (140, s. 100).

Neticede öyle bir durum oluştu ki, hükümet askerleri ve paralı müfrezeleriyle bundan öte çatışmaya girmek anlamsız olacak ve büyük kayıplara yol açacaktı. Bundan ötürü Mustafa Barzani, olanaklı olan tek karara, o sıralarda İran Kürtleri ulusal kurtuluş mücadelesinin geniş boyutlar kazanmış bulunduğu İran Kürdistanı'na doğru çekilmek kararına vardı. Çocuklar, kadınlar ve yaşlılar da dahil 10 bin dolayında Kürt, ağır koşullar içinde Irak-İran sınırına doğru çekildi. Yolda, birkaç bin insan açlık ve soğuktan öldü.

Böylece Barzan Ayaklanması bozguna uğramış oldu. Irak Kürtlerinin bu ulusal ayaklanmasının başarısızlığı şu nedenlerden kaynaklandı: a) geniş boyutlar almasına rağmen, ayaklan-

ma, genel Kürt ayaklanması niteliği kazanamadı. Ayaklanmaya, Irak Kürdistanı'nın bütün bölgeleri katılmadı; b) Hem Irak Komünist Partisi'nin, hem de ayaklanma yöneticilerinin ortak mücadeleyi kral rejimine ve onun İngiliz himayecilerine karşı yöneltme çabalarına karşın, Arap halk kitlelerinin mücadelesi ile ayaklanan Kürtler arasındaki bağlantı zayıftı. Bu durum hükümete bütün dikkatini Kürt ayaklanmasını ortadan kaldırmaya yöneltme olanağı yarattı; c) hükümet, gerici Kürt feodallerini satın almayı ve bunları, ayaklanmacılara karşı savaşa sürüklemeyi başardı. Bu bağlamda, Kürt köylülerin sınıfsal ve ulusal öz bilinç düzeyinin henüz düşük bulunmasının belirli rol oynadığı kuşkusuzdur. Bu durum, feodal aşiret reislerine, köylüleri sık sık kendi kötü amaçları için kullanma olanağı yaratıyordu; ç) hareketin basılmasında kuşkusuz, İngiliz-İrak silahlı kuvvetlerinin kıyaslanamayacak ölçüde üstün bulunması da önemli rol oynadı.

Ayaklanma ortadan kaldırıldı, ama Kürdistan'daki durum bundan sonra da gergin kalmaya devam etti. Aynı ayrı yerlerde hala, Kürtlerle hükümetin silahlı kuvvetleri arasında çarpışmalar oluyordu. 1946 yılının Nisan ayında Barzan bölgesinde böyle bir çarpışma oldu. Hükümet daha sonra, düzenin korunması için Erbil'e, aynı zamanda Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerine 2 bin kişilik bir müfreze gönderdi (24, f. 4459, op. 3, hr. 1630, 1. 31).

Irak hükümeti, Kürdistan'da yeni hareketlerin önlenmesi için önlemler aldı. Bizzat Başbakan, "düzenin geri getirilmesi" için Kürt bölgelerine teftiş gezisine çıktı. Başbakan Kürdistan'da okul ve hastane sayısını arttırma vaadinde bulundu (186, s. 237). Ama bütün bunlar aslında, hükümetin, Kürt ulusal ilerici güçlerini gaddarca ezme niyetlerini gizleyen bir paravana idi. Erbil'de kurulan askeri mahkeme, ayaklanmaya katılanlara karşı acımasızca kararlar aldı. Mustafa Barzani, Şeyh Ahmet Barzani, Irak ordusundan yedi subay ve başkaları olmak üzere 35 kişiye giyabi idam cezaları kesildi, 80 kişi değişik süreli hapis cezasına çarptırıldılar (186, s. 237). Kürdistan'da bütün ilerici örgütlerin faaliyeti yasaklandı. Üniversite öğrencilerinde, işçi ve doktorlarda, Kürt hareketine katılanlara sempati besledik-

leri konusunda en ufak bir kuşku belirmesi halinde, yönetimsel ve cezai sorumluluk aranmaya başlandı.

Ayaklanmaya etkince katılmış olan Irak ordusunun birkaç eski subayı, asılarak idam cezasına çarptırıldılar. Öz halkının kurtuluş davasına fedakarca bağlı bulunan Kürt subayları emsalsiz metanet ve yiğitlik örneği verdiler. Ayaklanmaya faal olarak katılan Yüzbaşı Mustafa Hoşnav, asılmak üzere darağacına götürülürken gururla şöyle haykırdı: "Cellatlar, efendilerinize söyleyin ki, benim kanımın öcü alınacaktır ! Ben, sizin gücünüze inanmıyorum... Adımın yurttaşlarım tarafından unutulmayacağı ve yaşamını, Kürdistan'ın yüceliği ve mutluluğuna adayanlar arasında yer alacağı bilinciyle ölmekten gurur duyuyorum" (306, 19. 06. 1960). Binbaşı İzzet Abdülaziz ise idam sehpasında şöyle dedi: "Özgürlük ağacı, benim ve arkadaşlarımla kanıyla sulandı. Özgürlük ağacının yakında çiçek açacağı ve vatana özgürlük ve mutluluk getireceği umudundayım! Emperyalistlere ve onların aşağılık uşaklarına ölüm!" (306, 19. 06. 1960). Yüzbaşı Hayrullah Abdülkerim ve Teğmen Mahmut Kutsi de, idam sehpasına yiğitçe ve gururla çıktılar.

Kürt yurtseverler, idam kararının infazından birkaç saat önce, kendi halklarına hitaben şu mektubu yazdılar:

"Değerli Kürt Kardeşlerimiz!

Bu mektubu, idam kararının bize açıklanmasından bir saat sonra yazıyoruz. Kardeşler! Bu mektubu sizlere yazdıktan sonra, emperyalizmin esareti altında dermansız kılınan hayatımız 14 saat daha sürecek. Bundan sonra cellatların ipi boğazımızı sıkacak.

Kardeşler! Biz, mücadele yürüten halkımız önünde kutsal görevimizi fedakarca yerine getirmiş olmanın bilinciyle sınırsız kıvanç ve gurur duyuyoruz.

Sizleri, birlik ve beraberlik içinde olmaya, saflarınızı güçlendirmeye ve ülkemizi esaret altında tutan emperyalizme karşı yiğitçe, özveriyle mücadele yürütmeye çağırıyoruz. Sizler ancak böylece, emperyalizmin kısılcığında çile çeken bütün halkları ve milliyetleri kurtarabileceksiniz.

Kardeşler! Cehalet, bizim can düşmanımızdır. Olanca gücünüzle cehalete karşı mücadele verin! Bizim acılı ölümümüz,

Kürt ulusunun kurtuluşu uğrunda mücadelenin devam ettiğinin en iyi kanıtıdır.

Sizler, onurunuz ve vatan uğrunda mücadele yürütmeye mecbursunuz. Halkımızın kurtuluşu kaçınılmazdır!

Kardeşler! Darağaçları bile bizim nihai zafere olan inancımızı sarsabilecek durumda değildir.

Özgürlük mücahitleri olan bizler, öz halkımızın kurtuluşu uğrunda güç ve enerjimizi esirgemedik. Burada, darağaçları önünde bulunmamız, bunun en yalın kanıtıdır!

Birliğe doğru, özgürlüğe doğru, ileri!

Yaşasın Kürtler, Yaşasın Kürdistan! " (306, 19. 06. 1960).

Irak hükümeti, Kürtlerin bu ayaklanmasını bastırmış olmayı, kendisi için büyük bir zafer sayıyordu. Naip Abud İllah, özel bir kararla orduyu kutladı. Ayaklanmanın bastırılmasına katılan, bazı hain Kürt feodalleri, bir Kürt şairi tarafından haklı olarak "yüzkarası nişanı" şeklinde nitelenen "Rafideyn" nişanıyla ödüllendirildiler (97, s. 447).

Barzan Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra, Irak hükümetince uygulanan Kürt aleyhtarı bütün girişimler, daha önceleri olduğu gibi, yine İngiliz makamlarının katılımı ya da onayı ile gerçekleştirildi. Beyrut'ta yayınlanan "Les Balkans et le Moyen-Orient" dergisi, İngiltere ve diğer Batı devletlerinin Kürt aleyhtarı girişimler konusundaki tutumlarına değinirken şöyle yazdı: "Batılı devletler, Ankara, Bağdat ve Tahran'ın despotik rejimlerinin Kürtlere karşı savaşta uyguladığı bütün girişimleri destekliyorlar" (240, 1955, No: 4-5, s. 10).

Kürt ayaklanmasının bozguna uğratılması, ülkede bütün demokratik harekete indirilen büyük bir darbe oldu. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra gericiliğin taşkınlıkları başladı.

Ayaklanmaya katılan veya ona sempati duyan köylüler, kovuşturma hedefi durumuna getirildiler. Köylüler çoğu hallerde, zaten pek büyük olmayan topraklarından ve hatta ineklerinden yoksun bırakılıyorlardı. Nitekim "Hetav" dergisinin belirttiğine göre, Zibari aşiretinden Ahmet Ağa adında biri, Temmuz 1958 Devrimi'ne kadar, ayaklanmaya katılmış köylüleri zorla çalıştırdı, kimi hallerde onları kuru ot, odun vb. taşımada iki gün boyunca parasız çalışmaya zorladı. Hükümet, ayaklanma

bölgesinde, özellikle Amadiye'de tütün üretimine uzun bir süre müsaade etmedi.

1943-1945 yılları döneminde patlak veren ayaklanmalar başarısızlıkla sonuçlanmış olmasına rağmen, bunlar, Kürtlerin öz bilinç düzeyinin yükselmesinde büyük rol oynadı. Ayaklanma yöneticileri tarafından ortaya sürülen emperyalizme ve iç gericiliğe karşı ortak mücadele belgileri, gerek Araplar, gerekse Kürtler arasında giderek daha büyük yaygınlık kazandı.

Kürt ulusal kurtuluş etkinliklerine yol açan nedenler olduğu gibi kalmaya devam etti. Kürdistan'da huzursuz durumun, daha sonraki dönemde de korunmasının izahı bundaydı.

Mahabad Cumhuriyeti (Aralık 1945-Ekim 1946)

Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulması, İran'da Kürt hareketinin daha önceki bütün gelişmesince belirlenmişti. Mahabad Cumhuriyeti, Kürt hareketi evriminin belirli aşamasının son evresi oldu. Genelde Ortadoğu'da ve somutta İran'da, Savaş sonrası durum da buna yardımcı oldu.

SSCB'nin, Mayıs 1945'de faşist Almanya'ya karşı kazandığı zafer, ardıcıl barışsever politikası ve doğunun sömürge ve yarı-sömürge bağımlılığından kurtulmakta olan halklarına tasvipkarca yaklaşması, İkinci Dünya Savaşı yıllarında politik etkinlikleri gözle görülür şekilde artmış olan bölge halklarının ilerici ve demokratik görüşlü kesimlerinde olumlu yankı buldu. İran'daki demokratik güçler, gerek yerel, gerekse ülkeyi politik ve ekonomik esaret altına alma uğrunda çaba harcayan uluslararası gericiliğe karşı etkin mücadele yürüttüler. Bu yıllarda İran Azarbaycanı ve Kürdistan'da demokratik hareket büyüme kaydetti.

Kürt hareketinde, İkinci Dünya Savaşı döneminde aşiretlerde etkilerini korumaya çabalayan ve bu amaçla kendi aşiretleri arasında ulusal eğilimleri ve hükümet aleyhtarı görüşleri destekleyen Kürt feodalleri ve soy-aşiret reislerinin dağınık grupları ön planda yer alıyorlardı. Bunlar, belirtilen eğilim ve

görüşleri kendi hesapları için kullanarak, İran hükümet çevrelerinde saygınlıklarını korumaya gayret gösteriyorlardı. Ama, Kürt feodallerin ve onlara bağlı örgütlerin tam da bu kesimi, yabancı istihbarat kuruluşlarınca kolayca satın alınabiliyor ve kullanılıyorlardı. İran'da Doktor İsmail Ardekan tarafından yönetilen ve Tahran'da "Kohestan" dergisini yayınlayan grup, bu türden örgütler arasında yer alıyordu (131, s. 162). Benzer grupların belirgin özelliği şuydu ki, bunlar, gericiliğe açıkça yardım ediyor ve kendi egemenliklerinde bulunan aşiretlerde her türlü ilerici eğilim belirtisine karşı savaşa faal olarak katılıyorlardı.

Kürt ulusal demokratik hareketinin sol kanadında, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan Kürt demokratik politik örgütleri bulunuyordu.

40'lı yılların eşiğinde, İran'daki Kürt ulusal hareketi, Şah Rıza yönetiminin Kürtlere karşı uyguladığı acımasız politika koşullarında gelişti. İkinci Dünya Savaşı döneminde ve ülkedeki toplumsal yaşamın göreceli olarak demokratikleştiği, Savaşın bitiminden hemen sonra gelen dönemde, İran Kürdistanı'nda Kürtlerin özerklik hareketi atılım kazandı. Bu harekete, burjuva ve küçük burjuva katmanlarından gelen ve Kürtlerin mevcut olan soy-aşiret örgütü biçimlerinin, kendi çıkarlarını ve büyümekte olan Kürt hareketinin yönetimini yeterli ölçüde sağlayamayacağı görüşünde olan, Mahabad'ın bazı toplumsal çevreleri en etkin şekilde katıldılar. Bundan başka, sayıca henüz pek büyük olmayan Mahabad işçileri grubu da Kürt hareketinde önemli rol oynamaya başladı. 1942 yılı sonlarında İran Kürdistanı'nda İran Halk Partisi (Tudeh) saflarında Komite yöneticisi olan Mahabadlı zanaatçı Zabihi'nin girişimi üzerine, "Jina Kürdistan" (Jiyanewey Kurdistan Y. N. -Kürdistan'ın Yaşamı) adıyla yeni bir partinin kurucu toplantısı yapıldı. Toplantıda, yeni partinin programı kabul edildi. Bu programa göre, Kürt halkının kendi ulusal hakları uğrunda mücadeleleri, o dönemde mevcut devlet kuruluşu çerçevesinde kalacaktı. "Jina Kürdistan" partisinin programında "birleşik Kürdistan" sorunu ikinci plana bırakıldı. Programda, Kürtlerin bir devlet çatısı altında birleştirilmesine, İran, Irak ve Türkiye'de özerk Kürt

bölgeleri kurma istemlerinin gerçekleştirilmesinden ve bunlarda toplumsal yaşamın demokratikleştirilmesinden sonra gidilmesi öngörülmekteydi (131, s. 40).

Komiteleri, İran Kürdistanı'nın bütün bölgelerinde faaliyet yürüten "Jina Kürdistan" partisi 1944 yılının yaz mevsimine doğru yığınsal bir örgüte dönüşmeye başladı. Bu parti Mahabad'ta "Niştıman" (Vatan) dergisini yayınladı. İngiliz ajanlarıyla işbirliği yapan İran gericiliği, "Jina Kürdistan" partisinin İran Kürdistanı'nın orta ve güney kesimlerinde faaliyetlerini etkinleştirmesine, Kürt ulusal hareketine yönelik zorbalıkları yoğunlaştırmakla karşılık verdi. İran gericiliği, bunun sonucunda örgütün yönetim çevreleri arasında nifak tohumları saçmayı başardı ve parti 1945 yılının ikinci yarısında fiilen dağıldı. Ama ilerici görüşlü Kürtler, bir Kürt ulusal politik örgütü kurma umutlarını yitirmediler.

Komşu İran Azerbeycanı'nda gelişen ve Kürtlerden bir bölümünün de katıldığı ulusal demokratik hareketin etkisiyle, 1945 yılının sonlarında Mahabad'ta İran Kürdistanı Demokrat Partisi kuruldu. Bu partinin örgütçüsü ve yöneticisi, o zamana kadar Mahabad Belediye Başkanı görevinde bulunan Kadi Muhammed (Mahabad ve komşu Kürt aşiretlerinin veraset kadısı) oldu (150, s. 71).

Kadi Muhammed, ardıcıl demokratizm yoluna birden koyulmadı. Dünya görüşünde, Kürt halkının ulusal kurtuluşu uğrunda mücadele yürütme gerekliliğinin bilincine varmasına bağlı olarak kendisinde birçok defa dönüşüm oldu. Veraset Kadısı konumuna sahip bulunması, Mahabad sakinlerinin, onun kişiliğine derin saygı duymalarına neden oluyordu. Üstelik Kadi Muhammed, öğretim görmüş akıllı bir kişiydi. "Dini çalışmalarını ise, ekonomik, politik ve sosyal ilişkilere ilerici açılardan bakmasına bir engel değildi" (171, s. 31).

Kadi Muhammed'in düşüncelerine göre, İran Kürdistanı Demokrat Partisi, kuzeybatı İran'da Kürtlerin bütün ilerici ve demokratik güçlerini kendi içinde birleştirmeli, İran gericiliğine ve uluslararası gericiliğe karşı mücadele yürütmeli, aynı zamanda uluslararası ilerici demokratik güçleri desteklemeliydi (171, s. 31).

Aralık 1945'de Mahabad'ta İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin programı yayınlandı. Program "yasallık, adalet, uygarlık" ilkesi temeline dayandırıldı. İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin programına göre, partinin temel amacı, yüzyıllardan beri Kürt halkının yaşadığı ve çalıştığı bölge ve illerde özerk bir yönetimin kurulup örgütlenmesi yoluyla İran devleti sınırları içinde kendi haklarını kazanmaktır. Programda belirtildiğine göre, "Kürdistan'ın bölgelere ayrılmaması için, herşey, burada yaşayan halkın çıkarlarıyla tam uyum içinde olmalıdır. Halklar, aşiretler ve dini mezhepler, herhangi bir sınırlandırma yapılmadan ve mevcutlarına bakılmaksızın, Halk Meclisi'ne mebus seçme hakkına sahiptir" (45, s. 1).

Kürt halkının kendi işlerini kendisi yönetmesi ve İran sınırları içinde özerklik hakkından yararlanması; öğretim sisteminin Kürtçe olarak yapılması yönetim organlarına katılacak Kürdistan bölgeleri temsilcilerinin ülkenin anayasası temelinde seçilmesi, bu arada Kürtlerin, ülkenin devlet organları ve dairelerinin çalışmalarına katılması; toprak sorununa çözüm getirilmesi; Güney Azerbeycan halkı ve Azerbeycan'da yaşayan diğer ulusal azınlıklarla birlik, dayanışma ve kardeşlik ilişkileri kurulması; tarım, ticaret ve kültürün gelişme koşullarının iyileştirilmesi; Kürdistan ekonomisinin, bu bölgenin doğal kaynaklarından yararlanma temelinde geliştirilmesi; yaşam düzeyinin ve sosyal koşulların iyileştirilmesi; İran'ın bütün halklarına siyasi faaliyet özgürlüğü sağlama özemlerinin karşılanması istemleri, programın önemli yönlerini oluşturuyordu (43, s. 10).

Programı hazırlayanlar, Kürt halkının bütün katmanlarını partiye azami ölçüde kazanma amacından hareketle "sivri uçları" düzeltme denemesinde bulundular. Programın işçi sorununa ilişkin hükmünün, genel göstermelik niteliği vardı. Programda, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin soy-aşiret yapısına ve Kürt reislerin iktidarına, dünyevi ve dini feodallere, aynı zamanda Kürdistan ekonomisi ve toplumsal yaşamında feodalizm ve feodalizm öncesi kalıntılara yaklaşımının ne olduğu belirtilmedi. Bütün bunlar İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin, yalnız ilerici unsurlar yararına değil, fakat bütünüyle ve genelde etkinleşmekte olan Kürt milliyetçi grubu yararına hızla "kabar-

masına" yardımcı oldu. İran Kürdistanı Demokrat Partisine birçok Kürt aşiret reisi katıldı. Aradan çok geçmeden Mahabad ve Kürdistan'ın diğer kentlerinden Kürt burjuvazisi arasından ve soy-aşiret reislerinin üst zümresinden gelen kişiler, partinin merkez ve yerel organlarında faal eylemciler oldular. Bu kişiler-soylular, aşiret reisleri, ünlü tüccarlar-partide, bundan sonra ise Mahabad Cumhuriyeti hükümetinde de öncülük rolünü ellerine aldılar.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin birçok üyesinin önerisi üzerine kuzeybatı İran'ın Kürt bölgelerinde, daha sonra Mahabad Cumhuriyeti adını alan bir "özgür bölge" kurma kararına varıldı. Burada şunu belirtelim ki, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin, esasen, İran Kürdistanı'nda iktidarı ele geçirmek için mücadele yürütmesi gerekmedi. Çünkü burada yönetim, artık birkaç yıldan beri, fiilen Kürtlere aitti. Kürtlerin yaşadığı bölgelerin, bağlaşıklık askerlerince alınmamış tarafsız kuzeybatı kesimlerinde, Kürtlerin İran memurları, yönetim organları ve jandarmasının faaliyetini felce uğratan yerel özyönetim organları kendiliğinden ortaya çıktı. İran ordusu ve yönetim aygıtı, ardında silah ve cephanelerini bırakarak kaçtı. İran makamları kendi güçlerine dayanarak silahlı Kürtlerle başa çıkmayı ve bu bölgelerde İran yönetimini yenilemeyi başaramadılar. Neticede kuzeybatı İran'ın Kürt bölgelerinde yönetim, uygulamada halkın eline geçti (182, s. 50).

Yabancı basın daha Kasım 1945'de şunu bildiriyordu: "İran'da, yakın zamanda genel bir ayaklanmanın merkezi olabilecek, bağımsız bir Kürt bölgesi mevcuttur. Bu bölge, Urmiye Gölü'nün güneyinde, diğer adı Mahabad olan Savucbulak'ta bulunuyor. İngiliz bölgesi, güneyde, Sakkez'de sona eriyor; Sovyet askerleri ise kuzeye yerleşmiştir. Burada, bu "sahipsiz toprakların" dağlarında, İranlı asiler, geçen ay, İngiliz hava kuvvetlerinin yardımıyla Irak'tan kovulan reis Molla Mustafa öncülüğünde bir araya geldiler.." (298, 29. 11. 1945).

24 Ocak 1946 günü, Mahabad'ta düzenlenen ve İran Kürdistanı'nın bütün bölgelerinden heyetlerin katıldığı yığinsal bir mitingte, Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi. Özerk Kürt Cumhuriyeti sınırları içine, merkezleri Mahabad, Uşnu,

Miandoab, Serdeşt, Bane, Sakkez ve Senendeç olan bölgeler girdi.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi lideri Kadı Muhammet, Mahabad Cumhuriyeti hükümetinin başkanı oldu. Yeni hükümet bütünüyle, İran'ın Kürt bölgelerinde kendini tek yönetici parti ilan etmiş olan İran Kürdistanı Demokrat Partisi yöneticilerinden ibaretti. Parlamento henüz seçilmemiş olduğu için, yasalar Cumhurbaşkanı adına çıkarılmaya başlandı (171, s. 33-35).

Mahabad Cumhuriyeti'nin hükümeti 13 bakandan ibaretti: Hacı Baba Şeyh-"Kürdistan'ın Halk Başkanı" (Başbakan ve Bakanlar Kurulu Başkanı), Muhammet Hüseyin Saif (Seyfi) Kadı-Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Savunma Bakanı, Manaf Kerimi-Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Eğitim Bakanı, Sayit Muhammet Eyüban-Sağlık Bakanı, Abdülrahman İlhanizade-Dışişleri Bakanı, İsmail İlhanizade-Ulaşım Bakanı, Mirza Ahmedî İlahi-Ekonomi Bakanı, Mahmut Valizade-Tarım Bakanı, Halil Hosravi-Çalışma Bakanı, Mirza Halil Hosravi-Haberleşme Bakanı, Hacı Mustafa Daufi-Ticaret Bakanı, Mirza Gani Hosravi-İçişleri Bakanı ve Molla Hüseyin Mecdi-Adliye Bakanı (171, ek. 4).

Hükümette esas yer ve yöneticilik rolü, İlhanizade sülalesinden yerli Kürt feodalleri ile soy-aşiret reislerine ve tüccar Hosravi gibi Kürt burjuvazisi temsilcilerine aitti. Mahabad Cumhuriyeti hükümeti bu oluşumuyla çalışmalarına, kültür alanında değişiklikler gerçekleştirmekle başladı. Herşeyden önce İran Kürdistanı'nda bütün yaşam Kürtçe temeline oturtuldu. Bu ödevlerin gerçekleştirilmesi için, gerekli girişimler sistemini hazırlayan özel bir komisyon oluşturuldu.

Somut olarak okullarda öğretim dalında bir reform tasarısı hazırlandı. Bu reform tasarısında 6 ila 14 yaşındaki bütün çocukların zorunlu ilköğretim kapsamına alınması, bununla birlikte özel okul reformları yapılması öngörüldü. Bundan başka yaşlı halk arasında okuma-yazma bilmezliğin ortadan kaldırılması için, okullarda Kürtçe özel gece kurslarının düzenlenmesi tasarlandı. Okullarda bütün dersler Kürtçe olarak okutulmaya başlandı (273, 1964, No: 29, s. 177-178).

Kürt yöneticiler, toplumsal politik konularda Kürtçe kitaplar

yayınlamaya başladılar. Mahabad Basımevi'nde, Kürt hükümetinin ve İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin basın organı "Kürdistan" gazetesi düzenli şekilde basılmaya başlandı. Bu gazetenin sayfalarında Mahabad Cumhuriyeti'nin iç yaşamı olduğu gibi, İran'daki politik durum ve genelde uluslararası durum da geniş biçimde yansıtılıyordu.

Bundan başka aylık "Havar" ve "Agir" dergileri, kadınlar için "Halala" gazetesi de çıkmaya başladı, çocuklar için yeni ders kitapları basıma hazırlandı.

Kürt aydınlarının, özellikle edebiyat ve sanat alanındaki çalışmaları etkinleşti. Kürt yazarların edebiyat yaratıcılığı bunun kanıtıdır. Mahabad, Kürt Kurmancı lehçesinde (Sorani, mukriyani), edebiyat yapıtları basımının merkezi oldu. 1942-1946 yılları döneminde Kürt yazarların yapıtları ve dünya klasiklerinden yapılan çevriler yayınlandı.

Yaratıcılığının niteliği bakımından Sovyet Orta Asya ve Kafkaslarötesi halk aşıklarına yakın olan, eski Kürt halk ozanları enstitüsünün yenilenmesi, bu doğrultudaki en ilginç girişimlerden biriydi. Ozanlar, halk yaratıcılığı yapıtlarından yararlanarak, halk toplantılarında, şenliklerinde vb. sundukları yapıtlarında güncel konuları işlediler. Şiir derlemesi 1945 yılında yayınlanan halk ozanı Hejar, özellikle ünlü bir ozandı.

Bunlarla birlikte halk operası yaratma denemesi de ilginç bir girişimdi. Bir grup amatör sanatçı Mart 1945'de Mahabad'ta, "Vatan" operasının temsilini (bu opera yapıtında zincire vurulmuş Vatan, bir evladı tarafından kurtarılır) gerçekleştirdi. Çok büyük bir başarı kaydeden bu temsil "biçimi ve etkisi bakımından emsalsizdi" (72, s. 220).

Kürt kadınları bu dönemde, İran Kürdistanı'nın sosyal ve politik yaşamında ilk kez faal rol oynamaya başladılar. Kürt kadınlarının ilerici kesimi, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin kadın kollarının faaliyetine katıldılar. Gençler, Rahman Muderisi yönetiminde, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin gençlik şubeleri saflarında birleşmeye başladılar (171, s. 102).

Kültür alanındaki büyük girişimlerle birlikte Mahabad kentinde ve Mahabad Cumhuriyeti'nin öteki kentlerinde Kürt ulusal muhafız ordusunun düzenli birliklerinin oluşturulması yolunda

önemli adımlar atıldı. Tek tip askeri yapı, silah ve ekipmanla donatılan bu birlikler, daha sonraları demokratik Kürt ordusu birliklerinin yarıtılmasının temeli oldu.

Kürt hükümeti, mali araçlar toplanması için de ciddi önlemler aldı. Hükümet somut olarak, 1943-1945 yılları döneminde alınmayan vergilerin toplanması için enerjik önlemler aldı. Bu yapılırken, vergi mükelleflerine, hazineye gelir vergilerini iki-üç defada ödeme olanağı sağlandı.

Bundan başka tütün, şeker, küçükbaş hayvan, ayrıca başka tarım ürünleri satımından da önemli miktarda gelir elde edildi.

Kürt hükümeti toprak reformu yapmayı başaramadı. Gerçi, bölgeden kaçan toprak ağalarının toprakları Kürt köylüleri ve 1945 yılı ayaklanmasından sonra sınırı geçen Iraklı göçmenler arasında paylaştırıldı. Ama bu önlemler, geniş boyutlar kazanamadı.

1946 yılının Nisan ayı ortalarında, Kürtler ile Azeriler arasında tartışmalı birçok sınır sorununun düzenlenmesi ve Mahabad Cumhuriyeti ile Azerbeycan Cumhuriyeti arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması yolunda adımlar atıldı. Bu amaçla, Kadı Muhammed başkanlığında bir heyet Tebriz'e gönderildi. Yürütülen görüşmeler sonucunda Azerilerle Kürtler arasında 3 Mayıs 1946 günü bir anlaşma imzalandı. Anlaşma şu hususları içeriyordu:

1.İki tarafın topraklarından her birine, tarafların her birinin temsilcileri gönderilecek.

2.Kürtlerin çoğunlukta olduğu Azerbeycan topraklarında, Kürt yönetimi temsilcileri, Azerilerin çoğunlukta olduğu Kürt topraklarında ise Azeriler arasından temsilciler bulundurulacak.

3.İki hükümet, ekonomik sorunlarla uğraşacak olan bir "Birleşik Ekonomi Komitesi" oluşturacak.

4.Gerekli olduğu zaman karşılıklı askeri yardım yapılacak.

5.İran hükümetiyle her türlü görüşmeler, iki hükümetin onayı alındıktan sonra yürütülecek.

6.Azerbeycan hükümeti, kendi topraklarında yaşayan Kürtler için eğitim alanında girişimler örgütlemek amacıyla gerekli olan önlemleri almayı üstlendi. Kürt hükümeti de kendi tarafından, İran Kürdistanı topraklarında yaşayan Azerbeycanlılar için

aynı girişimleri gerçekleştirme vaadinde bulundu.

7.İki halk arasında tarih içinde yerleşmiş olan dostluk ve işbirliği ilişkilerini bozma denemesinde bulunan ya da, onların ulusal birliğine el uzatan , kim olursa olsun , iki halk tarafından cezalandırılacaktır.

Bununla birlikte iki hükümet, cumhuriyetlerinin iç yapı sorunları konusunda değişik açılardan görüşler ifade ettiler.

Nitekim Azerbaycan'da geniş ekonomik ve sosyal reformlar gerçekleştirilmesi öngörülürken, Kürdistan'da, sosyal ilişkilerde köklü değişiklikler yapılmadan ulusal birlik sorunu gündemde bulunuyordu.

İki cumhuriyet arasında sınırın belirlenmesi sorunu çözüme bağlanamadı. Merkezi İran hükümeti bu koşullarda toprak sınırlarının belirlenmemiş olmasından kaynaklanan tartışmayı şiddetlendirme yoluyla, Kürtler ile Azerbaycanlılar arasında görüş ayrılıkları yaratma uğrunda çaba harcıyordu (171, s. 41-42).

Ama İran Azerbaycanı ve Kürdistanı'nın demokratik hükümetleri arasında, Kuzeybatı İran'ın karmaşık etnografik durumundan kaynaklanan sınır anlaşmazlıkları ortaya çıkmasına rağmen, henüz yeterli ölçüde karşılıklı sıkı dostluk ilişkileri vardı.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi ve Mahabad Cumhuriyeti yöneticileri, yalnız Azerbaycanlı demokratlarla değil, aynı zamanda, örneğin İran Halk Partisi (Tudeh) gibi başka genel İran siyasi örgütleriyle de işbirliğini coşkuyla istiyor, ayrıca İran Kürdistanı dışındaki değişik Kürt örgütleriyle ilişkilerini genişletme uğrunda çalışmalarda bulunuyordu.

İran Kürdistanı'nın kuzeyine yerleştirilmiş bulunan Sovyet Ordusu birlikleri, Kürtlere önemli manevi destek gösteriyordu. Sovyet askerleri İran'dan, Tahran Sözleşmesi gereğince 1946 yılının ilkbaharında geri alındılar. İran gazeteleri "asker ve subayların kusursuz tutumunu, halka gerçek dostluk duygularıyla yanaştıklarını " belirtiyordu (223, 30. 04. 1946).

"Kürdistan" gazetesi, Sovyetler Birliği'ne olan dostluk duygularını yansıtıyordu. Bu gazete sayfalarında SSCB onun kültür bilim alanındaki başarıları konusunda yazılara yer veriliyordu. İran'daki sağcı basın, böyle yazıların yayınlanmasından, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'ni ayrılıkçılıkla suçlamak için ya-

rarlanıyordu. Mahabad Cumhuriyeti lideri Kadı Muhammed, Tahran gazetelerinden basın mensuplarına verdiği özel bir demecinde, bu suçlamaları yalanlarken, İran Kürtlerinin ulusal hakları ve toplumsal yaşamlarını demokratikleştirme uğrunda mücadele verdiklerini ve bu mücadeleyi, İran sınırları içinde yürütmek niyetinde olduklarını açık ve kuşku götürmez bir şekilde belirtti.

Mahabad Cumhuriyeti'nin varlığı -burada yeni ulusal ve toplumsal düzenin tohumları ekilmişti-, bu bölgede İran yönetimini yeniden kurma umutlarını yitirmeyen Tahran hükümetinin açık memnuniyetsizliğine neden oluyordu. Merkezi makamlar, Kürt bölgelerine İran ordusu garnizonları yerleştirilmesi için çareler aramaya başladılar. İran Kürdistanı'nda 1946 yılında emperyalist casusluk şebekeleri ve gericiilerin yardımıyla gerici feodaller, demokratik Kürt örgütlerinin ortadan kaldırılması ve gerici rejimin yeniden kurulması için, dört kez silahlı karşı devrim darbesi tezgahladılar (95, s. 204).

Bu olaylar, İran toplumunun ilerici görüşlü çevreleri tarafından olduğu gibi, dış ülkelerde de kınandı. İngiliz "The Daily Telegraph" bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "Kürt milliyetçilerinin, kazanmak uğrunda herşeyden çok çaba harcadıkları özgürlük, çocuklarını kendi anadillerinde ve ulusal gelenekleri temelinde eğitme özgürlüğüdür. Kürt milliyetçilerini adaletsizlikle suçlamamak gerekir. Onlar, yalnız Kürt gibi yaşamalarına, Kürtçe konuşmalarına, bu dilde kitap basma ve okumaya müsaade edilmesini ve Araplar, Acemler ya da Türkler tarafından özümsememelerini istiyorlar" (247, 13. 04. 1946).

İran'da, Kürt ve Azerbeycan halklarının arasını açmak amacıyla geniş boyutlu bir iftira kampanyası başlatıldı. Bu iki halkın yöneticileri ayrılıkçılık ve İran'dan ayrılma niyetinde bulunmakla suçlanıyorlardı. Bu arada İran hükümeti, Azerbeycan sorunu dedikleri soruna çözüm getirme ve ülkenin bu kesiminde sosyo-ekonomik reformlar gerçekleştirmeye başlama niyetini açıkladı. İran hükümeti, önce Azerbeycan'da, sonra da Kürdistan'da demokratik hareketi bastırmak amacıyla İran Azerbeycanı'na asker yerleştirdi. Bu koşullarda Kürt demokratları arasında ayrılımlar başladı. Onlardan bir bölümü, başta Kadi

Muhammed olmak üzere Mahabad'ta kaldı, diğeri bir kesimi ise Mustafa Barzani öncülüğündeki Irak Kürtlerinin silahlı müfrezeleriyle dağlara çıktı. Mustafa Barzani buradan, İran yönetimiyle Kürt sorunu konusunda görüşmeler başlatma denemesinde bulundu. (171, s. 113-115). Ne var ki, Mahabad Cumhuriyeti'ni bozguna uğratmaya kesinlikle kararlı olan İran yöneticilerinin inatçı tutumu, Mustafa Barzani'nin bu doğrultudaki denemelerini durdurma zorunda bıraktı. Mustafa Barzani, silahlı müfrezeleriyle İran-İrak sınırı bölgesine gitti ve buradan, İran ordusu birliklerine karşı başarılı harekatta bulundu.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi ve onun yönetimindeki ulusal demokratik hareket, uluslararası ve İran ilerici çevreleri tarafından önemli destek görüyordu. Bu çevreler ona, büyük sempati besliyorlardı. Ama İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin faaliyetlerinde yumuşak davranması, Kürt toplumunun gerek ilerici, gerekse gerici katmanlarını bir partide uzlaştırma çabaları, İran Kürdistanı'nda yaşayan Kürtler arasındaki konumlarının sağlam olmamasına götürdü.

Parti yönetimi zamanla, İran Kürtlerinin geniş çevreleri arasında yeterli ölçüde sağlam dayanak kazanmayı, onları kendi etrafında birleştirmeyi başaramayacağını; Kürt toplumunun uyanmakta olan geniş çevrelerinin, partiden beyanlar ve güzel ifadeler değil, Mahabad Cumhuriyeti'nde toplumsal yaşamın demokrasi temeline oturtulması için gerçek eylemler istemeye başladıklarının adım adım bilincine vardı. Ne var ki, İran Kürdistanı Demokrat Partisi, feodalleri ve soy-aşiret üst zümresini kendisine karşı kışkırtmaktan korktuğu için, bu eylemleri gerçekleştirilmeye gitmedi.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin kararsızlığı, bununla birlikte iç siyasi ve uluslararası durumun değişmesi, İngiliz-Amerikan efendileri tarafından arkalanan İran gericiliğinin 1946 yılında, İran'da demokratik harekete karşı kesin baskıya girişmesine yolaçtı. İran gericiliği bu baskı sonucunda, Aralık 1946'da Azerbeycan ulusal demokratik hareketini ve bununla birlikte Mahabad Cumhuriyeti'ni bozguna uğrattı.

Bundan önce ise, partide öncülük rolü oynayan bütün feodal unsurlar, yığınsal olarak İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nden

ayrılmaya başladılar. Bu unsurlar, İran askeri çevrelerinin daha ilk hamlesi karşısında hemen teslim oldular. Genelde, birçok ilerici Kürt toplum eylemcisinin yönettiği, sayıca pek büyük olmayan emekçi Kürt komiteleriyle birlikte Barzanilerin çoğunluğu, Kürt ulusal demokratik hareketini silah elde savunma konumunda yer aldılar. Kürt partizanlar ve düzenli kuvvetler, Uşnu ve Mahabad'ın Batısında, İran askerleri için ulaşılamaz olan dağlık bölgelere çekildiler. Direniş görmeden ilerleyen İran askeri birlikleri Mahabad'a girdi ve eski Mahabad Cumhuriyeti'nin bütün ova kesimini işgal etti. Buralarda yeniden İran yönetimi kuruldu.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi önderi Kadi Muhammed, İran askeri çevrelerince kundaklanabilecek olası kanlı olayları önleme arzusuyla, gönüllü olarak İran askerlerinin karşısına çıktı ve Kürt demokratlarının, İran'ın bütünlüğü ve bağımsızlığını desteklediklerini ve Kavam us-Saltana hükümetine sadık bulduklarını belirtti. Kadi Muhammed'in bu adımı, kanlı olayları gerçekten önledi, ama bu, onun hayatı pahasına oldu.

Hükümet askerleri, uygulamada herhangi bir direnişle karşılaşmadan, Mahabad Cumhuriyeti taraftarlarını silahsızlandırmaya giriştiler. Merkezi hükümet, Kürtlere karşı terör başlattı. 15 dolayında yurtsever kurşuna dizildi. Kadi Muhammed (Cumhuriyetin Başkanı), kardeşi kadi Sadr ve amcazadesi Kadi Seyf (Mahabad Cumhuriyeti Savunma Bakanı) askeri sahra mahkemesinin emriyle 30 Mart 1947 günü asılarak idam edildiler.

Ama ilerici Kürt kuvvetlerinin İran gericiliğiyle mücadelesi durmadı. Silahlı güçlerini koruyan ilerici kuvvetler dağlara çıktılar ve buradan İran askeri çevrelerine karşı mücadeleyi sürdürdüler. İran'da Kürt ulusal demokratik hareketinin ateşi sönmedi. İran Kürtleri, mücadelelerini sürdürdükten başka, Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulması sırasında yolaçtıkları hataları, bu Cumhuriyetin bozguna uğratılmasına götüren nedenleri anlama uğrunda çaba harcadılar. Nitekim, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin Eylül 1973'de yapılan Üçüncü Kongresi, Mahabad Cumhuriyeti'nin ibret derslerini inceledi. Kongre, Mahabad Cumhuriyeti'nin, İran Kürdistanı'nın bir bölümünü gerici

yöneticilerden arıtmayı, kültür özerkliği gerçekleştirmeyi başardığını belirtti. Kongre, bundan başka, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin, demokrasi ve ilerleme mücadelesinde İran'daki bütün ilerici partileri bir "ulusal cephe"de örgütlenme yönündeki faaliyetlerinin büyük önemini de vurguladı. Kongre'de, bunlarla birlikte Cumhuriyetin yıkılmasının nedenleri yeniden incelendi. "Partinin zayıflığı, ortak yönetimin ve ulusal hükümet yönetiminin izlediği doğrultu", İran Kürtlerinin 1945-1947 yılları dönemindeki hareketinin bozguna uğratılmasının başlıca nedeni idi. Kongre "bu zayıflığın, parti tarafından yürütülen çalışmaların bütün yönlerini, politik ve ideolojik çalışmaları kapsadığını" (43, s. 10) belirtti. Kongre, "yüksek politik bilinç düzeyine sahip ve mücadele yürütmek için gerekli gerçek bilimsel kurama dayanan, kitleleri örgütleme ve yönetme yeteneği olan..." (43, s. 10), politik bakımdan bilgili ve yetenekli kadroların mevcut olmamasının, çalışmaların en zayıf halkası olarak ortaya çıktığını kaydetti. Cumhuriyet hükümeti, Kürtlerin yaşadığı bütün bölgeleri kendi yönetimine almayı başaramadı. Nitekim İran Kürdistanı'nın yalnız dörtte biri Mahabad Cumhuriyeti toprakları kapsamında bulunurken, Kermansah ve Senendec gibi bölgeler merkezi hükümetin elinde kalmıştı.

Kongre haklı olarak, Kürt demokratların, en ileri ve bilinçli mücadele erlerini parti ve Cumhuriyetin yönetim organlarına kazanmayı başaramadığını da belirtti. "Birçok oportünist ve mevki düşkünü, Cumhuriyet hükümetinin önemli görevlerine sızmayı başardı. Bu durumun yıkıcı sonuçları oldu..."

İran Kürdistanı Demokrat Partisi Üçüncü Kongresi, pratik çalışmalarda İran demokratik güçleri arasında birlik ve dayanışmanın, bununla birlikte Kürt ve Azerbeycanlı demokratlar arasında karşılıklı anlaşmanın mevcut olmamasını, Mahabad Cumhuriyeti'ni bozguna götüren önemli etkenlerden biri olarak belirtti. Bu durum İran gericiliğine, batı ve kuzeybatı İran'daki ilerici ve demokratik güçleri birbirinden ayırma çabalarını güçlendirme ve onları ayrı ayrı bozguna uğratma olanağı verdi.

Kongre, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin, doğru adım atmayı ve kendi mücadelesini daha sonra sürdürmek üzere, o

koşullarda geri adım atmaya başaramadığını kabul etti. Buna karşılık, Mustafa Barzani'nin daha iyi örgütlü ve disiplinli olan müfrezeleri geri çekilme ve İran gericiliğine karşı yeterli ölçüde başarılı mücadele sürdürme yoluna koyuldu.

Bununla birlikte, Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulması, İran Kürdistan ulusal demokratik hareketinde, Kürt ulusal özbilincinin güçlenmesine, politik ve ideolojik hazırlık düzeyinin yükselmesine yardımcı olan önemli bir aşamayıdır.

Kuzeybatı İran'da 1945-1946 yılları arasındaki dönemde, İran Kürdistanı Demokrat Partisi tarafından yönetilen Kürt ulusal demokratik hareketinin, bu anlamda ilerici bir niteliği vardı. Bu parti tarafından kurulan Mahabad Cumhuriyeti hükümeti, genel İran demokratik hareketinin, İran gericiliğine ve uluslararası emperyalizme karşı mücadelesinde dayanak noktalarından biri oldu.

Kürt Sorunu ve Türkiye'deki Kürtlerin Durumu

Türkiye'deki Kürt ulusal hareketi, İkinci Dünya Savaşı döneminde ve bu savaştan sonra gelen ilk yıllarda, yoğun askeripolis ve yönetim terörü uygulandığı için, geniş boyutlar kazanamadı. Üstelik Türk yönetici çevreleri, ele alınan dönemde, ülkenin Doğu vilayetlerinde silahlı güçlerinin önemli bir bölümünü bulundurdular. Bu kuvvetler, gerektiği hallerde, Kürtlerden gelecek her hoşnutsuzluğun bir etkinliğe dönüşmesini önlemekte kullanılabilirdi.

Bütün bunlara rağmen Ankara'daki yöneticiler, Türkiye Kürtlerini, Kürdistan'ın diğer kesimlerinde meydana gelen olaylardan bütünüyle tecrit edemediler. Nitekim Türkiye Kürdistanı'ndan bazı yurtseverler "Jina Kürdistan" (İran Kürdistanı'nda) (62, s. 45) ve "Hiva" (Irak Kürdistanı'nda) (170, s. 36) siyasi örgütleriyle temaslarda bulundular. Ağustos 1944'de Dainpara Dağı'nda (İran ve Türkiye sınırlarının kavşak yerinde), Kürdistan'ın üç parçasından gelen delegelerin görüşmesi yapıldı. Bu görüşmede Türkiye Kürdistanı'nın ulusal güçlerini Gazi Muhammet Vahap temsil etti. Görüşme sırasında delegeler "Yüce

Kürdistan'ın refahı adına... karşılıklı işbirliği" (97, s. 396) sorununu incelediler.

Türkiye Kürtleri İkinci Dünya Savaşı'nın başından sonuna kadar, genel olarak "yaşamsal önem taşıyan bir bölgede güçlükler yaratmamak için" (159, s. 12), bağlaşıklık devletler yararmasına huzuru korudular. Onlar, ulusal özlemlerinin, savaştan sonra karşılanacağı umudundaydılar. Bu dönem içinde Kürt yöneticileri, büyük devletlere ve CAT (Cemiyeti Akvam Teşkilatı)na gönderdikleri muhtıra ve mesajlarda, Kürt sorununun çözüme bağlanmasına yardım gösterilmesini istediler (241, No: 6, s. 1).

Kürt ulusal hareketinin seçkin eylemcileri bu muhtıra ve mesajları gönderirken, Kürt sorununa barışçı yollarla çözüm bulunacağını, Türkiye, İran ve Irak sınırları içinde Kürtlere kültürel ve yönetsel özerklik verileceğini umut ediyorlardı. Bu bağlamda Kürt "Rızgari" (Kurtuluş) partisinin*, BMT Başkanı'na gönderdiği muhtırayı belirtmek ilginç olacaktır. Bu muhtıradan bir yandan Kürt halkının politik ve ekonomik durumu, kurtuluş ve ulusal haklar uğrunda verilen mücadele nitelenirken, diğer yandan, biraz yukarıda belirtilen üç devletin Kürt halkına karşı gerici politikasının özü açıklandı. Belgenin bir bölümünde somut olarak şöyle deniyordu:

"Partimiz, Kürt halkı adına, emperyalistlerin ülkelerimizden kovulmasını, halkımızı kendi aralarında bölmüş ve egemenliklerine almış ülke hükümetlerinin bizlere karşı yürüttükleri koğuşturmaların durdurulmasını ve haksızca muameleye son verilmesini istiyor.

Kürt halkı, haklarının iade edilmesinde ısrar ediyor ve bunu, kaderini tayin ve egemenlik hakkını kazanma yolunda ilk adım olarak görüyor. Unutulmamalıdır ki, Kürt halkı barışın güvence lenmesinde önemli rol oynuyor; Yakın ve Ortadoğu'da barış,

(*) 1944 yılında kurulan Rızgari partisi, sol çizgide yer alan bir örgüttü. İki yıl boyunca faaliyette bulundu, bundan sonra parçalandı. Bu parti üyelerinin bir bölümü Irak Komünist Partisi'ne, diğer bir bölümü ise Kürdistan Demokrat Partisi'ne katıldılar. Başka kaynaklarda yer alan verilere göre ise, Rızgari Partisi 1945 yılında Irak Kürdistanı'nda kuruldu. Son amacı, Büyük Kürdistan'ı yaratmaktır (62, s. 95).

önemli ölçüde özgürlüğünün ve ulusal egemenliğin gerçekleşmesine bağlıdır. Biz, adaletsizlik çağının geçip gittiği ve bağlaşıklık ulusların altı ağır yıl boyunca uğrunda savaşım verdikleri özgürlükten, bütün ulusların eşit şekilde yararlanacağı yeni bir zamanın geldiği inancındayız".

Ama ilerici "Rızgari" partisinin bu haklı istemlerine, Kürt halkının çoğunluğunun görüşünü yansıtan, Kürt sorununa barışçı çözüm bulunması taleplerine, aynı zamanda mesajlarda dile getirilen benzer taleplere ilgi gösterilmedi. CAT Sekreteryası, sözkonusu muhtırayı ele alıp incelemeyeceği gibi alıp almadığı konusunda bilgi bile vermedi.

Ulusal azınlıkların bastırılması, özümsemesi en sıradan haklarının çiğnenmesi politikasını izleyen Türk hükümeti, savaştan sonra da, Kürt sorununu yok saymaya devam etti. Türk hükümeti, meseleyi, Türkiye'de Kürtlerin mevcut olmadığı ve dolayısıyla Kürt sorunu diye bir sorunun da bulunmadığı şeklinde tanıtmaya çabalyordu. O dönemde Türkiye'de görevli bulunan Batı ülkelerinden gazeteciler de, bu hususu belirtiyorlardı. Nitekim "The New York Post" gazetesinin Türkiye muhabiri Maurer, Nisan 1946 tarihli bir yazısında şunları belirtti: "Türkiye'de Kürtler öylesine büyük boyutlarda kılıçtan geçirildi ve sürgün edildi ki, Türk hükümeti şimdi şunu doğrulayabilir: Türkiye'de Kürt sorunu mevcut değildir" (270, 17. 04. 1946).

İngiliz "The Economist" dergisi muhabiri ise, Mayıs 1946 tarihli yazısında şunları kaydetti: "Kürtler, Türk devletinin en zayıf tarafıdır. Onların akıbeti hakkında Türkiye'de, belirli bir şeyler bilinmiyor. Türkiye Kürdistanı demir perde ardında yaşıyor. Bilinen tek şey varsa, o da şudur ki, Türk ordusu 1930 yılında Kürtlere karşı büyük askeri bir hareket gerçekleştirdi. Bu hareket 1937-1938 yıllarında tekrarlandı. Bunun ardından, son hareketin tamamlanmasından sonra, Türkiye İçişleri Bakanı, Türkiye'de artık Kürt sorununun olmadığını belirtti. Bundan sonra, Türkiye Kürtlerinin resmi mevcudiyetine son verildi. Onlardan, kimi zaman, rastlantı üzerine ya dağ eşkıyası, ya da dağ Türkleri olarak söz ediliyor" (249, 10. 05. 1946).

Ne var ki, yönetici çevrelerin Kürt sorununun mevcudiyetini sürekli şekilde yadsımaları, bu sorunun olmadığı anlamına gel-

miyordu; Kürt sorunu, ülkenin önemli iç sorunu olarak kalmaya devam ediyordu. Sıkı sansüre rağmen, Türk ve yabancı basına, Türk yöneticilerin ulusal azınlıklar, somut olarak da Kürtler karşısındaki şovenist ve sömürgeci politikalarının sonuçlarını nitelleyen bilgiler sızıyordu.

Bu bağlamda, 1956 yılında Türkiye'nin Doğu vilayetlerini ziyaret eden İngiliz parlamento üyelerinden Philip Price'in kaleme aldığı yazıdan yapılan şu alıntı kayda değerdir: "Van Gölü'nün adasında eski bir Ermeni manastırının enkazları var. Türk memurlar, son döneme gelene kadar, yabancıların burayı ziyaret etmesine izin vermiyorlardı. Onlar, bir zamanlar burada Ermeni ya da Kürt gibi halkların yaşadığını kabul etmek istemiyor ve bura sakinlerinin her zaman Türk olduğunu iddia ediyorlardı. Ama şimdiki dönemde, sağduyulu bir bakış açısına uymaya başladılar. Bundan bir süre önce birkaç grup yabancı, bu adayı ziyaret etti. Herşeye rağmen, Kürtlere eskisi gibi davranılıyor. Kırk yıl önce Türkiye'yi ziyaret etmiş olan her kişi, yüksek dağlık bölgelerde yaşayan, kendi dilini konuşan, Türklerle hiçbir ortak tarafı olmayan ve kadim bir ırk olan Kürtlerin, ülke nüfusunun önemli bir kesimini oluşturduğunu biliyor. Hatta şimdi bu bölgelerin her yanında Kürt başlıkları, renkli eşarplar ve eteklikler taşıyan kadınlar görülebilir. Bunlar, Türkler tarafından aralıksız özümşenen Kürtlerdir. Erkekler, artık Türkler gibi giyiniyor. Tümü Türkçe konuşuyor, ama Van kentinde ve köylerin sokaklarında Kürtçe konuşmalar duymak da olasıdır" (264, 29. 12. 1956); 174 b, s. 28).

Türk yönetici çevreleri, Savaş sırasında olduğu gibi, Savaş sonrasında ilk yıllarında da "ihtiyat tedbirleri" alıyor, Kürtlerin etkinliklerine meydan vermemeye gayret gösteriyorlardı. Türk makamlar, İran'da Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulmasından özellikle büyük telaş duydular. Çünkü bu, Türkiye Kürdistanı'nda kurtuluş coşkularını güçlendirebilirdi. Bundan dolayı Türk yöneticiler 1945 yılının sonlarında ve 1946 yılının başlarında, ülkenin Irak ve İran'la hemhudut bölgelerinde yaşayan Kürtleri ülkenin iç kısımlarına göçettirmeye başladılar.

Ama Türk yöneticileri aradan çok geçmeden iç politik durumun gerginleşmesi sonucunda, Kürtlere karşı yığınsal terör politi-

kasından vazgeçmek zorunda kaldılar. Üstelik egemen sınıfın politikasında, eskiden görülmemiş bazı nüanslar belirdi. Bunlar, ulusal soruna ve somut olarak da Kürt sorununa yeni bir yaklaşımın benimsenmekte olduğu anlamına geliyordu. Durum şundan ibaretti ki, Türkiye'de 1945 yılında çok partili sisteme geçilmesinden sonra, halk kitlelerinin, ülkenin politik yaşamındaki rolü gözle görülür şekilde arttı. Seçmenlerin, oylarını hangi partiye vereceğinin gözönünde bulundurulmaması olanaksızdı. Seçimlerde burjuva partilerinden hangisinin, seçmenlerin, bu arada Kürtlerin de oylarının mutlak çoğunluğunu kazanacağı hususu, çok önemli bir etken durumuna geldi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Kürt kurtuluş hareketinin bastırılmasına katılan İngiliz görevli J. C. Edmonds 50'li yılların ortalarında şöyle yazdı: "Çok iyi haber alan bir kaynaktan öğrendiğime göre, Türkiye'de demokratikleşme sonucunda, Kürtlerin oyları, hiç beklenmediği halde, büyük önem kazandı. Bir de şunu hesaba katmak gerekir ki, bu ülkede Kürtlerin sayısı değerlendirilirken, kimi zaman gerçek rakamlar 3-4 milyon olarak belirtiliyor" (173, s. 4).

Burjuva demokrasisine doğru atılan adım -çok partili sisteme geçilmesi-, ne kadar paradoksal görünse de, Kürt feodal üst zümresinin -ağa ve şeyhlerin- işine yaradı. Bu durum onları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, tarım alanında her türlü değişikliğe karşı çıkarken, nesnel olarak, Kürt feodal üst zümresinin çıkarlarını da ifade eden Türk toprak ağalarına yakınlaştırdı.

Çok partili sisteme geçilmesinden sonra şeyhlerin, ağaların ve Kürtlerin öteki varsıl katmanlarının temsilcilerinin etkisi güçlendi. Birinci: yeni seçim sistemi, seçmenlerin, bu arada, şeyhlere, ağalara ve aşiret reislerine, ekonomik ve dini bakımdan sıkı şekilde bağımlı bulunan Kürt seçmenlerin önemini arttırdı. Üstelik, Kürt sosyal üst zümresi, Türk egemen sınıfları ve siyasi partileri için bir nevi oy tedarikçisi durumuna geldi ve bununla birlikte, kendisi de iktidar kavgasında önemli siyasi etkene dönüştü. Sıradan Kürt seçmeni oyunu, bir kural üzerine, bu zümre temsilcisinin ona gösterdiği adaya veriyordu. İkinci: burjuva eylemcilerinin, Kürt feodal ve yarı-feodal üst zümresi temsil-

cilerine lütufkarca davranışları, bunların, yerli halk arasındaki yerini daha da yükseltti. Bütün bunlar, şeyhler, ağalar ve aşiret reisleri kurumunun güçlenmesine yardımcı oldu, bu kurumun Kürt kitleler üzerindeki etkisini güçlendirdi.

Böylece, çok partili sisteme geçilmesi, varsıl Kürt katmanlarının egemen Türk sınıflarla yakınlaşmasına götürdü. Merkezi Türk idaresine yaklaşımlarının ne olduğuna bakılmaksızın, Kürt feodalleri "demokrasi oyunu" sonucunda, zamanla, egemen Türk sınıfları, burjuvazisi ve toprak ağaları temsilcileriyle işbirliği yoluna koyuldular. Kürt feodaller kentlere yerleşmeye, ticarete ve mali işlere katılmaya başladılar. Bununla birlikte, sahip oldukları toprakları da ellerinden yitirmeden, ekonominin çeşitli dallarını kendi denetimleri altına almayı başardılar. Kürtlerin üst zümresinin temsilcileri aynı zamanda, politikayı da kendi uğraş alanına kattılar ve esas yönetici partilerin izniyle belediyelerin ve genel vilayet meclislerinin çalışmalarına katılmaya başladılar.

Özcesi, burjuva siyasi partilerinin, seçmenleri kendi tarafına kazanma ve iktidar olma uğrunda mücadeleleri, Kürt şeyhleri ve ağalarının siyasi önemini belirli ölçüde arttırdı. Birçok durumlarda ayrı ayrı Türkiye Büyük Millet Meclisi mebus adaylarının kaderi, onların tutumuna bağlı duruma geldi. Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin, Kürtleri kendi tarafına kazanma amacıyla aldığı önlemler de, bununla izah edilebilir. Başbakan 1947 yılında yaptığı bir konuşmada, Kürtlerin bundan öte, Türklerle eşit haklı olarak orduya alınması gerektiğini belirtti (182, s. 31). O zamana kadar Kürtler, genellikle ve yalnız yardımcı birliklere asker alınır. Yine o yıl, 8 Haziran 1948 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1934 yılında kabul edilen 2510 nolu İskan Yasası'nın bazı maddelerine tamamlamalar getiren No: 5098 yasayı (25, c. 28, s. 1322-1327) onayladı.

Bu yasanın geçici birinci maddesine göre, bu yasanın kabul edilmesinden önce Bakanlar Kurulu'nun kararı üzerine uygun bölgelere zorla göçettirilen kişilerin haklarına getirilen sınırlandırmalar kaldırıldı. Ama bu yasada, hükümetin izni olmadan hiç kimsenin Ağrı, Sasun, Tunceli ve Zeylan bölgelerine göçüp yerleşemeyeceği de belirtildi. Daha önce yurtlarından

sürgün edilmiş kişilerin, bu yasanın yayınlanmasından sonra, hükümetten alınacak izinle bir yıl içinde*, kendi vilayetine veya komşu vilayetlere geri dönebileceği açıklandı (geçici ikinci madde). Ama bu durumlarda, kişinin bütün gayrimenkullerine devlet elkoyacaktı.

Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin Kürt sorunu konusundaki bu ikili politikası (bu politika uyarınca bir yandan Kürt feodal üst zümresiyle kur yapılıırken, diğer yandan özümseme çizgisinin sürdürülmesi), nüfusun büyük kesimini Kürtlerin oluşturduğu vilayetlerde iktidar partisi konumlarının zayıflamasına ve ana muhalefet partisi olan Demokrat Partisi'nin etkisinin artmasına götürdü. Bunun sonucunda 1950 yılında yapılan genel seçimlerde Kürtler oylarını genellikle Celal Bayar ve Adnan Menderes'in o sıralarda yeni kurmuş buldukları Demokrat Partisi'ne verdiler. Demokrat Partisi'nin doğu vilayetlerinden gösterilen adayları, seçim kampanyası sırasında yaptıkları konuşmalarda, Kürtlere gerçekten Türklerle eşit haklar sağlama, bununla birlikte Kürtlerin yaşadığı bölgeler ekonomisinin geliştirilmesi için önlemler alma vaatlerinde bulundular. Fakat daha sonra gelişen olaylar, bütün bu vaatlerin seçimönu yalanlardan başka birşey olmadığını gösterdi. İ. Ş. Vanlı bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "Kürtler için, Cumhuriyet Halk Partililer olduğu gibi, Demokrat Partililer de, her zaman, ırkçı Türk burjuvazisinin egemenliği; her zaman ulusal baskı; her zaman Türk yönetiminin rüşvetçiliği, polis ve ordunun terörü demektir. Bu, Kürtler için yoksulluk, en sıradan hakların bile yokluğu..., faşizm, çok şeyler vaadeden resmi teminatlara rağmen ırkçı düşmanlık ve demokrasinin her türlüşünün yokluğu demektir..." (207, s. 16).

Şevket S. Aydemir, Demokrat Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra, siyasi partilerin Kürt sorunu konusundaki tutumlarını ele alırken, ülkenin doğu kesimlerinde seçmenler üzerinde etkinin ve mahalli şeyhlerin saygısını kullanma olasılığının, "iktidar partisi ve muhalefet arasında..." mücadele ve "... açık artırım ... "

(*) 28 Haziran 1948 tarihli, 5227 nolu yasayla, Kürtlerin kendi vilayetlerine dönme süresi bir yıl daha uzatıldı.

(156, s. 327)konusu olduğunu belirtti.

Demokrat Partisi'nin iktidar olmasından sonra durum biraz değişti ve Doğu vilayetlerinde tesis edilmiş rejim bir ölçüde zayıfladı. Demokrat Partisi hükümeti 3 Ağustos 1951 günü 5098 nolu yasanın 12. maddesinin değiştirilmesine ilişkin 5826 nolu yasayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirdi (184, s. 114).

5826 nolu yasa, üç kişiden (Tarım, Nakliyat ve Haberleşme, Sağlık ve Sosyal Sigorta Bakanlıklarından birer temsilci) kurulu bir komisyonun oluşturulmasını öngörüyordu. Bu komisyon, yasak bölge statüleri iptal edilmiş (örneğin Tunceli, Sasun, Zeylan vb.) yerlerde, gerektiği zaman yerleşim yerleri kurulabilecek yöreleri belirleyecekti. Bu yasaya göre, sözkonusu yerleşim birimlerinde, 1 Ocak 1938 tarihinden, yani Dersim olaylarından sonra zorunlu olarak Batı vilayetlerine iskan edilen kişiler yaşayabilecekti.

Demokrat Partisi'nin seçim vaatlerinin gerçekleştirilmesi çalışmaları, esasen, belirtilen bu önlemlerin alınmasıyla son buldu. Diğer vaatlere gelince, bunlar hiçbir zaman gerçekleştirilmedi. Üstelik Demokrat Partisi, Kürt halkının etkinliklerinin bastırılması için, Doğu komşularıyla (Irak ve İran'la) işbirliğini güçlendirmeye yönelik önlemler de aldı. Bu politika, bölgede Yakın ve Ortadoğu devletlerini kapsayacak NATO türünden bir askeri pakt oluşturma çabasında olan ABD, İngiltere ve bazı başka Batılı devletlerin çıkarlarına uygundu.

Türkiye, ABD ve İngiltere'ye sıkıca bağlanmış bir ülke olarak, Batılı devletlerin, kurulacak bu askeri blokun örgütsel açıdan biçimlendirilmesi planının dolaysız icracısı oldu. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes 1955 yılının Ocak ayı başında Bağdat'ı ziyaret etti ve orada Irak Başbakanı Nuri Sait'le görüşmelerde bulundu. 12 Ocak 1955 günü Bağdat'ta yayınlanan bildiride, iki tarafın, karşılıklı güvenlik antlaşması imzalama kararı aldıkları belirtildi.

24 Şubat 1955 günü Bağdat'ta, Irak ile Türkiye arasında İşbirliği Paktı imzalandı (190, s. 64-65). Bu belge, sonraları Bağdat Paktı adıyla anılacaktı. Paktın birinci maddesi gereğince artmakta olan demokratik hareketlere karşı, bu arada Kürtlerin kendi ulusal hakları uğrunda verdikleri mücadeleye

karşı savaşta işbirliği için özel sözleşmelerin ve protokollerin imzalanması olanakları öngörülüyordu.

Lübnan'da çıkan "Telegraph" gazetesinin Mart 1955 sayılarından birinde bildirildiğine göre, Bağdat Paktı'na bir Türk-İrak gizli protokolü de eklendi. Bu belgede, havaalanlarının karşılıklı olarak kullanılması ve bir ülke askerlerinin ötekisinin topraklarına girmesi hakkında yararlanılması öngörülüyordu. Türkiye, bu protokol temelinde, Irak ordusunun eğitimi ve Türkiye'ye ABD tarafından temin edilmiş çağcıl silahlarla donatılmasında Irak'a yardımda bulunma yükümlülüğünü üstlendi. Bu protokolün maddelerinden birinde, "Türkiye ve Irak'ın politikalarına karşı çıkan baltalayıcı unsurlara" (132, s. 16) karşı savaşta iki ülkenin çabalarına eşgüdüm sağlanması öngörülüyordu.

1955 yılı içinde Pakt'a İran, Pakistan ve İngiltere de katıldı. Bağdat Paktı'nın Kasım 1955'de Bağdat'ta yapılan kurucu toplantısından sonra, Pakt'ın, Bakanlar Daimi Kurulu, Sekreteryaya ve değişik sorunlarla görevli dört komiteyi kapsayan örgütsel yapısı kabul edildi. Bizler için, burada, Baltalayıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi ("Güvenlik Komitesi", "Polis Komitesi") ilgi teşkil ediyor. Bu komite, Pakt'a üye devletlerin polis daireleri başkanları, bununla birlikte istihbarat daireleri görevlilerinden ibaretti. Komite yılda bir kez toplanıyordu. Bu komite, Pakt üyesi ülkeler içinde olduğu gibi, onlara komşu ve tarafsızlık politikası izleyen devletlerde de demokratik ve ulusal kurtuluş hareketlerine karşı mücadele konusunda, Bakanlar Daimi Kurulu'na sunulmak üzere tavsiyeler hazırlıyor ve bu doğrultuda girişimler geliştiriyordu. Bu komite, biçimsel açıdan, "baltalayıcı faaliyetlere" karşı mücadeleyle görevli iki altkomiteden ibaretti. Bütün bunlardan sonra biz, Bağdat Paktı'nın oluşturulmasında,, Türkiye, İran ve Irak yöneticilerini, ayrıca onların himayacıları ve sömürgecileri olan ABD ve İngiltere'yi sürekli gerilim içinde bulunduran Kürt sorununun mevcudiyetinin gözönünde bulundurulduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Kürt hareketinin seçkin eylemcileri, BMT'na ve başka uluslararası örgütlere gönderdikleri mektuplarda, aynı zamanda kaleme aldıkları yapıtlarda, Bağdat Paktı'nın Kürt aleyhtarı

niteliğini defalarca belirttiler.

Nitekim İ. Ş. Vanlı şunları yazdı: "Size, kesinlikle şunu söyleyebilirim ki, Kürt sorununun mevcudiyeti, Türkiye, İran ve Nuri Sait'in kralcı Irak'ı arasında Bağdat Paketi'nin imzalanmasının temel nedeni oldu. Bu ülkeler, Kürt hareketini birlikte bastırmak üzere birleşti. Ortadoğu'da ne politik, ne de sosyal herhangi bir değişiklik olmasını istemeyen İngiltere de Kürt hareketine karşı savaş veriyor. İngiltere, buradaki petrol kuyularını başarıyla sömürebilmek için, mevcut statükonun korunması uğrunda gayret gösteriyor. Oysa, Yakındoğu'da mevcut statükonun başlıca "kurbanı" Kürt halkıdır. Bu su götürmez bir gerçektir" (207, s. 25).

Irak'ta Temmuz 1958'de kraliyet rejiminin yıkılması ve Irak'ın Bağdat Paketi'nden ayrılması (Mart 1959), Türkiye, İran ve Irak'ta gerici çevrelerin şovenist politikasına hissedilir bir darbe indirdi. Irak'ta yapılan hükümet darbesi sonucunda, Irak Kürtlerinin kendi ulusal çıkarları uğrunda mücadeleleri için daha elverişli koşullar oluştu. Ama Türkiye'deki Kürtlerin durumu eskisi gibi kalıyordu. Demokrat Parti hükümeti, Irak'ta meydana gelen olaylardan ibret dersleri çıkarmadı. Bu hükümet, demokratik hareketi bastırma ve Türkiye'de yaşayan Kürtler arasında her türlü memnuniyetsizlik belirtisini önleme politikasını sürdürdü.

Bu koşullarda, dış ülkelerde göçmen bulunan en basiretli Kürt eylemcileri, Kürtleri, emperyalizmin Yakındoğu'daki entrikalarına karşı, Kürt halkının yabancı ve yerli esaretçilerden kurtarılması uğrunda mücadelede birleşmeye çağırdı. Bu bağlamda, Avrupa Kürt Komitesi'nin Mayıs 1956'da yayınladığı "Kürtlere Çağrı" belgesi kayda değerdir. Belgede şöyle deniyordu: "Bir yandan Kürdistan'ın stratejik önemi ve doğal kaynakları, diğer yandan Yakındoğu bölgesinde kurtuluş hareketlerinin güçlenmesi ve Kürdistan'ın, bu hareketlerle tarihsel bağlantıları, onu olağanüstü önemli bir bölge durumuna getiriyor.

Emperyalizm, ülkenin doğal zenginliklerine el koydu ve onun stratejik konumunu kendi alçakça amaçları için kullanıyor. Emperyalizm, Kürtleri komşularına karşı kıskırtıyor ve onların ağır durumunun gerçek nedenini maskelâme subayı gösteriyor.

Kürtlerin ağır durumunun suçlusu bizzat odur, halkların düşmanı emperyalizmdir.

Kürtler, kendi yazgılarının, komşularının yazgısına bağlı bulunduğunu biliyor. Bundan ötürü onlar, Arap, Acem ve Türk halklarının bütün demokratik güçleriyle dostluk ve karşılıklı işbirliğinin pekiştirilmesi uğrunda sürekli çaba harcıyorlar. Tarih genelde ilerici insanlığa ve somutta, Yakındoğu halklarına, Kürt kurtuluş hareketine yardımda bulunma ödevi verdi. Ama Kürdistan'ın yazgısı, herşeyden önce Kürtlerin kendilerine bağlıdır...

Avrupa'da bulunan biz bir grup Kürt, halkımızın gizil olanaklarına ve tüm komşu ülkelerden gelecek yardıma güvenirken, Kürt Ulusal Kongresi'nin çağrılmasını öneriyoruz. Bu Kongre'de, bütün ulusal görüşler, bütün Kürt milliyetçi örgütlerinin, Kürt milliyetçi örgütlerinin ayrı ayrı kollarının, kültür cemiyetlerinin ve seçkin Kürt yurtseverlerinin görüş açıları belirtilebilir.

Biz, genel Kürt politikasını hazırlayabilecek bir Kürt Ulusal Kongresi çağrılmasının, Kürdistan'ın kurtarılması ve birleştirilmesi davasına büyük katkıda bulunacağına ve emperyalizmin tam kalbine darbe indireceğine içtenlikle inanıyoruz" (174 b, s. 55-56).

Çağrıda daha sonra, bütün dürüst Kürt yurtseverleri, Kürt Ulusal Kongresi'nin düzenleneceği yer ve zaman sorununu inceleyecek Hazırlık Komitesi oluşturulması yönünde çalışmalarına başlamaya davet edildi.

Dış ülkelerde faaliyet yürüten ilerici örgütler, Türkiye'de yaşayan Kürtleri savunanlar arasında yer aldılar. Nitekim Eylül 1958'de düzenlenen "Üniversitelilerin Beşinci Uluslararası Kongresi" Kürt sorunu konusunda bir karar aldı. Bu kararda, Türk hükümetinin beş milyon Kürt yurttaşına karşı izlediği politika kınandı ve Kürtlerin ulusal haklarının tanınmasında ifade bulan yasal taleplerini destekledi (207, s. 16).

Ne var ki, bu çağrılara en ufak ilgi göstermeyen Demokrat Parti hükümeti, kendi anti-ulusal iç politikasını izlemeye devam etti. Bu da, ülke içinde politik gerginliğin artmasının nedenlerinden biri oldu.

Türkiye'deki siyasi durum, 1960 yılının ilkbaharında son had-

dine değin gerginleşti. 27 Mayıs 1960 günü ülkede hükümet darbesi yapıldı. Bu darbe sonucunda Milli Birlik Komitesi'nde birleşen ordunun üst düzey temsilcileri iktidara geldiler. Milli Birlik Komitesi yelerinin verdiği demeçlere bakılacak olursa, mevcudiyeti, devletin bütünlüğünü tehlikeye iten Kürt sorunu, hükümet darbesinin yapılmasına yol ačan nedenlerden biriydi (183, s. 269-170). Bu sorun, Demokrat Partisi rejiminin yıkılmasından sonra da, en güncel sorunlardan biri olarak kaldı.

Ama Milli Birlik Komitesi, yönetiminin daha ilk gününden itibaren, Türkiye'de Kürt halkının memnuniyetsizliğinin her türlü belirtisinin önlenmesi için tedbirler aldı.

VII. KISIM

60'LI YILLARDA VE 70'Lİ YILLARIN İLK YARISINDA KÜRT ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELESİ

Irak Kürdistanı'nda Ulusal Özerklik Mücadelesi

Irak'taki Haşimilerin kraliyet rejimi 50'li yılların sonlarında şiddetli bir buhrana girdi. Halk kitlelerinin siyasi hakların her türlüşünden yoksun bulunması, yaşama düzeyinin gayet düşüklüğü, ülkedeki demokratik güçlere karşı acımasız baskı önlemleri uygulanması, bunun yanı sıra, somut olarak mahut Bağdat Paktı aracılığıyla, emperyalist devletlerin Yakınoğu'daki saldırgan amaçlarına hizmet edilmesi, Nuri Sait-Faysal rejiminin akıbetini önceden belirledi.

Kürt ulusal sorunu, daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, ülke önünde duran keskin sorunlardan biriydi. Kürt sorununun çözüme bağlanmamış olması, 40 yıl boyunca Irak'ta egemen olan İngiliz emperyalizminin çıkarlarına uygun bir durumdu. Ülkede öyle bir durum oluştu ki, ülkenin gerici, tutucu güçlerini -feodalleri, şeyhleri, aşiret reislerini ve kompradorları- en fazla kanat altına alan İngiliz emperyalizminin egemenliğinden geniş halk kitleleri -Araplar, Kürtler, ulusal azınlıklar- çile çekiyordu. Bu

durum, Kürtlerin ulusal kurtuluşları uğrunda verdikleri mücade-
lenin çıkarlarının, Arap ilerici güçlerinin emperyalizme ve iç ge-
riciliğe karşı yürüttükleri mücadelenin çıkarlarıyla nesnel
olarak çakıştığı anlamına geliyordu. Gerek Arap, gerekse Kürt
halkının kurtuluş hareketinde kuvvetler bölünmüş bulunduğu için
bunlarda karmaşıklık, iç gericilik ve emperyalizm uygulamada,
tek cepheden hareket ediyordu.

Irak Komünist Partisi'nin girişimi ve enerjik faaliyeti sonucun-
da, nihayet Şubat 1957'de, Ulusal Birlik Cephesi kurulabildi.
Ulusal Birlik Cephesi'nin program belgelerinde, Kürt sorunundan
sözedilmemiş olsa da, o dönemde gizli faaliyet yürüten Kürdis-
tan Demokrat Partisi, Ulusal Birlik Cephesi'nin programı ve
tüzüğünü destekledi. Kürdistan ulusal güçlerinin Ulusal Birlik
Cephesi'ne yaklaşımında belirgin olan şeydu ki, yalnız sol güçler
değil, Kürdistan'ın birçok liberal görüşlü toprak ağası da, gerekli
olduğu zaman silahlı müfrezelerini Cephe'nin emrine vermeye
hazır bulduklarını belirttiler.

Ülkenin ulusal yurtsever güçleri, memnuniyetsizliğin ordudaki
Kürtler arasında da yaygınlaşmış olduğunu gözönünde bulundura-
rak, bunlarla temas kurma uğrunda çaba harcadı. Ulusal Birlik
Cephesi'nin Yüksek Ulusal Komitesi 14 Temmuz 1958 devrimi
arifesinde, 1954 yılında kurulan ve Sucadi'nin verdiği bilgiye
göre, üyeleri arasında bazı yüksek rutbeli Kürt subayları da (Ge-
nara) Fuat Arif vb.) (134, s. 8)bulunan, "Özgür Subaylar" adlı
gizli ordu örgütüyle temas kurdu.

14 Temmuz Devrimi arifesinde geniş boyutlar kazanan olaylar,
Irak'ta "kara rejim"in yıkılışını hızlandırdı. Irak'taki kraliyet
rejiminin 1957 yılında Suriye Cumhuriyeti'ne karşı, Lübnan ve
Ürdün halklarının kurtuluşçu mücadelesine karşı saldırgan ey-
lemlere katılması, halkın sabır kadehini taşırdı.

Devrimci ordu birlikleri 14 Temmuz 1958 günü, gece saat
03.00'de Bağdat'ta girdiler. "Kara rejim" birkaç saat içinde
düştü. Bunun sonucunda ilk Cumhuriyet hükümeti kuruldu. Bu
hükümetin terkibine Mahmut Salih Mahmut-Sağlık Bakanı ve
Mustafa Ali-Adalet Bakanı olmak üzere iki Kürt de alındı (166,
s. 35). Yüksek Devlet Şurası terkibinde görev alan üç üyeden biri
de -Halid Nakşibendi- Kürt idi. Hükümet, Halid Nakşibendi'yi

Yüksek Devlet Şurası terkibine almakla, Irak Cumhuriyeti'nde Kürtlerin ulusal haklarını tanımaya hazır bulunduğunu gösterdi.

Kürt halkının geniş katmanları, Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin çağrıları üzerine, yeni rejim için zorlu olan bir zamanda, kuruluş döneminde, onun önemli dayanağı oldular. Kürt demokratik güçleri, Bağdat'ta çözücü çatışmaların yapıldığı sırada, mahalli yönetimden kişilerin ve bazı kralcı subayların, yeni rejime karşı direniş örgütlenme çabalarını ortadan kaldırdılar. Nitekim Süleymaniye'de emekçiler, kralcıları iktidardan uzaklaştırdılar ve Cumhuriyet rejimi temsilcileri buraya gelene kadar, durumu kendi denetimine aldılar.

14 Temmuz Devrimi'nin anti-feodal ve anti-emperyalist niteliği ve Kürtlerin ulusal haklarının tanınması olanağının büyümesi, Kürdistan'da demokratik mücadelenin hızlandırılmasına önemli bir ivme kazandırdı. Bunun da kendi tarafından, ülkede devrimsel değişiklikler yapılması için büyük önemi oldu. Kürdistan Demokrat Partisi temsilcileri "kara rejim" in yıkılmasından sonra, Kerkük'ten devrim kurmayına giderek, Kürdistan halk kitlelerinin, Cumhuriyet yönetimiyle kesin bir dayanışma içinde olduklarını belirttiler. Kürdistan Demokrat Partisi'nin yeni Cumhuriyet rejimine yaklaşımı, 16 Temmuz 1958 günü yayınlanan özel bir bildiriyle açıklandı (41, s. 1). Bu belge, Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin Kerkük'te yapılan olağanüstü genel toplantısında kabul edildi. Genel toplantı devrimin ve onun derinleştirilmesi çabalarının en faal şekilde desteklenmesini oybirliğiyle istedi ve Cumhuriyet düzeninin korunması ve pekiştirilmesi için etkili önlemler belirledi. Kürdistan Demokrat Partisi bu çizgiyi benimserken, Irak'ta Arap ve Kürt halklarının yazgısının sarsılmaz şekilde birbirine bağlı bulunduğu ve "Arap halkının kurtuluş hareketinin güçlenmesi ve zafer kazanmasının, Irak'ın, çağını yaşamış menfur kraliyet rejiminden kurtarılmasının ve özgür Cumhuriyet düzeni yaratılmasının, Kürt halkına haklarının tanınmasının güvencesi olduğu" (41, s. 1), görüşünden hareket ediyordu.

Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri İbrahim Ahmet başkanlığındaki bir Kürt heyeti 17 Temmuz günü, Cumhuriyet hükümeti başbakanı Kasem'le görüştü ve partisinin,

yeni rejimin pekiştirilmesine elden gelen yardımı göstermeye hazır bulunduğunu belirtti.

Cumhuriyet hükümeti, demokratik güçlerin faal desteği ve baskısıyla, devrimin daha ilk günlerinde, devrimsel değişiklikleri gerçekleştirme yoluna koyuldu. 26 Temmuz 1958 günü Irak Cumhuriyeti'nin geçici anayasası ilan edildi. Bu belgede, Irak devleti mevcudiyeti tarihinde ilk defa olarak, Kürt halkının Arap halkıyla eşit haklara sahip bulunduğu saptandı. Geçici anayasanın 3. maddesinde şöyle deniyordu: "Araplar ve Kürtler partner olarak ele alınır ve ulusal hakları, Irak'ın bütünlüğü içinde Anayasa tarafından garantilenir" (65, s. 20).

Kürtlere ulusal özerklik haklarını tanıma gerekliliği daha sonra, Ulusal Birlik Cephesi'nin değiştirilen programında da belirtildi. 25 Kasım 1958 günü Bağdat'ta düzenlenen yığnsal bir miting sırasında açıklanan bu belgede şöyle deniyordu: "Ulusal Birlik Cephesi, Irak'ın mevcudiyetinin, bütün yurttaşların işbirliğine, onların haklarına saygı gösterilmesine, özgürlüklerinin korunmasına dayandığı görüşündedir. Ulusal Birlik Cephesi, Arap ve Kürtleri, tek vatanda eşit haklı partnerler olarak ele alır ve Irak'ın birliği çerçevesinde onların ulusal haklarını tanıır. Ulusal Birlik Cephesi, bu hakların gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır" (257, 27. 11. 1958).

Kürt gazete ve dergileri legal olarak yayınlanmaya başlandı. Kürdistan Demokrat Partisi, bütün ülkede özgür faaliyet hakkından fiilen yararlanıyordu. Eğitim Bakanlığı katında "Kürdistan'da öğretim-egitim çalışmalarının örgütlenmesi göreviyle bir şube" oluşturuldu (291, 20. 03. 1959). Kürdistan okullarında öğretimin Kürtçe yapılması öngörülyordu.

Kasem hükümetinin, Bağdat Paktı dönem toplantıları ve komisyonlarının çalışmalarına katılmayı reddetmesi, daha sonra ise bu askeri politik örgütten ayrılması (Mart 1959'da) ve olumlu tarafsızlık politikası izleyeceğini ilan etmesi, Kürt kitleler tarafından ateşli bir şekilde desteklendi. İngiliz tarihçi Derk Kinnane, Irak'ın, Bağdat Paktı'ndan ayrılmasının önemine değinirken şöyle yazdı : "Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çıkması, Kürtlere esin kaynağı oldu ve onların, yeni rejime inancını pekiştirdi" (182, s. 76).

Hükümetin, Kürt eylemciler de dahil eski rejim döneminde kovuşturulan eylemcilerin affedilmesine ilişkin buyruktuları, ayrıca 1943-1945 yılları arasında Mustafa Barzani öncülüğündeki kurtuluş hareketine katılanların affedilmesini öngören kararname de, Kürt kitlelerin yeni rejimin Kürt ulusal sorununu çözüme bağlama yeteneğinde olduğu inancını pekiştirme amacına hizmet ediyordu. Bağdat'ta yayınlanan ve resmi çevrelere yakınlığıyla bilinen "El Cumhuriye" gazetesi bu konuda şöyle yazdı: "Irak'ın özgürlüğü ve bağımsızlığı uğrunda mücadelede Araplarla omuz omuza katılan Kürtler, durumlarının daima, halkın Arap kesiminin durumuna uygun olacağına güvenebilir..." (293, 19. 07. 1958).

Kasem hükümetinin ilerici iç ve dış politika çizgisi, sosyalist ülkeler ve dünyanın diğer demokratik güçleri tarafından geniş destek gördü. Sovyet hükümeti başkanı 16 Temmuz 1958 günü, Irak Cumhuriyeti hükümetine çektiği telgrafta, Sovyet hükümetinin, Irak Cumhuriyeti'ni resmen tanıdığını belirtti (21, s. 516).

Temmuz Devrimi'nin zaferi, ABD ve İngiltere'nin Yakın ve Ortadoğu politikasına indirilen güçlü bir darbe oldu. Devrimin görevlerinden biri de, özü daima, çözüme bağlanmamış Kürt sorununu gerektiği zaman kendi çıkarları için kullanmaktan ibaret olan İngiltere'nin o mahut "Kürt politikası"na sonvermekti. Devrim, Bağdat Paketi türünden halk aleyhtarı saldırgan askeri politik blokların oluşturulması politikasının dirimsellikten yoksun bulunduğunu kanıtladıktan başka, Kürt ulusal sorununun düzenlenmesi olanağını da yarattı. Bağdat Paketi üyesi olan Türkiye ile İran'ın, Irak Cumhuriyeti'ne yaklaşımı, belirli ölçüde, Kürtlerin, Araplarla eşit haklara sahip olduğunun ilan edilmesi etkeni tarafından belirlendi. Bu ülkelerin görüşüne göre, sözkonusu durum Türkiye ve İran'da Kürt halkı için "kötü" bir örnek görevi görebilirdi. Bu iki ülkede Kürt halkı, acımasız ulusal baskının hedefi olmaya devam ediyordu.

Böylece Irak Cumhuriyeti, bir düşman kuşatması çemberi içine düşmüş oldu. Bu kuşatmanın ardında ABD ve İngiltere'nin emperyalist çevreleri yer alıyordu. Türk yönetici çevrelerinin Irak aleyhtarı faaliyetleri özellikle belirgindi. Türkiye'de, Irak'a karşı askeri harekatta kullanılmak üzere, gönüllüler toplan-

masından bile, ciddi şekilde sözedilmeye başlandı. "Türkiye'nin Kerkük'te kendi(?-y. n.) çıkarlarını savunmak için en faal bir politika uygulamaya hazır bulunduğu" (118, s. 71), resmen açıklandı.

Yakındoğu'da, Irak Cumhuriyeti için olağanüstü ciddi sonuçlar barındıran bu karmaşık durumda, Sovyetler Birliği, Irak Cumhuriyeti'ni destekleyen konumda yer aldı. Sovyet hükümetinin 16 Temmuz 1958 tarihli bildirisinde, emperyalist devletlerin ve onların Yakındoğu'daki bağlaşıklarının saldırgan eylemleri açığa vuruldu. Bildiride, Irak hükümetinin, Irak halkının-Araplar ve Kürtlerin-, aynı zamanda diğer Arap halklarının çıkarlarına uygun ve niteliği bakımından demokratik olan programsal açıklamalarının, sömürgeci devletlerin düşmanca tepkisine neden olduğu belirtildi (21, s. 518).

Sovyet hükümeti, Irak Cumhuriyeti'nin desteklenmesi için, BMT ve başka uluslararası örgütler yoluyla da enerjik adımlar attı.

Kürt demokratik kitleleri bu kritik günlerde Irak Cumhuriyeti'ni faal bir şekilde desteklediler. Kürdistan Demokrat Partisi, devrimin kazanımlarının savunulmasını örgütlemek üzere etkin çalışmalarda bulundu. Kürdistan Demokrat Partisi MK, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na gönderdiği özel telgarfta, "Kürt halkının, Temmuz Devrimi'ni desteklediğini" vurguladı. Kürdistan Demokrat Partisi yönetimi bu adımı, emperyalist çevrelerin "bir zamanlar Milletler Cemiyeti'nde, Kürt halkının ulusal haklarına saygı gösterilmesi konusunda üstlendikleri yükümlülükleri" (41, s. 8), kendi saldırı amaçları için kullanılmasını engellemek amacıyla attı. Kürdistan Demokrat Partisi merkez basın organı "Xabat" (Mücadele) gazetesi, ülke önünde duran ortak demokratik ödevlerin gerçekleştirilmesi için ortak mücadele yürütülmesi sorununa değinirken şöyle yazdı: "Biz, demokratik düzenin pekiştirilmesinin, Kürt bölgelerini yönetiminde bulduran devletin, sınırları içinde Kürt halkına ulusal haklarının tanınması için doğru politik bir çizgi olduğuna inanıyoruz" (306, 1960, No: 268).

Kasem hükümeti, Araplarla Kürtlerin demokratik kuvvetlerinin geniş desteğine dayanarak, faaliyetinin başlangıcında birçok

önemli devrimci demokratik adımlar attı. Nitekim Başbakan Kasem, Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve başka ilerici parti ve örgütlerin isteğiyle, halk direniş müfrezelerinin oluşturulmasına ilişkin bir buyrultu yayınladı. Bu halk direniş müfrezelerinin mevcudu 1958 yılının Ekim ayı başlarında takriben 30 bin'i buldu (293, 05. 10. 1958). Halk direniş müfrezeleri, Araplarla Kürtlerin içişlerine olabilecek emperyalist bir müdahale tehlikesinin püskürtülmesinde ve iç gericiliğin Cumhuriyet aleyhtarı komplolarının ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadı. Devrimi izleyen ilk aylarda Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi, Ulusal Demokrat Parti ve fiilen legal eylem yürüten diğer partilerden başka, Irak'ta ve onun Kürt bölgelerinde " barış yanlıları, köylü birlikleri, Cumhuriyeti koruma komiteleri, Genel Üniversiteliler Birliği, Kadın Haklarını Koruma Cemiyeti, Demokratik Gençler Birliği gibi birçok yığınsal toplumsal, mesleksel ve kültürel örgüt, aynı zamanda Kürt Öğretmenler Birliği, Kürt Gençler Birliği vb. gibi Kürt toplumsal politik örgütleri oluşturuldu, ya da gizlilikten çıkıp örgütlülüklerini tamamladı" (138, s. 1).

Ülkede toplumsal politik yaşamın demokratikleştirilmesi süreci ve buna bağlı olarak Kürtlerin özerklik hakkının gerçekleştirilmesi olasılığı, yalnız Irak'ta değil, onun sınırları dışında da Kürt kitleler tarafından coşkuyla destekleniyordu. Bu somut olarak, Avrupa'da Kürt Üniversiteliler Kurumu'nun Üçüncü Konferansı'nın kararlarında (262, Kasım 1958, s. 8), Türkiye, İran ve Suriye'de Kürt demokratik toplum temsilcilerinin demeçlerinde (210, s. 23) ifadesini buldu.

Kasem 7 Ekim 1958 günü, sürgünden dönen Kürt hareketi lideri Mustafa Barzani ve ona eşlik eden başka Kürt liderlerini kabul etti. Aynı gün Mustafa Barzani ve Irak Yüksek Devlet Şurası üyeleri arasında bir görüşme de yapıldı. Bütün bunlar, Kürt demokratik toplumunun, Kürt toplumunun yenilenmesi ve Kürtlere özerklik hakları tanınması mücadelesinde, ulusal yurtsever rejim etrafında birleşmesine olumlu bir etki gösterdi. Türkiye ve İran'daki yönetici çevreler, bununla ilgili olarak, endişelerini açık şekilde belirttiler. Nitekim, İran dış politika uzmanları, o sıralarda "Irak'ın, Kürt özerklik hareketini yenileyeceğine i-

nanmak istemediklerini" yazdılar (309, 06. 10. 1958).

Kasem hükümeti, Devrim'den sonra gelen ilk dönemde, emekçilerin durumunun iyileştirilmesi için de, birçok önlem alıp uyguladı. Hükümetin, aşiret üyeleri arasında feodal ve şeyhlerin egemenliğinin korunmasına yardımcı olan "Aşiretler Yasası"-nın lağvedilmesine ilişkin kararnamesinin özel bir önemi vardı.

Toprak sorunu, devrim önünde duran temel sorunlardan biriydi. Köylüler ülke nüfusunun %70'ini oluşturdukları için, tarım alanında izlenecek politikanın, gerek Arap, gerekse Kürt köylülerinin çıkarları açısından önemi vardı. Irak'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Kürdistan'da da, toprak sorunu keskin nitelik taşıyan bir sorundu. Büyük toprak ağalarının, yoksullara kıyasla yaklaşık 3, 5 kez fazla toprağa sahip bulunmaları, Kürdistan'da toprak sorununun yakıcı niteliğini ortaya koyan bir gerçektir (92, s. 5). Üstelik, yoksulların önemli bir bölümü topraksızlaşan köylülerdi.

Kürdistan'da toprak sorunlarının özelliklerinin küçümsemesi, bu sorunun Kürt bölgelerinde çözüme bağlanması şanslarını sınırlandırıyordu. 3 Eylül 1958 günü yürürlüğe konan Toprak Reformu Yasası uygulamada, Kürdistan'daki toprak mülkiyet ölçüleri ülkenin orta ve güney bölgelerindeki duruma kıyasla daha küçük olduğu için, Kürt feodalleri ve toprak ağalarının çıkarlarına çok az ölçüde dokundu. Neticede öyle bir durum ortaya çıktı ki, "yasanın bütünüyle gerçekleştirilmesi halinde bile Musul livasında köylülerin % 50'si, Kerkük'te -% 60'ı, Erbil'de-% 65'i ve Süleymaniye'de- % 85'i, yine eskisi gibi topraksız kalacaktı" (121, s. 98).

Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi, reformların yarım yamalaklığını eleştirdiler ve bu sorun konusunda daha köktenci önerilerini ortaya sürdüler, ama bununla birlikte hükümetin tarım alanındaki değişikliklere ilişkin programını da reddetmediler. Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi, tarım alanındaki değişikliklere köktenci nitelik kazandırmak için, köylü birlikleri oluşturulması yönünde çalışmalarla başladılar. Kürdistan'da bu gibi onlarca birlik kuruldu. Bu, Kürt köylüleri feodalizm aleyhtarı mücadeleye ilk defa olarak faal şekilde katıldıklarından dolayı, büyük önemi

olan bir gerçektir. Ama ülkede devrimci demokratik kuvvetlerin faaliyeti ne ölçüde etkinleştiyse ve sosyo-politik değişikliklerin derinleştirilmesi eğilimleri ne ölçüde güçlendiyse, iki ayrı yön de o ölçüde belirginlik kazanmaya başladı. 1962 yılının ortalarına değin ulusal burjuvazinin çıkarlarını temsil eden Kasem hükümeti, emperyalizmin ve iç gericiliğin baskısına, demokratik kuvvetlerin heryönlü desteği sayesinde dayandı. Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi'nin sol kanadı ve başka ilerici örgütler, o dönemde, hükümetin politikasına faal bir etki gösteriyorlardı. Bu etki, Irak'ın gerçek demokrasi, sosyal ilerleme yolunda gelişmesinde, Kürtlere ulusal özerklik verilmesi sorunlarının çözüme bağlanmasında önemli bir etken oldu.

Ne var ki, böyle bir politika Irak sağcı milliyetçi güçlerinin siyasi amaç ve niyetlerine aykırı düşüyordu. Temmuz Devrimi'nden sonra Kasem hükümetinde iki grup oluştu: bunlardan biri Kasem başkanlığındaki ılımlı liberal grup, diğeri ise Abdülislam Arif öncülüğündeki sağcı milliyetçi ve tutucu gruptu. Arap toplumunun bazı katmanlarında milliyetçi duyguları şiddetlendirme yoluna koyulan Arif ve öncülüğünü yaptığı grup, daha o zamanlar, Kürtlerin Araplarla hak eşitliği ilkesinin gerçekleştirilmesi yolunda somut adımlar atılmasının, kendilerinin planları dahilinde olmadığını gösterdi. Abdülislam Arif daha 16 Ağustos 1958 günü Musul'da yaptığı konuşmada şöyle dedi: "Bu andan itibaren ülkemizde artık gericiler yoktur, sınıflar yoktur, ayrıcalıklar yoktur. *Yalnız bir tek halk, bir tek ulus* (vurgulama bize ait-n. y.), bir tek parti, gerçek kardeşlik ve Cumhuriyete hizmet edecek herkes için eşitlik vardır" (257, 18. 08. 1958). Abdülislam Arif, 19 ağustos 1958 günü, İbrahim Ahmet ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin öteki liderlerinin, Nevruz'un, Kürtlerin ulusal bayramı olarak resmen tanınması ricasını kabul etmedi (166, s. 137).

Komünistler, Kürdistan Demokrat Partisi ve Ulusal Demokrat Parti tarafından desteklenen Kasem hükümeti ile Baasçılar, Birlikçiler ve "İstiklal" Partisi'nce aralanan Arif Grubu arasındaki mücadele derhal şiddetli bir biçim aldı. Hükümet, Kürdistan Demokrat Partisi de dahil, ülkedeki sol güçlerin desteği sayesinde, Abdülislam Arif, Raşit Ali Galyani, Baasçı-

lar ve Birlikçilerce, Kasım-Aralık 1958 aylarında tezgahlanan tehlikeli komploları etkisiz hale getirmeyi başardı. Arif tarafından tertiplenen 10 Kasım 1958 komplosunun ortadan kaldırılmasından sonra Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi temsilcileri, "komploculara karşı ve Kürt halkına, Irak devleti sınırları içinde ulusal özerklik hakkı tanınması uğrunda ortak mücadele yürütülmesi, 14 Temmuz Devrimi kazanımlarının korunması konusunda" (286, 05. 10. 1960) iki partinin çabalarına eşgüdüm sağlanmasını öngören bir "İşbirliği Paketi" imzaladılar. Irak Komünist Partisi yine bu dönemde, yeni demokratik güçlerin, somut olarak da, Cephe'den fiilen ayrılmış bulunan Baas ve "İstiklal" partilerinin temsilcileri yerine Kürdistan Demokrat Partisi'nin Ulusal Birlik Cephesi'ne kazanılması yoluyla cepheyi pekiştirme denemelerinde bulundu.

Kasem, Abdülselem Arif grubu ve onu destekleyen kuvvetlerin ilk komplolarını etkisiz hale getirerek, onlara darbe indirmiş olsa da, komplocular niyetlerinden vazgeçmediler ve amaçlarına ulaşmak için, her türlü araçlardan yararlanma uğrunda çaba harcamaya devam ettiler. Bu arada, Kürdistan'da da hükümet aleyhtarını eylemler örgütleme denemeleri yapıldı. Sağcı güçler, Kasem ve Barzani arasında güvensizlik ortamı yaratma uğrunda gayret gösterdiler. Türk ve İran casusluk şebekeleri de kendi taraflarından, Irak Kürdistanı'nda faaliyete geçtiler. Türk makamları gerici Pantürkist "Turan" örgütünden ajanları aracılığıyla, Kerkük bölgesinde özellikle geniş boyutlu eylemlerde bulundular. 1959 yılının Ocak ayında Kerkük bölgesinin küçük kasabalarından Köprü'de Türkmenler ve Kürtler arasında bir çatışma kundaklandı. Kerkük livasının başka yerlerinde de benzer denemelere girişildi. Kürdistan Demokrat Partisi, gericiliğin bu saldırılarının önlenmesinde ve düzenin yenilenmesinde Cumhuriyet makamlarına enerjik bir yardımda bulundu. "Turanlılar"ın sağcı milliyetçi çıkışlarına tepki gösterildi.

Kasem, 11 Şubat 1959 günü Mustafa Barzani ve Ahmet Barzani'yle görüştü. Kürt liderler bu görüşme sırasında, Kürdistan Demokrat Partisi'nin ve Kürdistan'ın bütün yurtsever güçlerinin, Temmuz Devrimi amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik politika çizgisini eskisi gibi, kesinlikle desteklediğini belirttiler

(24, f. 4459, op. 2, hr. 1920, 1. 18). Hükümet, 3 Mart 1959 günü, Irak idarecileri tarafından 1947 yılında idama mahkum edilen, 1943-1945 yılları dönemindeki Kürt Ayaklanması'nın dört kahramanının -İzzet Abdülaziz, Mustafa Hoşnav, Hayrullah Kerim ve Muhammet Kutsi- ölümlerinden sonra affedilmesine ilişkin önemli bir karar aldı.

Kasem hükümetinin demokratik girişimleri ve Kürt sorunu konusunda bazı olumlu adımları, şiddetli iç politik ortamda gerçekleştirildi. Terkibinde Birlikçiler, Baasçılar ve "İstiklal" Partisi'nin yer aldığı muhalefet, komplocu eylemlerini sürdürüyordu.

1959 yılının Mart ayında Musul'da Cumhuriyet hükümetine, ayrıca Arap-Kürt devrimci demokratik güçlerine, somut olarak da Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi'ne karşı düzenlenen büyük bir komplo, iç gericilik tarafından olduğu gibi, Arap ülkelerinin ve saldırgan Bağdat Paketi'ne üye ülkelerin bazı sağcı milliyetçi çevreleri tarafından da destek gördü. Komplocular ağır cinayetler işlediler. Onlar, demokrat birçok Arap ve Kürt'e karşı fiziksel kıyımda bulundular. Komplocular "komünist sızmacılık" ve "Kürt ayrılıkçılığı" uydurmacaları temelinde sağcı milliyetçi tutkuları körüklediler. Komplocular, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin resmi çevreleri gibi, Kasem'e "Irak'ı parçalayan kişi" diyor ve Kasem hükümetinin Irak'ı, Arap ve Kürt kısımları olmak üzere ikiye böldüğünü belirtiyorlardı(24, f. 4459, op.1 hr. 1993, 1.67). Komplocuların planları, Batı'nın emperyalist çevrelerinde olumlu yankı buldu.

Bu isyan, ABD ve İran yönetim çevrelerinin "Irak ve İran Kürdistanı'nın Şahın tahtı etrafında birleştirilmesine" ilişkin o kışkırtıcı görüşü geniş şekilde yaydıkları bir sırada meydana geldi (296, 18.03.1959). Irak Kürdistanı'nın bazı sınır bölgelerinde dağıtılan "Kürtler ve İran Ulusu" başlıklı broşürde "mağrur Kürt halkına... Samilerin esaretinden derhal kurtulması" (261, 05. 04. 1961, s. 6) konusunda açık bir çağrıya yer verildi.

Albay Abdülvahap Şavvaf yönetiminde başlatılan Musul isyanı tehlikeli bir nitelik kazandı. Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi, halk gönüllüleri saflarının takviye edilmesi yönünde büyük çalışmalarında bulundular. Gönüllü halk

müfrezelerinin komutanı, demokrat Kürt eylemcisi Albay Mustafa Bamarni ve bu hareketin diğer liderleri, kendi eylemleriyle, hükümetin girişimleri ile öteki sol güçlerin etkinlikleri arasında eşgüdüm sağladılar. İsyan böylece bastırıldı. Bir Fransız gözlemcisi, Musul'da hükümet aleyhtarını gerici isyanın bastırılmasında ilerici Kürt güçlerinin rolüne değinirken şöyle yazdı: "Bütün Kürt halkı, Irak Cumhuriyet hükümetinin savunulması için faal eyleme geçti" (248, 1960, No: 11, s. 20). Bu olaylardan sonra sol güçlerin rolü ve etkisi daha da arttı. Kasem hükmeti 24 Mart 1959 günü yaptığı açıklamada "Irak'ın, Bağdat Pakti'ndan ayrılma kararının, bugünden itibaren yürürlüğe girdiğini" (24, f. 4459, op.. 24, hr. 2117, 1. 108) vurguladı.

Bağdat Pakti'nı haklı olarak, ulusal kurtuluş mücadelesine dönük bir silah sayan Kürt yurtsever güçlerinin, Kürt halkının özerklik hakkını gerçekleştirme umutları güçlendi.

Hükümetin ulusal kurtuluş mücadelesine katılmış Kürt siyasi göçmenlerinin vatana dönmelerine izin verilmesi konusunda aldığı kararın fiilen gerçekleştirilmesi, bu dönemde, Irak'taki politik yaşamın önemli bir olayı oldu. Arap ve Kürt toplumu temsilcileri 17 Nisan 1959 günü Basra'da, yurtlarına dönen Kürt yurtseverlerini coşkuyla karşıladılar. Irak Komünist Partisi ve diğer sol güçler, Türkiye, İran ve kimi Arap ülkelerinde, yurtlarına dönen Kürt demokratlarına karşı açılan iftira kampanyasına tepki gösterdiler. İç ve dış gericiliğin amansız saldırılarına rağmen, o dönemde, Irak'ın politik yaşamında, demokratik güçlerin etkisi hızla büyüdü. Ama Komünist Partisi'nin saygınlığının her yerde artması ve Kürdistan'da ulusal demokratik hareketin gelişmesi, Kasem ve ulusal burjuvaziye korkuttu. İç gerici kuvvetler de, böyle bir durumda açık düşmanlıklarını belirtmeye başladılar. Irak'a komuşu bazı ülkelerde "Irak'ı hedef almış komünizm tehlikesi " ve "Kürt ayrılıkçılığı " uydurmacası konusunda yaygaralı bir kampanyaya girişildi. Mısır basınında çıkan haberlere göre, ABD'nin gizli örgütü CIA yöneticisi Alain Duellès Irak'taki durumu "Günümüz dünyasında en tehlikeli" gelişme(251, 30. 04. 1959) olarak niteledi. Bütün bunlar Kasem hükümetinin politikasına önemli ölçüde etki gösterdi. Kasem, demokratik sol güçlerle ilişkilerini kesmeden, zamanla, sağcılara

ödün ve onlarla işbirliği taktiğine yanaşmaya başladı. Onların dümen suyundan giden Kasem, komünistlerin, hükümet birleşimine dahil edilmesi taleplerine olumsuz karşılık verdi. Oysa, Kürdistan Demokrat Partisi de böyle bir istekte bulunmuştu. 1959 yılının ikinci yarısına doğru, Kasem'in, sol ve sağ güçler arasında denge kurma taktiğine başvurduğu, giderek daha belirgin bir hal aldı. Hükümetin kararsızlığından yararlanan sağ güçler eylemlerini etkinleştirdiler. 1959 yılının Mayıs ayı ortalarında, Türk-İran sınırı bölgelerinden, iyi silahlandırılmış bir müfreze, dışardan da yardım görerek Irak Kürdistanı'na aktarıldı. Şeyh Raşit Lolan emrindeki bu müfreze gerici bir isyan başlattı. Yalnız, Mustafa Berzani yönetimindeki Kürt yurtsever müfrezelerinin duruma müdahalesi neticesinde, isyan ortadan kaldırıldı, isyanın ele başısı Raşit Lolan ise İran'a kaçtı (296, 18. 05. 1959). Burada şu gerçek kayda değerdir: bu isyana katılan bütün gerici unsurlar, Güneydoğu Türkiye'de ve İran'da sığınak buldular. Kürdistan Demokrat Partisi o sıralarda "Kürdistan'ı, Irak Cumhuriyeti düşmanlarının mezarlığına çevirelim" (306. 28. 12. 1959), belgisini ortaya sürdü.

Gericilerin, Arap ve en fazla da Kürt demokratik güçlerine yeni büyük saldırısı, Temmuz 1959'da Kerkük'te düzenlendi. "İraq Petroleum Company" tekelinden maddi yardım alan sağcı milliyetçiler ve pantürkist "Turan" örgütü, Temmuz Devrimi'nin birinci yıldönümü dolayısıyla düzenlenen törenler sırasında büyük kargaşalıklar tertiplədiler. Kasem hükümeti, Temmuz 1959'da Kerkük'te meydana gelen olaylardan sonra, ilerici değişiklikler, bu arada Kürtlere iç özyönetim hakkı verilmesi programının gerçekleştirilmesinden giderek daha fazla çekilmeye başladı. Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve ülkenin öteki sol güçlerinin büyük etkisini gözönünde bulundurmak zorunda kalan Kasem, bir yandan, henüz onlarla işbirliği içinde bulunduğu havası yaratırken, diğer yandan, sağcılarla da "ortak dil" bulma uğrunda çaba harcıyordu. Bu koşullarda, Kürtlerin özerklik hakkına kavuşması olasılığı artık güven yaratmıyordu. Zira bu, bütün ülkede demokratik hareketin ortak yazgısıyla örgensel bağlantı içinde bulunan bir olasılıktı. Irak Komünist Partisi'nin Kürt sorunu konusundaki program belgesinde şöyle de-

niyordu: "Kürt ulusu sorunu, Irak halkının demokrasi sorunuyla örgensel bağlantı içindedir. Irak gibi bir devlette, iki sorunun bu örgensel bağılılığı, biri, ötekenden yalıtılarak çözülemeyecek ölçüde, sıkı bir bağılıktır. Kürt halkının ıstırabı, bütün Irak halkının ıstırabının bir bölümüdür"(44, s. 22)

Yeni koşullarda, dış saldırı tehlikesinin atlatıldığı, sosyal çelişkilerin şiddetlendiği ve sınıf mücadelesinin alıp yürüdüğü sırada, Kürdistan'da demokratik hareketin gelişmesinde büyük bir atılımın gözleendiği bir dönemde, Kasem hükümeti, Irak'ın ulusal birliği fikrini, Arap ve Kürt emekçi kitlelerinin her türlü erkin sınıfsal ulusal istemlerde bulunmasını dışlayan, geniş sınıfsal işbirliği fikri olarak ortaya sürdü. Kasem ve hükümeti, Kürt sorunu konusunda, "Irak'ın ulusal birliği" fikrinin, Kürtlerin ulusal haklarını küçümseyecek şekilde mutlaklaştırılması ilkesine giderek daha sıkı bağlanmaya koyuldu. Başbakan ve hükümet üyeleri konuşmalarında, Irak Cumhuriyeti'ni, Arap ve Kürtlerin Cumhuriyeti değil de, Arap Cumhuriyeti olarak adlandırmaya, Kürtleri ise "Kuzey Arapları" saymaya başladılar (44, s. 22).

Kasem hükümeti ve mahalli idarecilerin Kürt aleyhtarı politikaları, 1960 yılının sonlarında açık bir nitelik kazandı. Kürdistan Demokrat Partisi üyeleri ve yöneticileri, başkent Bağdat'ta olduğu gibi, ülkenin diğer kentlerinde de kovuşturma ve terör hedefi durumuna getirildiler. Hükümet ve demokratik Kürt güçleri arasında çatışmanın önlenmesi amacıyla yapılan ve üç saat süren Barzani ve Kasem arasındaki görüşme sonuç vermedi. Bağdat'ta bundan sonra kalmalarının olağanüstü tehlikeli olduğu gözönünde bulundurularak, Barzani ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin diğer yöneticileri, Kürdistan Demokrat Partisi MK Politik Bürosu'nun isteği üzerine Aralık 1960'da Bağdat'tı terk ettiler ve Kürdistan'a gittiler.

Resmi basın da, Kürtler ve Kürt ulusal sorunu karşısındaki tavrını değiştirdi. Nitekim "As Saura" gazetesi o günlerde şöyle yazdı: "Kürt, zenci veya Ermeni ırkından olan, ama Arap ülkelerinden birinde yaşayan her kişi, gerçekliğin icabı, Araptır" (304, 17. 02. 1961). Sağcı basın ile devrimci demokratik kuvvetlerin basın organları arasındaki polemik açık ve şiddetli

bir nitelik kazandı. "Xabat" gazetesi, Kürt aleyhtarı saldırılara yanıt verirken şunları belirtti: "Kürt halkı, Kürtleri ve Kürdistan'ı ortadan kaldırmaya yönelik, kaynaşma ve özümsemeye ilişkin yüzkızartıcı çağrılarını kınıyor... Kürtler, kendilerine kölelikten başka, ulusal haklarından yoksun edilmekten ve uluslarının yadsınmasından başka, ateş, meç ve hapishane prangalarından başka bir şey getirmeyecek olan bir birleşmeyi isteyemez" (306, 22. 02. 1961).

Irak makamları Mart 1961'de, Kürdistan Demokrat Partisi'nin merkez basın organı "Xabat" gazetesinin yayınlanmasını yasakladılar. Bunun ardından öteki Kürt basın organları da kapatıldı.

Haziran 1961'de, Kürt demokratik örgütleri temsilcilerinden kurulu bir heyet oluşturuldu. Bu heyet, hükümetle, Kürdistan'ın bazı siyasi ve sosyo-ekonomik sorunlarını incelemek üzere Bağdat'ta gitti. Ama bütün çabalara rağmen, hükümet başkanı Kasem, bu heyeti bir türlü kabul etmedi(182, s. 61).

Kürdistan Demokrat Partisi MK Politik Bürosu, Temmuz ve Ağustos 1961 'de Kasem hükümetine iki kez muhtıra gönderdi. Bu belgelerde Kürtlerin iç özerkliğinin gerçekleştirilmesine ilişkin net bir program ve Kürdistan'daki gergin durumun yumuşatılması önlemleri açıklandı. Kasem, bu başvurulara, Kürdistan'a yeni askeri birlikler göndermekle yanıt verdi. Irak askeri hava kuvvetleri 7 Eylül 1961 günü, Barzan bölgesini bombaladılar. Aynı yılın 11 Eylül günü ise, yalnız Barzan değil, Kürdistan'ın birçok başka bölgesi de yoğun şekilde bombalanmaya başlandı. 11 Eylül ashında, Irak hükümetinin Kürt halkına karşı, halk aleyhtan savaşının başlangıç günü oldu. Buna yanıt olarak, Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde silahlı köylü özsavunma müfrezeleri oluşturulmaya başlandı. Bunlar, hükümet askerlerinin cezalandırma operasyonlarına karşı direniş gösterdiler.

Irak Komünist Partisi MK'nin 17 Eylül 1961 günlü bildirisinde de belirtildiği gibi, Kasem ve hükümeti, Kürdistan'da halk aleyhtarı savaşa hazırlanırken "demokrasi belirtisi kalıntılarını" silah gücüyle kaldırma "ve ülkedeki bütün ulusal demokratik harekete yıkıcı bir darbe indirme"(140, s. 249) hesapları yapıyordu. Irak resmi makamları, kamuoyunu yanıltmak

amacıyla, Kürtlerin özerklik uğrunda silahlı mücadelesini "emperyalizm ve gericilik ajanlarının hareketi" olarak nitelendiler.

Kürdistan, amansız ekonomik ablukanın kuskacında bulunuyordu. Irak idarecileri, Kürt yurtseverlerine karşı savaşta başarısızlıklarının öcünü masum halktan alıyorlardı. Kürt aleyhtarı histeri o denli tırmandırıldı ki, resmi makamların buyruğu üzerine Ekim 1961'de, memurlara Kürt ulusal giysisini taşıma yasaklandı(182, s. 65).

Geniş halk kitleleriyle sıkı ilişkiler, başta Komünist Partisi olmak üzere, Irak ilerici güçlerinin Kürt ayaklanmacılara gösterdiği büyük manevi-politik ve başka yardımlar, savaşımı sayısı bakımından oldukça küçük olan Kürt öz savunma müfrezelerinin, iyi silahlandırılmış hükümet askerlerinden gelen saldırıları başarıyla püskürtmelerini sağladı. Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve ülkede faaliyet yürüten diğer ilerici örgütlerin çabalarıyla, Irak'ın birçok gerek Kürt, gerekse Arap kentlerinde ayaklanmacılara yardım komiteleri oluşturuldu.

Kürdistan'daki hareket giderek, Irak Cumhuriyeti'nin iç politik yaşamının ciddi bir etkenine dönüşüyordu. Bu durum, yalnız iç gericiliğin değil, Kürt hareketi konusunda uydurma suçlamalar yaymaya ve bu harekete karşı çabaların birleştirilmesi çağrılarında bulunmaya başlayan emperyalist devletler ve onların Yakındoğu'daki bağlaşıklarının da endişesine neden oldu.

1963 yılı başlarında Irak'ta, Kasem rejimine karşı muhalefet, aynı çizgide bulunan güçlerden oluşmuş değilse de, Kasem rejiminden yığınsal bir memnuniyetsizlik mevcuttu. O dönemde öyle koşullar oluştu ki, ülkede sol güçlerin önemli etkisine rağmen, iktidara sağ unsurlar geldi. Kasem rejimi, kendi kendini halktan tecrit ettikten sonra 8 Şubat 1963 günü yıkıldı. Devlet darbesinin örgütlenmesinde BAAS Partisi'nin aşırı sağcı liderleri, onlara sıkıca bağlanan Abdülselam Arif'in askeri grubu, Milliyetçi Araplar Hareketi ve Sosyalist Birlikçiler Hareketi öncülük rolünü üstlendiler. Böylece ülkede aşırı sağcıların askeri dikta rejimi kuruldu.

Irak'ın yeni yöneticilerinin, Temmuz Devrimi'nin amaçlarını gerçekleştirmek niyetinde olduklarını açıklamaları, demogoji-den başka birşey değildi. Onlar, iktidarı ele geçirdikten sonra, ülkede demokratik güçlere ve özellikle Irak Komünist Partisi'ne karşı gaddarca bir mezalime giriştiler. Aşırı sağcılar rejimi, ülkeyi baştan başa bir askeri kampa dönüştürdü. Komünist Partisinin birçok lideri, demokrasi mücadelesinin, Arap ve Kürt, birçok başka seçkin eylemcisi idam edildi. Bununla birlikte yeni rejimin temsilcileri, "Kürt sorununu hakça ve barışçı yoldan çözüme bağlamaya" kesinlikle kararlı bulduklarını resmen açıkladılar.

Ülkede ilerici güçlere karşı yığınsal terör koşullarında, ne Barzani, ne de Kürt hareketinin öteki liderleri, bu aşırı kuvvetler rejiminin vaatlerine herhangi bir önem vermemiş olsa da, Kürt sorununun barışçı çözümü için hükümet temsilcileriyle görüşmeler yürütmeye rıza gösterdiler. Irak Komünist Partisi MK'nin bununla ilgili kararında şöyle deniyordu: "Kürt yurtseverleri, Şubat darbesinden sonra, Kürt sorununun barışçı yoldan çözüme bağlanmasını sağlama uğrunda çaba harcadılar. Taktik bakış açısından onların bu konumu, doğru bir konumdu..."(289, 28. 11. 1964).

1963 yılının Şubat ayı ortalarında, Kürt hareketi temsilcileri ile hükümet arasında, ulusal özerklik konusunda iki kez görüşme yapıldı. Kürt liderler hükümete, aşağıdaki ilkeler temeli üzerinde ulusal özerklik istemlerini içeren bir muhtıra sundular: 1."Irak Cumhuriyeti, eşit haklardan yararlanan ve gönüllülük ilkesi temelinde birlikte yaşamak arzusunda olduğunu belirten, iki esas ulustan -Araplar ve Kürtlerden- oluşan, birleşik bir devlettir. 2. Irak Anayasası'nda, yüksek yasama ve yürütme organlarının, ülkede Arap ve Kürtlerin sayısına orantılı olarak, Kürt halkı temsilcilerinin katılımıyla kurulmasını öngörmesi zorunludur ...". Muhtırada daha sonra, Kürt halkının, Kürdistan'da yaşayanlar tarafından serbest, dolaysız ve gizli seçimlerde seçilecek özerk yasama ve yürütme kurulları yardımıyla kendi ulusal özerklik haklarından yararlanmasının zorunlu olduğu belirtildi. Kürt hareketi liderlerinin bu muhtırası, Irak Kürdistanı'nun özerklik statüsüne ilişkin bütün esas yönleri içeriyordu.

Görüşmelerin birinci turu, sonuçsuz tamamlandı. Bundan sonra yüksek düzeyde görüşmeler yürütülmesi kararına varıldı. Bu görüşmeler (yüksek düzeyde hükümet ile Kürt heyetleri arasında) 4 Mart 1963 günü başlatıldı. Görüşmelerde hükümet heyetine, Irak silahlı kuvvetleri Genelkurmay Başkanı General Tahir Yahya, Kürt heyetine de general Mustafa Barzani başkanlık etti. Ne var ki, bu görüşmeler de olumlu sonuçlar getirmedi.

Irak Ulusal Devrimci Komutanlık Kurulu, 1963 yılının Mart ayı ortasında, Kürt sorununu düzenleme önlemleri sıfatıyla, Kürdistan da dahil ülkenin ayrı ayrı eyaletlerinin "merkezi yönetime bağlılığının kaldırılması"na ilişkin bir plan yayınladı (149, s. 208-211). Bu, Kürtler konusunda eski ayrımcılığı olduğu gibi koruyan, yarımyamalak bir yönetsel reformdu. Irak valiliklerine, yalnız mahalli önem taşıyan sorunların çözüme bağlanmasında olmak üzere sınırlı bir bağımsızlık verildi. Üstelik Devrimci Komutanlık Kurulu, Irak Kürdistanı topraklarını, yeni oluşturulan Süleymaniye vilayeti çerçevesinde sınırlandırdı. Desantralizasyon planı, Kürt ulusal demokratik güçlerinin en küçük istemlerini bile karşılamadı, bundan ötürü sözkonusu plan, doğal olarak bu güçler tarafından kabul edilmedi.

Irak hükümeti, Nisan 1963 ayı sonunda, Kürt hareketi liderleriyle kur yapmayı kesti. Aşırı güçler rejimi, Bağdat Paktı'ndaki eski bağlaşıklarının dolaysız ya da dolaylı desteğine güvenerek, açık şekilde, Kürdistan'da savaşı yenileme yoluna koyuldu. Kürdistan'da askeri hareketin yenilenmesi öncesinde, Başbakan Yardımcısı Ali Saadi yönetiminde bir Irak heyeti, kürtlere karşı ortak eylem sorununu incelemek üzere Şam'ı ziyaret etti (208, s. 27).

Ulusal Devrimci Komutanlık Kurulu, 10 Haziran 1963 günü, ülkenin kuzey bölgelerini (Musul, Süleymaniye, Erbil ve Kerkük) askeri bölge ve askeri hareket sahası ilan etti. Bu arada Kürt yurtseverlerine bir muhtıra yöneltildi. Muhtırada şöyle deniyordu. "Bütün hain gruplara, halk ve adalet düşmanlarına, teslim olmaları için 24 saatlik bir süre verilmiştir... Barzaniler, derhal teslim olmaya yanaşmazsa, bu tutumlarının yolaçacağı bütün sonuçların bedelini ödeyeceklerdir..." (172, s. 515).

Bu, aşırı güçler rejiminin Kürt halkına karşı savaşının başlangıcı oldu. Hükümet, savaş ilan edilmesinin ertesi günü, Kürt hareketi lideri Genaral Mustafa Barzani'yi sağ ya da ölü olarak hükümete teslim edenlere 100 bin dinarlık (250 bin dolarlık) ödül verileceğini açıkladı. Ali Salih Saadi bununla ilgili olarak şunları söyledi: "Hükümet, bu yekünün ödenmesinin amaca değer olduğu görüşündedir: Onun yakalanmasıyla her şeye son verileceğini zannediyoruz"(172, s. 515).

Yöneticiler, vermiş buldukları vaatlere rağmen, Kürdistan'da savaş hareketinin başlatılmasıyla, Bağdat'ta görüşmelerde bulunan Kürt heyeti (Salih Yusuf başkanlığında) üyelerini tutukladılar. Kürdistan yeniden ekonomik abluka kısılcasına alındı.

Kürdistan'ın acımasızca kuşatmaya alınması, ayaklanmacıların etki sahası dışında bulunan bölgelere karşı da ayrımcı politika uygulanması, Kürt bölgelerinde sivil kent ve köylerin yoğun şekilde bombalanması, hükümetin, "yalnız Barzani'nin isyancı grubuna karşı savaş" yürütüldüğü propagandasına safça inanan birçok Kürt'ün gözlerini açtı. Kürt halkına karşı uygulanan soykırım politikası, halkın yeni yeni katmanlarını harekete geçirdi, savaşı, halk savaşına, bütün Kürt halkının kendi hakları uğrunda verdiği bir savaşa dönüştürdü. Ayaklanmacıları "yıldırım hızıyla bozguna uğratma" planları suya düştü.

Kürdistan'ı bölüşmüş ülke hükümetleri, Irak Kürdistanı'ndaki olayların seyrinden telaşa kapıldılar. Bu ülke hükümetleri, Kürtlerin özerklik hareketini ortadan kaldırmak için ortak önlemler almaya başladılar. Suriye'den bir piyade taburu ve bir grup pilot, Kürtlere karşı savaşa katılmak üzere Irak'a gönderildi.(208, s. 29). Irak, Türkiye ve İran temsilcileri, Kürt ayaklanmacılara karşı ortak eylem amacıyla eşgüdüm sağlama çalışmalarında bulundular. Bulgar tarihçisi Radoy Kristev, bununla ilgili olarak şunları yazdı: "1963 yılında Kürdistan'da gerçekleştirilen askeri harekattan önce, Irak yöneticileri Ankara ve Tahran'da gizli görüşmelerde bulundular. Irak Savunma Bakanı'nın, İran ve Türk uçaklarına Sarsnak, Akra ve Revanduz bölgelerinde Kürt kuvvetlerinin yığıldığı yerleri keşfetmek için, Irak sınırını geçme izni verildiği uyarısıyla birinci, ikinci ve üçüncü tümen komutanlarına gönderdiği 3478/52 nolu telgraf da

bunu doğrular niteliktedir" (109, s. 78). Türk uçakları, yalnız keşif uçuşları yapmakla yetinmediler, Kürtlere karşı askeri harekate doğrudan katıldılar.

Kürt hareketine karşı girişilen eylemler, Karaçi ve İzmir dönem toplantılarında Kürt aleyhtarı sözkonusu girişimleri onaylayan CENTO saldırgan askeri bloku tarafından da onaylandı ve desteklendi.

Batılı devletlerin hükümetleri, somut olarak da ABD, İngiltere ve Federal Almanya Cumhuriyeti, Irak makamlarının Kürdistan'da giriştikleri soykırım politikası karşısında tasvipkar bir tavır takındılar. Üstelik ABD ve İngiltere hükümetleri, Irak'ın aşırı sağcı hükümetine, Kürtlere karşı savaşta kullanılan askeri donatım da sağladılar. Federal Almanya Cumhuriyeti, Irak'a mali yardım gösterdi. Bu arada, İngiliz Parlamentosu'nun İşçi Partisi yeleri, İngiliz hükümetinin, Kürtlere karşı savaşta Irak'a yardım sağlama kararını, "İngiltere için yüzkarası" bir adım olarak niteleyerek, aleni bir Şekilde protesto ettiler(29, f. 4459. op. 24, hr. 2915, 1. 302).

Kürt halkının kahramanca direnişi, Irak idarecilerinin "Kürt direniş hareketini yıldırım hızıyla gerçekleştirilecek bir harekatla" ortadan kaldırma planlarını suya düşürdü, ama ekonomik abluka, Irak ordusunun asker sayısı ve sahip olduğu teknik araçlar bakımından üstünlüğü ve Irak makamlarını destekleyici dış müdahale, Kürt savaşımerlerini gayet ağır koşullara itti.

Bu kritik anda, Kürtlere karşı savaşı kararlılıkla kınayan ve onların özerklik hakları uğrundaki haklı mücadelesine tam destek ifade eden Sovyetler Birliği'nin benimsediği konumun, bütün Kürt halkının ve onun kendi ulusal hakları uğrundaki mücadelesinin yazđısı açısından çok büyük önemi oldu. Sovyet hükümetinin Haziran 1963 tarihli bildirisinde Şöyle denildi: "Kürt halkının bu haklı istemlerinin karşılanmasının, Irak devletinin bağımsızlığını yalnız pekiştireceği, ülkede i politik durumun istikrarlaştırılmasına yardımcı olacağı, herkes için açıktır" (230, 16. 06. 1963). Sovyetler Birliği, Kürtlere karşı savaşa dış müdahaleyi de kesinlikle kınadı. Sovyet hükümetinin 9 Temmuz 1963 günü yayınlanan özel bildirisinde, İran, Türkiye ve Suriye'den, Kuzey Irak'taki olaylara müdahaleyi

durdurmaları kesinlikle istendi ve bu ülkeler, böyle bir müdahalenin yolaçabileceği ciddi sonuçlar konusunda uyarıldı (230, 09. 07. 1963). Sovyet hükümeti, Kürt halkına karşı bu canice savaşın durdurulması için, uluslararası örgütler yoluyla da birçok başka adım attı. Kürt halkının haklı mücadelesi, sosyalist ülkeler hükümetleri ve halkları, aynı zamanda dünyanın başka ülkelerinde ilerici çevreler tarafından coşkulu bir destek gördü. Aşırı güçlerin askeri rejimi tarafından izlenen politika, ülke içinde geniş halk katmanları tarafından olduğu gibi, dış ülkeler toplumlarınca da kınandı. Bu politikanın başarısızlıkları, birbirini izledi. Aşırı güçler rejiminin kaçınılmaz baskısı karşısında, yönetici zirvenin çeşitli gurupları arasında sürtüşmeler başladı. Cumhurbaşkanı Abdülselam Muhammet Arif, kardeşi General Abdülrahman Arif ve kendisine sadık başka subayların yardımıyla, BAAS Partisi yönetimindeki karmaşık durumdan yararlanarak 18 Kasım 1963 günü, bir devlet darbesi yaptı ve ülkenin mutlak Cumhurbaşkanı oldu. Başbakanlık görevine Tahir Yahya atandı. Kasım darbesi, doruktakiler niteliğinde bir darbeydi. Hükmet kimi olumlu adımlar atmış olsa da, rejimin, genelde askeri bürokratik bir niteliği vardı. Bir zaman sonra, bu rejimin , ülkenin güncel sorunlarını, bu arada Kürt sorununu da çözüme bağlayabilecek durumda olmadığı ortaya çıktı. Kürtlere karşı savaşta kayda değer başarılar ulaşamayan ve mücadeleyi sürdüren Kürtler arasında, af ilan edileceği konusunda yalancı açıklamalar ve vaatler yoluyla nifak sokma denemelerinde başarısız olan Arif-Yahya rejimi, uyuşmazlığın düzenlenmesi için, Kürtler tarafından kabul edilebilir herhangi bir plan yerleştirmeden , görüşme masasına oturmak zorunda kaldı. Irak hükmeti ile Kürt hareketi temsilcileri 10 Şubat 1964 günü, "Kürdistan'da Savaşın Durdurulması ve Sorunların Barışçı Çözümü" sözleşmesini imzaladılar(180, s. 85). "Kürtlerin ulusal haklarını güvence altına alan" sözleşmede, Kürt sorunlarının barışçı yollardan çözüme bağlanması doğrultusunda birçok olumlu girişimler öngörüldü.

Belgede somut olarak, Kürdistan'daki olaylarla ilişkileri dolayısıyla cezaya çarptırılan kişilerin serbest bırakılması, siyasi nedenlerle işten atılan memur ve görevlilerin eski yerie-

rinde işe alınmaları, Kürdistan'a besin maddeleri sevkiyatına konulan sınırlamaların iptal edilmesi, askeri harekattan zarar görenlere tazminat ödenmesi vb. öngörüldü.

Kürdistan'da ateşkese gidilmesi, ülke içi ve dışındaki bütün ilerici kuvvetler tarafından kutlandı. Bu güçler, Kürt sorununa, yalnız Kürt halkı değil, bütün Irak halkı yararına, Irak halkının emperyalizme ve gericiliğe karşı mücadelesi yararına sağduyulu bir çözüm bulunacağı umunduydu.

Ne var ki, Kürt hareketi liderlerinin, askeri hareketin durdurulması sözleşmesinden sonra, Kürtlerin özerklik haklarını kazanma uğrunda harcadığı bütün çabalar, herhangi bir sonuç vermedi. Arif-Yahya rejimi, Kürt ulusal demokratik güçlerinin haklı istemlerini küçümseyici çizgiye bağlı kalmaya devam etti.

Başbakan Tahir Yahya 4 Mayıs 1964 günü, Irak Cumhuriyeti'nin yeni geçici anayasasını ilan etti. Bu anayasa, ne Irak genel demokratik hareketinin asgari istemlerini, ne de Kürt hareketinin iç özerklik istemlerini karşılamadı.

Kürdistan Demokrat Partisi o dönemde, parti içi bunalımı yaşıyordu. Kürdistan Demokrat Partisi yönetimi, iki gruba bölünmüştü. Kürdistan Demokrat Partisi MK Genel Sekreteri İbrahim Ahmet ve Parti MK Politikbüro üyesi Celal Talabani yönetimindeki grup, Kürtlerin özerklik mücadelesinin o zamanki çağdaş durumuna ilişkin platformu, Partinin, Arif-Yahya rejimi karşısında benimseyeceği taktik ve birçok başka parti içi sorunları konusunda kendi görüşleriyle ortaya çıktı. Parti lideri Mustafa Barzani ve taraftarlarına karşı tavır alan muhalefetin ortaya sürdüğü kimi hususlar, nesnel temele dayanmış olsa da, olayların daha sonraki seyri, savaş tehlikesinin her geçen gün biraz daha arttığı bir sırada, Parti saflarında hizipçilik yolunun ve muhalefetçe yürütülen eylemlerin, Kürt hareketinin çıkarlarına olmadığını gösterdi.

Temmuz 1964 başlarında, Kürdistan Demokrat Partisi'nin altıncı kongresi yapıldı. Kongre, muhalif çizgide yer alanların eylemlerini kınadıktan başka, Parti'nin, yeni koşulları gözönünde bulunduran programını da hazırladı. Somut olarak, kurtarılmış bölgelerde düzenli bir askeri-politik ve ekonomik yönetim sistemi oluşturulması kararlaştırıldı. Kürdistan Demok-

rat Partisi Altıncı Kongresi tarafından ortaya sürülen ve onaylanan sorunlar daha sonra, 9-17 Ağustos günleri arasında Rani'de düzenlenen Halk Konferansı'nda da incelendi. Kurtarılmış bölgelerde yönetimin bütün birimlerindeki faaliyete normal düzen sağlayan yüksek ve yerel organlar meydana getirildi.

Kürdistan'da özyönetim organları oluşturma, Kürt aleyhtarını yeni bir kampanyanın başlatılmasına bahane oldu. Irak ordusu genel kurmay başkanı Kasım 1964 ortalarında yayınladığı bir bildiriye, Kürt sorununun "askeri yolla" çözüme bağlanması ve "böylece ülkenin kuzeyinde huzurun sağlanması"(24, f. 4459, op. 3, hr. 1192, 1. 182) çağrısında bulundu.

Bunun sonucunda, ondört ay boyunca yürürlükte kalan ateşkes anlaşmasının sonuna yaklaşıldı. Kürdistan Demokrat Partisi MK Politik Bürosu'nun 6 Mart günü yayınlanan bildirisinde şöyle denildi:"İlkin biz ateş açmayacağız, ama saldırıya maruz kalırsak, kendimizi kararlılıkla ve duraksama göstermeden savunacağız. Kendi kendini savunma, bütün dünyada her halkın hakkıdır".

Hükümet asker sayısı ve savaş araçları bakımından büyük üstünlüğe sahip bulunmasına rağmen, olayların seyrini kendi yararına çevirmeyi başaramadı. Irak askerlerinin sonbahar kampanyasının bozguna uğraması, hükümetin saygınlığına güçlü bir darbe indirdi ve ülkede, olağan, yeni bir bunalıma götürdü.

Irak'ta, 1958 Devrimi'nden sonra ilk kez olarak, 21 Eylül 1965 günü, hükümet başkanı görevine sivil bir kişi -Abdülrahman el Bazzaz- atandı. Bazzaz, Kürt hareketinin ortadan kaldırılması ödevini kolaylaştırmak amacıyla, komşu ülkelerle -Türkiye ve İran'la- ilişkilerin iyileştirilmesi yolunda birçok adım attı. Hükümet, Barzani kuvvetlerine karşı çözücü çarpışmaların Nisan-Mayıs 1966 aylarında yapılmasını planlıyordu. Ama 13 Nisan 1966 günü, Cumhurbaşkanı Arif, esrarengiz koşullarda meydana gelen bir uçak kazasında öldü. Bunun sonucunda, Cumhurbaşkanı görevine Arif'in küçük kardeşi Abdülrahman Arif atandı. Kürt sorunu konusundaki politika eskisi gibi kaldı.

1966 yılının Mayıs ayı başlarında Revanduz bölgesinde hükümet kuvvetleri ile özerklik hareketine katılan Kürtler arasında büyük bir çarpışma oldu. Kürtler bu çarpışmada, kendi

konumlarını savunduktan başka, Irak askerlerine yıkıcı bir darbe de indirdiler.

Revanduz çarpışmasından sonra, Başbakan Bazzaz hükümetinin kimi üyeleri, savaşın, Kürt sorununun çözümü için araç olmadığına açık şekilde kanaat getirdiler. Böylece, Kürt sorununun, barışçı-askeri çözümü dedikleri çözüm biçimini isteyen bir grup belirdi. Bu grup, Kürtlere bazı yönetsel bağımsızlıklar sağlanmasını isterken, bu yönde alınacak önlemleri durumun normalleştirilmesi, ülkenin ekonomik ve politik yaşamının düzenlenmesi gerekliliğine dayandırdı.

Irak hükümet heyetinin Kürdistan'a yaptığı iki ziyaret ve Kürt heyetinin Bağdat'ı ziyaretinden sonra 29 Haziran 1966 günü içeriğini aşağıda verdiğimiz sözleşmeye varıldı.

Hükümet, askeri hareket bölgelerinde olağanüstü durum uygulamasına son vermeye, "Kürt ulusunu" ve "Kürtlerin ulusal haklarını" tanımaya ve bu hakları Anayasa'da belirtmeye hazır bulunduğunu açıkladı. Kürtçe, Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelerde Arapça'yla birlikte resmi dil olarak tanındı. Bundan başka Parlemonto'da, Kürtlerin mevcuduna uygun olarak Kürt temsilcilerine gerekli sandalyeleri temin edecek seçimlerin yapılması öngörüldü. Sözleşmede bununla birlikte Kürt ulusal kadrolarının ülkenin yönetimine, diplomatik ve askeri görevlere atanması, ülkede ve ülke dışında Kürt öğrencileri sayısının artırılması da tasarlandı. Sözleşmede genel af ilan edilmesi, buldukları yerlerden zorla kovulmuş Kürtlerin bir bölümünün eski yerlerine dönmeleri de planlandı. 29 Haziran 1966 Sözleşmesi, Kürtlerin özerklik mücadelesi tarihinde önemli bir kazanımdı.

Ama, 29 Haziran Sözleşmesinin içeriğinin dikkatlice incelenmesi halinde, bu belgenin, Kürt hareketinin bütün istemlerini hiç de kapsamadığı anlaşılacaktır. Buna rağmen, Kürt hareketi liderleri, ateşkes koşullarını kabul ettiler. Mustafa Barzani, bu adımın atılması nedenlerine değinirken şöyle dedi: "Şimdilik başka seçeneğimiz yok. İnsanların istirahatete gereksinimi var. Ben şimdi, napalmla yakılan mahsulün ve yangından kurtulmuş ürünün toplanmasını düşünüyorum. Kış, dağlara erken gelir. Kürtlerin, kışa hazırlanmaları gerekir. Bu fasıla gereklidir. Nihai barışa yakında ulaşamayacak"(242, 29. 09. 1966).

Kürt ulusal yurtsever güçleri ve ilerici Arap toplumu, "Kuzey sorunu"nun barışçı yolda atılan ilk yapıcı adımlarını kutlarken, Irak ve dışındaki sağcı güçler, Kürt hareketi temsilcileriyle barışçı görüşmelere ve varılan sözleşmeye düşmanca yanaştıklarını gizlemiyorlardı. 30 Haziran 1966 günü yapılan hükümet darbesi denemesi ve hem Irak'ta hem de dışındaki gerici güçlerin 29 Haziran Sözleşmesi'ne karşı propagandası, Kürtleri kuşkuya düşürdü. Cumhurbaşkanı Abdülrahman Arif, askeri muhalefet karşısında, General Naci Talip'i, Bazzaz yerine, başbakan görevine atadı. Ama ne General Naci Talip, ne de daha sonra onun yerini alan Tahir Yahya, Kürt sorununun geniş bir temel üzerinde çözüme bağlanması yolunda herhangi bir adım atmadı. Bir zaman sonra, hükümetin, 29 Haziran Sözleşmesi'ni gerçekleştirme yolunda en ufak gayretler bile göstermek niyetinde olmadığı ortaya çıktı.

1967 yılında Arap Doğu'sunda gelişen olaylar, Irak'ta olduğu gibi, diğer Arap ülkelerinde de iç sorunları, bu arada Kürt sorununu da ikinci plana itti.

Irak'ta ve onunla birlikte diğer Arap ülkelerinde, Batılı emperyalist devletlerce desteklenen İsrail'in saldırgan harekatta bulunma tehlikesi karşısında, ulusal kuvvetlerin dayanışma eğilimleri belirginleşti. Ama askeri bürokratik rejim, ulusal yurtsever güçlerin gerçek dayanışmasını sağlama ödevini gerçekleştirebilecek durumda değildi. Gerçi hükümet, politik safların birleştirilmesi yolunda bazı etkinliklere girişti, ancak bu sağcı güçlerin birleşmesi idi. Üstelik, binlerce Kürt'ün ve Arap demokrasinin öldürülmesinden suçlu aşırı sağcıların ve Kürt sorununun barışçı çözümünün karşıtları "30 Haziran Harekatı"na katılanların salıverilmesiyle, Irak gericileri yeni bir destek kazandılar. Bu durum, Kürt sorununu çözüme bağlamanın geleceğini daha da belirsizleştirdi.

İsrail'in Arap ülkelerine karşı giriştiği saldırgan savaşın sonuçları, Irak'taki siyasi yaşama da önemli bir etki gösterdi. Irak'taki milliyetçi çevreler, askeri hareket öncesinde, sahip buldukları ordunun "Filistin'in kurtarılması" için olmasa da, son çözümde olası bir İsrail saldırısının başarıyla püskürtülmesi uğrunda kullanılabileceği umudunu henüz yataşatabilirdi. Ama te-

melde, Kürtlerin ulusal demokratik hareketini bastırmakta uzmanlaşan Irak ordusu uygulamada, ülke sınırları dışında savaş yürütebilecek durumda değildi. Bu koşullarda Abdülrahman Arif rejiminin durumu ağırlaştı. Bundan dolayı rejim, iktidarı aşırı sağcıların liderlerinden biri olan Tahir Yahya'yla bölüşerek durumu yatıştırma kararına vardı. Tahir Yahya'nun, 29 Haziran 1966 Sözleşmesi hükümlerinin gerçekleştirilmesi uğrunda çaba harcama niyetinde olduğunu açıklamasına karşın, "hükümet, Kuzey sorunlarının barışçı çözümü yolunda herhangi bir adım atmaya girişmedi"(261, 1967, No: 12, s. 3). Tahir Yahya ile Abdülrahman Arif'in Kürt hareketi liderleriyle yaptığı görüşmelerde taktik amaçlar güdülüyordu. Bundan ötürü, Haziran Sözleşmesi hükümlerinin gerçekleştirilmesi sorunu yerinde saymaya devam etti.

Irak Komünist Partisi'nin 1967 yılının Aralık ayı ortalarında yapılan Üçüncü Konferansı, bütünüyle haklı olarak "halk aleyh-tarı dikta rejiminin, güçlerini çoktan tüketmiş bulunduğunu"(305, Ocak 1968) saptadı.

"Arap Devrim Hareketi"nden subaylar, BAAS Partisi'nden askeri kişilerle birlikte 17 Temmuz 1968 günü, şafak sökmeden önce bir devlet darbesi gerçekleştirdiler. Darbeden sonra oluşturulan Devrim Komuta Kurulu, General Ahmet Hasan el Bekir'i cumhurbaşkanı görevine atadı. Darbeden 14 gün sonra Baasçılar, 30 Temmuz 1968 günü, "baasçı olmayan" dünkü bağlaşıklarını iktidardan uzaklaştırdılar. Böylece, Ahmet Hasan el Bekir'in hükümeti, bütünüyle BAAS Partisi üyelerinden kuruldu.

General Ahmet Hasan el Bekir ve hükümeti, siyasi özgürlükleri yenileme, "demokratik sisteme ve parlamenter yaşama dönülmesine gerekli ortamı" yaratma vaadinde bulundu. Yeni rejim ülkedeki durumun normalleştirilmesi yönünde birdizi olumlu adım da attı. Ama bu dönemde, Irak'taki ilerici güçlerin, hükümetin politikasından genelde memnun olmaması için yeterli nedenleri vardı. Hükümet, Kürt sorununun çözümü yolunda, Kürt hareketi liderlerinin güvensizlik ve karamsarlığını dağıtabilecek herhangi bir umut verici adım atmadı. Bu bağlamda, Irak Cumhuriyeti'nin Eylül 1968'de kabul edilen yeni geçici anayasası

örnek olarak gösterebilir (211, s. 8-12). Bu anayasayla, bütün yönetimi kendi eline almış olan BAAS Partisi dışında bütün öteki siyasi partilerin faaliyeti yasaklandı.

Hükümet, Kürtlerin ulusal haklarını tanıma niyetinde bulunduğunu biçimsel olarak açıklamış olsa da, yeni geçici anayasada Kürtlerin özerklik hakları konusunda somut hükümlere yer vermedi. Kürt sorunu, ülkede iç politik yaşamın dikkat odağında yer almaya devam etti. Bu sorunun çözüme bağlanmaması, ülkede durumun normalleşmesini engelleyen başlıca nedenlerden biri idi. Gayet belirgin olan bir husus da şudur ki, sağcı-tutucu güçler, bu durumdan yararlanarak 1968 yılının Eylül ayı sonlarında ve 1970 yılının Ocak ayı içinde, iki kez başarısız hükümet darbesi girişiminde bulundular.

Irak Komünist Partisi yönetimi Kasım 1968 ayı başlarında, Ulusal Birlik Cephesi Antlaşması adıyla, gayet önemli bir belgenin taslağını yayınladı (289, 17. 11. 1968). Bu belge taslağında Irak'taki devrimci demokratik güçlerin temel ödevleri şöyle sıralandı: emperyalizm, siyonizm ve onların casusluk şebekelerine karşı ardıcıl mücadele; feodalizmin ortadan kaldırılması ve toprak sorununun köktenci çözümü uğrunda mücadele; ilerici sosyo-ekonomik değişikliklerin yapılması ve nihayet, Kürtlerin ulusal özerklik sorununa barışçı ve hakça bir çözüm getirilmesi (289, 17. 11. 1968). Antlaşma taslağını hazırlayanlar, Ahmet Hasan el Bekir hükümetinin, halk arasında etki ve saygıya sahip, ancak geniş faaliyet olanağından yoksun bulunan, ülkede mevcut öteki devrimci demokratik partilerin katılımı ve faal desteği olmadan, geniş demokratik dönüşümler programını kendi başına gerçekleştiremeyeceği görüşündeydi. Onlar, bu görüşlerinde bütünüyle haklıydılar. Irak Komünist Partisi, Irak Komünist Partisinin ve Kürdistan Demokrat Partisinin ve diğer sol partilerin katılımıyla temsili ulusal bir hükümetin kurulmasını önerdi. Irak Komünist Partisi, bu hükümetin, katılan bütün partilerin çıkarlarını yansıtacak bir hükümet olması gerektiğini belirtti. Bu hükümetin üyeleri "bir partinin iradesine uymaya mecbur olmamalıdır" (289, 17. 11. 1968). Koalisyon hükümeti tarafından gerçekleştirilmesi zorunlu, ertelenmez ödevlerin belirlenmesinde, "Kürt sorunu çözüme bağlanmadan,

ülkedeki durumun normalleştirilmesini düşünmek olanaksız olduğu" (289, 17. 11. 1968) için, Kürt sorununun çözüme bağlanmasına önemli yer ayrıldı.

Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir, 1969 yılının ortalarında sol partilerle, özel olarak da Kürdistan Demokrat Partisi'yle yakınlaşma yolunda (kararsız da olsa), bir deneme daha yaptı. Bu, ülkede oluşmakta bulunan durumdan kaynaklanan bir gelişmeydi. İç gericilik ve emperyalizme karşı mücadele seyrinde, BAAS Partisi'nin taktiği ve tutumu karmaşık bir evrim yaşadı. Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir ve BAAS Partisi'ndeki fikirdaşlarının, ülkede sol güçler muhalefetinin mevcudiyetini gözönünde bulundurmamaları olanaksızdı.

Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir, 1969 yılının sonunda, hükümette yeni düzenlemeler yaparak, ilerici görüşleriyle bilinen kişileri hükümet terkiğine aldı. 1970 yılının başlarında Kürtlerle hükümet arasındaki ilişkilerde varolan gerginlik önemli ölçüde zayıfladı. Hükümet, Kürt sorununun demokratik çözümüne gitmeye hazır bulunduğunu açıkladı. Devrim Komuta Kurulu Başkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin bir konuşmasında "Ülke, şimdiki dönemde ve tam şimdi, öyle bir sınıra geldi dayandı ki, Irak'ta bütün devrimin kaderi, uygulamada Kürt sorununa çözüm getirilmesine bağlıdır"(230, 29. 01. 1970), dedi. Irak BAAS Partisi'nin 1969 yılındaki VII. Kongresi kararlarında, Kürtlerle olası anlaşmanın temel hareket noktaları açıklandı.

11 Mart 1970 günü Irak'ta, Kürt sorununun barışçı ve demokratik çözümüne ilişkin anlaşma yayınlandı. Kürt halkına ulusal özerklik haklarının tanınmasına -Kürt halkı, bu hakları uğrunda uzun yıllar boyunca kanlı mücadele yürüttü- ilişkin anlaşma şu ilkelerden ibaretti: Kürtçe, Kürtlerin, nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu vilayetlerde Arapça'yla birlikte resmi dil ilan edilecek; Kürt ulusal kadrolarına ülkenin yönetiminde, Araplarla hak eşitliği koşullarında sorumlu görevler alma hakkı tanınacak; Kürt bölgelerinin geri kalmışlığının ortadan kaldırılması için olanaklar ayrılacak; Kürtlerin çoğunlukta buldukları yönetim merkezlerinde öğrenci Kürtlerin sayısının artırılması için olanaklar yaratılacak; buralarda yönetim dairesi görevlilerinin Kürt olması ya da Kürtçe'yi iyi bilen kişiler

olması zorunlu olacak; anlaşmanın beşinci maddesinde Kürt ulusal üniversiteliler, gençlik, kadın, öğretmen vb. örgütleri oluşturulması öngörüldü; Kürdistan'daki olaylara katılanların tümü için genel af ilan edildi; Kürt bölgelerinin ekonomik gelişmesi için gerekli araçların ayrılması, ölen Kürtlerin ailelerine para yardımı verilmesi vb. öngörüldü.

Anlaşmanın sekizinci maddesinde, Kürtlerle Arapların, önceden yaşadıkları yerlere geri dönmelerine ilişkin önemli bir sorun ele alındı. Daha sonra, Kürdistan'da Toprak Reformu Yasası'nın, ülkenin özgül koşulları gözönünde bulundurularak hayata geçirilmesi gerekliliği de teslim edildi.

Onuncu maddede, Irak'ın geçici anayasasına ekleme yapılması konusunda mutabakata varıldığı belirtildi. Yapılacak olan eklemeler, Irak'ta Kürt halkının iç özyönetim hakkını yansıtmalıydı.

Anlaşmanın bundan sonraki maddelerinde, radyo yayın araçları ve askeri tekniğin hükümete devredilmesi, aynı zamanda Kürtlerin bir temsilcisinin Cumhurbaşkanı Yardımcısı görevine atanması ve nihayet, Kürtlerin, ülke nüfusunun orantısız terkibine uygun olarak Irak devletinin yasama organlarına katılması sorunları ele alındı(42, s. 33).

Bütün bunlarla birlikte, Kürt devrimci demokratik hareketinin bundan sonraki yazgısıyla sıkı bağlantı içinde bulunan önemli sorunlardan biri konusunda da anlaşmaya varıldı. Buna göre, Kürt tarafı, mevcudu 13 bin kişi olan "peşmerge" müfrezelerinin dağıtılmaması hakkını kazandı. "Peşmerge" müfrezelerine, varılan karşılıklı anlaşma temelinde, bazı Kürt bölgelerinde iç güvenliği sağlama görevleri, bununla birlikte, sınır askerleri işlevlerini üstlenme ödevi verildi (42, s. 33). Irak'ta istikrarsız durum koşullarında, Kürt sorununun barışçı çözümüne ve 11 Mart Anlaşması'na karşı olanların, önemli bir gücü oluşturduğu ortamda, "peşmerge" müfrezelerinin korunması, olayların seyrini geri çevirme amacıyla girişilecek muhtemel denemeler karşısında, gerekli bir güvenceydi.

11 Mart 1970 Anlaşması, Irak ve dünyadaki ilerici güçler tarafından destek gördü. Irak Komünist Partisi MK Birinci Sekreteri Aziz Muhammet, 11 Mart 1970 Anlaşması'nın önemine

değinirken şöyle dedi: "Kürt sorununun barışçı ve demokratik çözümüne ilişkin karar, Irak'ta bütün ilerici güçlerin zaferidir. Bu aynı zamanda, uluslararası demokratik ve ilerici hareketin de büyük bir başarısıdır" (230, 05. 04. 1970).

Sürekli ve ardıcıl olarak, Kürt halkının yasal ulusal haklarını destekleyici konumda yer alan, Irak'ın ulusal bağımsızlığının pekiştirilmesine, ülkenin ilerici gelişmesine ilgi duyan Sovyet hükümeti, Kürt sorununun barışçı yoldan çözüme bağlanmasında varılan anlaşmayı kutladı. Sovyet devleti yöneticilerinin Irak Cumhurbaşkanı'na gönderdikleri telgrafta, ödevi, Irak'ta kardeş savaşına son vermekten ibaret olan bu olayın önemi belirtildi. Telgrafta ayrıca şöyle denildi: "Biz, bu önemli anlaşmanın yerine getirilmesinin, Irak Cumhuriyeti'nin iki kardeş halkı -Araplarla Kürtler- arasındaki dostluğun ve ulusal birliğin pekiştirilmesine yardımcı olacağı inancındayız..." (230, 19. 03. 1970). Irak'ta savaşın durdurulması ve Kürt sorununun barışçı yoldan çözüme bağlanması anlaşmasına varılması, Kürt halkının, birincil olarak da, çabaları Kürdistan Demokrat Partisi tarafından birleştirilen ve yönlendirilen köylülerin, işçilerin ve devrimci aydınların gerçek kahramanlıklarla dolu mücadelesi sonucunda mümkün oldu. Kürdistan Demokrat Partisi'nin devrimci demokratik programı ve pratik faaliyeti, Parti'ye, Kürt halkının ulusal hakları uğrunda mücadelesinde öncülük rolünü sağladı. Bu zafere, Arap devrimci demokratik ve ilerici güçlerinin Kürt savaşımelerine gösterdiği destek dışında ulaşılması olanaksız olacaktı. Irak Komünist Partisi, bu desteğin sağlanmasında öncülük rolünü üstlendi. Sosyalist ülkelerin ve herşeyden önce Sovyetler Birliği'nin, manevi politik desteği, Kürtlerin özerklik mücadelesinin başarısı açısından büyük önem taşıyan bir etkendi. Kürt hareketine katılanların haklı istemleri, dünyanın bütün komünist ve işçi partileri, bu arada Arap ülkelerinin komünist partileri tarafından da desteklendi.

Kürtlere özerklik verilmesine ilişkin anlaşmanın bütünüyle gerçekleştirilmesi için dört yıllık bir süre belirlendi. Irak hükümeti, Kürtlerin özerkliğinin gerçekleştirilmesi yolunda bazı adımlar attı. Daha 11 Mart 1970 Anlaşması'nın açıklanmasından önce, 1966 tarihli Temmuz Anlaşması gereğince Süleymaniye

kentinde Kürt Üniversitesi açıldı. Kasım 1970'te, Mart Anlaşması temelinde Kürt Bilimler Akademisi kuruldu. Kürt gazete ve dergilerinin basılmasına ve bütün Irak'ta yayılmasına resmen müsaade edildi. Kürdistan Demokrat Partisi'ne yalnız Kürdistan'da değil, bütün Irak'ta legal faaliyet yürütme hakkı tanındı.

Ne var ki, gerek Kürtlerin özerklik haklarının gerçekleştirilmesi, gerekse, ülkenin ilerici güçleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, şiddetli bir iç siyasi ortamda gelişti. Gerici güçler, Mart Anlaşması'nın suya düşürülmesi için, bu kez de etkinliklerde bulundular.

1971 yılında Irak'ta, komünistlere karşı terör eylemleri tırmandırıldı. O dönemde hükümet çevrelerinde, Kürdistan Demokrat Partisi'yle temasların, yalnız Kürdistan Demokrat Partisi ve Irak Komünist Partisi arasına nifak sokmak amacıyla düzenlenmesi gereğinden sözedilmeye başlandı. Eylül 1971'de, Kürt hareketi lideri Mustafa Barzani'ye karşı başarısız bir suikast denemesi yapıldı. Bu teşebbüs, Kürdistan Demokrat Partisi ve hükümet arasındaki ilişkilerde açık şekilde bir soğukluk belirmesine götürdü.

Ülkedeki iç siyasi durumun istikrarlaştırılmasına gidilmesinin, devrimci demokratik güçlerin çabalarının birleştirilmesini sağlamadan olanaksız olduğu kanaatine varan iktidardaki BAAS Partisi, ulusal yurtsever partilerin, ilerici ve anti-emperyalist bir temel üzerinde birleştirilmesi için pratik önlemler almaya yatkın görünüyordu. Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir, Kasım 1971 ayı ortalarında, ülkenin Ulusal Anlaşma taslağını açıkladı(48). Bu belgede, Irak'taki ilerici güçler arasında işbirliğinin, emperyalizm ve siyonizme karşı mücadelenin güçlendirilmesi ilkeleri temeline dayanması zorunluluğu belirtildi.

BAAS Partisi ve hükümet, Ulusal Anlaşma taslağının yayınlanmasından sonra, ülkenin ilerici güçleriyle, özel olarak da Irak Komünist Partisi'yle yakınlaşma yoluna gitti. Irak Komünist Partisi MK, Mayıs 1972 tarihinde yayınladığı bildiride, Irak hükümetindeki iki bakanlık görevine kendi üyelerini atamaya razı olduğunu açıkladı.

1973 yılının ortalarında, Ulusal İlerici Cephe'nin oluşturulması yönünde önemli bir adım atıldı. Irak BAAS Partisi Bölgesel (ülkesel) Yönetim Kurulu Genel Sekreteri Ahmet Hasan el Bekir ve Irak Komünist Partisi MK Birinci Sekreteri Aziz Muhammet, aynı yılın 17 Temmuz günü, Ulusal İlerici Cephe çerçevesinde işbirliği ilkelerine ilişkin ortak bir bildiriyi imzaladılar. BAAS Partisi ve Irak Komünist Partisi yönetimleri, Kürdistan Demokrat Partisi'ni Ulusal İlerici Cephe terkinde yer almaya çağır-dılar. Ama Kürdistan Demokrat Partisi yönetimi, Bağdat'ın Mart Anlaşması'nın bütün hükümlerini yerine getirmedeği gerekçesiyle, bu öneriyi geri çevirdi. Mart Anlaşması konusunda, taraflar arasında görüş ayrılıkları vardı (230, 14. 05. 1974). Irak'ta yaşayan Kürt halkına özerklik hakkı tanınması yasa-sının hazırlanmasında, bu sorunlar konusundaki görüş ayrılıkları daha da şiddetlendi.

Irak Cumhuriyeti hükümeti, 11 Mart 1974 günü, Kürt halkının özerklik hakkının gerçekleştirilmesine ilişkin 33 nolu yasayı yayınladı. Özerklik şu ilkeler temeli üzerinde gerçekleştiril-meye başlandı (230, 12. 03. 1974):

"Birinci Madde. Kürdistan adlı bölge, bu yasa gereğince özerkliğini kazanmaktadır. 11 Mart Anlaşması metnine göre, yapılacak olan genel sayım, Kürtlerin sayıca fazla olduğu bölgenin sınırlarını belirlemelidir". Kürdistan, Irak Cumhuriye-ti'nin ekonomik, politik ve hukuksal birliği çerçevesinde özyönetim haklarından yararlanan ayrı yönetimsel bir birim ilan edildi. Erbil kenti, özerk bölgenin yönetim merkezi olarak belirlendi.

Irak Kürdistanı'nın özerkliğine ilişkin 33 nolu yasanın ikinci maddesi, Kürtçe'nin, özerk bölgede Arap diliyle birlikte resmi dil ilan edilmesine ilişkindi. Özerklik Yasası'na göre, bu bölgede yaşayan Araplar ve diğer ulusal azınlıkların hakları ve özgürlükleri Anayasa tarafından garantilenecekti.

Yasanın dördüncü ve beşinci maddelerinde, özerk bölgede adalet organlarının yapısı ve faaliyeti belirlendi, ayrıca bölgenin mali hakları düzenlendi.

Özerk bölgenin dolaysız yönetimi, yasama ve yürütme kurul-ları yoluyla gerçekleştirilecekti (Madde 10, 11, 13). Yasada

ayrıca, özerk bölgenin bakanlıkları rolünü üstlenecek çeşitli dairelerin oluşturulması da öngörüldü.

Kürdistan'a özerklik verilmesiyle ilgili yasanın üçüncü bölümünde merkezi iktidar ve özerk bölge arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümlere yer verildi.

Kürtlerin ulusal özerklik hakkının gerçekleştirilmesine ilişkin bu yasa, Irak'ta, gerek Arap, gerekse Kürt çevreler tarafından desteklendi. Kürdistan Demokrat Partisi MK Politik Büro üyesi Aziz Akra ve bazı başka Kürt eylemcileri, Özerk Kürdistan yasasının gerçekleştirilmesinde merkezi iktidarla işbirliği yapmaya hazır bulduklarını belirttiler. Ama Kürdistan Demokrat Partisi yöneticilerinin çoğunluğu, öncelikle, BAAS'çıların Ulusal İlerici Cephe'nin yüksek yönetim organında kendileri için, uygun buldukları zamanda Cephe'ye katılan öteki partilere kendi istencini dayatabilecek kadar yer korudukları gerekçesiyle, sözkonusu Yasa konusunda olumsuz konumda yer aldı. (Burada bir hatırlatma da yapalım: Ulusal İlerici Cephe'nin yüksek yönetim organı 16 üyeden ibaretti. Bunların 8'i BAAS'çı, 3'ü Irak Komünist Partisi, 3'ü Kürdistan Demokrat Partisi üyesi ve 2'si de bağımsız milliyetçi idi). Kürdistan Demokrat Partisi yönetiminin bu tutumuyla ilgili olarak belirtilen ikinci bir husus da şuydu: Kürdistan Demokrat Partisi yönetimine göre, Kerkük, Hanikin ve Sincar (Şengal) bölgeleri, "ezeli Kürt toprakları olarak, özerk bölgenin terkiğine dahil edilmeliydi".

İlk aşamada, hükümet ve Kürdistan Demokrat Partisi arasında özerklik yasasının ayrı ayrı maddeleriyle ilgili görüş ayrılıklarının, görüşmeler yoluyla düzenleneceği açıklanmıştı. Ama bu temaslar, görüş ayrılıklarının ortadan kaldırılması için belirlenen süre içinde, arzu edilen sonuçları getirmedi.

Çok büyük çabalar pahasına ulaşılan dört yıllık barış süresinden sonra, sorun yeniden askeri çatışmaya dönüştü. Kürdistan Demokrat Partisi saflarında yer alan ve yalnız BAAS Partisi'yle de ortak eylemleri reddeden sağcı unsurların tutumu, Kürt hareketinin çıkarlarına darbe indirdi. Kürdistan Demokrat Partisi yönetimindeki sağcı unsurların faaliyeti pratikte, tartışmalı sorunların çözüme bağlanmasına değil, bu sorunların daha da karmaşık bir duruma itilmesine götürdü ve Kürt sorununun barışçı

çözümüne karşı olanların eylemlerini etkinleştirmesine fırsat yarattı.

1974-1975 yıllarında gelişen askeri çatışmalardan sonra, Komünist Partisi'nin birçok defa uyarıda bulunduğu olaylar başladı. Sağcı güçlerle birlikte, özerklik mücadelesinde büyük hizmetleri olan Kürt yurtseverlerinin önemli bir kesimi de kovuşturmaya uğradı. Bazı resmi çevreler artık, ilan edilen Kürt özerklik çerçevesini daraltma uğrunda çaba harcamaya, ülkedeki yönetimin daha öte tekelleştirilmesi, totaliter yönetim sistemi temellerinin güçlendirilmesi eğilimlerini ortaya koymaya başladı.

Bütün bunlar rastlantı değildi. Üstelik bu gelişmeler, Irak'ta genel demokrasi mücadelesinin bir bölümü olan Kürt hareketinin konumlarının belirli ölçüde zayıflamasına götürdü. Bu da kendi tarafından, iktidar partilerinin 1974-1975 yılları olaylarına kadar, bir tek taktik nedenlerden dolayı başvurmadığı olumsuz eylemlerde bulunmasına yol açtı. Kürdistan Demokrat Partisi sağcı yönetiminin basiretsiz politikası, aynı zamanda birçok başka iç ve dış etkenin etkisi sonucunda, 50'li yılların sonlarından 70'li yılların ortalarına kadar süregelen, gerçek özerklik uğrundaki Kürt hareketi, bozguna uğradı. Ama Irak yönetici çevrelerinin Irak Kürdistanı'na gerçek özerklik vermeye arzulu olmaması, Kürtlerin, ulusal hakları uğrunda yeniden mücadeleye başlamasının temel nedeni olarak kaldı.

Mahabad Cumhuriyeti'nin Bozguna Uğramasından Sonra İran Kürdistanı'nda Kürt Hareketi

İran Kürdistanı Demokrat Partisi eylemcilerinin çoğunluğu, Mahabad Cumhuriyeti'nin düşmesinden sonra kovuşturmaya uğradı ya da ülke dışına çıkmak zorunda kaldı. Parti, yöneticilerini yitirdi. İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin faaliyeti felce uğradı. Partinin tutuklanmayan üyeleri, gizli çalışma biçimlerine geçtiler ve gizli olarak "Rega" (Yol) dergisini yayınlamaya başladılar. Zamanla İran'ın Kürt bölgelerinde İran Kürdistanı Demokrat Partisi grupları yenilenmeye başladı. Ama

Şah Muhammet Rıza Pehlevi'nin yaşamına yönelik başarısız su-ikast denemesinden sonra (4 Şubat 1949), Şah rejimi ülkedeki terörü yoğunlaştırdı.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin birçok üyesi tutuklandı ve uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldı.

Musaddık başkanlığındaki burjuva liberal hükümetin yönetime gelmesi, ülkedeki yaşamın belirli ölçüde demokratikleştirilmesi sürecini başlattı. Bu dönemde İran Kürdistanı'nda, İran Kürdistanı Demokrat Partisi yönetimindeki köylü hareketi etkinleşti. Şah düzeninden memnun olmayan geniş emekçi kitleleri bu hareketi desteklediler. Mahabad ve Bokoan kentlerinde başgösteren dalgalanmalar en güçlü olanıydı. Fakat İran ordusu ve Mahabad'taki askeri garnizon, ayrı ayrı mahalli feodallerin yardımıyla, bu köylü başkaldırılarını acımasızca bastırdılar, olaylara katılanları cezalandırdılar. Buna rağmen, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin faaliyeti durdurulamadı. İran Kürdistanı'nın çeşitli kent ve köylerinde yeni yeni parti grupları belirmeye başladı.

İran Halk Partisi (TUDEH) tarafından destek gören, İran Kürdistanı Demokrat Partisi, saflarını yeniden düzenleme, Kürt kitlelerle ilişkilerini pekiştirme çalışmalarında bulundu.

1953 yılında yapılan karşı-devrimci darbeden sonra, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin faaliyeti yeniden donduruldu. Partinin yüzlerce üyesi cezaevlerine kapatıldı. Partinin özgür kalan üyeleri, derin gizlilik koşullarında çalışmaya başladılar. Bu ağır koşullara rağmen Parti, kendi merkez basın organı "Kürdistan" gazetesini yayınlamaya devam etti. Parti yönetimi saflarını birleştirme ve bütün taban örgütlerinin faaliyetine, özellikle Senendec ve Kermanşah bölgesinde, eşgüdüm sağlama uğrunda çaba harcadı. Birliği sağlama mücadelesinde, Partinin merkez yönetimine "Kürdistan Komitesi" denilmeye başlandı. Ama bu Komitenin terkiibinde, TUDEH Partisi'yle karşılıklı ilişkiler konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Tartışmalar sürecinde İran Halk Partisi'yle ilişkilerin kesilmesi görüşünü savunan İran Kürdistanı Demokrat Partisi üyeleri grubu üstünlük kazandı. Böyle bir kararın alınmasına, Irak'ta 1964 yılında Kürt Sorunu'nun şiddetlenmesi ciddi bir etki gösterdi. Kürt sorununun

"çözümüne bağlanması"nda Irak ordusu ve hava kuvvetleri, İran sınırlarını ihlal etti ve bu da Irak ile İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açtı.

Burada şunu belirtmek gerekir ki, Şah rejimi, İran ve Irak'taki Kürtlere aynı açılardan yanaşmıyordu. İran yönetici çevreleri, benimsemiş buldukları "pehlevicilik" ya da diğer adıyla "paniranizm" ideolojisi -bu, büyük devletçilik şovenizmi ve burjuva milliyetçiliğini kökleştiren bir ideolojydi- adına, ülkedeki demokratik Kürt hareketini boğmak için elden geleni esirgemiyorlardı. Bununla birlikte, Irak Kürtlerine her türlü yardım ve desteği göstererek, onlar arasında hükümet aleyhtarı görüşleri güçlendirme uğrunda çaba harcıyorlardı. İran Radyosu'nun yayınlarında, Irak'taki Kürt halkı, Irak Cumhuriyeti'ne karşı isyana ve itaatsizliğe çağrılıyordu.

Şah rejimi, Irak Kürtlerine yardımda bulunurken, genelde şu amaçlara ulaşmak istiyordu: Irak Kürdistanı'ndaki ayaklanmanın başlamasından sonra etkinleşme belirtilerini ortaya koyan İran'daki Kürt ulusal hareketini bastırmak; Basra Körfezi'nde kendi iddialarını gerçekleştirme davasında, Kürt sorununu bir "koz" gibi kullanmak; Kürtlerin mücadelesinden, Şah'la ve Amerikan emperyalizmiyle anlaşmaya yanaşmayan Irak yöneticilerine baskı yapma aracı olarak yararlanmak; Kürt ulusal hareketindeki ilerici akımlara karşı mücadele yürütmek; Şah rejiminin, Irak'taki Kürt reisleri arasından satın aldığı kişiler yardımıyla, İran'daki Kürt hareketini etkisiz duruma getirmek vb...

Şah rejimi bir yandan, Kürtlerin, Irak hükümetine karşı faaliyetini özendirirken, diğer yandan İran Kürdistanı Demokrat Partisi'ne karşı takibatı hızlandırdı. Bu, yekvucutluğunu yitirmeye başlayan Parti'ye olumsuz bir etki gösteriyordu. Partinin yönetici birimleri arasında birçok sorun konusunda ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu durum, parti liderlerinin bir bölümünün ilerici politik doğrultudan ayrılmasına götürdü. Sonuçta da, sağcı kanat, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nde üstünlük kazandı.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin, Abdullah İshaçi öncülüğündeki yönetimi, 1964 yılında Parti'nin İkinci Kongresi'ni

çağrıldı. Bu Kongre, daha 1946 yılında kabul edilen önceki programda, partide zararlı ve tehlikeli milliyetçilik eğilimlerinin üstünlük kazandığını kanıtlayan değişiklikler yaptı (43, s. 18). İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin bu Kongre'de onaylanan yeni programı, zamanın doğrultusu ve ödevlerine, aynı zamanda İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin ilerici geçmişine uygun değildi. Kongrenin bazı kararları, partinin temel siyasi çizgisine aykırı düştü. Bu arada, "Irak'taki Kürt devrimine" yönelik eylemler olarak görüldükleri için, Şah hükümetine karşı bütün eylemlerin derhal durdurulması çağrısı yayınlandı.

Şubat 1965'de, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nde, yeni siyasi programı eleştiren ve partiyi devrimci demokratik ilkelere sadık kalmaya çağıran bir koalisyon grubu oluştu. Bu grup, Şahın Kürtler konusundaki politikasına karşı mücadelenin sürdürülmesi çağrısında bulundu.

"Bölgede huzurun ve güvenliğin korunması" gerekliliği ardına gizlenen Şehinşah'ın gerici hükümeti, Kürdistanı dev bir askeri kışlaya dönüştürme ve masum halk üzerinde gaddarca bir tahakküm uygulama uğrunda gayret gösteriyordu. Şah rejimi jandarmaları, Kürt bölgelerinde sınırsız bir eylem özgürlüğünden yararlanıyor, masum insanları öldürüyor ve yağmalıyorlardı.

Bu ortamda, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin birçok üyesi, İran'ı terketmek ve Irak Kürdistanı'nda sığınak aramak zorunda kaldılar. İran kitle haberleşme araçları, İran Kürdistanı'nda keyfi eylemlerde bulunan ordu, jandarma ve SAVAK gizli polis örgütünün çapulcu eylemlerinden asla söz etmiyordu. Ama ülkenin Kürt bölgelerinde meydana gelen olaylar "Peykê İran" Radyosu'nca ve TUDEH Partisi'nin "Kürdistan'da Neler Oluyor?" başlığıyla yayınlanan enformasyon organınca duyurulan haberler sayesinde öğrenildi. İran bilginlerinden B. Cazani, İran'daki Kürtlerin durumuna değinirken, haklı olarak şu doğrulamayı yaptı: "Acemlere kıyasla onlar ikili sömürünün -bir yandan sömürülen sınıf olarak, diğer yandan kültürel ve dini açıdan mazlum ulus olarak-, acılarını çekiyordu. Onların sömürüye karşı mücadelesi, Acemlere değil, yönetici rejime karşıdır" (214, s. 215).

Kürtlerle Şah idarecileri arasındaki çelişkiler gayet

şiddetlendi ve son çözümde ayaklanmaya götürdü. Uygulamada, Kürtlerin örgütsüz silahlı mücadelesi başladı. Bu mücadelenin başında 1967 yılında dış ülkelerden ülkeye dönen İran Kürdistanı Demokrat Partisi Yönetim Kurulu üyeleri yer aldılar. Kendiliğinden başlayan bu eylemlerden kısa bir süre sonra, Mahabad, Bane ile Serdeşt arasındaki bölgede silahlı eylemlerin örgütlenmesi ve eşgüdümü için karargahlar, aynı zamanda silahlı ayaklanmanın yönetimi için bir Devrim Komitesi oluşturuldu. Kürtler uygulamada, İran Kürdistanı Demokrat Partisi yönetiminde, 18 ay boyunca, Şah rejimine karşı bir partizan savaşı yürüttüler.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi grubu 1968 yılında, yayınladığı bir bildiriye, "Küba Devrimi" örneği temel alınarak bir "partizan savaşı" yürütülmesi çağrısında bulundu. Ama bu belgede ayaklanmacıların düzenli ve açık politik, sosyal ve ekonomik istemleri belirlenmedi.

İran idarecileri, ayaklanmanın bastırılması için acımasız önlemler aldılar, Kürtlere karşı mezalimi güçlendirdiler. İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin birçok eylemcisi tutuklandı ve idam edildi. Kürt halkını sindirmek amacıyla, ayaklanma yöneticilerinden biri olan Süleyman Muini'nin (İran Kürdistanı Demokrat Partisi MK üyesi) cesedi, birkaç kentte günlerce darağacında tutuldu.

İran Halk Partisi, Şah rejimi canilerinin bu canice eylemlerini açığa vurdu. TUDEH Partisi MK'nin Ekim 1968'de yayınlanan bildirisinde İran Kürdistanı'ndaki durum yansıtıldı. Belgede, Şah rejiminin terör politikası, genelde İran halkına ve özelde Kürt halkına karşı yönelik bu politikası protesto edildi. TUDEH Partisi MK, dünyanın bütün demokratik örgütlerine ve iyi niyetli insanlarına gönderdiği mektupta, Kürt halkının İran Kürdistanı'nda yürüttüğü mücadeleyle dayanışma gösterilmesi, Şah tarafından yürütülen politikanın protesto edilmesi çağrılarına yer verdi.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin Eylül 1973'de yapılan Üçüncü Kongresi'nde 1967-1968 yıllarında gelişen Kürt Ayaklanması'na bir nesnel değerlendirme getirildi. Kongre, sağlam parti yönetiminin yokluğunu, bununla birlikte oluşturulan Devrim

Komitesi'nin sağlıklı devrimci temellere sahip bulunmamasını, ayaklanmanın başarısızlığının nedenleri olarak belirtti. Kitleler arasında siyasi çalışmalarda bulunacak ve onları örgütleyecek kadrolar yeterli değildi. Ayaklanma yöneticilerinin yeterli politik ve askeri deneyimi yoktu. Bu da, birçok taktik hatanın yapılmasına ve hatalı kararlar alınmasına, dolayısıyla ayaklanmanın bozguna uğramasına götürdü (43, s. 19). Ama başarısızlıkla sonuçlanmış bulunmasına rağmen 1967-1968 yılları hareketi, İran'da Kürt siyasi örgütlerinin faaliyetini etkinleştirmesine yardımcı oldu.

Irak hükümeti ile Irak Kürt hareketi yöneticileri arasında 11 Mart 1970 günü imzalanan Anlaşma, bütün Kürt halkı için bir zaferdi. Irak Cumhuriyeti sınırları içinde Kürt halkına özerklik hakkını tanıyan bu anlaşma, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin İran'da faaliyetini etkinleştirmesi için elverişli bir ortam yarattı. Bunun sonucunda İran Kürdistanı Demokrat Partisi yönetiminde etkili olan sağcı kanat başarısızlığa uğradı. Abdullah İshaçi ve ona bağlı grup, İran Kürdistanı Demokrat Partisi saflarından ayrıldı. Bu da, Parti saflarındaki ilerici güçlerin faaliyetini etkinleştirmesi olanağı sağladı. İran Kürdistanı Demokrat Partisi, karmaşık duruma rağmen Parti Üçüncü Konferansı'nın hazırlıklarına başladı. Üçüncü Konferans, Haziran 1971'de düzenlendi. Konferansta, Parti'nin yeni program ve tüzük taslakları ayrıca "Kürdistan" gazetesinin yayınlanması sorunu incelendi.

Yeni program taslağı, Parti'nin strateji ve taktik sorunlarını içeriyordu. Belgede, İran Kürdistanı'ndaki sosyo-ekonomik ve politik durumun çözümlemesi yapıldı, ayrıca Ortadoğu'daki uluslararası durum değerlendirildi.

Konferans, İran Kürdistanı Demokrat Partisi önüne şu ödevleri getirdi:

1)Parti içinde, yeni program temelinde siyasi ve ideolojik birliğin güvencelenmesi;

2)Parti'de, tüzük gereğince örgütsel yeniden düzenlemeler yapılması;

3)SAVAK gizli polis örgütü kuvvetlerine direniş gösterilmesinde Parti taban örgütlerinin güçlendirilmesi, "İran'a Demokra-

si, Kürdistan'a Özerklik" belgisinin gerçekleştirilmesi uğrunda mücadele yürütülmesi;

4)İran'da ve bununla birlikte bütün dünyada ilerici partiler ve ilerici yurtsever güçlerle dostluk ilişkileri kurulması ve onlara, İran Kürdistanı'ndaki durum konusunda bilgi verilmesi.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi MK, belirlenen ödevlerin fiilen gerçekleştirilmesi uğrunda çaba harcama yoluna koyuldu. Parti MK, belirli ölçüde politik ve ideolojik bir birlik sağlamayı, "Kürdistan" gazetesinin düzenli olarak yayınlanması işlerine düzen getirmeyi, siyasi yapıtlar ve sanat eserlerinin yayınlanması için "Tekoşar" ve "Militan" Basımevlerini örgütlemeyi, yalnız yöneticiler için değil, Parti'nin normal üyeleri için de siyasi kadro okulu oluşturmayı başardı.

İki yıl boyunca yayınlanan "Kürdistan" gazetesinin bu doğrultudaki çalışmalarında önemli rolü oldu. Bu gazetenin 28 ayrı sayısı yayınlandı. Bununla birlikte İran Kürdistanı Demokrat Partisi MK'nin bir kararı üzerine, İran Kürdistanı'ndaki siyasi durum konusunda İran halkına bilgi sunmak amacıyla, gazetenin 11. sayısından başlanarak, Acemce olarak bir "Ek" de yayınlanmaya başlandı. İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin Üçüncü Kongresi'nde, bu basın organının "aynı zamanda Kürtçe'nin geliştirilmesine de yardımcı olduğu ve bundan dolayı, en iyi Kürt gazetelerinden biri olarak değerlendirildiği"(43, s. 24) belirtildi.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi, ilerici yurtsever güçlerle belirli temaslar kurmayı başardı. Parti, programını birçok yabancı dile çevirerek dış ülkelerde de yayınladı, İran'da ve başka ülkelerde çok sayıda örgüt ve ilerici siyasi partiyle dolaysız ilişkiler kurdu.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi, Şah rejimine karşı mücadele için tek cephe oluşturulması girişimini ortaya sürdü. "Kürdistan" gazetesi sayfalarında, tek cephenin kurulmasına ilişkin öneriler yayınlandı. Parti bu yöndeki faaliyetinde, yabancı ve öncelikle Amerikan emperyalizminin desteğine dayanan Şah rejimine karşı mücadele ancak bu yolla başarılı olacağı için, muhalefetin yurtsever güçlerinin birleştirilmesi ve tek eylem programının kabul edilmesi doğrultusunda çaba harcadı(43, s. 25).

İran Kürdistanı Demokrat Partisi, faaliyetlerini, Şah rejiminin aralıksız sürdürdüğü baskılar ortamında gerçekleştiriyordu. Kürtlerin İran Kürdistanı'nda giriştiği her eylem, Şah rejimi askerleri tarafından korkunç bir acımasızlıkla bastırılıyordu. İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin yüzlerce üyesi Şah zindanlarında çile çekti, Parti'nin iki yöneticisi ise 1978-1979 yıllarında gelişen İran Devrimi'ne kadar yirmi yıl boyunca cezaevinde tutuldu.

19 Aralık 1972 günü Senendec kentinde beş Kürt yurtsever öldürüldü. Aynı yılın 22 Mart günü Bane'de, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin grup toplantısından dönerken, Parti MK üyesi Kadir Verdi, 15 Nisan günü Senendec kentinde İran Kürdistanı Demokrat Partisi üyesi iki kişi öldürüldü, Mayıs ayı içinde ise, politik güvensizlikle mimlenmiş 17 yaşında bir genç ezildi (196, s. 125). İran Kürdistanı, İran'ın öteki kesimlerine kıyasla daha fazla askerleştirildi; polis, ordu ve özellikle SAVAK gizli polis teşkilatı, burada acımasız bir rejim kurdu. İran Kürdistanı Demokrat Partisi, bu ağır çalışma koşullarına rağmen, Kürt hareketini canlandırma ödevini gündeme getirdi.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin Eylül 1973'de yapılan Üçüncü Kongresi, yeni Merkez Komitesi'ni seçti, partinin yeni program ve tüzüğünü kabul etti.

Kongre, İran Kürdistanı'nda ulusal demokratik hareketin temel yönünü de belirledi. Kongre özel olarak, Kürtlerin siyasi bağımsızlığı ve özgürlüğünün, emperyalizm ortadan kaldırılmadan ve Kürt bölgelerinde üsler bulundukça, gerçekleşmeyeceği için, Kürt hareketinin öncelikle anti-emperyalist nitelik taşıdığını, Kürt hareketinin, feodal-komprador seçkinlerin ve emperyalizmin çıkarlarını savunan şahın sağcı rejimine karşı olduğunu belirtti. İran Kürdistanı Demokrat Partisi, ülkenin bütün halklarını, şah rejimine karşı mücadeleye katılmaya çağırdı. İran Kürtleri bu mücadeleyi, ulusal haklarını kazanma ve ulusal baskıdan kurtulma amaçlarına bağlıyorlardı. İran Kürdistanı Demokrat Partisi, toprak sorununa, kültürel değişikliklere ve işçi sorununa özel dikkat ayırıyordu. Bu sorunların çözüme bağlanması Kürt toplumunu kendi tarafına kazanmasına olanak yaratacaktı: "Kürt köylülerine, Partimizin, top-

rakların köylülere parasızca dağıtılmasını ödevi bildiğini izah etmek gerekir. İşçi Kürdistan, Partinin, işçilerin yaşama koşullarının iyileştirilmesi için elinden geleni yapmakta olduğunu ve işçileri kapitalist sömürüden kurtarma uğrunda çaba harcadığını anlamlıdır. Kürt aydınları, Partimizin, Kürdistan'da okuma-yazma bilmezliği ortadan kaldırma uğrunda çalıştığını ve halkın kültür düzeyini yükseltmek, onurunu korumak istediğini anlamlıdır"(43, s. 36).

İran Kürdistanı Demokrat Partisi Üçüncü Kongresi, "İran'a Demokrasi, Kürdistan'a Özerklik" ilkesini, Parti stratejisinin temeli olarak belirledi. Bu, 70'li yıllarda Kürt ulusal hareketi ödevlerine siyasi yaklaşımın hareket noktası olarak saptandı (177, s. 223).

İran Kürdistanı Demokrat Partisi, silahlı mücadeleyi, "İran yurtsever güçlerinin şahın otoriter dikta rejimine karşı mücadelesine bağlı" bulunduğu için, faaliyetinin temel biçimi sayıyordu. Ama Parti, bu faaliyet biçimini mutlak eylem şekli saymadan, başka mücadele biçimlerini de kabul ediyordu: "Biz, verili dönemin özgül koşullarına en fazla uygun olan mücadele biçimini kabul ediyoruz. Biz, bütün mücadele biçimlerini kullanmaya mecburuz..."(43, s. 38).

Silahlı mücadeleyi, temel mücadele biçimi kabul eden İran Kürdistanı Demokrat Partisi, partizan savaşı yürütülmesini tercih ediyordu. Üstelik Parti, örgütsüz silahlı mücadeleye meydan verilmemesine de özel dikkat ayırıyordu. Parti, silahlı mücadelenin yalnız belirli koşullarda, Şah rejiminin yıkılması için devrim durumunun olgunlaştığı zaman, Kürdistan'da, halkı kendi ardından sürüklemeye yeteneğine sahip gerçek devrimci parti kurulduğu ve İran'ın öteki devrimci güçleriyle sağlıklı işbirliği ve eşgüdüm sağlandığı zaman kullanılması gerektiğini vurguluyordu.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi programında, özerk Kürdistan sınırlarının, bölge nüfusunun çoğunluğunun arzularına uygun olarak, tarihsel, coğrafi ve ekonomik etkenler temelinde tam şekilde belirlenmesi önerildi; özerk Kürdistan'da öğretimin bütün düzeylerde Kürtçe olarak yürütüleceği, Acemcenin, Kürtçeyle eşit koşullarda okutulacağı; özerk Kürdistan topraklarında yaşayan

ulusal azınlıklara, Kürtlerle eşit haklar güvenceleneceği; anne ve çocukların korunacağı belirtildi.

Programda sağlığın korunması ve öğretim alanlarında girişimlerin gerçekleştirilmesi, 15 yaşına kadar bütün çocukların okul kapsamına alınmasının örgütlenmesi, bununla birlikte, özerk Kürdistan'da yaşayan her kişinin en az ilkokul düzeyinde okuma-yazma eğitimi görebilmesi için, okuma-yazma bilmezliğe karşı mücadele yürütülmesi öngörülüyordu.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi dış politika çizgisini tanımlarken, Parti'nin, dış politika çizgisini "tarafsızlık, bağımsızlık, karşılıklı saygı ve iç işlerine karışmama" ilkeleri temelinde kuracağını (46), emperyalizme karşı mücadele yürüteceğini ve özerk Kürdistan'da sosyalist gelişme yolunu tercih edeceğini belirtti.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi Üçüncü Kongresi'nde, ortak amaç ve eylem programı temelinde bütün muhalefet güçlerinin tek cephede birleşmesi girişimini ortaya sürdü. Parti, muhalefetin bölünmüşlüğü'nün şah rejiminin yararına olduğunu belirtti. İran Kürdistanı Demokrat Partisi, tek cephe üyelerinin ortak ideolojik, politik ve stratejik ödevleri bulunmasının veya kendi gelirlerini birleştirmesinin zorunlu olmadığını vurguladı. "Her parti, her örgüt, kendi ideolojik çizgisine sahip bulunabilir, örgütsel bağımsızlığını olduğu gibi koruyabilir ve propagandasını yürütebilir". Parti, şu hususları birleştirici ilkeler sayıyordu: Şahın emperyalizm yanlısı dikta rejiminin yıkılması ve demokratik, yurtsever güçler hükümetinin kurulması. Bu hükümet şu programı gerçekleştirebilecek durumda olmalıydı:

-İran'da halk kitlelerine demokratik özgürlüklerin garantilenmesi;

-mazlum halklara, İran devleti sınırları içinde özerklik hakkının tanınması;

-halkın çıkarına olacak bir ekonomik politika izlenmesi ve emekçilerin yaşama düzeyinin yükseltilmesi uğrunda mücadele verilmesi;

-İran'da toprak sorununun, yoksul ve orta halli köylüler yararına çözüme bağlanması;

-sekiz saatlik iş günü uygulanması, bütün işçi ve emekçilere

sosyal sigorta sağlanması;

-okuma-yazma bilmezliğe karşı mücadele yürütülmesi, bilimin ve İran'da yaşayan bütün halkların kültürlerinin geliştirilmesi;

-bütün askeri üslerin ortadan kaldırılması ve bağımsız uluslararası bir politika izlenmesi;

-bütün ulusal kurtuluş hareketlerinin ve bütün halkların kaderini tayin hakkının desteklenmesi;

-bütün uluslarla, karşılıklı saygı, ulusal egemenliğin tanınması ve ülkelerin iç işlerine karışmama ilkeleri temelinde dostluk ilişkileri kurulması; bütün anti-emperyalist ve sosyalist devletlerle sıkı dostluk ilişkileri kurulması(43, s. 38).

Bu öneriler, İran'da bütün ilerici yurtsever güçler tarafından incelenmek üzere ortaya sürüldü.

Kürt toplumunda sınıfsal ayrışmanın güçlenmesi, çeşitli ideolojilerin yaygınlaşması, aynı zamanda halk kitlelerinin uyanması, İran Kürdistanı'nda yeni siyasi örgütlerin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. 60'lı yıllarda kurulan KOMALA (Kürdistan Emekçileri Devrimci Partisi) bu partilerden biri idi. KOMALA partisi saflarında, kimliğini aşırı sol belgilerle maskeleyen aşırıçılık hastalığına tutulmuş kişiler birleşti. Kürt hareketinin başında bulunma hakkı uğrunda mücadele veren bu parti, başka örgütlerin temsilcileriyle çatışmalara girdi.

Ele aldığımız bu dönemde Kürt halkının ulusal ve sosyal kurtuluş mücadelesi, daha sonra Şah rejimine karşı muhalefeti oluşturan bazı İran örgütleri tarafından da desteklendi. İran Halkının Fedai-Partizanlar Örgütü (Fedain-i Halk) ve İran Halkının Kutsal Davası Uğrunda Mücadele Verenler Örgütü (Mücahiddin-i Halk) da bunlar arasında yer aldı.

Halk kitlelerinin Şah rejiminden memnuniyetsizliği giderek artmasına rağmen, Kürt siyasi partileri, İran Kürdistanı'nda kurulan ve şah rejimine karşı muhalefeti oluşturan İran örgütlerinin kolları, pratikte tümü gizlilik koşullarında eylem yürüttükleri için, henüz faal bir politik mücadele veremiyorlardı. Bununla birlikte "Ak Devrim" çerçevesinde gerçekleştirilen reformlar, sosyal etkinliklerin azalmasına yol açıyordu. Ama 70'li yılların ortalarında bu reformların, köylü, işçi ve aydınlar dahil geniş halk katmanlarının durumunun kayda

değer ölçüde iyileşmesine götürmediği anlaşıldı. Bu da, Kürtlerin de katıldığı grev hareketleri için bir teşvik rolü gördü. Yöneticiler, bu olayları acımasız zorbalıklarla bastırma denemesinde bulundular. Kürt siyasi partilerinin faaliyeti hemen hemen bütünüyle felce uğratıldı, bu parti üyelerine karşı takibat güçlendirildi. İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin kimi yöneticileri ülkeyi terketmek zorunda kaldılar, bir başkaları ise şah rejimi zindanlarına atıldı.

Kürt ulusal demokratik hareketinin 1974-1978 yılları arasındaki dönemde etkinliğinin azalmasına yalnız, şah rejiminin "Ak Devrim" çerçevesinde gerçekleştirdiği reformlar ve askeri-polis aygıtının Kürtler üzerinde yoğunlaştırdığı baskı neden olmadı. Bazı dış siyasi etkenler de frenleyici unsur rolünü gördü. Somut olarak İran-İrak ilişkileri, bu bağlamda önemli rol oynadı. Şah rejiminin Kürtlere karşı politikası şiddetlendi. Bu, İran'da Kürt hareketinin hızla gelişmesinden duyulan endişelerden ve ülkenin kenar bölgelerinde merkezkaç eğilimlerin güçlenmesinden kaynaklanan bir durumdu. Bu tedirginlik, Irak Kürtleri ile Bağdat hükümeti arasındaki ilişkiler, Bağdat hükümetinin, Kürtlerin yaşadığı Kerkük, Hanikin ve Sincar'ı özerk bölge topraklarına katmayı reddetmesi sonucunda gerginleştiği için, daha da arttı.

Şah rejiminin, İran olduğu gibi, Irak Kürtleri üzerindeki baskıyı yeniden arttırması, 1975 yılında Cezayir Anlaşması'nın imzalanmasıyla bağlantı içindeydi. Şah rejimi, önceleri kendi ülkelerinde takibattan kaçarak İran'a sığınmalarına müsaade edilen Irak Kürtlerine desteği durdurdu. Kürt göçmenler, İran'dan kendi yurtlarına geri çevrildiler. Ayrıca İran Kürdistanı'nda kültürel gelişme alanında yeni sınırlandırmalar uygulandı. Kürtçe yazılmış edebiyat yasaklandı; öğretmenlere, öğrencileriyle Kürtçe konuşmaları, devlet dairelerinde ulusal giysilerin taşınması yasaklandı; halk arasında bu türlü giyisiler taşınmasına karşı propaganda çalışmaları yapıldı.

Bütün bunların sonucunda İran Kürdistanı 70'li yılların ortalarında, şah yönetimindeki İran'ın esaret altında tutulan bir kenar bölgesi durumuna geldi.

Türkiye'de 1960 Hükümet Darbesinden Sonra Kürt Hareketinde Yeni Gelişmeler

Hükümet darbesinden sonra birçok mahpusun salıverilmesine rağmen, "milli çıkarlara aykırı faaliyette bulunmak" suçlamasıyla tutuklanan Kürt aydınlarının temsilcileri zindanlarda tutulmaya devam etti. Üstelik Türk basını 30 Mayıs 1960 tarihli sayılarında sansasyonel bir haber de yayınladı. Bu habere göre, Milli Birlik Komitesi (MBK) eline güya, iktidardan yıkılmış olan Demokrat Parti'nin bazı üyelerinin Kürdistan devleti kurma çabalarını kanıtlayan belgeler geçmişti. Haberde ayrıca birlikte yıkılmış bulunan Demokrat Parti hükümetinin, yeni kurulan hükümet "devlet aleyhtarı faaliyetlere" son verdiği ve "ülkeyi parçalama gayreti içinde olan" Kürtleri bütünüyle tecrit etmek için elinden geleni yaptığı gibiyapmadığı belirtildi. Haberin sonunda şu sözler yer alıyordu: "Bütün Türkiye'nin, Türklere ait bulunduğu, başka türlü amaçlar peşinde koşan bazı kişilere telkin edilecektir" (243, 31. 05. 1960).

Ülkenin yeni yöneticileri Kürtler arasında yığınsal tutuklamalara başladılar. Böylece "devletin güvenliğine karşı komplo hazırlama" suçlamasıyla 244 Kürt eylemcisi tutuklandı ve bunlar Sivas'ta bir toplama kampına kapatıldılar (202, s. 109). Türkiye yöneticileri, işte bu gibi zorbalık yöntemleriyle Kürt sorununu ortadan kaldırma çabası güdüyorlardı.

Hükümet darbesini izleyen ilk günlerde ilerici Türk yazarlarından Yaşar Kemal, Türkiye'nin yeni yöneticileriyle sohbetlerde bulundu. Bu sohbetler, yeni yöneticilerin de, Kürt sorunu konusunda ırkçı görüşlere bağlı kaldığını gösterdi (202, s. 109).

Milli Birlik Komitesi, 17 Ekim 1960 günü, 2510 nolu yasaya (İskan Yasası) ek olarak, 105 nolu bir yasa kabul etti. Bu yasaya göre, rejim tarafından uygun görülmeyen Kürt aileleri, kendi bölgelerinden, Türkiye'nin başka bölgelerine zorla göç ettirilece-

klardı (40, s. 101-103).

105 nolu yasa temelinde Aralık 1961'de, Doğu vilayetlerinden 55 Kürt, Batı vilayetlerine (Antalya, İzmir, Burdur, Muğla, Afyon, Isparta, Manisa, Çorum ve Denizli'ye) sürgün edildi. Sürgün edilenlerin çoğu aşiret ağası veya şeyhi değildi. Bunlar genellikle Türkiye Kürdistanı ve Batı Ermenistan'ın Kürt halkı arasında etkili olan seçkin Kürt eylemcileriydi.

Sürgün edilenlerden 54'ü Demokrat Parti, biri ise Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi üyesi idi (285, 1962, No: 4, s. 10). Bu kanıt şu hususları ortaya koydu, birincisi: Kürt feodal seçkinleri, Demokrat Parti yönetimi döneminde önemli rol oynamışlar çeşitli partilerle sıkı ilişkilerde bulunmuşlardı; ikincisi: seçkin Kürt eylemcilerinin kendi bölgelerinden sürülmesilerle yalnız sosyo-ekonomik değil, daha fazla politik amaçlar güdüüyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin etkili olduğu Milli Birlik Komitesi bu girişimleriyle yalnız Kürt hareketini yöneticisiz kılmak değil, Demokrat Parti'nin Kürt bölgelerindeki etkisini ortadan kaldırmak amacı peşinde de koşuyordu.

MBK, 27 Ekim 1960 günü, 114 nolu bir başka yasa da kabul etti. Bu yasa gereğince, ülkenin değişik üniversitelerinden 147 profesör ve öğretim üyesi işten atıldı. Bunların bir bölümü, bağımsız Kürdistan kurma uğrunda faaliyet yürütmekle suçlandı (262, 1961. No: 7-8, s. 40).

Askeri idareciler zorbalık girişimleriyle birlikte, Kürtler de dahil ulusal azınlıkların özümsemesine yardımcı olacak, bu azınlıkların ulusal uyanışını engelleyecek yasalar da kabul ediyorlardı.

Bilindiği gibi, 1924 yılında yürürlüğe konan Türkiye Anayasası, Türk olmayan halkları fiilen yasadışı kılan ırkçılık unsurlarından arınmış değildi. 1961 Anayasa tasarısının incelenmesi sırasında Kurucu Meclis'te, şovenist çevrelerin, önceki Anayasa'nın milliyetçi doğrultusunu korumak istedikleri maddeler konusunda şiddetli tartışmalar oldu. Türk devletinin başkanı Cemal Gürsel, bu hususu özellikle büyük bir özenle savunuyordu.

Cemal Gürsel, bu konudaki konuşmalarından birinde şöyle di-yordu: Bizler, şu ya da bu görüşlerden dolayı, kendi Türkçülüğümüzü ve milliyetçiliğimizi yitirme tehlikesini göze

almamalıyız. Gelin Anayasaya "milliyetçilik" kavramını dahil edelim.... ülkede Türkçülük ideolojisi sağlam mevziler kazandığı zaman, bu kavram kaldırılabilir... Sizler, Kürtçülüğe karşı verdiğimiz mücadeleden haberdarsınız. Milliyetçilikten vazgeçersek, onlar bize katılacak mı? Hayır, biz ona dayanmaya devam edeceğiz. Ülkede normal bir yönetim kurulursa, o zaman hiç bir tehlike kalmayacak. Herşeyden önce, ulusumuzu, Türk ulusuna dönüştüreceğiz... Türkiye, Türklere ait olmalıdır... Bugün biz bundan vazgeçersek, 50 yıl sonra, Türkiye'de bir tek Türk kalmayacak (194, s. 1080). (Cemal Gürsel'in konuşmasından yapılan bu alıntı, Rusça metinden çevrilmiştir-ç. n.).

Türkiye'nin yeni Anayasası'na milliyetçi nitelik kazandırılması, anlaşılacağı üzere, yönetici çevrelerin, Kürtler de dahil ulusal azınlıkları özümseme amaçlarından kaynaklanmıştı.

Bunun sonucunda, 1961 yılında kabul edilen Anayasa, bazı ileri yönlerine rağmen, Kürt sorununa demokratik ilkeler temelinde çözüm getirilmesini engelledi. Bundan dolayı Kürtler, 1960 hükümet darbesinden az sonra, yeniden ulusal hakları uğrunda mücadeleye başladılar. Resmi Türk propagandasının eskiden olduğu gibi "eşkıyalık" olarak nitelediği partizan eylemleri, yaygın mücadele biçimlerinden biriydi. Partizan hareketi, ülkenin Doğusunda özellikle büyük boyutlar kazandı. Doğu vilayetlerini özel olarak ziyaret eden, ikinci koalisyon hükümetinin İçişleri Bakanı Kurutluoğlu şunları teslim etmek zorunda kaldı: "Eşkîya" sayısının artmasının, çok derin ekonomik ve sosyal kökenleri var... Doğu'da partizan savaşı yürütülüyor".

Ulusal özbilincin pekiştirilmesi, ve halkın manevi gelişmesi için önemli çalışmalarda bulunan Kürt aydınları, Kürt ulusal hareketinde büyük yer tutmaya başladılar. Kürt aydınları büyük güçlükler pahasına, kendi gazete ve dergilerini yayınlama olanağı buluyorlardı. Gerçi bu gazete ve dergilerin yayın süresi pek uzun sürmüyordu. Bunlar çoğu hallerde yalnız birkaç ay, ya da daha az bir süre yayınlanabiliyordu. Ama onların Kürtlerin yaşamındaki etkisi büyüktü. Bir grup Kürt Nisan 1963'te İstanbul'da, Kürtçe ve Türkçe olarak aylık "Deng" ("Ses") dergisini ve "Roje Neve" ("yeni Gün") gazetesini yayınlamaya başladılar. Bu basın organlarının daha ilk sayıları Türk

yöneticileri tarafından büyük bir hınçla karşılandı ve aradan çok geçmeden kapatıldı. 1963 yılının Nisan ayı sonunda ve Mayıs ayı başında, "Deng" dergisi editörü Yaşar Kaya ve yardımcısı Medet Serhad, "Kürtçülük propagandası yaymak" suçlamasıyla tutuklandılar.

Aynı yılın Haziran ayı sonlarında, İçişleri Bakanı Bekata, Ankara'da yaptığı konuşmada, güvenlik kuvvetlerinin gizli bir örgütü meydana çıkardıklarını ve "Kürtler yararına faaliyette" buldukları için 12 kişiyi tutukladıklarını açıkladı (243, 29. 06. 1963). Aralık 1963'te Genel Kurmay Askeri Mahkemesinde, çoğunluğu 1963 yılının yaz aylarında tutuklanan 23 kişiye karşı dava başlatıldı. Bu kişilerin tümü, bağımsız bir Kürdistan kurmaya yönelik faaliyette bulunmakla suçlandılar. Savcının iddiasında, "bazı devletlerin, Batı ve Doğu blokları arasında önemli bir konumda bulunan Doğu Türkiye'de, değişik gerekçelerle kargaşalıklar çıkarmak uğrunda çaba harcadıkları" ve Türkiye'deki Kürt sorununun "bütünüyle ve kesinlikle, uluslararası komünizmin kışkırtmalarının bir sonucu..." olduğu belirtildi. Savcı, sanıkların idam cezasına çarptırılmasını istedi (243, 18. 12. 1963). Kürt aydınlarının tutuklanması ve bunlara karşı davalar, uygulamada bütün 60'lı yıllar döneminde sürdürüldü.

Bu koşullarda gerek Kürt, gerekse Türk halkının ilerici temsilcileri, Doğu Türkiye'nin bütün ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında köklü değişiklikler yapılmasını, köylülere toprak sağlayabilecek toprak reformunun bir an önce uygulanmasını, toplumsal ve ekonomik yaşamın bütün alanlarında Kürtlere, Türklerle eşit haklar sağlanmasını savunmaya başladılar.

Kürt hareketi 60'lı yılların ortalarında yeni ivmeler kazandı. Kürt aydınları gizli faaliyetle (somut olarak gizli örgütler kurulması) birlikte, Kürt halkının geniş katmanlarının çıkarları uğrunda mücadele için yeni legal biçimler aramaya başladılar. Kürt bölgelerinde genellikle demokratik burjuva nitelikli belgiler altında düzenlenen mitingler, bu legal mücadele biçimlerinden biri oldu.

60'lı yıllarda Doğu vilayetlerinde düzenlenen mitinglerde şu bilgiler yükseltiliyordu: "Doğulu, Yasal Haklarının Tanınmasını İste!", "Amacımız Kardeşlik, Eşitlik ve Mutluluktur!",

"Biz, Faşizme ve Emperyalizme Karşı Mücadele Veren Bütün Halklardan Yanayız! ", "Bize, Jandarma Değil, Öğretmen Gerekli!", "Karakol Değil, Okul İstiyoruz!", "Doğulu, İnsan ve Yurttaş Haklarını Mutlaka Kazan!", "Beş Yıllık Plan Yalan-Doğulu Uyan!", "Özgür bir yaşam, özgür kişilik ve öğretim istiyoruz!"(252, 1968, No: 331, s. 115).

Bu belgilerin içeriği, sözkonusu mitingleri örgütleyenlerin, Kürtlerin Türkiye'den ayrılmasını değil, Kürtlere, Türkiye Anayasası gereğince haklarının garantilenmesini, ülkenin Doğu ve Batı vilayetlerinde ekonomik gelişme düzeyi arasındaki farkların ortadan kaldırılmasını, Kürtlerin ekonomik ve toplumsal yaşamının bütün yönlerinin geliştirilmesini istediklerini gösteriyordu.

Mitinglerde, ülkenin Batı bölgelerine sürgün edilen 55 Kürt liderinden sık sık sözedildi. Konuşmalarda, bu sürgünlerin uydurma bir bahaneyle (köylülerin, Kürt feodallerin baskısından sözümona kurtarılması ve toprak reformunun yine sözümona yapılması gerekçesiyle) gerçekleştirildiği belirtildi (252, 1968, No: 310, s. 10).

Birçok konuşmacı, Türkiye'de egemen sınıfın, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu vilayetler konusundaki gerici politikasını sert bir şekilde eleştirdi. Nitekim yerli Hazro Kürt ailesinden olan ve bütün mitinglere katılan, üniversite öğrencisi, Doğu ve Güneydoğulu Öğrenciler Derneği Başkanı Turgay Budak, yaptığı konuşmalarda, Doğu vilayetlerinin geri kalmışlığını belirtiyor, Türk yönetici çevrelerinin, ülkenin bu bölgelerinde yaşayanlara yönelik milliyetçi politikasını eleştiriyordu (243, 19. 11. 1967).

Türkiye'deki yönetici çevreler, ülkenin Doğusundaki olayların gelişmesinden ciddi bir endişe duyuyorlardı. 1966 yılının Haziran ayı sonlarında Ankara'da, Türkiye'nin 21 bakanlığından müşteşarların gizli bir toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Kürt sorunu incelendi. Türk basınının belirttiğine göre, toplantıda, Kürt kitlelerin, kurtuluş hareketinden tecrit edilmesine yönelik "önemli kararlar" alındı. Bu kararlarda güya, Türkiye'de, Kürtlerin çoğunlukta buldukları 16 vilayette kültürel ve ekonomik kalkınma amacıyla bazı girişimlerin gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. Somut olarak Doğu'ya yapılan yatırımların

arttırılması, burada yeni Türk okullarının açılması ve başka önlemlerin uygulanması tasarlanıyordu. Bununla birlikte, bu bölgelerde "çok acımasız bir güvenlik sisteminin" oluşturulması da planlanıyordu. Türk basınının belirttiğine göre, bu önlemler, Irak'ta meydana gelenler türünden olaylardan kaçınmak için, Türkiye'de durumun karmaşık bir hal almasının önlenmesi gerekliliğinden kaynaklanıyordu (284, 02. 07. 1966).

1967 yılının Ekim ayı ortalarında Ankara'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay başkanlığında Milli Güvenlik Kurulu toplantısı yapıldı. Türk basınında çıkan haberlere göre, bu toplantıda, başka sorunlarla birlikte Kürt sorunu da incelendi. "Milliyet" gazetesi bu konudaki haberinde şunu belirtti: "İki yetkili temsilci konuşmalarında, Doğu Anadolu'da meydana gelen olayları kışkırtma olarak nitelediler" (264, 17. 10. 1967).

Türk hükümeti Şubat 1967'de, Kürt hareketinin bastırılmasına yönelik hukuksal dayanaklarını takviye etmek üzere 6/7635 nolu kararnameyi yayınladı. Bu kararnameyle "her ne biçimde olursa olsun (yazı, plak, teyp bandı vb.), ülke dışında Kürtçe olarak hazırlanmış her türlü malzemenin Türkiye'ye sokulması ve ülke içinde yayılması" (282, 14. 02. 1967) yasadışı ilan edilerek yasaklandı.

Bu önlemler, yerli Kürtlerin memnuniyetsizliğine neden olduktan başka, sınır dışındaki seçkin Kürt eylemcileri ve ayrıca çeşitli toplumsal örgütler tarafından kınandı.

Uluslararası Hukukçular Birliği Eylül 1967'de Cenevre'de, Kürtlere sıradan haklarının sağlanmasını istedi. Uluslararası Hukukçular Birliği, Türkiye'de Kürt sorununa ilişkin bir rapor yayınladı. Raporda Türk hükümetinin, Kürtlerin haklarını küçümsediği, ülkedeki Kürt azınlığı bütünüyle özümsemek uğrunda çaba harcadığı belirtildi. Raporda ayrıca, Türk hükümetinin, Lozan Anlaşması'na (38-39. Maddeler) uygun olarak, ulusal azınlıkların haklarına saygılı davranma yükümlülüğünü üstlenmesine rağmen, verdiği vaatleri yerine getirmediği kaydedildi. Nitekim Türk hükümeti, Kürtlere, ulusal okullarını açmayı ve bunlara çocuklarını göndermeyi, edebiyatına sahip bulunmayı, aynı zamanda sınır dışından ülkeye Kürtçe kitap ve plaklar sokmayı yasakladı. Raporda bununla birlikte, Türk

hükümetinin, Kürtleri kendi yurtlarından yığınsal biçimde başka bölgelere sürgün ettiği, bu politikaya karşı çıkanların ise yokedildiği kaydedildi (252, 1967, No: 324, s. 12).

Kürtlere, kendi okullarına ve basın organlarına sahip bulunmayı yasaklayan Türk yönetici çevreleri, ülkede yaşayan Kürtleri özümseme çabalarını sürdürdüler. Bu amaçla 60'lı yıllarda, 220 nolu yasa (282, 12. 01. 1961) gereğince, Kürt çocukları için özel yatılı okullar oluşturulmaya başlandı. Belirtilen yasada bu okulların "Türk dili ve kültürünün yaygınlaştırılmasına yardımcı olması" gereği açık şekilde ifade olundu. Bu yatılı okulların temel görevi, yeni yetişen Kürt neslinin Türkleştirilmesi olarak belirlendi.

60'lı yılların sonlarında Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars ve Doğu Anadolu'nun başka kentlerinde kurulan radyo yayın merkezleri de bu amaçlar için kullanıldı. Bu radyoların yayınları, Batı vilayetlerinin yayın programlarından asla farklı değildi. Yayın programları TRT'nin genel yayın planları gereğince hazırlanıyordu. Bu yayın planlarının ise, 359 nolu yasa gereğince ödevi, "Türk milliyetçiliği"nin temellerini pekiştirmekten ibaretti. Üstelik radyo yayınlarında, Kürtlerin dili, kültürü ve ulusal onuru küçümsendikten başka, çoğunluk oldukları vilayetlerin Türkleştirilmesi politikası açık şekilde uygulanıyordu.

Başka bir anlatımla çok-partili sistem koşullarında Kürt sorunuyla ilgili olarak izlenen hükümet politikası, tek partili sistem koşullarındaki politikadan çok az farklıydı. Yalnız, Kürtleri özümseme biçim ve yöntemlerinde değişiklik olmuştu. Geçmişte yönetsel ve askeri nitelikli zorbalıklara, memnuniyetsizliklerin acımasızca bastırılmasına, Kürtlerin kendi yurtlarından yığınsal olarak başka bölgelere sürülmesine vb. başlıca dikkat ayrılırken, şimdi bütün bunlara bir de propaganda ve özel eğitim yöntemleri de eklendi.

Aşırı milliyetçi, pantürkist ve aşırı sağcı faşizan Türk güçleri, ülkede politik gerginliği arttırmak amacıyla her gün, Kürt hareketine karşı zorbalıkların arttırılması çağrılarında bulunuyorlardı; Kürt hareketinin liderleri ise, büyük bir siyasi "suç" işlemekle, yani komünizm ve ayrılıkçılık propagandası yapmakla suçlanıyordu. Aşırı milliyetçiler ve gericiler, Alpaslan

Türkeş'in başkanlığındaki Milliyetçi Hareket Partisi(MHP) basın organları olan "Milli Yol" ve "Ötüken" dergilerinde şovenist yazılar yayınladılar.

"Ötüken" ve "Milli Yol" dergilerinin ırkçı sayıklamaları, Türk toplumunun değişik çevrelerinde sert protestolara yol açtı ve ülkede siyasi durumun gerginleşmesine götüren nedenlerden biri oldu. Bu dergilerde çıkan yazılar, Anayasa'nın ilgili maddelerine aykırı düşmüş olsa da, yöneticiler, bunların yazarlarında sorumluluk aramadılar.

Türkiye Ulusal Üniversiteliler Federasyonu, gerici çevreleri eleştirdi ve bunlara yönelik protestoları destekledi. Federasyon "Doğulu ve Güneydoğulu Kardeşlerimiz" başlığıyla yayınladığı bir yazıda, şunları belirtti: "Emperyalistler ve onların hempa-ları, geri kalmış sömürge ülkelerinde yaptıkları gibi, seni sömürüyor, hayvanlarla bir arada yaşamaya zorluyor. Türkiye'nin sömürülen yurttaşlarının refahı için mücadeleyi başlatanların yanında yer alacağımıza söz veriyoruz"(243, 24. 09. 1967).

Demokratik toplumun etkinlikleri, bu dönemde, ülkenin batısı ve doğusundan ilerici örgütler arasında, Türklerle Kürtlerin ilerici hareketleri arasında dayanışma ve işbirliği ilişkileri kurulmakta olduğunu gösteriyordu.

Türkiye'de Kürt ulusal hareketinin yöneticileri, kendi halklarının dil ve kültürüne özel ilgi gösteriyorlardı. Türkiye gibi, her türlü Kürtçe yayının yasayla yasaklanmış bulunduğu bir ülkede, bir Kürt alfabesi yaratmanın bile çok büyük siyasi önemi vardı. Bundan dolayı Kürt yazarlar, yürürlükteki yasakları aşmak amacıyla, yapıtlarını iki dilde -Türkçe ve Kürtçe olarak, ya da yalnız Türkçe, ama Kürt alfabesiyle yayınlıyorlardı.

M. E. Bozarslan 1968 yılında, Kürtlerin ünlü Ortaçağ yazarlarından A. Hanî'nin (1591-1652) "Memo û Zin" destanını Türkçe'ye çevirdi. Bu yapıtın Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanması öngörülüyordu. Ama yapıt, okurlara ulaşmadan, basım-evinde henüz dizgi halindeyken toplatıldı. Bozarslan aynı yıl, Türk ilkokullarında çocuklara okutulan Türk Dili Kitabı temelinde, Kürtçe olarak hazırladığı ders kitabını (Alfabe) yayınladı. Ama bu kitap da hemen toplatıldı ve M. E. Bozarslan'a karşı

dava açıldı (161, s. 424-425).

Türkiye'de Kürt edebiyatına ilginin artmasıyla birlikte, "Doğu sorunları"nın ekonomik ve sosyal kökenlerinin biçimsel açıdan araştırılmasına yönelik geniş bir hareket de oluştu. Bunun sonucunda, Türk sosyologları da dahil, yayınlanan birçok yapının yazarı, aynı neticelere vardılar: Doğu ve Güneydoğu Anadolu, ülkenin diğer kesimlerine kıyasla, sosyal ve ekonomik bakımdan önemli ölçüde geri kalmıştır; burada sanayi çok yavaş geliyor; yaşama düzeyi çok düşüktür; okuma-yazma bilmezlik oranı, Batı vilayetlerindeki duruma kıyasla daha büyüktür; ama dilsel özümseme politikası, burada tam bozguna uğramış bulunmaktadır.

Türkiye Kürdistan'ı yalnız, burada, ülkenin öteki kesimlerine kıyasla önemli ölçüde daha fazla polis ve jandarma karakollarının bulunmasıyla övünebilir.

60'lı yılların sonlarında Kürt halkının yalnız ulusal değil, politik özbilinci de belirginleşti. Ülkenin doğusunda 1969 yılında düzenlenen gösteri ve mitinglere katılımlar bunu doğruluyordu. Yükseltelen belgeler, bu gösteri ve mitinglerin niteliğini ortaya koyucu nitelikteydi. Nitekim 16 Şubat 1969 yılında Gaziantep'te "emperyalizme karşı mücadele mitingi", 22 Şubat'ta ise Malatya'da "işsizliğe, açlığa ve emperyalizme karşı mücadele mitingi" düzenlendi (235, 1969, No: 115, 118, 122).

Aynı yılın 13 Nisan günü Diyarbakır'da da bir miting yapıldı. Bu mitingte Adalet Partisi'nin politikasını kınayan belgeler yükseltildi. Adalet Partisi bundan önce, ülkede burjuva özgürlüklerini sınırlandırmak, Kürtlerin ulusal hareketine darbe indirmek amacıyla Meclis'e, Anayasal Düzenini Koruma Yasası taslağını sunmuştu. Bu mitingte ortaya sürülen belgeler de ilgi teşkil ediyordu: "Doğulu Mebuslar, Doğuyu Ezdiğiniz Yeter!", "Bu, Anayasayı Koruma Değil, Rafa Kaldırma Yasasıdır!", "Boğazda Ziyafet, Doğuda Sefalet!", "Aç İnsanları, Faşist Yasalarla Susturamazsın!", "Bu Tiranlık, Sizi Yokedecektir!", "Doğulu, Her Dikta Karşısında Set!"; "Kahrolsun, Emperyalist İdeoloji!", "Halk, Anayasayı Koruma Gerekliliğini Kavradı!", "İnançlar, Yasalarla Gizlenemez!". Mitingte yükseltelen belgeler arasında, Kürtçe yazılmış olanlar da vardı. Bunlardan biri şöyle

idi: "Bayar'ın Halefi- Morrison Defol !" (243; 264, 14. 04. 1969).

Yukarıda belirtilen belgilerden de anlaşılacağı üzere, ülkenin Doğusundaki halk çıkışları çoğu durumlarda anti-emperyalist nitelikteydi. Bu da, Türkiye'de Kürt hareketinin nitelikçe yeni bir aşamaya çıktığının kanıtıydı. Kürt bölgelerinin emekçi kitleleri bununla birlikte, ilerici güçlerin (gerek Türk, gerekse Kürt) emperyalist baskıya, egemen sınıfların politikasına karşı, sosyo-ekonomik sorunların çözümü ve Türkiye Anayasası'nda (1961) öngörülen burjuva demokratik özgürlüklerin korunması uğrunda mücadelesini etkin olarak destekliyorlardı.

Türk yasaları, Türkiye'deki ulusal azınlıklara kendi siyasi partilerine sahip bulunmaya müsaade etmiyordu. Nitekim 1965 yılının Temmuz ayında kabul edilen Siyasi Partiler Yasası'nın (No: 648) 89. ve 90. maddeleri, ülkenin çok-uluslu niteliğini doğrulayacak, azınlıkların çıkarlarını savunacak, bununla birlikte ülkenin herhangi bir kesimine özerklik hakkı tanınması uğrunda mücadele verecek her hürülü siyasi partinin kurulmasını yasaklıyordu. Buna rağmen, sözkonusu yasanın kabul edildiği sıralarda Türkiye Kürdistanı'nda, Türkiye'de Kürtlerin ulusal haklarının tanınması uğrunda mücadele veren, sırf Kürt (legal ve gizli) siyasi ve toplumsal örgütleri eylem yürütüyorlardı.

Kürt yurtseverleri, 60'lı yılların ortalarında, acımasız terör koşullarında gizli eylemde bulunan Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi'ni kurdular. Partinin kendi basın organı yoktu. Nasıl bir programa sahip bulunduğunu, yalnız, Türkçe ve başka dillerde, bir defalık olmak üzere yayınladığı ayrı ayrı bültenlerden kavramak olanaklıdır. Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi, Kürt halkının Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yönetsel ve kültürel özerkliği, Kürt halkının haklarının tanınması, ulusal kültürün ve Kürtçenin güçlendirilmesi, Kürtlerin ulusal özgürlüğünün kazanılması uğrunda mücadele yürütmeyi, amaç olarak belirlemiştir. Parti, bu dönemde, Türkiye Kürdistanı'ndaki duruma önemli ölçüde etki göstermeye başladı (62, s. 194).

Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi, Kasım 1966'da, Gıla'da (Irak Kürdistanı) düzenlenen İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin Kongresi'nde diğer kardeş partiler arasında temsil olundu (197, s. 240). Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi

tam bu dönemde faaliyetini geçici zaman için daralttı ve ülke içindeki etkinliğini kesinlikle azalttı. Parti bununla birlikte, Kürdistan Demokrat Partisi'nin, Irak'ta Kürtlerin ulusal hakları uğrunda verdiği özverili mücadeleye yardım gösterme kararı aldı.

Türkiye'de 60'lı yılların ikinci yarısında Türkiye Kürtlerinin Kurtuluş Partisi, Özgürlük Cemiyeti, Kürdistan Mücahitleri Örgütü de faaliyet yürütüyordu (265, 1971, No: 40). Bütün bu Kürt örgütleri faaliyetlerini, derin gizlilik koşullarında gerçekleştiriyorlardı.

Kürt hareketinin çıkarları, gizli Kürt örgütlerinin eylemleri arasında eşgüdüm sağlanmasını gerektiriyordu. Bundan dolayı 1970 yılında Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi'nin Kurucu Kongresi yapıldı. Kongre, daha 50'li yılların sonlarında ortaya çıkmaya başlayan bütün grupları bir örgütte birleştirdi. Kongre, ulusun kaderini tayin hakkının, Kürt halkına, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türkiye Kürdistanı'nda kaderini kendi başına belirlemesi hakkının durumunu içeren bir program kabul etti (307, 1975, No: 284, s. 16-18).

60'lı yılların sonlarında gizli Kürt siyasi partileriyle birlikte, legal gençlik ve başka toplumsal örgüt ve dernekler de kurulmaya başlandı. Somut olarak, Türkiye İşçi Partisi'nin Kürt fraksiyonunun girişimi üzerine 1969 yılının Ağustos ayında Doğu Devrimci Kültür Ocakları oluşturuldu. Bunlar, Türkiye Kürdistanı'nın bütün başlıca kentlerini ve büyük yerleşim birimlerini kendi faaliyet kapsamı içine aldılar. Ankara ve İstanbulla birlikte Diyarbakır ve Doğu Anadolu'nun başka kentlerinde kurulan Doğu Devrimci Kültür Ocakları, üye sayısı 20 bin dolayında olan Kürt üniversite öğrencileri ve aydınlarının, hukuksal olarak biçimlenmemiş, ancak biçimsel bakımdan bağımsız bulunan federasyonuna katıldı (209, s. 46).

Doğu Devrimci Kültür Ocakları'nın görevi, Kürt dili, folkloru, tarihi ve edebiyatının geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına yardımcı olmaktan ibaretti. Bunların temsilcileri, sözlü demecilerinde belirli ölçüde dikkatli davranmak zorunda bulunmalarına rağmen, olağanüstü cesaretli (Türkiye'deki siyasi koşullar açısından) yazılar yayınlamaya başladılar. Doğu Devrimci

Kültür Ocakları eylemcileri tarafından yayınlanan bültenlerde "Türkiye halkları"ndan, komando birlikleri ve jandarma tarafından Türkiye Kürdistanı'nda gerçekleştirilen ceza operasyonlarından söz ediliyordu (265, 1971, No: 40). Yalnız Ankara ve İstanbul'daki Doğu Devrimci Kültür Ocakları 1969-1971 yılları arasında dokuz bülten, birer kopyaları Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'na gönderilen birkaç çağrı da dahil 24 başka belge yayınladılar. (167, s. 24-25).

Doğu Devrimci Kültür Ocakları, Türkiye Kürdistanı'nda örgütleri bulunan Türkiye İşçi Partisi'yle sıkı ilişkiler içinde faaliyet yürüttü.

Türkiye İşçi Partisi ilk aşamada, Kürt sorunu konusunda açık bir konumda yer almıyordu. Ama Parti yönetimi zamanla, ülkenin Doğu kesimindeki sosyo-ekonomik sorunların çözüme bağlanmasının, büyük ölçüde Kürt ulusal sorununa çözüm getirilmesine bağlı bulunduğunu kavradı. Bu açıdan, Türkiye İşçi Partisi'nin 28-31 Ekim 1970 günlerinde Ankara'da yapılan IV. Kongresi'nde çözücü adım atıldı. Kongre Kürt sorunu konusunda özel bir karar kabul etti. Bu, içeriği bakımından açık ve cesaretli bir belgeydi. Kürt-Türk ilişkilerinde yeni bir aşamanın başlangıcını koyduğu için, gerçekten tarihi önemi olan bir karardı. Aşağıda bu kararın tam metnini veriyoruz:

"Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongresi:

Türkiye'nin Doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu;

Kürt halkı üzerinde baştan beri, hakim sınıfların faşist iktidarlarının zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikası uyguladıklarını;

Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini gözönüne alan hakim sınıf iktidarlarının, güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu;

Bu nedenle 'Doğu sorununu' bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka birşey olmadığını;

Kürt halkının Anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve

diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı, şöven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan Partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu;

Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve geliştirme mücadelesi ile, işçi sınıfının ve onun öncü örgütü Partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmaları gerektiğini;

Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi, şöven-burjuva ideolojisinin, partililer, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu;

Partinin Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder" (204, s. 205-206).

Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongresi'nin Kürt sorunu konusundaki bu kararı, ülke içinde olduğu gibi, ülke dışında da ilerici kamuoyu arasında geniş yankı buldu. Bu karar, Türk-Kürt ilişkilerinin gelişme tarihinde yeni bir aşamanın başlangıcı oldu. Bu ilişkilerin temelinde artık, iki tarafın egemen sınıfları arasında varılan bir pazarlık değil, Türk ve Kürt halklarının her türlü ulusal ve sosyal baskının ortadan, kaldırılmasını öngören ilerici ve devrimci güçlerinin birliği yer alıyordu.

Türkiye Kürdistanı'nda Ceza Önlemlerinin Arttırılması

Kürt hareketi tarafından yönetilen siyasal ve toplumsal örgütlerin belgeleri ve somut etkinlikleri, Türkiye'deki Kürtlerin mücadelesinin 60'lı yılların sonlarına doğru, anti-emperyalist temel üzerinde genişleyip güçlenmeye başladığını gösterdi. Bu dönemde Kürt ulusal hareketi ve Türk sol güçlerinin, Türkiye

halklarının demokratik özgürlüklerinin genişletilmesi, aralarında mevcut ekonomik ve sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılması, Amerikan emperyalizminin ülkeden kovulması uğrunda, Adalet Partisi rejiminin halk aleyhtarı politikasına karşı mücadelesi arasında yakınlaşma başladı.

Olayların bu yönde gelişmesi kuşkusuz, ülke içindeki gerici çevrelerin ve uluslararası gericiliğin işine uygun düşmüyordu. Kürt ve Türk solu güçlerinin tek anti-emperyalist cephesinin oluşmasından korkan bu çevreler, bundan dolayı, Kürt ulusal hareketine yeni bir darbe indirme kararı aldılar.

Komando birlikleri ve Türk jandarması 70'li yılların başlarında Hakkari, Mardin, Silvan, Batman, Bismil, Diyarbakır, Malazgirt, Tutak, Tekman, Karayazı ve Kiğıye baskınlar düzenlediler. Bu baskınlar sırasında Kürtler yığınsal olarak tutuklandı, Türkiye Kürdistanı'nın masum halkına karşı zorbalıklar yapıldı. Nitekim, tepeden tırnağa silahlı 2 bin komando 1970 yılının Nisan ayı başında silah arama ve toplama bahanesiyle Silvan'ı kuşattı. Silvan halkı, hükümetin Kürt aleyhtarı politikasını protesto amacıyla, yerli yönetimin buyruklarına uymama kampanyası düzenlemişti. Türk komando ve jandarmaları 17 saat boyunca evlerde aramalar yaptılar, erkekleri işkenceden geçirdiler, kadınların ırzına saldırdılar. Bu baskın sırasında 3 binden fazla Kürt (209, s. 47-48) tutuklandı; bunların % 80'i erkekti (255, 09. 04. 1970). Kürt temsilcileri, jandarma subaylarına hitap ederek, bu eylemlerinin anayasaya aykırı olduğunu söyledikleri zaman, subaylar onlara şu karşılığı veriyordu: "Anayasa bizi durduramaz. Biz, yüksek bir merciden emir almış bulunuyoruz" (161, s. 413). Bundan başka, özel eğitim görmüş komandolar, Kürtleri öldürürken şöyle haykırıyorlardı: "Kuyruklu Kürtler", "Barzani itleri" (243, 25, 28. 07. 1970).

Silvan olayları dolayısıyla Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu İstanbul Yürütme Komitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği, Mardin, Diyarbakır, Karakoçan, Adıyaman, Bingöl, Siverek, Derik, Midyat ve Ağrı yardımlaşma, kültür ve yüksek öğretim dernekleri, Türkiye halklarına hitaben çağrılar yayınladılar.

Türk ve Kürt öğrencilerince yayınlanan bu çağrılarının içeriği ve

bunlarda Türkiye halklarına hitap edilmiş bulunması gerçeği, Türkiye'de Kürt hareketinin oldukça yüksek bir olgunluk düzeyine ulaşmış olduğunu kanıtlıyordu. Amerikan baskısına ve Adalet Partisi'nin halk aleyhtarı rejimine karşı, bütün emekçilerin ulusal ve sosyal haklarının savunulması için verilen mücadelede birleşmeleri için Türkiye halklarına, yapılan çağrılar, Kürt örgütlerinin, kendi ulusal özlemlerinin karşılanmasını haklı olarak, Türkiye'de genel ilerici demokratik hareketin gelişmesine bağladığı anlamına geliyordu.

Jean-Pierre Vienot, Kürt hareketinde bu yeni döneme değinirken şöyle yazdı: "Ankara yöneticilerinin, Kürtlerin en küçük isteklerini(örneğin Kürtçe gazete yayınlama hakkına ilişkin istekler) bile haksız olarak daima, Cumhuriyetin toprak bütünlüğü ve birliğine karşı suçlarla özdeşleştirdiği ne ölçüde doğruysa, Türk sol güçleri ve Kürt ulusal hareketinin bundan az bir zaman önce gerçekleşen sansasyonel yakınlaşmasının, yalnız Ankara'daki siyasi rejimi değil, çağdaş Türkiye'nin bir devlet olarak temellerini de, aynı zamanda çağdaş Türk devletinin resmi ideolojisi olarak kalan ve 1919-1923 yılları arasında gelişen Türk "ulusal devrimi"nden kaynaklanan ideolojiyi de -Kemalizmi- kuşku altına alacağı, o ölçüde doğrudur" (265, 1971, No: 40).

Türk yöneticilerinin Doğu vilayetlerindeki olaylara tepkisi onların yalnız, Kürt sorununa insani ilkeler temelinde çözüm getirmeye arzulu olmadığını değil, aynı zamanda yerli Kürtlere karşı zorbalık eylemlerini sürdürme çabalarında olduklarını da yeniden ortaya koydu. Türkiye Cumhurbaşkanı 1970 yılının Haziran ayı başlarında siyasi parti liderleriyle yaptığı bir görüşmede, Türkiye Kürdistanı'ndaki olaylara değinirken şöyle dedi: Burada ... devletin bütünlüğünü tehlikeye iten... eylemlerin de rolü var... Somut olarak, Doğu'da komünist Kürtler, bağımsız devlet kurma adına, kitleleri harekete geçirecek olanaklar arıyorlar. Onlar, bazı örgütlerden yararlanarak, etkinleşmek ve arzu ettikleri amaçlara ulaşmada onlara yardımcı olacak eylemlere geçmek istiyorlar. Görüldüğü gibi, "Türk Kürtleri" adına eylemde bulunan aşırı sol güçler, ulusu, Kürtlerden Çerkezlere kadar çok küçük parçalara bölme uğrunda çaba harcıyorlar (255,

08. 06. 1970) (Bu alıntı Rusça metinden çevrilmiştir-ç. n).

Cumhurbaşkanı başka konuşmalarında da bu görüşlerini defalarca belirtti(243, 14. 06. 1970).

Türkiye yönetiminin bu şöven politikası, ülkenin bütün burjuva ve burjuva-toprak ağası partileri tarafından destekleniyordu. Yalnız Türkiye İşçi Partisi, yöneticilerin Kürtler konusundaki politikasını sert bir dille kınadı ve ülkenin ilerici toplumunu, komando birlikleri ile jandarmanın, Kürt halkını, hükümet aleyhtarını eylemlere kışkırtmak için gerçekleştirdiği terör eylemlerine karşı çıkmaya çağırdı.

Türkiye İşçi Partisi 6 Temmuz 1970 günü, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, çağdaş Türkiye'nin çözüm bekleyen çeşitli güncel sorunlarına ilişkin bir muhtıra gönderdi. Türkiye İşçi Partisi, bu belgenin, komandoların Güneydoğu Anadolu'daki eylemlerine ilişkin bölümünde, Türk jandarmalarının Kürt bölgelerinde "silah arama" bahanesiyle uyguladığı zulmü ve keyfi eylemleri kınadı. Muhtırada şöyle deniliyordu: Yetkililer, gerçekten silah arıyorsa, neden tam da Güneydoğu vilayetlerinde arıyor? Bunu, bu vilayetlerde Kürtçe ve kısmen Arapça konuşan halklar yaşadığı için yapmıyor mu? Eğer böyle ise, bütün bu eylemler, dil, ırk, din ve mezhebine bakılmaksızın Türkiye yurttaşlarının yasalar karşısında eşit olduğunu buyuran anayasanın 12. maddesine aykırıdır. Belgenin sonunda, bu türlü bir iç politikanın, devletin bütünlüğünü korumaya yardımcı olmadıktan başka, parçalanması yollarını açtığına işaret edildi (243, 09. 07. 1970; 250, 1970, No: 7).

Doğu vilayetlerinde devlet eliyle gerçekleştirilen terörün devam etmesi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinden Mehmet Ali Aybar, 1970 yılının Temmuz ayı sonunda, Başbakan'dan, sorunun Meclis'te incelenmesini istedi. Mehmet Ali Aybar bu incelemeler sırasında yaptığı konuşmada, masum halkın öldürülmesine ilişkin kanıtlar gösterdi, komandoların eylemlerini anayasaya aykırı eylemler olarak niteledi. Mehmet Ali Aybar bu konuşmasının bir yerinde ayrıca şöyle dedi: "Doğulu yurttaşlar, kendi anadillerini konuştukları için, kıyım maruz kalıyor... Siz devekuşu gibi başınızı kuma gömerseniz, hiç bir sorunu çözüme bağlayamazsınız. Doğu'da terör

ve zulüm politikası, sizleri bambaşka sonuçlara götürecektir. Terör, iki yüzlü bir silahtır" (243, 28. 07. 1970).

Adalet Partisi hükümetinin o dönemdeki İçişleri Bakanı, yanıt konuşmasında, Kürtlere karşı zorbalıkları, onların, devlete karşı düşmanca faaliyette bulunduğu, sol güçlerle ilişkiler kurduğu suçlamalarıyla haklı göstermeye çabaladı. İçişleri Bakanına göre, sözkonusu baskınlar "kaçak silah ve eşkıyayı ele geçirmek" amacıyla yapılmıştı(243, 28. 07. 1970).

Beklenildiği üzere, genellikle egemen Türk ulusunun temsilcilerinden oluşan Millet Meclisi, yöneticilerin, ülkenin Doğusunda giriştiği Kürt aleyhtarı eylemlerine ilişkin gensoruyu ele almaya yanaşmadı. Gerçi, sınırdışındaki Kürt basınının verilerine göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kürt kökenli 80-90 milletvekili de vardı (276, 1972, No: 2, s. 4). Ama Kürt milletvekillerinin büyük çoğunluğu, Türk ve başka Kürt olmayan egemen katmanlarla işbirliği yaparak, çok-uluslu Türkiye'nin emekçi kitlelerini sömüren Kürt büyük ticaret burjuvazisi, ağalar, şeyhler ve toprak ağalarının çıkarlarını koruyorlardı. Bunlar bir kural olarak, kentlerde yaşıyor ve Kürt bölgelerine, yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri öncesinde örgütlenen kampanyalara katılmak üzere gidiyorlardı. Bundan dolayı, köylülerin çıkarları onları çok az ilgilendiriyordu. "Havra"nın basın organı "Ronahi" dergisi bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "Mevcut rejimden yararlanan bizim feodaller, kendileri için rahat bir yaşam sürdürüyorlar. Onlar, para için her an ötmeye hazır bir düdüğe dönüşmüştür. Onlar birleşerek, ileri doğru gelişme yolumuzda, demokratik ve halk mücadelemizde bir numaralı engel haline gelmişlerdir" (276, 1972, No: 2, s. 4).

Bütün bunlar, ülkedeki Kürt sorununun çözüme bağlanmasının, genel demokratik özgürlüklerin, gençlerin ve aydınların ilerici hareketlerinin gelişmesiyle, genelde, Türkiye proletaryasının devrimsel mücadelesinin seyri ile sıkı bağlantı içinde bulunduğu bir kere daha kanıtladı.

Kürt ulusal haklarının sağlanması, ülkenin Doğu vilayetlerinde terör ve zorbalıkların durdurulması hareketi, Türk emekçilerinin kendi sosyo-ekonomik ve siyasal hakları, demokratik özgürlüklerin genişletilmesi uğrunda, emperyalist politikaya ve

onun Türkiye'deki ajanlarına karşı mücadelesinin güçlenmesi koşullarında gelişti. Bu mücadeleye genellikle işçiler, gençler (özellikle üniversiteli gençler), aynı zamanda ilerici aydınlar katılıyordu.

Türk ordusunun üst düzey yönetim üyeleri bu ortamda, ülkede demokratik harekete darbe indirme kararı aldılar. Onlar 12 Mart 1971 günü, Türk silahlı Kuvvetleri adına Cumhurbaşkanı'na, Senato ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlarına gönderdikleri muhtıradan, ülkedeki kargaşalıkları ortadan kaldıracak ve Atatürkçülük ilkeleri uyarınca anayasada öngörülen reformları gerçekleştirecek partilerüstü bir hükümetin kurulmasını istediler.

Aynı gün, 1965 yılından beri iktidarda bulunan Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi hükümeti istifa etti.

Bundan sonra gelişen olaylar, muhtıradan "reformlar" dan sözülmesine rağmen, ordu genarellerinin yönetime müdahale amacının, işçi hareketini, Türk gençliği ve aydınlarının ilerici kesiminin mücadelesini, aynı zamanda ulusal haklarının tanınmasını isteyen Kürt halkının etkinliklerini acımasız yöntemlerle bastırmak olduğunu gösterdi.

26 Mart 1971 günü Nihat Erim başkanlığında ilk partilerüstü hükümet kuruldu. Bu hükümet 26 Nisan'da, Türk proletaryasının, üniversiteli gençliğin ve ilerici aydınların esas bölümünün yığılmış bulunduğu ülkenin başlıca yönetim ve sanayi merkezlerinde, ayrıca Kürt hareketinin, Türk gerici çevrelerinde özellikle büyük endişe yarattığı Güneydoğu vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etti.

Olağanüstü yetkilerle donanan Türk yöneticileri, ülkede demokratik ve ilerici hareketin tüm biçimlerini bastırmaya, sol siyasi örgütleri, dernekleri ve basın organlarını yasaklamaya yönelik önlemler almaya başladılar.

Sıkıyönetim mahkemeleri -askeri mahkemeler- yargılananlara karşı gayet acımasız davrandılar. Nitekim, 1971 Mayıs ayı ilk yarısında Diyarbakır sıkıyönetim mahkemesinde, "Kürt devleti kurmak niyetinde bulunmakla" suçlanan bir grup kişiye (22 kişi) karşı dava başlatıldı. Bu kişilerin tümü Devrimci Doğu Kültür Ocakları üyesi idi (246, 11. 05. 1971).

Bu dönem içinde Tark Ziya Ekinci, Canip Yıldırım, Musa Anter, Kemal Burkay, Naci Kutlay, Mehdi Zana, M. Emin Bozarslan, Yusuf Ekinci gibi Kürt aydınları ve yüzlerce başka ilerici Kürt eylemcisi tutuklandı (276, 1971, No: 2). Yurtdışı Kürt basınının verilerine göre, sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra yalnız Diyarbakır ve Silvan'da 4 bin Kürt tutuklandı. Kürdistan'da tutuklamalar ve terör 1972 yılı boyunca da sürdürüldü.

Diyarbakır ve Siirt vilayetleri sıkıyönetim komutanlığının Nisan 1972'de yayınlanan 63 nolu bildirisinde, askeri yöneticilerin ceza eylemlerinin sonuçları açıklandı. Bildiride, 10 230 ihbar sonucunda 10 bin kişinin tutuklandığı belirtildi (264, 28. 06. 1972).

Sıkıyönetim mahkemesi, 1972 yılının Mayıs ayında Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi yöneticileri ve üyelerinin davasına baktı. Mahkemeye yaklaşık 40 kişi çıkarıldı (264, 23. 05. 1972). Yargılananların tümü değişik süreli hapis cezalarına çarptırıldılar.

Ağustos 1972'de Diyarbakır askeri mahkemesi, seçkin Türk sosyologu İsmail Beşikçi'yi, "komünizm ve Kürtçülük" propagandası yapmak suçlamasıyla 13 yıl hapis cezasına çarptırdı. Suçlamada, İsmail Beşikçi'nin 1967-1971 yılları döneminde Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde, Türkiye İşçi Partisi, Dev-Genç ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nda verdiği konferanslarda "komünizm ve Kürtçülük" propagandası yaptığı belirtildi (264, 15. 08. 1972).

Askeri yöneticiler, ilerici eylemcileri tutukladıkları gibi muhtemel Kürt direniş ocaklarını ortadan kaldırmak amacıyla askeri operasyonlar da gerçekleştirdiler.

Kürdistan'da ilerici eylemcilere karşı kovuşturmalar, 1973 parlamento seçimlerine kadar devam etti. Bu seçimler sonucunda, Bülent Ecevit'in, Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi üyelerinden kurulan koalisyon hükümeti iktidara geldi.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin çabaları neticesinde, 1974 yılının ilkbaharında af yasası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirildi. Bu yasanın uygulamasıyla, sol doğrultulu birçok Kürt eylemcisi de dahil hapis cezasına çarptırılmış kişilerin salıverilmesine başlandı. Bu da ülkede siyasi yaşamın ve

Kürtlerin eylemlerinin etkinleşmesine götürdü. 1974 yılında Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi -Özgürlük Yolu Örgütü-kuruldu. Bu parti, daha sonra "Özgürlük Yolu" ve "Roja Welat" (Yurdun Güneşi) dergileri etrafında gruplaşan Kürt aydınları tarafından örgütlendi. Parti genelde Kürt ilerici aydınları, üniversite öğrencileri, işçiler ve Kürt toplumunun başka emekçi katmanlarının çıkarlarını ifade ediyordu.

Ama bu dönemde, gizli Kürt grupları ve hücrelerini örgütsel olarak çatısı altında birleştirmiş bulunan Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi en etkili siyasi örgüttü.

1974 yılında Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin VIII. Genel Toplantısı yapıldı. Bu toplantıda kabul edilen Parti Programı'nın (281, 1974) esas yönleri şundan ibaretti:

Türk sosyalist hareketi, 1961 Anayasası'yla ilan edilen kısmi özgürlük ortamında gelişti ve güçlendi; bu hareket, Kürt aydınlarına ve geniş halk kitlelerine önemli bir etki gösterdi, sosyalist fikirlerin Kürt aydınları ve emekçileri arasında yayılmasına yardımcı oldu.

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi'nin temel amacı, Kürt halkına "kaderini tayin hakkının" tanınmasını sağlamaktır. Parti bu amaca ulusal demokratik devrim yoluyla, halk mücadelesi yoluyla ulaşabileceği görüşündeydi; bundan dolayı Parti silahlı direniş kuvvetleri yaratma kararına vardı (Madde2).

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi programına göre, Halk Ordusu'nu yarattıktan sonra, uzun sürecek mücadele için Kürt bölgelerini Türk silahlı kuvvetlerinden temizlemeli ve Türkiye Kürdistanı'nda halk demokrasisi iktidarını kurmalıdır. Parti, Kürt halkının kendi yazgısını kendisinin belirleyebilmesi için anti-emperyalist, anti-faşist ve anti-feodal cephe oluşturacaktır. Bu cepheye, Kürt halkının bütün katmanları, bütün yurtsever demokratik güçler katılacaktır.

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi, köylülüğü, Kürt halkının esas gücü sayıyor. Bundan dolayı Parti esas amaca ulaşmaya yönelik eylemlerinde, Kürdistan köylülerine dayanacak, ama bu eylemlerinde işçi sınıfının ideolojisini kılavuz bilecektir. Kürdistan işçilerinin ve köylülerinin birliği, Türkiye'de

Kürdistan Demokrat Partisi Programını kabul eden aydınlar, üniversite öğrencileri, memurlar, zanaatçılar ve diğer orta katmanlar tarafından desteklenmelidir (Madde 4).

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi, Türkiye hükümetiyle, militarist büyük Türk burjuvasının çıkarlarını ifade eden çeşitli siyasi ve askeri anlaşmalar imzalamış bulunan ve daima Türkiye halklarının haklı mücadelesini bastırmaya çabalayan emperyalizmi, ulusal kurtuluşları uğrunda mücadele yürüten bütün halkların esas düşmanı sayıyor (Madde 6).

Türkiye Kürdistanı'nın sınırları etnik, coğrafi, ekonomik ve tarihsel faktörler gözönünde bulundurularak belirlenmelidir (Madde 7).

Türkiye Kürdistanı'nda resmi dil Kürtçe olacaktır (Madde 2). Ama Türkiye Kürdistanı'nda Kürt olmayan etnik gruplara kendi anadillerini ve kültürlerini geliştirme olanakları da güvenceleştirilmelidir (Madde 22).

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi bütün bunlarla birlikte Kürt halkının mücadelesini destekleyen tüm özgürlüksever ve ilerici ülkeler ve halklarla dostluk ve işbirliği ilişkileri kuracağını da açıkladı (Madde 28).

Derin gizlilik koşullarında faaliyet yürüten Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi ne kitleler arasında yeterli etkiye, ne de Kürtlerin kaderini tayin hakkını kazanma ödevlerini kendi başına yerine getirebilecek kadar gerçekten güçlü maddi ve askeri kuvvete sahipti. Kürt gençliğinin temsilcileri 1975 yılında İstanbul ve Ankara'da legal Devrimci Demokratik Kültür Derneklerini kurdular. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın birçok eski üyesi bunlara katıldı. Bu dernekler İstanbul, Ankara, İzmir dahil ülkenin doğusundaki bütün merkezlerde faaliyet yürüttüler. Dernekler Diyarbakır, Kızıltepe, Derik, Mazıdağı, Cizre, Hakkari, Van vb. yerlerde en büyük etkinlik gösterdiler.

Türkiye Kürdistanı'nda Devrimci Demokratik Kadınlar Derneği ve Devrimci Demokrat Öğretmenler grubu da legal faaliyette bulundu. Bunlar, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin yenilenmesi taraftarlarını, yani Şivancıları destekliyorlardı. Ülkenin doğusunda bu örgütlerden başka, çok değişik siyasi

doğrultulu onlarca küçük Kürt dernek ve grupları faaliyet yürüttüler. Bütün bu Kürt örgütleri ve grupları, 70'li yılların ikinci yarısında en büyük etkinliği gösterdiler.

VIII. Kısım

70'Lİ YILLARIN İKİNCİ VE 80'Lİ YILLARIN BİRİNCİ YARISINDA KÜRT ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ

İran'da Şah Aleyhtarı Devrim ve Kürt Sorunu

Halkın, şahın despotluğuna karşı duyduğu öfke, bütün ülkede şah aleyhtarı güçlü gösterilere dönüştü. Bu gösteriler İran Kürdistanı'nı da kapsadı. Menfur Şah rejiminin yıkılmasını, toplumsal yaşamın demokratikleştirilmesini, siyasi mahkumların salıverilmesini isteyen gençler, bu gösterilerin öncüleriydi. Ağustos 1978'de İran Kürdistanı'nda hükümet aleyhtarı kalabalık gösteriler yapıldı. Senendec, Rizaiye(Urmiye), Borcunur ve başka Kürt kentlerinde bu gibi gösteriler düzenlendi (297, 30. 08. 1978).

Kürtlerin yaşadığı bölgelerde olaylar 1978 yılının yaz aylarına gelene kadar genelde, sosyal baskıya yönelikti. Bunlar daha sonra, giderek belirgin politik nitelikler kazanmaya başladılar. Bu açıdan, hayatının 25 yılını hapisanede geçiren Kürt hareketinin ünlü eylemcisi Aziz Yusefi'nin cenaze merasimi ardından Haziran 1978'de Meşhed'de yapılan gösteriler başlangıç oldu. Aziz Yusefi'nin cenaze merasimi şah rejimine,

teröre ve zorbalıklara karşı güçlü bir protestoya dönüştü. Cenaze merasimine 10 bin insan katıldı. Mitingte sözalın Kürt politika ve toplum adamları yaptıkları konuşmalarda, Aziz Yusefi'nin ölümünü, İran yöneticilerinin askeri-polis aygıtının olağan bir cinayeti olarak değerlendirdiler. SAVAK gizli polisi, bu gösterilerden sonra birçok Kürt militanını tutukladı. Bunlardan 16'sı Rizaiye'de cezaevine kapatıldılar. Bu da yeni olayları başlattı.

Halkın öfkesi karşısında, tutuklananlar Ekim 1978'de serbest bırakıldılar. Zorbalıklar, Şah rejimi hempalarına artık yardımcı olmuyordu. Şah aleyhtarı hareket ve gösteriler her geçen gün biraz daha fazlalaşıyordu. Hükümet bu koşullarda bazı ödünler vermek zorunda kaldı. İran Başbakanı Şerif İmami, Ağustos 1978'de siyasi partilerin legalleşebileceğini açıkladı. Bu açıklamanın yapılmasından hemen sonra 14 kadar parti ve örgüt faaliyetlerini yenilediklerini bildirdiler. Kürt ulusal hareketinin en saygın partisi olan İran Kürdistanı Demokrat Partisi de yeniden örgütlenme çalışmalarına başladı. 1978 yılının sonlarında, İran Kürdistanı Demokrat Partisi üyeleri ve yurtdışında öğrenim gören üniversiteliler yurda dönmeye başladı. Onlar gizli faaliyet yürüten partilerin üyeleriyle ilişkilerini düzenlemeye giriştiler. Bu arada başka Kürt parti ve toplumsal örgütlerinin faaliyeti de etkinleşti, yenileri kurulmaya başlandı. Bunların tümü, İran halkının Şah rejimine karşı genel demokratik hareketine katıldılar.

Şah rejimi, İran Kürdistanı'nda ulusal hareketin gelişmesini önlemek için çeşitli yöntemler kullandı. yetkililere göre, Kürt halkının çoğunluğunun dikkatlerini, ulusal haklar uğrındaki mücadeleden başka yöne kaydırmayı gerekli kılan toprak reformu da bu amaçlara hizmet ediyordu. Şah rejiminin SAVAK gizli polisi sürekli baskı ve gizli takip uyguluyor, tutuklamalar gerçekleştiriyordu. Muhammet Rıza Pehlevi, babasından yalnız Kürtleri zorla özümseme ve halkı başka bölgelere sürme yöntemlerini devralmakla kalmadı, ekonomi, politika ve kültür alanlarında baskı için kullanılan çareleri daha da yetkinleştirdi. Şah rejiminin gizli polisi Kürt liderlerini arıyor, tutukluyor, cezaevlerine atıyor ve onlara sık sık acımasız işkenceler

yapıyordu. Ama bütün gaddarca önlemlere rağmen Kürt ulusal hareketi, Kürt eylemcilerin politik bilincinin artmasına yardımcı oluyor onlarda, ülkede demokrasinin kurulması için şah rejimine karşı mücadele gerekliliği inancını pekiştirerek geliştiriyordu.

Bir zaman sonra, Kürtlerin ve İran'daki diğer halkların etkinliklerinin, siyasi görüşlerinden dolayı ülkeden kovulmuş olan, ülkenin büyük dini liderlerinden Ayetullah Humeyni tarafından da desteklendiği anlaşıldı. Ülkede siyasi durumun şiddetlendiği dönemde, 1978 yılında Fransa'da bulunan Ayetullah Humeyni, Kürt halkına hitaben yaptığı konuşma ve verdiği demeçlerinde, devrimin başarısının güvencelenmesi davasında ulusal azınlıkların rolünü tanıdı (304, 23. 09. 1979). Ama daha sonra, devrimin zafer kazanmasından ve şahın ülkeden kovulmasından sonra, devletin yönetimini eline alan Şii din adamları, ulusal azınlıkların rolünü giderek azaltmaya ve şaha karşı mücadelede kendi rollerini abartmaya başladılar. Şii din adamları, yeni devletin temellerini atma ve pekiştirme döneminde (1979 yılında) kendi konumlarını güçlendirme uğrunda çaba harcarken, ülkenin kenar bölgelerinde merkezkaç eğilimlerin hızlanmasından korktukları için, Kürtlerle ilişkilerinde kesin bir ayrılığa gitmediler. Ne var ki, İran'ın yeni yönetici çevrelerinin, Kürt sorununu demokratik ilkeler temelinde çözüme bağlamaya yanaşmamaları, İran Kürdistanı'nda siyasi durumun kesinlikle şiddetlenmesine götürdü.

İslam devletinin resmi görüşü, dini cemaate, ulusal etnik farklar karşısında öncelik tanıyordu. Dolayısıyla bu görüş, ulusal özerkliği dışlıyordu. Şii yönetimi, ülkenin kenar bölgelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerine büyük bir kuşkuyla bakıyor, onları, devleti yıkma tehlikesi yaratan ayrılıkçı hareketler olarak ele alıyordu. Ulusal azınlıkların ulusal bilincinin artmasını engellemek isteyen rejim, siyasi, askeri ve başka araçlara başvurmaya başladı. Kürtlerin ulusal özerklik istemleri küçümsendi, bu istekler karşı-devrimci istekler olarak ilan edildi.

Oysa Kürdistan'ın yerli halkı ve ülkedeki diğer ulusal azınlıklar, ulusal haklarına, ekonomik ve sosyal ilerlemeye, yeni cumhuriyetçi anayasaya kavuşma umutlarını devrime

bağlamışlardı. Ama 1979 yılında kabul edilen anayasada, ulusal azınlıkların hakları değil, dini haklar belirlendi. İran'da Kürtler, Azeriler, Türkmenler, Araplar ve Acem olmayan başka halklar ülke nüfusunun hemen hemen yarısını oluşturuyorlardı. Üstelik Kürtler, artık on yıllar boyunca, ulusal hakları uğrunda silahlı mücadele veriyorlardı. Bu durumda şah rejiminin yıkılması ve yeni güçlerin iktidara gelmesi, Kürtlere ne ulusal, ne de sosyal kurtuluş getirmedi.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi tarafından yönetilen silahlı Kürt ayaklanma müfrezeleri, şah aleyhtarı devrim döneminde merkezi iktidarın zayıflamasından yararlanarak, 1979 yılının ilkbaharında, büyük kentleri de kapsamına alarak İran Kürdistanı'nın önemli bir kesimini kendi denetimine aldılar. Buralar Devrim Şuraları tarafından yönetiliyordu. Bu arada, İran devleti sınırları içinde ulusal özerklik mücadelesi çağrılarını yapan Kürtçe radyo yayınlarına da başlandı. "İran'a Demokrasi, Kürdistan'a Özerklik" belgisi, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin başlıca belgisi olarak kalıyordu. İran Kürdistanı Demokrat Partisi toplumun demokratikleştirilmesi yönünde çalışmalarda bulundu, Kürtlere özerklik hakkını tanıyacak belge tasarısının hazırlıklarına katıldı. Bu tasarımın üç ayrı varyantı (6, 8 ve 26 bölümlük olmak üzere) hazırlandı. Kürtlerin özerkliğine ilişkin planın özü, altı temel hususu yansıtıyordu: 1)Kürt halkının özerkliğini yansıtan ulusal hakları, anayasada yer almalıdır; 2)tarihi ve coğrafi etkenler, ve Kürtlerin meskün olduğu bölgelerde yaşayanların çoğunluğunun arzuları gözönünde bulundurulurken, Kürdistan'ın coğrafi sınırları belirlenmelidir; 3)özerk Kürdistan halkı, özerk bölgenin iç yönetimi için, genel seçimler temelinde bir genel şurayı seçmelidir; 4)genel şura, ekonomik, kültürel ve yönetsel işleri yönetmek üzere bir yürütme komisyonu seçmelidir; 5)Kürtçe, Farsça'yla birlikte Kürdistan'ın resmi dili olarak tanınmalıdır; 6)güvenlik işleri de dahil, bütün iç meseleler, yerel özerk yönetim organlarının yetkisinde bulunmalıdır (297, 04. 03. 1979).

Kürtlerin özerkliğine ilişkin 26 paragraflık tasarıda, 6 maddelik planda öngörülenler ayrıntılarıyla açıklandı. Somut olarak, merkezi hükümetin İran'ın Kürt bölgelerindeki işlevleri belirlen-

di. Nitekim bu tasarının 4. Paragrafında, İran İslam Cumhuriyeti merkezi hükümetinin, ülkenin politik birliğini güvencelemek amacıyla, İran Kürdistanı'nın özerk topraklarında ülkenin savunması, dış politikası ve dış ticareti, uzun süreli ekonomik planlama, ekonomiye yapılan yatırımlar ve devletin mali döviz sisteminin düzenlenmesine bağlı sorunlara çözüm getirmeye mecbur bulunduğu belirtildi. Dördüncü paragrafta belirtilenler dışındaki bütün öteki sorunlar ve özerk İran Kürdistanı'nın yönetimine ilişkin bütün işler, yerel organların yetkisinde bulunmalı. Bu husus, biraz yukarıda belirtilen belgenin 5. paragrafında belirtildi (309, 29. 12. 1979).

Kürt özerkçilerinin bu istekleri, İran Kürdistanı halkının çoğunluğu tarafından destekleniyordu. Ama bu istekler, islamiyet ilkeleri temelinde kurulan yeni devletin program yapısıyla uyum içinde değildi. İran Kürdistanı'nda giderek genişleyen hareketi bastırmak için daha Mart 1979'da buraya hükümet askerleri yerleştirildi. Hükümet askerleri, kurulmuş bulunan yerel yönetim organlarını yıkmaya ve Kürt mücadele müfrezelerini silahsızlandırmaya başladılar (297, 09. 12. 1980). İran Kürdistanı Demokrat Partisi ve "Komala"nın (Kürdistan Emekçileri Devrimci Partisi) silahlı birimleri, Fedailer, Mücahitler ve "peşmerge"lerin desteğiyle, Tahran yönetiminin belirtilen önlemlerine ısrarlı bir direniş göstererek karşı çıktılar. Mart ayının ikinci yarısında İran'ın kuzeybatı özerkçilerinin mücadele müfrezeleri ile hükümet askeri birlikleri ve İslam Devrimi Muhafız Ordusu bölükleri arasında silahlı çatışmalar başladı.

Özerkçi Kürtler ile hükümet askerleri arasındaki silahlı çatışmalar 1979 yılının yaz mevsiminde kuzeybatı İran'ın Mahabad, Senendec, Bokoan, Bane, Serdeşt, Urmiye ve Kamaran gibi birçok büyük kentini kapsadı. Kürtler bazı kentlerde (Marivan'da) merkezi hükümet tarafından atanan yerel İslam Devrim Şurası'nı kovdular. Kürtler, İslam Devrim Şurası'nın uludevletçi bir şövenizm politikası izlediğini ve toprak sorunu konusunda bütün toprak sahiplerini desteklediğini açıkladı (309, 19. 07. 1979).

Marivan kentinde durumun normale çevrilmesi amacıyla, İslam

Devrimi Muhafız Ordusu yöneticisi Ayetullah Lahuti başkanlığındaki bir hükümet heyeti, Temmuz ayı içinde bu kente gitti. Kürtlerin bütün isteklerini geri çevirip, 25 Temmuz günü Tahran'a dönen heyet başkanı Ayetullah Lahuti, basın mensuplarına yaptığı açıklamada, Marivan'da Kürtlerle yürütülen görüşmelerin olumlu sonuçlar getirmediğini ve tarafların herhangi bir ödüllü karara varamadığını belirtti. Görüşmelerin suya düşmesinden sonra Marivan'daki durum daha da gerginleşti. Kente İslam Devrimi Muhafız Ordusu'na bağlı birlikleri yerleştiren İran yöneticileri, Kürtler arasında tutuklamalar başlattılar (309, 25. 07. 1979).

Temmuz ayının sonunda Senendec kentinde, merkezi yönetimin eylemlerine karşı ve askeri birliklerin Kürt bölgelerinden geri çekilmesi isteğiyle, binlerce kişinin katıldığı bir protesto yürüyüşü düzenlendi. İran Kürdistanı Demokrat Partisi, "Komala" partisi, Senendec kenti Kadınlar Şurası ve başka örgütlerin çağrısı üzerine yapılan bu protesto yürüyüşü, bir kararın kabul edilmesiyle son buldu. Kararda, yürüyüşçüler, İslam Devrimi Muhafız Ordusu'nun Marivan'a saldırısını kınadılar ve "Pasdaran"ların (devrim muhafızları- ç. n) eylemlerini protesto işareti olarak kenti terkeden Marivan sakinleriyle dayanışma içinde olduklarını belirttiler. Kararda şöyle deniyordu: "Biz, radyo ve televizyondan Kürt halkına karşı yürütülen propagandayı, özellikle Marivan olaylarıyla ilgili düşmanca propagandayı kınıyoruz" (279, 26. 07. 1979).

Protesto yürüyüşüne katılanlar, merkezi hükümetten, Marivan sakinlerini destekledikleri için tutuklananların tümünün serbest bırakılmasını, Kürt halkının iradesine aykırı olarak bölgeye gönderilen İslam Devrimi Muhafız Ordusu birliklerinin tamamıyla bu vilayetten geri alınmasını istediler.

Hükümet askerleri ile Kürt ayaklanmacılar arasındaki kanlı çarpışmalar Ağustos 1979'da, Pave, Bane, Sakkez, Miandoab vb. gibi büyük kentler dahil Kürtlerin yaşadıkları bütün bölgeleri kapsadı. Üstelik düzenli ordu birlikleri Kürtlere karşı harekatta, askeri hava kuvvetlerini, tankları, füze araçlarını vb. büyük ölçüde kullandı.

İran kitle haber araçları Kürt sorununa dikkat ayırırken,

Tahran'daki merkezi idarenin, şah rejiminin yıkılmasına katılmış olan Kürtlere ulusal ve kültürel özerklik verilmesi sorununu çözüme bağlamaya yanaşmamasının, silahlı çatışmanın temel nedenlerinden biri olduğunu belirttiler.

Hükümet askerleri, jandarma, polis ve İslam Devrimi Muhafız Ordusu "Phantom" bombardıman uçakları, takviye aracı olarak istifade edilen "Cobra" helikopterleri, tanklar, zırhlı arabalar, değişik ölçülerden toplar, havantopları ve bombaatarları geniş ölçüde kullanarak, ayaklanan Kürt bölgelerine karşı kesin bir harekate giriştiler. İran Kürdistanı Demokrat Partisi Genel Sekreteri A. Kasemlu, siyaset ve din adamı İ. Hüseyini de dahil özerklik hareketinin yöneticileri, büyük zararlara uğrayarak dağılan ayaklanma müfrezeleriyle birlikte kuzeybatı İran'ın zor ulaşılır dağlık bölgelerine sığındılar. Birçok Kürt kentinin sakinleri, Kürdistan'da eylem yürüten İslam sahra mahkemelerinin hıncına uğramaktan korkarak, evlerini terkettiler. A. Kasemlu, Kürt halkı için ağır olan bu dönemde "Le Liberation" gazetesi muhbirine verdiği demeçte şöyle dedi: "Uzun bir savaşa, bütün İran Kürdistanı'nda partizan savaşına hazırlık yapıyoruz. Bu savaşı, zafer elde edilinceye kadar, Kürdistan'a, demokratik İran koşullarında özerklik verilene kadar sürdüreceğiz" (263, 10. 09. 1979).

Siyaset ve din adamı İ. Hüseyini 10 Ekim 1979 günü, merkezi hükümetin İran Kürdistanı'ndaki askerlerine karşı cihat ilan etti (279, 10. 10. 1979).

1979 yılı sonunda İran'da, yönetimdeki ulema liderlere ve merkezi hükümete, Kürt sorununa barışçı bir yolla çözüm getirme çağrılarını giderek daha ısrarlı bir hal almaya başladı. M. Bezirgan hükümeti 17 Ekim günü, Kürt ayaklanmacılarla görüşmelerde bulunmak üzere, ulusal menşei bakımından Kürt olan Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı D. Foruhar başkanlığındaki bir heyeti İran Kürdistanı'na gönderdi. D. Foruhar, İran Kürdistanı'nda bulunduğu süre içinde Şeyh İ. Hüseyini ve Kürt özerklik hareketinin öteki yöneticileriyle iki kez gizli görüşmelerde bulundu. İran basınında çıkan haberlere göre bu görüşmelere Kürdistan Yurtseverler Birliği lideri Celal Talabani de katıldı (290, 17. 10. 1979). 21 Ekim günü Kum kentinde Ayetullah Humeyni, Başbakan Be-

zirgan ve hükümetinin beş üyesiyle görüştü. Bu görüşme sırasında İran Başbakanı Bezirgan, Ayetullah Humeyni'ye, daha önce D. Foruhar'ın görüşmelerde bulunduğu Kürt ayaklanma yöneticileri ve dini eylemcilerinin başş önerilerini sundu. Kum kentinde yapılan bu görüşme sırasında Bezirgan hükümetinin, Kürt sorununun çözüme bağlanması konusundaki önerileri tasdiklendi. Bu öneriler, İran Kürdistanı'nda sosyo-ekonomik girişimler gerçekleştirmeyi ve siyasi görüşmeler yürütmeyi içeriyordu. Bununla birlikte Kürt sorununa silahlı çözüm getirme olasılığı da dışlanmıyordu.

Görüşmeler sırasında varılan ateşkes anlaşmasına, görüşmelere katılan taraflar uymuyorlardı. Bu da, Mahabad'ta yeniden başlatılan görüşmelerde güven havası yaratılmasını engelliyordu. Yeni rejimin siyaset ve din adamları, yaptıkları konuşmalarda, Kürt ayaklanmacılara yönelik kabaca saldırılara yer veriyorlardı. Bu da kendi tarafından Tahran'ın Kürt sorununun çözüme bağlanması çabalarında samimi olmadığını kanıtliyordu. Öte yandan Kürt hareketinin bazı aşırı sol ve milliyetçi fraksiyon ve grupları (Komala, Rızgari vb.), gerçekleştir-dikleri kışkırtıcı eylemlerle, askeri hareketi şiddetlendirme ve merkezi hükümetle yürütülen görüşmeleri suya düşürme uğrunda gayret gösteriyorlardı.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi Mart 1980'de, Cumhurbaşkanı Benisadır'a gönderdiği açık mektupta, Cumhurbaşkanı'nı görüşmeler masasına yeniden oturmaya ve Kürt sorununa barışçı bir çözüm getirmeye çağırdı. Cumhurbaşkanı Benisadır, yanıtında, mektupta yer alan birçok kabuledilir hususa işaretle, ayrıca şunları belirtti. "Eğer onlar, İran sınırları içinde özerklik istiyorlarsa, bu, İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik çerçevesinde bir özerklik olmalıdır. Onlar müslüman olmalıdır. Şeriata uymayı mecburiyet saymayanlara biz, İslam toplumu çerçevesinde nasıl özerklik verebiliriz?" (279, 19 . 04. 1980). Cumhurbaşkanı Benisadır, kendisinden önce Başbakan Bezirgan gibi, İran'ın Kürt bölgelerinde özerk kurumlar oluşturma önerisini geri çevirdi (309, 29. 05. 1980). İran yöneticilerine göre, bu kurumlar, ayrılıkçılık yolunu açacaktı. Benisadır bununla birlikte, bazı ödünler vermeye ve merkezîyetçiliği daha geniş ölçüde kaldırmaya gitmeye

hazır bulunduğunu belirtti.

Hükümetin, Kürtler tarafından önerilen özerklik koşullarını kabul etmemesi, İran'da iç siyasi durumun istikrarsız kalması, İran yönetiminin üst düzeyinde din adamları ile liberal burjuvazi arasındaki, ulemanın kendi içinde değişik akımlar arasındaki mücadelenin aralıksız sürmesi, ayrıca, İran-Amerikan bunalımı dolayısıyla dış politik durumun karmaşıklığa girmesi hususları, İran Kürdistanı Demokrat Partisi Merkez Komitesi üyeleri arasında çeşitli değerlendirmelere yol açtı. Bu konudaki görüşler şiddetli tartışmalara dönüştü ve bu da, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin iki gruba ayrılmasına götürdü.

A. Kasemlu taraftarları, Parti'nin, çabalarını ulusal özerklik mücadelesine yöneltmeye mecbur olduğu görüşünü savunuyorlardı. Bu çizgide yer alanlar ilk aşamada, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin, bu amaca ulaşılmasında Ayetullah Humeyni ile işbirliği yapabileceği görüşündeydi. Ne var ki, İran yönetiminin politikasında İslamiyet eğilimlerinin güçlenmesi, Kasemlu'nun, Kürt sorununa İslamiyet rejimiyle işbirliği yapılarak çözüm bulunabileceğine ilişkin inancını baltaladı. Bundan dolayı o, İslam Devrimi'ni desteklemekten vazgeçerek, amaca silahlı yolla ulaşabileceği görüşüne giderek daha fazla yaklaştı.

A. Kasemlu'nun bu görüş açısına, Genel Sekreter Yardımcısı G. Bluriyan başta olmak üzere, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin birçok etkili üyesi karşı çıktı. G. Bluriyan, Kürtlerin isteklerinin, İslamiyet rejiminin ideolojik hükümleri gereğince belirlenmesi görüşünü savunuyordu. Bu ve diğer görüşler uzlaşmaya yönelik bir karara varmayı başaramadılar. Bunun sonucunda G. Bluriyan ve İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin birçok başka etkili üyesi, Parti'den ayrıldılar ve İran Kürdistanı Demokrat Partisi -IV. Kongre'nin Devamcıları- adıyla kendi siyasi örgütlerini kurdular (279, 19. 04. 1980).

İran Kürdistanı Demokrat Partisi saflarındaki bu bölünme, Kürtlerin özerklik uğrunda mücadelesini zayıflattı. Bu durum Tahran'a, Kürt bölgelerinde eylemlerini önemli ölçüde etkinleştirme olanağı sağladı. 1980 yılının Temmuz ayından itibaren askeri birlikler, jandarma, polis ve çeşitli yarı-askeri örgütlerin, İran Kürdistanı'nda kentlerin ve başka yerleşim yerlerinin "te-

mizlenmesi" amacıyla giriştikleri cezalandırma hareketi kesinlikle hızlandırıldı. İran Kürdistanı'nın bütün kentleri ve yerleşim yerleri uygulamada hükümet askerlerinin denetimi altına düştü. Bu, İran ile Türkiye arasındaki demir yolu ulaşımının yenilenmesini mümkün kıldı (279, 03. 07. 1980).

Kürt bölgelerinin "temizlenmesi"ne yönelik geniş boyutlu ceza operasyonları, Kürt özerkçilerinin yığınsal kurşuna dizilmesi ve tutuklanması eşliğinde yapılıyordu. Bu arada sivil halktan birçok kişi öldürülüyordu. Ele geçirilen bölgelerde askeri mahkemeler gaddarca davranarak, onlarca ayaklanmacıyı idam cezasına çarptırıyorlardı.

1980 yılının ikinci yarısında güçlenen ve Eylül ayı içinde savaşa dönüşen İran-İrak çatışması, İran Kürdistanı'nda askeri hareketin genişletilmesi için bir teşvik oldu. Irak'la savaşın daha öte gelişmesi halinde, kendisine sağlam bir cepheardı temin etmek çabasında olan hükümet, Kürtlere, İran'ın yanında yer almayı önerme kararına vardı. Bunun sonucunda, Şeyh Hüseyin'in girişimi üzerine Ağustos ayında merkezi hükümet ile Kürtler arasında, Kürtlere ulusal özerklik verilmesi sorunu konusunda olağan görüşmeler başlatıldı (290, 03, 11, 1980). Aralık ayına kadar görüşmelerin üç ayrı turu yapıldı. Aralık ayının başında İran hükümet heyeti üyeleri ve Kürt özerklik hareketi liderlerinin Kürt sorununun çözüme bağlanmasına farklı yaklaşımları sonucunda, iki taraf arasındaki ateşkes anlaşması bozuldu. Kürtler, İran hükümetinin, İran İslam Cumhuriyeti sınırları içinde kendilerine ulusal özerklik verilmesi isteklerine olumlu yanıt vermemesi üzerine, İran-İrak cephesindeki silahlı eylemlere katılmayı reddettiler. İran Kürdistanı'nda yeniden kanlı çatışmalar başladı.

A. Kasemli, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin İran ile Irak arasındaki savaşla ilgili konumunu açıklarken şunları söyledi. "İran-İrak çatışmasında bizim, Müslüman ulemasının rejimi olan halk aleyhtarı rejimi savunmakta ve böylece Acem uludevlet şövenizmine yardımcı olmakta hiç bir çıkarımız yoktur. Biz kesinlikle anti-emperyalist konuma bağlı kalıyoruz. Ama bu konuda, asla mollaların yaptığı şekilde yer almıyoruz. Ardıcıl anti-emperyalist politika uygulamak, herşeyden önce Kürt

halkını rehine tutmak değil, onun haklarını tanımak demektir... İran halklarının en sıradan haklarını çiğneyen rejim, devrimci bir rejim değildir " (279, 19, 04. 1980).

Tahran basını 23 Aralık 1980 tarihli sayılarında, İslam Devrim Şurası ve İran hükümeti temsilcileriyle görüşmelerde bulunan Kürt heyetinin açıklamasını yayınladı. Bu açıklamada, Kürtlere önerilen "özyönetim planı"nın Kürtlerin özerklik anlayışına uygun olmadığı belirtildi. Kürtler için özerklik "yalnız Kürt halkının özgür ve egemen İran sınırları içinde, kendi kaderini kendisinin belirlemesi uğrunda verdiği uzun yıllara dayanan mücadelesini yansıtacak" (309, 31. 12. 1980) bir özerkliktir.

Tahran yöneticileri 1981 yılının Ocak ayı ortalarında İran Kürdistanı'na, Kürt ulusal hareketini bastırmak ve bütünüyle ortadan kaldırmak üzere büyük askeri birlikler gönderdiler. Ama bu kuvvetler kendilerine verilen ödevi yerine getiremediler. O zaman İran yönetici çevreleri, Kürtleri kazanmak için bir deneme daha yaparak, onlara, Irak'a karşı kendileriyle tek cephede yer almayı önerdiler. Kürt muhalefeti, hükümet, Kürtlerin ulusal özerklik taleplerini karşılarsa bu öneriyi kabul edebileceğini açıkladı. Ama İran yönetici çevreleri, bu koşulları kabul etmeye yanaşmadılar ve İran Kürdistanı'nda ceza hareketini hızlandırdılar.

Bunun sonucunda İslam rejimi yöneticileri, siyasi manevralar çizgisinden nihai olarak ayrılıp, Kürt ulusal hareketini yoğun biçimde bastırmaya yöneldiler.

Hükümet askerlerinin İran Kürdistanı'ndaki askeri baskısı, ülkede anti-Sovyetik ve anti-komünist propagandanın etkinleşmesine bağlı olarak daha da güçlendi. Merkezi yönetim 1981 yılında, İran ordusu, İslam Devrimi Muhafız Ordusu ve jandarma kuvvetlerinin birleşik askeri hareketi yoluyla, İran'daki Kürt hareketinin boyutlarını sınırlandırmayı başardı. Onlar bununla birlikte, gerek kitle haber araçları, gerekse İran Kürdistanı'na "islamiyet propagandacı"ları gönderme yoluyla islamiyet propagandası da yaptılar. Devlet ve din adamları, Kürtleri mücadeleden vazgeçmeye ve yöneticilerin buyruklarına uymaya çağırıyorlardı. Kürt hareketinin sınırlandırılması ama-cıyla

Iran silahlı kuvvetleri terki binden birçok kadrolu görevli Iran Kürdistanı'na gönderildi. Ama partizan savaşı yöntemlerini iyi benimsemiş olan Kürtler, 1982-1983 yılları boyunca Kürt silahlı müfrezelerinin eylemlerini sınırlandırmış olsa da, onları bozguna uğratmak durumunda bulunmayan Iran'ın düzenli ordusuna karşı uzun süreli harekate hazırlardı.

Iran askerleri 1983 yılının Haziran ayında, Marivan ve Serdeşt arasında, Iran-Irak sınırında 200 kilometrelik bir çizgi boyunca stratejik yerleri ele geçirmeyi başardılar. Iran askerleri aynı zamanda, Irak sınırı boyunca Piranşehir ve Mahabad arasındaki karayolunun 80 kilometrelik kesimini ve bu dağlık bölgenin iki en büyük kenti olan Mahabad ve Serdeşt arasındaki karayolunu da denetimlerine aldılar.

Iran idarecileri, aralıksız sürdürülen askeri harekatla birlikte, Kürt bölgelerinde, bu bölgelerin ayaklanmacılardan "temizlenmesi" ve bunların müslümanlaştırılması politikası da uyguladılar. Bu planlı, sistematik ve etkin nitelik taşıyan bir politika idi. "Kutsal Savaş" örgütünün özel şubeleri Iran Kürdistanı'nda İslamiyete ilişkin kitaplar yayıyorlardı. Bununla birlikte özel hazırlık görmüş İslam eylemcileri de çalışmalarda bulunuyorlardı. Yönetici çevreler 1982-1983 yılları arasında bu çalışmalara özel dikkat ayırdılar.

Iran Kürdistanı'nda aralıksız sürdürülen askeri harekat, besin ve sağlık hizmeti yetersizliği ortamında yaşayan, sıradan yaşama koşullarından yoksun bulunan Kürt halkını büyük ölçüde hırpaladı. Merkezi yöneticiler, Kürtlerin savaşı durdurmaları için psikolojik açıdan koşullandırmakla bütün bunları gözönünde bulunduruyorlardı. Onlar propaganda çalışmalarında bölgenin ekonomik ve kültürel gelişmesinin önemine daha fazla dikkat ayırmaya, Kürtleri, silahlı mücadeleyi bırakma ve barışçı yaşama geçmeye ikna etme uğrunda çaba harcamaya başladılar. Böylece Kürtleri yönetici rejim karşısında boyun eğme zorunda bırakmak ve Şii ulemasına, Iran Kürdistanı'nda hiç kimse tarafından rahatsız edilmeyen bir egemen olma imkanı yaratmak istiyorlardı.

Merkezi Iran basınında sık sık devlet görevlilerinin Iran Kürdistanı'nın sosyo-ekonomik gelişmesi sorunu konusunda

ayrıntılı görüşlerini içeren demeçlerine yer veriliyordu. Bu görüşler genelde Kürt bölgelerinde politik durumun ve İran Kürdistanı içinde ayrı ayrı uluslar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi sorununa, şiiilik ve sunnilik sorunlarına, ekonomi, kültür ve sosyal sigortanın geliştirilmesi sorunlarına ilişkin resmi yaklaşımların tanıtılmasından ibaretti (309, 03. 04. 1983).

Basın, İran'ın 1983 yılında "İran-İrak cephesinde belirli başarılar" kazandıktan, İslamiyet ilkelerine sağlam bir temel sağladıktan ve Devrim'in iç düşmanlarıyla "başa çıktıktan" sonra, artık İran Kürdistanı'ndaki durumu düzenlemeye başlayabileceğini belirtiyordu. Basın, Bezirgan'ın geçici liberal hükümetince yürütülen faaliyetin, Kürt bölgelerindeki durumun istikrarına ciddi zarar getirdiğini vurguluyordu. Bilindiği gibi, birçok heyet bu hükümet adına Kürt sorunu konusunda görüşmelerde bulunmuştu. Basına göre, bu görüşmeler sonucunda güya, Kürt bölgelerinde İran yönetiminin iktidarı zayıflamıştı. Belirtildiğine göre bu, İran Kürdistanı'nda Şii ulemanın konumlarını pekiştirmeye zorlayan yanlış bir politika idi (309, 03. 04. 1983).

İran basını bununla ilgili olarak 1983 yılında, Kürt bölgesi konusunda çeşitli tasarılar yayınlamaya devam etti. Bu yayınlara 1982 yılında başlanmıştı. Sözkonusu tasarılar, gerekli programın hazırlanmasına, devlet görevlilerinin de teslim ettiği gibi, şah rejimi döneminde acımasız baskı altında tutulan ve şimdi büyük yoksunluklara katlanan Kürt halkının gereksinimlerinin, özlem ve kaygılarının hareket noktası bilinerek başlanması gereği belirtiliyordu. İslamiyet rejimi yönetimi, İran Kürdistanı'nın ekonomik ve kültürel gelişmesi için özel bir tasarım hazırlama vaadinde bulundu. Ama İran yönetimi temsilcileri bununla birlikte, bir yandan Kürt bölgelerinin gelecekteki gelişmesi planlarına ilgi gösterdikleri havasını yaratırken, diğer yandan İran Kürdistanı'nda istikrarsız durumun korunması suçunu, Kürt ayaklanmacılara yükleme uğrunda gayret gösteriyorlardı.

Kürt örgütleri ve somut olarak da İran Kürdistanı Demokrat Partisi, resmi kitle haber araçları tarafından amansız saldırı hedefi durumuna getirildiler. Tahran basını İran Kürdistanı Demokrat Partisi tarafından başlatılan girişimlerin, büyük kentlere yerleşme ve önemli ulaştırma odaklarını ele geçirme

çabalarının başarısızlığını, ayrıca Partinin kitleler üzerindeki ideolojik etkisinin zayıflığını belirtiyordu. Partinin itibardan düşürülmesi için, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'ne kaçakçılıktan yararlanma, Parti kasasına para yığmak için, halktan çok ağır vergiler toplama vb. gibi suçlamalar yöneltiliyordu.

İran yönetimi 1984 yılında, İran Kürdistanı'nda islamiyet ilkelere yerleştirme çizgisini sürdürdü. İran basını, halk kitlelerinin bilincinde müslümanlararası dayanışmanın gücüne ilişkin fikirleri yerleştirme uğrunda şaba harcadı. Sözelimi "Ettelaat" gazetesi, dilin, deri renginin, yerleşme ilkesinin, geleneklerin veya kültürün, manevi ve psikolojik özelliklerin hiçbir zaman İran halkının birlik ve beraberliğinin etkeni olmadığını vurguluyordu. Bu gazete "İslam adaletinin, yasaların ve yönetimin islamaştırılması gereksiniminin daima, İran halklarını birbiriy-le birleştiren aracı olduğunu" (309, 09. 03. 1984) belirtiyordu. Panislamizm ideolojisinin iletkeni olan bu gazete, ulusal azınlıkları milliyetçilikle suçlama çabasında bulunurken, milliyetçiliğin, halkları parçalamak ve ulusal duyguları körüklemek üzere sömürgecilik tarafından yaratıldığını yazıyordu.

Kendi taraftarlarını panislamizm fikirleriyle donatan İran yönetimi, Kürt hareketini bastırmak üzere, İran Kürdistanı'na çok sayıda asker göndermeye devam etti. İran yönetimi 1984 yılının elverişli iklim koşulları döneminde birkaç saldırı kampanyasına girişti. Kürtlere karşı silahlı saldırılar, İran resmi kişilerinin, rejimin, ayaklanmanın bastırılmasında önemli başarılarla ulaştığı şeklindeki demagojik demeçleri eşliğinde yapıyordu. Nitekim o dönemin İçişleri Bakanı Ali Ekber Nateg-Nuri, 1984 yılının ilkbaharında yapılan hareketin "İslam askerlerin Batı'da en muzafer ve başarılı hareketinden biri olduğunu" söylüyordu.

İran yöneticileri, Kürt hareketine karşı propaganda faaliyetinde, Kürt ayaklanmacıların Irak'la ilişkilerini vurguluyorlardı. Onlar, İran Kürtlerinin Irak gibi, İran'ın düşmanları olduğunu kanıtlamak ve böylece de rejimin, İran Kürdistanı'nda giriştiği eylemleri haklı göstermek istiyorlardı. Hükümet askerlerinin yaz mevsimi döneminde Kürtlere karşı giriştiği hareket sırasındaki niyeti, kuzey sınırı somut olarak da Piranşehir'den

başlayarak, Revanduz dağ boğazından geçip Irak'a uzanan ana karayolunu ele geçirmektir. Bu, hükümet askerlerinin, İran Kürtlerinin Irak'ın dağlık bölgelerinde bulunan sevkıyat üslerinin ortadan kaldırılması amacıyla önceki yıllarda giriştikleri hareketin bir devamı idi.

1984 yılının Ağustos ayında, "Fetih" adıyla, Kürt bölgelerinin "taranması" operasyonu başlatıldı. İran Başbakanı Mir Hüseyin Müsavi-Hameney, aynı yılın Ekim ayında yaptığı radyo ve televizyon konuşmasında, Kürtlere gözdağı verici ifadeler kullandı. Başbakan, İran Kürdistanı'ndaki durumun yönetici rejimin çıkarı doğrultusunda iyileşmekte olduğunu belirttiikten sonra, hükümetin, askeri hareketle serbest bölgelerde özel sektör işletmelerinin geliştirilmesi için uygulanan girişimlere yardımda bulunduğunu söyledi. Bununla birlikte O, Kürtleri, İran Kürdistanı'nın geliştirilmesi planlarının karşıtları, aynı zamanda hükümet güçleriyle dini temelde çatışmalara neden olan Şii dini cemaate karşı çıkan komplocular olarak tanıtmaya çalıştı (309, 16. 10. 1984).

Yönetici çevreler, Meclis'te ikinci seçim devresi kampanyasını da propaganda amaçları için kullandılar. Ayetullah Humeyni'nin 3 Ocak 1984 günü İslam kurulları ve kent belediyeleri temsilcileri önünde yaptığı konuşmada, seçimlere katılmak istemeyenlere karşı açık tehditlere yer verildi. Ayetullah Humeyni, seçimlere katılmanın "İslamiyeti savunmak" anlamına geldiği için, bunlara katılmayı rededenlerin İslamiyet ilkelerini çiğnediğini ve bundan dolayı, bu kişilerde sorumluluk aranması gerektiğini söyledi (309, 04. 01. 1984). Bunun sonucunda İran yöneticileri ayrı ayrı Kürt bölgelerinde Meclis seçimleri yapmayı başardılar. İran basını bunu, İran Kürdistanı'nda İslami rejimin güçlenmesinin ve İran Kürtlerinin en saygın partisi olan İran Kürdistanı Demokrat Partisi'nin etkisinin azalmasının kanıtı olarak gösterdiler.

İran Kürdistanı'ndaki karmaşık siyasi durumda, 1985 yılının ilkbaharında iyileşmeye doğru bir değişiklik olmadı; kış aylarının olağan sakin döneminden sonra hükümet askerleri ile Kürt ayaklanmacılar arasındaki çarpışmalar tekrarlandı. İran ordusunun önemli miktarda gücü Kürtlere karşı savaşa atıldı.

Tahran rejimin İran-İrak cephesinde askere ihtiyacı olmasına rağmen, 200 bin dolayında İran askeri Kürt bölgelerinde kent ve köylerin korunmasıyla görevlendirildi. İran yöneticileri bu koşullarda yeniden, sorunların İslamiyet rejimi yararına siyasi çözümü yollarını aramaya başladılar. Onlar 1985 yılının başlarında temsilcilerini yeniden İran Kürdistanı'na gönderdiler. Rejimin temsilcileri, Kürt sorununu çözüme bağlama kararlılıklarını yeniden belirttiler. Ama bu görüşmeler de, İran Kürdistanı Demokrat Partisi tek yanlı olarak silahsızlanma önerisini geri çevirdiğinden ve Kürt bölgelerine İran sınırları içinde özerklik hakkı tanıma taleplerini yeniden ortaya sürdüğünden, suya düştü.

İran Kürdistanı Demokrat Partisi, İran Kürdistanı'nda en büyük örgütlü güç olarak kalıyordu. Parti, Kürt hareketinin bütün ilerici unsurlarını birleştirme, İslami rejime karşı tek direniş cephesi oluşturma uğrunda çaba harcıyordu. Bu doğrultudaki çabalarında "Komala" örgütü ve Sunni Kürtler örgütünün dini eylemcisi Şeyh Hüseyini'yle temaslar kurmayı başardı. İran Kürdistanı Demokrat Partisi, İran Kürdistanı'nda birkaç bin üyesi bulunan "İran Halkının Mücahitleri" örgütüyle sıkı temaslar kurdu. Bu örgütün lideri M. Racavi, partilerarası Ulusal Direniş Kurulu Teşkilatı'nın -İran Kürdistanı Demokrat Partisi ve "Komala" 1982 yılında bu teşkilata katılmıştı- başında bulunuyordu.

Kürt bölgelerinde, Kürt siyasi örgütleri temsilcilerinden yönetim kurulları oluşturuldu. Bu kurullar, sözkonusu bölgeler İran ordusu kuvvetleri ve "İslam Devrim Muhafızı" birlikleri tarafından işgal edilmeden önce, yerel işleri yönetiyorlardı. Özel mahalli komiteler, yalnız siyasi meseleler ve halkın askeri eğitimiyle uğraşmıyor, eğitim ve sağlığı koruma sorunlarına da ilgi gösteriyorlardı. Bu komiteler, askeri harekattan kurtarılmış yerleşim birimlerinde çocuklar için okullar ve halk için sağlık ocakları açtı (265, 13. 10. 1984). Kürt din adamlarının faaliyetlerinin de Kürt hareketi için büyük önemi vardı.

Şii din bilginleri bir kural olarak ülke yönetimini destekliyor ve özerklik taraftarlarına karşı (Şeyh Müftüzade, Hasani vb.) çıkıyorlardı. Onlar Kürt bölgelerinde Şii İslam ideolojisinin ilet-

keni oluyorlardı. Ne var ki, Kürtler arasında İslamiyetin değişik akımlarına bağlı kitleler vardır. Nitekim ülkenin genellikle kuzey bölgelerinde, Horasan'da ve İran-Sovyet sınırına kadar uzanan topraklarda Şii Kürtler; Batı İran'da Sunni Kürtler; Urmiye Gölü bölgesinde Ahl-i Hak ya da Ali-İlahi mezhebine bağlı Kürtler yaşar. Bunlar dışında Yezidi mezhebine bağlı olan Kürtler de vardır (162, s. 11-13).

İran-İrak sınır bölgesinde eylemde bulunan Irak Kürtlerinin bazı siyasi gruplarının faaliyetleri, İran'daki Kürt hareketine belirli bir karışıklık kazandırıyordu. Bunlardan kimileri İran'daki Kürt muhalefetiyle işbirliği yapıyor, bir diğeri, tersine, Ayetullah Humeyni rejimi kuvvetlerine yardımda bulunuyorlardı.

İran Kürtleri, bütün güçlüklerle rağmen, sonuna değin, yani hareket önünde duran amaçlara ulaşılana dek mücadele yürütmeye kararlıdılar. İran'daki Kürt muhalefetinin faaliyet alanı, şimdiki dönemde, rejimin silahlı baskısından dolayı, 1979 yılına kıyasla daralmış bulunsa da, İran Kürtlerinin yöneticilere karşı direnişi durmuş değildir.

Türkiye Kürdistanı'nda Kürt Hareketinin Etkinleşmesi ve Harekete Karşı Zorbalıkların Tırmandırılması

Türk yöneticileri, İran Kürdistanı'nda hareketin etkinleşmesi, anti-emperyalist ve anti-şah eylemlerin artması dolayısıyla, Türkiye'de yığınsal ilerici işçi hareketinin büyümesine, bununla birlikte Kürtlerin kendi ulusal hakları uğrındaki mücadelesine karşı, giderek daha kesin önlemler almaya başladılar. Türk hükümeti, 1978 yılının Aralık ayı sonunda ülkenin 13 ilinde iki aylık sıkıyönetim ilan etti*. Kahramanmaraş'ta meydana gelen kanlı olaylar, sıkıyönetim ilan edilmesine vesile olarak

(*)Sıkıyönetim uygulaması iki ayda bir uzatıldı. 12 Eylül 1980 hükümet darbesinden sonra ise, bütün Türkiye'de sıkıyönetim ilan edildi.

kullanıldı. Resmi verilere göre, bu olaylar sırasında yüzün üstünde insan öldürüldü ve yüzlerce insan yaralandı. Gerçekte bu kanlı olaylar sırasında ölen ve yaralananların sayısı çok daha büyüktü.

İstanbul ve Ankara'dan başka, yalnız nüfusunun önemli bölümünü Kürtlerin oluşturulduğu illerde sıkıyönetim ilan edildi. O dönemde Türkiye Başbakanı olan Bülent Ecevit'in söziere göre, hükümet, Cumhuriyetin birçok ilinde terör ve silahlı saldırı eylemleri büyümeye başladığı ve devletin bütünlük ve birliğine karşı tehlike yarattığı için, sıkıyönetim uygulamak zorunda kaldı.

Ama uygulamada Kahramanmaraş'taki kanlı çatışmalar, Alpaslan Türkeş'in aşırı gerici Milliyetçi Hareket Partisi taraftarları olan faşist "komandolar" tarafından kundaklanmıştı. Gericiler, Sunni-Şii çelişkilerini şiddetlendirerek, bu bölgede Şiiler (daha doğrusu Aleviler*) Kürt oldukları için, Kürt hareketine darbe indirmek istiyorlardı. Gericiler güçlerin temsilcileri, Sünni Müslümanları, Türkiye'de bir kural olarak, ilerici güçlerin yanında yer alan ve 1977 parlamento seçimlerinde oylarını ortanın solundaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne, ayrıca sol partilere veren Şii müslümanlara karşı kışkırtma uğrunda çaba harcıyorlardı.

Askeri komutanlık 1979 yılının Mart ayında sıkıyönetim koşullarında uyulması istenen birçok buyuruk çıkardı. Bunlara göre, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Urfa illerinde sol doğrultulu 20'den fazla değişik gazete ve derginin, aynı zamanda Kürt basın organlarının basılması, yayılması ve satılması yasaklandı (243, 06. 03. 1979). Somut olarak Türkçe ve Kürtçe yayınlanan Rızgari, Roja Velat, Devrimci Demokrat Gençlik dergileri vb. yasaklandılar (236, 1979, No: 1, s. 12).

1979 yılının Nisan ayının ilk yarısında Türkiye Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanı Evren Irak'ı ziyarette bulundu. Kenan Evren bu ziyareti sırasında, Kürdistan'daki hareketin bastırılmasına ilişkin eylemlere eşgüdüm sağlanması sorunlarını

(*)Alevi (Kızılbaşların yerel adı) mezhebinden, Ali-İlahi mezhebenden olanlar, İslamiyetin Şii koluna bağlıdır.

görüştü. Yine bu dönem içinde Türkiye'nin 14 Doğu ve Güneydoğu ili valilerinin bir toplantısı düzenlendi. Toplantıda, ülkede hak eşitliğinin sağlanması uğrunda mücadele yürüten Kürt halkına karşı terör ve polis zorbalığının artırılmasına ilişkin önlemler önerildi (245, 1979, No: 7, s. 5).

Türk hükümeti 26 Nisan günü, ülkenin altı ilinde daha, somut olarak da Adıyaman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt ve Tunceli illerinde sıkıyönetim ilan etti. Böylece ülkenin toplam 19 ilinde, daha sonra ise 20 ilinde sıkıyönetim uygulamasına gidildi.

İç gericilik, Türkler ile Alevi Kürtler arasında çatışmalar kışkırtmak amacıyla, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu illerinde "ayrılıkçılığa karşı mücadele" belgisiyle bütün çabaları harcadı. Türkiye'de ABD Büyükelçiliği görevlisi maskesiyle çalışan CIA ajanları da, bu illeri aynı amaçlarla ziyarette bulundular.

Emperyalizm ve iç gericilik Türk şövenizmi ve Kürt aleyhtarı hareketleri şiddetlendirirken, bununla yalnız Kürt halkının ulusal hakları uğrunda mücadelelerini bastırmak istiyordu. Bununla birlikte ABD emperyalizmi, Türk gericiliğini İran, Irak ve Suriye'yle hemhudut illerde sıkıyönetim ilan etmeye iterken, bölge ülkelerinin iç işlerine kışkırtıcı müdahalelerde bulunmak, Türkiye'yi kendi planlarını gerçekleştirmede bir araç durumuna getirmek için elverişli koşullar yaratmak uğrunda çaba harcıyordu (245, 1979, No: 7, s. 5).

Ama bütün karşı eylemlere rağmen, Türkiye Kürdistanı'ndaki ulusal demokratik hareket 70'li yılların sonunda ve 80'li yılların başlarında geniş boyutlar kazandı. Bu dönemde ülkede Kürdistan İşçi Partisi (Şivancılar), Kürdistan İşçi Partisi (Apcular), Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi, Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK), Ala Rızgari, Tekoşin, Kava vb. Kürt siyasi örgütleri gizli ve yarı-gizli koşullarda faaliyet yürütüyorlardı.

Bu örgütler Roja Velat (Yurdun Güneşi), Jina Nû (Yeni Yaşam), Özgürlük Yolu, Rızgari (Kurtuluş), Devrimci Demokrat Gençlik, Özgürlük, Tekoşin (Mücadele) ve bazı başka gazete ve dergileri yayınlıyorlardı. Bu basın organlarında yasalar çerçevesinde

Türkiye'de Kürt sorununun değişik yönleri ele alınıyor, resmi yöneticilerin ve burjuva partilerinin Kürtlere yaklaşımı eleştiriliyor, Kürt halkının sosyal ve ulusal istemlerine ışık tutuluyordu. Bununla birlikte bazı Kürt örgütleri (KUK, PKK (Kürdistan İşçi Partisi, vb.), Türk idarecilerine ve onların işbaşına getirdiği uşaklarına, aynı zamanda Kürt emekçi kitlelerini acımasızca ezen bazı Kürt ağa ve şeyhlerine karşı direnişte bulunan gizli mücadele erleri müfrezeleri oluşturmaya başladılar.

Kürt hareketinde siyasi güçler genelde dağınık olmalarına rağmen, 80'li yılların başlarında bazı Kürt siyasi örgütleri arasında yakınlaşma kaydedildi. Bunun yanısıra Kürt ulusal demokrat örgütleri ve Türk sol güçleri arasında temaslar da gözlemlendi. Bunların amacı, ülkenin emekçi kitlelerinin sosyal ve ulusal hakları uğrunda ortak mücadelede eylemlere eşgüdüm sağlamaktı.

Bütün bunlar Türkiye'nin yönetici çevrelerinde huzursuzluk ve endişe yarattı. Kürt hareketlerinden korkan bu çevreler, Kürt halkına karşı geniş zorbalık eylemlerine giriştiler. Yönetimin şoven politikası, Türkiye'de eylül 1980 askeri darbesinden sonra özellikle güçlendirildi. Askeri yöneticiler, eskiden olduğu gibi, şimdi de Kürtlere herhangi bir ulusal hak tanımadıklarını belirtmeye başladılar. Nitekim o dönemde devlet başkanı olan Kenan Evren, "Der Spiegel" dergisinin 19 Ekim 1981 tarihli sayısına verdiği demeçte şöyle diyordu: "Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu ve Atatürk döneminde de birçok defa ayaklandılar. Korkunç bir planla karşı karşıyayız. Türkiye Cumhuriyeti zayıfladığı zaman Kürtler ayaklanıyor. Türkiye'yi, dış güçlerin yardımıyla parçalamak istiyorlar..." Kenan Evren aynı demecinin bir başka yerinde ise şöyle diyor: "Kürtler mevcut. Ama ülkeyi parçalamalarına müsaade etmeyeceğiz. Onlar bizden birşey almayı başaramayacaklar. Bu sorunu kökten kazımak için gerekli olan herşeyi yapacağız" (278, 19. 10. 1981).

Askeri yöneticilerin gerici politikası, 7 Kasım 1982 günü düzenlenen sözde halkoylamasıyla Türkiye halklarına dayatılan Türkiye'nin yeni anayasasında yasallaştırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni anayasasında, öncekilerinde

olduğu gibi Kürt halkının özlemleri küçümsendi, ulusal hakları tanınmadı. Üstelik bu anayasa, Türkiye yönetici çevrelerinin, ülkede yaşamakta olan ulusal azınlıklara karşı özümseme politikasının yasal ifadesi oldu.

Anayasa biçimsel olarak, ülkenin bütün yurttaşlarının yasalar önünde eşit olduğunu ilan eder. Nitekim anayasanın başlangıç bölümünde "her Türk vatandaşının" (evet "Türkiye vatandaşının" değil de, "Türk vatandaşının") "... milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu" belirtilir. Daha sonra madde 10'da "herkes, dil-ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir" diye buyrulur.

Ama anayasanın öteki maddelerinin incelenmesi, bu temel yasanın uygulamada yurttaşlara biçimsel eşitlik bile sağlamadığını ve başından sonuna kadar, Türk burjuvazisinin aşırı milliyetçilik çizgisine uygun bulunduğunu ortaya koyuyor. Sözgelimi anayasada Türkiye Cumhuriyeti'nin "...Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan..." bir devlet olduğu kaydedilir (Madde 2). Yine Anayasa'nın başlangıcında başka hususlarla birlikte "... Anayasa'nın ... Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ... Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışına..." uygun olduğu ve "...egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ..." belirtilir. Madde 6'da da, bundan sözölürken "egemenliğin kayıtsız şartsız ..." Türk milletine ait bulunduğu ve onun "...egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle..." kullandığı vurgulanır.

Başlangıç'ta ve genelde bütün Anayasa'da sık sık "ebedi Türk vatani", "kutsal Türk devleti", "yüce Türk milleti" gibi demagojik ifadeler kullanılır.

Anayasanın bir maddesinde "Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir" (Madde 70) denilirken, bir başka maddede "Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir" (Madde 76) diye belirtilir. Ya Türk olmayanlar, ne olabilir?

Yani, Türkiye anayasasına göre, Türkiye'de yalnız Türkler yaşamaktadır. Anayasada, ülkenin Türk milletinden olmayan

her yurttaşını Türk ilan etme çabası vardır. Nitekim madde 66'da şöyle buyrulur: "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. ...Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz".

Şunu belirtmek gerekir ki, Türk yönetici çevreleri bu demagojiye kendileri de inanmıyor ve bundan dolayı onların bütün politikası, ülkede yalnız ve yalnız Türklerin yaşamasını sağlamak için, ulusal azınlıkların özümsemesine yönelik bulunuyor. Anayasanın başka maddeleri de bu görüşü doğruluyor. Nitekim madde 42'de öğretim kuruluşlarında Türkçe dışında başka hiç bir dilin anadili olarak okutulamayacağı belirtiliyor. Başka bir anlatımla, ulusal azınlıkların çocukları kendi anadillerinde öğrenim görmekten yoksun bulunuyor. Bu maddenin gerici özümseyici özlü işte bundan ibarettir.

Türk yöneticilerin resmi temsilcileri ülkenin değişik kesimlerinde değişik zamanlarda Türkçe dışında herhangi bir başka dilin konuşulmasına karşı kampanyalar örgütlediler ve başka dillerin konuşulmasını yasaklamak üzere buyruklar çıkardılar. Ama bu, anayasanın ilgili hükümlerine aykırı olarak yapıyordu. Şimdi ise bu, anayasanın özel bir maddesinde tanımlanmış bir politikadır. Nitekim anayasanın 26. maddesinde "...Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında, kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" denilmektedir. Kesinlikle açıktır ki, burada sözkonusu olan herşeyden önce Kürtçe'dir. Daha askeri darbeden önce Kürt aydınları temsilcileri "Roja Velat" gazetesini Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlama izni almak için Ankara Valililiği'nin ilgili dairesine başvuruda buldukları zaman, bu dairede görevli memur, tehdit edencesine şu karşılığı vermişti: "Her dilde yayınlayabilirsiniz. Yalnız Kürtçe yayınlamazsınız. Aksi halde kelleler uçurulacaktır" (275, 1982, No: 5-6, s. 4).

Türk anayasası ülkede seyahat ve yerleşmeyi, bununla birlikte yeni yerleşim yeri kurma olanaklarını da sınırlandırmaktadır. Madde 23'de şöyle denmektedir: "...Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu

mallarını korumak ... amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir".

Anayasanın bu maddesi, arzuya göre çok geniş şekilde yorumlanabilir. 20'li ve 30'lu yıllarda bu gibi kanunlar, Kürtlerin öz yurtlarından ülkenin orta ve batı kesimlerine iskanı amacıyla birçok defa kabul edilmişti.

Anayasanın dikkatlice incelenmesi sırasında, bu temel belgeyi hazırlayanların siyasi planda esas kaygılarının, işçi hareketine ve Kürt halkının ulusal kurtuluş hareketine karşı mücadele olduğu gerçeği dikkati çekiyor. Anayasayı oluşturan maddelerin çözümlenmesi, Türk gerici çevrelerinin ülkedeki ulusal azınlıklara karşı özümseme politikası uygulama olanaklarını genişlettikleri sonucunun çıkarılmasına temel yaratıyor. Bu çevreler anayasanın ilgili maddelerine dayanarak, Türk olmayan halklara karşı, özellikle 70'li yılların sonunda ve 80'li yılların başında önemli gelişme kaydeden Kürt hareketine ve Kürtlere karşı zorbalık önlemlerini güçlendirdi.

Türkiye'nin şimdiki anayasası, Cumhuriyet döneminde kabul edilmiş olan önceki temel yasalara kıyasla, geriye doğru atılmış bir adımdır. Bu anayasa, Türk toplumunda altyapı ve üstyapı arasındaki çelişkilerin hızlanmasına, son çözümde ülkedeki ulusal ve sınıfsal çelişkilerin şiddetlenmesine götürecektir.

Danışma Meclisi Mayıs 1983'de, Kürtler konusunda şoven politikayı sürdürerek Milli İskan Yasası'nı kabul etti. Türk yöneticiler bu yasaya dayanarak ve, "ulusal güvenlik" gerekçesiyle halkı, ülkenin bir kesiminden başka bir kesimine sürebilir (244, 1983, No: 54, s. 6). Başka bir sözle, Türk yöneticiler, 20'li ve 30'lu yıllarda ve savaşsonrası dönemde birçok defa yapılmış olduğu gibi "isyancı" Kürtleri, kendi öz yurtlarından Türkiye'nin batı bölgelerine iskan edebilirler. Ülke dışında çıkan Kürt basınına göre, birçok Kürt ailesi belirtilen bu yasaya dayanılarak ülkenin batı illerine sürüldü (271, 1983, No: 5, s. 7).

Askeri rejim, ülkenin Suriye, Irak ve İran sınırının bütünü boyunca 10-20 kilometre genişliğinde sözümona güvenlik kuşağı yaratma kararı aldı. Bu karara göre, sözkonusu bölgede yaşayanlara, yetkililerce belirlenmiş sayı ve miktar dışında hayvana ve hayvan yemine sahip olması yasaklandı. Askeri yöneticiler kaçakçılığa karşı mücadele bahanesiyle, Kürtlerin,

nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu Gaziantep, Diyarbakır, Kilis, Batman, Doğubeyazıt ve daha birçok kentte binlerce dükkanı kapattı.

Kürtlere, ana dillerinde öğrenim görmeleri, Kürtçe yazmaları ve konuşmaları, Kürtçe müzik dinlemeleri, ulusal giysilerini taşımaları ve Kürt ulusunun mevcudiyetini kanıtlayan her türlü iş ve eylemde bulunmaları yasaklandı. Askeri idareciler ilerici toplumsal örgütlerin faaliyetini, bu arada çalışmalarına birçok Kürt eylemcinin de katıldığı Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) ve Türkiye Öğretmenler Derneği'nin (TÖB-DER) faaliyetini yasakladı. TÖB-DER yönetiminden 50 kişi, açılan dava sonucunda, dokuzar yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu kişiler, TÖB-DER şoven eğitim sistemine, Kürt halkına yapılan baskılara, Kürt halkının dil ve kültür alanında ezilmesine karşı çıktığı, ülkede eğitimin demokratikleştirilmesinden yana olduğu, Kürt halkına kaderini tayin hakkının tanınmasını istediği için cezalandırıldılar (244, 1982, No: 38, s. 1).

Türk askeri yöneticileri, Kürt aydınları tarafından yayınlanan "Roja Velat", "Özgürlük Yolu", "Rızgari", "Jina Nû", "Devrimci Demokrat Gençlik", "Özgürlük", "Tekoşin" vb. gazete ve dergileri yasakladılar.

Kürdistan'da artık birkaç yıldan beri siyasi parti ve toplumsal örgüt yönetici ve üyelerine karşı, Kürt edebiyatı yayımcı ve dağıtımcılarına karşı davalar devam ediyor. Bu kişilere karşı, "tek Türk ulusu"nun temellerini baltalamaya, Türkiye'yi parçalamaya yönelik faaliyetlerde bulunmak gibi basmakalıp suçlamalar yöneltiliyor. Sınır dışındaki Kürt basını verilerine göre, hükümet darbesinden sonra gelen üç yıl içinde askeri yöneticiler 170 bin kişiyi gözaltına aldılar ve tutukladılar; 200 kişi işkenceler sonucunda öldü; 700 dolayında insan ceza operasyonları sırasında öldürüldü; rejim aleyhtarı 48 kişi idam edildi; 170'ten fazla tutuklu idam cezasına çarptırıldı (271, 1983, No: 5, s. 5). Bunların çoğunluğunu Kürt ulusundan kişiler oluşturuyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün mevcudiyeti boyunca (60 yıl içinde), siyasi nedenlerle 111 kişi idam edildi (277, 1983, No: 18, s. 23).

Devlet tarafından uygulanan acımasız terör koşullarında birçok Kürt yurtseveri ülkeyi terketmek ve komşu ülkelere Suriye, Lübnan, Batı Avrupa'ya (Federal Almanya Cumhuriyeti, İsveç vb* yerlere gitmek zorunda kaldı. Kürt yurtseverler bu ülkelerde yayınladıkları basın organlarında Kürdistan'daki durumu, Yakınoğu (Ortadoğu) ülkeleri hükümetlerinin Kürt sorunu konusundaki politikalarını tanıtmaya devam ediyorlar.

Askeri idareciler, onların ülkeden ayrılmak zorunda kalmış olmalarından yararlanarak ilerici görüşlü yüzlerce kişiyi, sendika eylemcilerini, aydınları, politika adamlarını Türk yurttaşlığından çıkardılar, bu kişilerden bu yolla kurtulmak istediler.

Askeri yöneticiler 1980 yılında iktidara elkoymalarından hemen sonra bütün ülkede sıkıyönetim ilan ettiler. Onlar, İkinci Ordu'yu Konya'dan Malatya'ya göndererek, böylece Türk silahlı kuvvetlerinin büyük bir bölümünü Türkiye'nin Doğu illerine yerleştirdiler. Bu illere yerleştirilen askeri birlikler yeni tanklar, uçaklar, helikopterler, çağdaş taşıma araçları vb. vasıtalarla donatıldı. Kürt bölgeleri gerçek bir işgal altına alındı. Komando birlikleri, masum Kürt halkına karşı gaddarca ceza operasyonları gerçekleştirdiler. Komandolar, jandarma ve polisle birlikte, silah arama bahanesiyle Kürt köylerine baskınlar düzenlediler, köylülerin hayvanlarını ve başka mallarını yağmaladılar.

Kürtlerin yaşadığı bölgelerde sık sık askeri manevralar düzenlenmeye başlandı. Nitekim askeri darbeden sonra gelen üç yıl içinde burada 12 çeşitli askeri manevra yapıldı (271, 1983, No: 5, s. 7). Üstelik bu manevraların çoğu sırasında "düşman" Kürt partizanların üniformasını giydi. Bu da, sözkonusu manevraların kimlere yönelik olduğunu açık bir şekilde ortaya koydu. Manevralardan bazıları NATO askerlerinin katılımıyla gerçekleştirildi. Örneğin 1983 yılının Mayıs-Haziran aylarında ülkenin Kürt illerinde "Adventur Express'83" adıyla NATO

(*)Kürt kaynaklarında yer alan verilere göre, yalnız Almanya Federal Cumhuriyeti'nde, 1982 yılının ilkbaharında 300 bin Kürt yaşıyordu.

çevik kuvvetlerinin askeri manevraları yapıldı. Bu manevralara Türkiye, ABD, İngiltere, Federal Almanya Cumhuriyeti, İtalya ve Belçika'dan askeri hava ve kara kuvvetleri katıldı. Türk basınının bildirdiğine göre, bu manevralarla güdülen amaç, "NATO'nun Güneydoğu kanadında güvenlik açısından tehlike ortaya çıktığında", blokun çevik kuvvetleri arasında eylembirliği yöntemlerini yetkinleştirmekten ibaretti. Daha sonraki dönemde de bu gibi manevralar yapıldı.

Türkiye Kürdistanı'nın militerleştirilmesi, yalnız Kürt halkına değil, Yakın ve Ortadoğu ülkelerinde bütün ulusal kurtuluş hareketlerine yönelikti. Türkiye bu yöndeki eylemlerinde ABD'den tam destek gördü. Amerikan emperyalizmi, Türk gericiğini Kürt aleyhtarı eylemlere, İran, Irak ve Suriye'yle hemhudut illerde askeri harekate kışkırtırken, Bölge ülkelerinin iş işlerine tahrik edici müdahaleler için elverişli koşullar yaratmak, Türkiye'yi, bölgedeki planlarını gerçekleştirmede bir araç durumuna getirmek amacı peşinde koşuyordu.

1983 yılının Mayıs ayı sonlarında ABD'nin onayıyla, 15 bin dolayında Türk askeri Türkiye-Irak sınırını geçti ve Kuzey Irak'ın 30 kilometre kadar derinliklerine girdi. Kürdistan Demokrat Partisi'nin (Barzaniciler) ayaklanma üsleri, genellikle bu bölgeye yığılmış bulunuyordu. Ama "peşmerge" müfrezelerinden kararlı direniş gören ve dünya kamuoyu tarafından kınanan Türk askerleri, Irak'ın Kürt bölgelerini terketmek zorunda kaldılar.

Türk burjuvazisi Irak topraklarında saldırı eylemlerini gerçekleştirirken, Türkiye'deki Kürt hareketini de etkileyebilecek olan Irak Kürtlerinin ulusal kurtuluş mücadelesinin gelişme ve güçlenmesini engellemek istiyordu. Türk burjuvazisi ayrıca, İran'ın kuzey Irak'ta yeni bir cephe açarak, kendisinin gözkoymuş bulunduğu Kerkük ve Musul'daki petrol bölgesini ele geçirmesinden duyduğu endişeyi de ifade ediyordu. Burada şunu da belirtelim ki, Türkiye, Irak Kürdistanı'nda çıkarılan ve petrol boru hattıyla İskenderun'a nakledilen petrol sayesinde yılda 250 milyon dolar dolayında gelir sağlıyordu (244, 1983, No: 57, s. 6).

Türk askerlerinin Irak'a saldırısı, İran ile Türkiye arasındaki

ilişkilerde belirli bir gerginlik yarattı. İran temsilcileri, İran'ın Türkiye'yle mevcut ekonomik ilişkilerini keseceğini açıkladılar. Böyle bir durum ise Türkiye için büyük bir pazarın (bu pazardan yılda takriben bir milyar dolar gelir sağlanıyor) yitirilmesi anlamına gelecekti (244, 1983, No: 57, s. 6).

Ama 1983 yılının yaz aylarında yürütülen Türk-İran görüşmeleri, Kürt sorunu konusundaki şoven politikada birbirine yakın olan ve dolayısıyla başka sorunlar konusunda da kendi konularını nesnel olarak uyumlamak zorunda bulunan iki ülke arasındaki ilişkilerin bir ölçüde yumuşamasına götürdü.

Askeri idareciler, 1983 yılında yapılan parlamento seçimleriyle ilgili olarak, 1982 yılında onaylanan Türk anayasasının milliyetçi hükümlerini programlarına alan burjuva partilerine faaliyet izni verdiler. Türkiye'de legal çalışmalarda bulunan bütün partiler, programlarındaki bazı yorum farklarına rağmen, burjuva milliyetçilik ideolojisine bağlıdır. İktidarda bulunan Anavatan Partisi programında da milliyetçilik ilkesine yer verildi. Programın birinci maddesinde belirtildiği üzere, Anavatan Partisi, milliyetçiliğe, milli ve manevi değerlere bağlılığını ilan eden bir partidir. Türkiye'deki bütün öteki burjuva partileri de milliyetçiliğe bağlılıklarını belirtiyorlar. Burjuva partileri, bu ilkeyi programlarına dahil ederken, Kemalizme, ülkenin sosyo-ekonomik ve ulusal sorunlarının demokratik ilkeler temeli üzerinde çözüme bağlanması olasılığını dışlayan egemen rejime bağlılıklarını bir kere daha belirtmiş oluyorlar.

Başbakan Turgut Özal tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 Aralık 1983 günkü birleşiminde okunan hükümet programı da, Türkiye'nin yeni anayasası ve Anavatan Partisi'nin programları doğrultusunda hazırlanmıştı.

Bu programa göre, ülkenin Türk olmayan halklarına ulusal haklarını tanımayı reddeden burjuva milliyetçiliği, Anavatan Partisi'nin ideolojik ilkesidir. Başbakan Turgut Özal, hükümetinin programını açıklarken şöyle dedi: "Bizim hükümetimiz milliyetçi bir hükümettir... Bizim milliyetçilik görüşümüz, Türk milletinin anayasada belirlenmiş bağımsızlık ve bütünlüğünün, ülkenin bölünmezliğinin korunmasına yöneliktir...". Hükümet bununla birlikte "anarşiye, terörizme, ayrılıkçılığa ve aşırı

akımlara karşı sürekli ve sonuçsal mücadele yürütmek" vaadinde de bulundu. Başka bir anlatımla hükümet, işçi sınıfına ve Kürt ulusal kurtuluş mücadelesine karşı baskıyı sürdürmek niyetinde olduğunu açıkladı.

Ama Türk hükümetinin, Kürt sorununu yalnız askeri-polis önlemleriyle çözüme bağlama uğrunda çaba harcadığı da söylenemez. Hükümet, Kürt bölgelerinin geliştirilmesi için önlemler almak vaadinde de bulundu. Hükümete göre, bu önlemler, Türkiye Kürdistanı'ndaki gerginliği ortadan kaldıracaktı. Başbakan Özal bu konuda şunları söyledi: "Biz Güneydoğu Anadolu projesini, sosyal ve ekonomik yarar bakımından birincil önem taşıyan bir tasarı sayıyoruz ve bu tasarının en kısa sürelerde yerine getirilmesi için gerekli olan bütün önlemleri almayı ulusal görevimiz sayıyoruz".

Burada şunu belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin ayrı ayrı bölgelerinin, özellikle Türkiye Kürdistanı'nın geliştirilmesi için geçmişte de tasarılar hazırlanmıştı. Ama bundan önce Türk hükümetlerinin programlarında bu soruna, bu kadar büyük dikkat hiçbir zaman ayrılmamıştı. Kuşkusuz bu ilgi, bir yandan ülkenin sosyo-ekonomik gereksinimlerinden, diğer yandan da, Kürt ulusal hareketinin yeni atılımları koşullarında, Türk yönetici çevrelerinin ülkenin Doğu ve Güneydoğu illerinin geliştirilmesine "ilgisini" gösterme arzusundan kaynaklanıyordu.

Turgut Özal hükümeti, belirtilen program gereğince Temmuz 1984'de "Resmi Gazete"de kanun hükmünde bir kararname yayınladı. Bu kararname gereğince ülkenin 27 ili "serbest bölge" ilan edildi. Bu bölgeye, ülkenin Doğu ve Güneydoğu illeri de dahil edildi. Söz konusu kararnameye göre, Ağrı, Kars, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis, Siirt, Hakkari, Gümüşhane ve Van illerine yatırımlar yapan çok uluslu tekeller ve yerli holdingler gelir vergisi ödemeyecek, Sivas, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Adıyaman, Kahramanmaraş, Urfa, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Sinop, Yozgat, Artvin, Erzurum, Erzincan ve Mardin illerine yatırımda bulunan tekeller ise kazançlarının yalnız % 40'ı için gelir vergisi ödeyecekti (281, 10. 08. 1984, s. 11). Bu kararnameyle tekellere başka kolaylıklar da yaratıldı.

Basında çıkan haberlere göre, bu kararname, ABD'ne "F-16"

uçaklarını Türkiye topraklarına yerleştirme izni veren Amerikan-Türk Sözleşmesi'nin bir sonucu idi. Türkiye Milli Savunma Bakanı'nın 22 Temmuz 1984 günü yaptığı açıklamaya göre, "F-16" uçakları için donatılan (kısımlar) üretmek üzere 10 yeni şirketin oluşturulmasına ilişkin anlaşma artık imzalanmış bulunuyor. Bu şirketlere, yardımcı sıfatıyla ABD tekelleri, yerli holdingler, Türk devleti, OYAK ve ordu vakıfları katıldı.

"F-16" uçaklarına ilişkin anlaşmanın imzalanmasıyla, yabancı sermaye Türkiye'de önemli imtiyazlar elde etti. Bu da kendi tarafından Türkiye'ye, yabancı sermaye ve genelde Amerikan sermayesi akımını hızlandırdı.

Türkiye'nin yönetici çevreleri, Kürtlerin çoğunlukta buldukları illeri "açık" bölge ilan ederken, Türkiye Kürdistanı'nın doğal ve insani kaynaklarını sömürmek üzere yabancı sermayeyi buraya celbetmek istiyorlardı. Çünkü Türk burjuvazisi, bölgede politik durum istikrarlı olmadığından kendi mali imkanlarını buraya aktarmaya arzulu değildi. Biz, bu konudaki girişimlerin yararları geniş şekilde tanıtılmış olmasına rağmen, Türk yönetici çevrelerinin, Doğu ve Güneydoğu illerinin geliştirilmesine sözümona ilgi göstermekle, ülkedeki Kürt ulusal kurtuluş hareketini yatıştırabileceğini sanmıyoruz.

Türk yönetici çevreleri biraz yukarıda belirtilen önlemlerle birlikte, Kürdistan'da cezalandırma hareketini sürdürmeye devam ediyorlardı. Ne var ki, Türk rejiminin Kürt "isyancılara" karşı zorbalıkları, emperyalizmin ve öncelikle ABD emperyalizminin Yakındoğu'ya ilişkin genel stratejik planlarından ayrı olarak ele alınmamalıdır, zira Washington Yakındoğu'yu, Amerikan tekellerinin çıkarları için "yaşamsal önem" taşıyan bir alan sayıyor. Türkiye bilindiği gibi, NATO blokunun Güney kanadını oluşturuyor. Türkiye topraklarında, Irak sınırı bölgesinde ve Suriye sınırı yakınında Amerikan "çevik müdahale kuvvetleri" nin buraya yerleşmesinde kullanılacak üsler bulunuyor. Bu kuvvetler, ABD'nin çıkarları tehlikeyle karşı karşıya geldiği takdirde, Pakistan'dan Afrika kıtası sahillerine kadar uzanan bölgenin her noktasına müdahalede bulunmaya hazırdır (231, 1985, No: 4, s. 95).

Bu açıdan, Ankara rejiminin askeri cezalandırma operasyon-

ları, bölgenin bütün ülke ve halklarının çıkarları için, burada geniş boyutlar kazanan ulusal kurtuluş hareketleri, özellikle Türkiye, Irak ve İran'daki Kürt halkının özgürlüklerini kazanmaya yönelik etkinlikleri için ciddi tehlike yaratıyor. Ankara ve Bağdat'taki yönetici rejimler, genişlemekte olan partizan hareketi ve Kürdistan halkının güçlenen etkinlikleri karşısında 6 Ekim 1984 günü, Kürt yurtsever güçlerine karşı Türk askerlerini kullanma hesabıyla 1982 yılında imzalanan Türk-İrak anlaşmasının süresini uzattılar.

Türkiye Komünist Partisi MK üyesi Ali İleri ve Irak Komünist Partisi MK üyesi Kadem Habib'in haklı olarak belirtmiş oldukları gibi, bu anlaşma "Kürdistan'ın değişik kesimlerinde Kürt halkının çıkarlarına ve yasal haklarına" yönelik olduktan başka "aynı zamanda, emperyalizmin ve öncelikle ABD emperyalizminin bütün bölgeye ilişkin planlarının bireşimsel halkasını oluşturuyordu" (231, 1985, No: 4, s. 97).

Türkiye ve Irak'ın kardeş komünist partileri, bu durumdan hareketle yayınladıkları ortak bildiride şunları belirttiler: "NATO'ya üye devletler, bu blok üyesi Türkiye vasıtasıyla, NATO'nun bu bölgedeki etkisini genişletmek istiyorlar. ABD'nin bölgesel jandarma rolü, kendileri de şoven yayılmacılık amaçları peşinde koşan Türkiye yöneticilerinin arzularına uygundur.

Saldırı eylemleri ve ahlakdışı sözleşmeler, iki ülkenin egemenliğini tehdit ediyor, dış güçlerin, onların iç işlerine karışmasına izin veriyor, bölgede ve bütün dünyada barış için tehlike yaratıyor" (231, 1985, No: 4, s. 97).

Irak Komünist Partisi ile Türkiye Komünist Partisi, saldırıların derhal durdurulmasını ve Türk askerlerinin sınır bölgelerinden geri çekilmesini istediler. İki parti, ilerici dünya toplumunu, gezegenimizin bütün barışçı güçlerini, iki ülkeden komünistlerin, ilerici demokratik güçlerin dikta düzenlerine karşı, demokratik seçeneklerin gerçekleştirilmesi uğrunda haklı mücadelesini desteklemeye çağırdı.

Irak Kürdistanı'nda Kürtlerin Özerklik Mücadelesinin Yenilenmesi

Irak ve Irak Kürdistanı'ndaki durum, Kürtlerin Mustafa Barzani yönetimindeki mücadelesinin 1975 yılında başarısızlığa uğramasından sonra kesinlikle değişti. Arap Sosyalist Uyanış Partisi(BAAS), Kürtlerin silahlı ayaklanmasını bastırdıktan sonra, uygulamada ülkenin mutlak efendisi durumuna geldi. Parti bu duruma ulaşana kadar, girişimlerinin defalarca suya düşmesini, başarısızlığını, büyük sosyo-ekonomik ve politik köktenci teşebbüslerin gerçekleştirilmesindeki ardıcılıksızlığını, birçok defa, "Kuzeyli ayrılıkçılara -yani Kürtlere- yardımda bulunan emperyalizm ve siyonizm entrikalarıyla" izah etti. Kürt ayaklanmasının hezimete uğratılmasından sonra, Arap Sosyalist Uyanış Partisi, mevcut rejimin gerek genel Irak, gerekse Kürt sorunları konusundaki gerçek niyetlerini göstermesi gerekliliğiyle karşı karşıya geldi.

İlerici Yurtsever Cephe'ye katılan Irak Komünist Partisi ile Arap Sosyalist Uyanış Partisi'nin, Irak Kürdistanı'nda 1974-1975 yıllarında gelişen ulusal özerklik hareketine yaklaşımı, birbirinden ilke açısından farklıydı. Nitekim Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi'nin aşırı sağ kanadının politika ve eylemlerini kesinlikle eleştirirken, aynı zamanda Kürt halkınca ortaya sürülen taleplerin yasallığını tanıyordu. Irak Komünist Partisi'nin, Kürdistan'daki gerçek demokratik güçlerin kendi konumlarını korumasında çıkarı vardı. Arap Sosyalist Uyanış Partisi ise, bu soruna bambaşka açıdan yanaşıyordu. Irak yönetici çevreleri, bir yandan Kürtlere özerklik verilmesini öngören bir programı ortaya koyarken, diğer yandan, Kürt kurtuluş hareketini ortadan kaldırmak için, silahlı çatışmayı şiddetlendirme uğrunda çaba harcıyorlardı. Yönetici çevrelerin, Kürt aşırı sağ unsurlarıyla çelişkileri bulunmasına rağmen, onların, Irak Kürdistanı'nda köktenci devrimci akımların pekişmesinde nesnel olarak çıkarları yoktu. Irak yöneticileri, silahlı Kürt ayaklanmasını ortadan kaldırdıktan sonra yalnız sağ unsurları değil, fakat onların görüşüne göre, yönetici rejim için daha sonra tehlike oluşturacak Kürt sol ulusal güçlerini de ceza-

landırdılar. Kürtlerin yığınsal şekilde, Irak'ın uzak Arap bölgelerine sürülmesi başlatıldı. Kürtler bu bölgelerde, uygulamada yerel yöneticilerin sürekli gözetimi altına düştüler. Onbinlerce Kürt ailesi büyük yoksunluklar, gıda ve konut yetersizliği, sağlık hizmetleri yokluğu, aynı zamanda işsizlik koşullarında çile çekerken, takibattan kurtuluşu, İran Kürdistanı'na göçetmekte buldu.

BAAS'çılar zorbalık uygulamalarıyla birlikte, ilk aşamada Kürt sorununun "barışçı" çözümü planını da ortaya sürdüler.

İktidar partisi, ilk aşamada Kürdistan Demokrat Partisi ve Mustafa Barzani'nin itibardan düşürülmesi amacıyla, Aziz Akravi öncülüğünde Kürdistan Demokrat Partisi'nden ayrılan, hükümetle işbirliği yapan ve bu yolla özerklik yasasının kabul edilmesini sağlama umudunda olan eylemcilere dostça yaklaşımını gösterme uğrunda çaba harcadı. Bu dönem içinde Kürt Özerk Bölgesi'nin yürütme ve yasama organları örgütlendi*. Arap Sosyalist Uyanış Partisi, hiç olmazsa dış görünüşte Irak Komünist Partisi'yle dostluk ilişkilerini korumaya gayret gösteriyordu. Resmi basın sayfalarında sık sık, Irak'ın "sosyalist ülkelerle stratejik ilişkilerini sürdürme" niyetini yansıtan yazılara yer veriliyordu. Arap Sosyalist Uyanış Partisi kendi saygınlığını arttırmak amacıyla 1976-1978 yılları arasında birkaç uluslararası konferans düzenledi. Bu konferanslarda ulusal kurtuluş mücadelesi ve sosyalist ülkelerle işbirliği sorunları incelendi, aynı zamanda Enver Sedat'ın (Mısır Cumhurbaşkanı-ç. n), ihanetçi politikasına karşı yaptırım önlemleri onaylandı. Ama olayların seyri, bütün bunların kısmen, dünya ilerici toplumunun dikkatlerini, Irak hükümetinin anti-demokratik planlarından başka yana kaydırmak, hükümetin eleştirilmesine meydan vermemek ve uluslararası alanda yalıtılmasını engellemek amacıyla yapıldığı sonucuna varılmasına temel yarattı.

BAAS'çılar, 70'li yılların ortalarında Kürdistan'da yığınsal silahlı hareketi bastırdıktan sonra, bu hareketin yeniden ortaya çıkması olanaklarının ortadan kaldırılmasına başladılar.

(*)Hükümet bütün resmi belgelerinde "Özerk Kürdistan" değil "Kürt Özerk Bölgesi" tanımını kullanıyordu.

Onlar, bu amaçlarına ulaşmak için gayretlerini şu hususlara yönelttiler: 1) Irak Kürdistanı'nın ulusal terkinin değıştirilmesi (bunun gerçekleşmesi için, olanak dahilinde daha fazla Kürt'ün, Irak'ın güney ve orta bölgelerine sürülmesi gerekiyordu); 2) Türkiye ve İran'la sınır çizgisi bölgesinde Arap kuşağı denilen kuşağın oluşturulması (Irak, İran ve Türkiye Kürtleri arasında mevcut ilişkiler önüne bir tür engel dikilmesi); 3) Kürt hareketinin terör, tutuklamalar ve sürgünlerle, öncü gücünden, Kürt demokratları, komünistler vb. yoksun bırakılması; 4) Irak'ın Bağdat Paktı'nda eski bağlaşıklarıyla (Türkiye ve İran) ilişkilerin düzenlenmesi ve onların, "Kürt tehlikesi"ne karşı ortak savaş yürütme ilgilerinden yararlanılması, Kürt ulusal demokratik hareketinin yeniden gelişme olanaklarının ortadan kaldırılmasının sağlanması.

BAAS'çılar konumlarını belirli ölçüde pekiştirdikten sonra daha 1978 yılında İlerici Ulusal Yurtsever Cephe'den bağlaşıklarına -komünistlere- karşı bir kampanya başlattılar. Irak Cumhurbaşkanı A. H. El Bekri'in sözlerine göre, "geçici değil, stratejik nitelik" taşıması gerekli olan İlerici Ulusal Yurtsever Cephe, görevi, yalnız BAAS'çıların politika çizgisini uygulamaktan ibaret olan bir organ durumuna getirildi. Komünistler ve Kürt demokratlar, Cephe çerçevesinde bağımsız hareket etme olanağından yoksun kıldılar. Üstelik Saddam Hüseyin 7 Mart 1979 günü yaptığı konuşmada komünistlerin, İlerici Ulusal Yurtsever Cephe'nin rolü ve ödevleri konusundaki eleştirilerine yanıt verirken, 1973 yılında imzalanan ve belirtilen Cephe'nin kurulmasına götüren belgenin amaca uygunluğundan kuşku ifade etti. Saddam Hüseyin somut olarak şöyle dedi: "Arap Sosyalist Uyanış Partisi'nin devletin başında bulunduğu koşullarda ulusal cephenin yaratılması zorunlu bir gereklilik değildi".

Sağcı milliyetçi ve anti-komünist görüşleriyle ünlü, BAAS Partisi'nin kurucusu M. Eflak Bağdat'a yerleştikten sonra yerli rejim tarafından geniş destek gördü ve anti-demokratik faaliyetini etkinleştirdi. Irak'ta anti-komünist kampanya zamanla daha açık şekilde yürütülmeye başlandı. Komünistlere karşı zorbalıklar, birçok yönleriyle 1963 yılının karanlık olaylarını hatırlatarak

yığınsal nitelik kazandılar. Irak ordusunun birçok subayı, komünist harekete bağlı bulunmak suçlamasıyla kurşuna dizildi. İlerici Ulusal Yurtsever Cephenin mahalli kollarında çalışan, Irak Komünist Partisi'nin birçok temsilcisi kovuşturma ve zorbalık hedefi durumuna getirildiler (258, 1979, No: 1, s. 22-28). Komünistler ve Kürt demokratlar konusundaki ayrımcı önlemler, öğretim sistemini de kapsadı. Eğitim-Öğretim çalışmaları "BAAS'çılık" doğrultusunda yeniden düzenlendi. Yalnız Arap Sosyalist Uyanış Partisi "ulusu", "halk kitleleri" ni temsil etme hakkına sahipti. Bağdat, Musul, Basra ve Süleymaniye üniversitelerinde, komünistlerin taraftar ve sempatanları olan öğretim üyelerinin üniversitelerden atılması kampanyasına başlandı (258, 1979, No: 1, 22-28).

İnsanlık dışı yığınsal sürgünler, BAAS'çıların Kürt aleyhtarı eylemleri arasında özellikle belirgin yer aldı. Bu sürgünler sonucunda 700 bin Kürt, öz yurtlarından başka bölgelere gönderildiler (238, 20. 09. 1980). Irak yöneticileri, yurtlarından sürgün edilen Kürtler için, silahlı birlikler tarafından korunan Özel "konut siteleri" oluşturuyorlardı. Kürt sürgünleri iskan edildikleri bu yeni yerlerde yüreklere acı verecek bir hayat sürüyorlardı. Irak Komünist Partisi'nin "İragi Letter" bülteni'nde de belirtilmiş olduğu gibi, bu "konut siteleri" korkunç koşulları, bunlarda yaşamaya mecbur edilenlere karşı acımasız davranışlarıyla, Amerikalılar tarafından Vietnam savaşı sırasında oluşturulan o mahut "stratejik köyleri" ve Cezayir'de Fransız egemenliği sırasında kurulan "toplama kampları" nı hatırlatmaya başladı (258, 1979, No: 1, s. 48). Bunlarda ayrı ayrı Kürt ailelerine kendi aralarında temasta bulunmak, bu yeni yerleşim yerlerini terketmek yasaklandı. Bu "konut siteleri"nde rejime karşı gösteriler ve protesto etkinlikleri acımasızlıkla bastırıldı. Kürtlerden boşaltılan bölgenin ölçüleri bakımından çağdaş Lübnan topraklarına eşit olması, Kürtlere karşı girişilen zorbalık ve kıyımın boyutlarını gösteren bir kanıttır (258, 1979, No: 1, s. 48). Irak Komünist Partisi Bülteni'nde yer alan bir habere göre, Diyala, Süleymaniye, Erbil, Kerkük, Dahok ve Musul eyaletlerinde 1974 yılından 1979 yılına kadar 1222 köy boşaltıldı; bu köylerin bir bölümü yakıldı yada dozer veya tanklarla yıkılıp yerle bir

edildi. Bunun ardından Arap göçebelerinin Kürt köylerine iskan edilmesi, Araplar ve Kürtler arasındaki ilişkilerin kesinlikle gerginleşmesine yol açtı.

Bununla birlikte yöneticilerin emriyle Kürt okulları kapatıldı ve bunların yerine Arap okulları açıldı. 11 Mart 1970 tarihli bildiride ve Kürtlerin özerkliğine ilişkin 11 Mart 1974 tarihli 33 nolu yasada, Kürtçe Kürdistan'ın resmi dili ilan edilmiş olmasına rağmen, Irak Kürdistanı okullarının çoğunda dersler Arapça okutulmaya başlandı. Bildirinin, Kürt halkının Kürtçe olarak öğretim çalışmaları yürütecek okullara sahip olma, Kürt üniversitelilerinin bütün üniversite ve askeri kolejlerde öğrenim görme hakkına ilişkin hükmüne rağmen, yalnız 1978/79 ders yılı içinde, Kürt okullarının yarısında, Kürtçe yerine Arap okulları programı uygulandı. Kürtçe yazılmış ders kitapları, Arapça kitaplarla değiştirildi. Irak idarecilerinin buyruğu üzerine okulların çoğunun adları, bu arada Irak Kürdistanı'ndaki tanın kooperatifleri, otel ve lokantaların adları Arapça adlarla değiştirildi. Kürdistan Demokrat Partisi ve Irak hükümeti arasında varılan bir anlaşmaya göre Kasım 1970'de oluşturulan Kürt Bilimler Akademisi, 1978 yılında kapatıldı. Görevi, Kürt ulusal kadrolarının eğitimini sağlamaktan ibaret olan Süleymaniye Üniversitesi ise, öğrenci Kürt gençlerin sayısı asgariye indirildiği için, uygulamada Kürt üniversitesi durumundan çıktı. Bütün bunlarla birlikte Kürt Özerk Bölgesi'nin bütün meseleleri fiilen, Eşgüdüm Sorunları Devlet Bakanı'nın yönetimine bırakıldı.

Kürt Özerk Bölgesi yasama organı üyeleri, halk tarafından seçileceği yerde, uygulamada, Kürtlerin özerkliğine ilişkin 33 nolu yasayı ihlalen, resmi Irak idarecilerince atanmaya başlandı. Yöneticiler, 1974-1975 yılları dönemindeki olaylar sırasında, Mustafa Barzani ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin politika çizgisine karşı çıkan ve Arap Sosyalist Uyanış Partisi'yle işbirliği yapan Kürdistan Demokrat Partisi eylemcilerini dahi, özerk yönetim organlarından uzaklaştırdılar. BAAS'çılar, Kürt Özerk Bölgesi özyönetim organlarında kitlevi tasfiye gerçekleştirdiler; özerklik mücadelesinin örgütlenmesi ve yürütülmesinde hizmetleri olan eylemcileri, bu organlardan kovdular. Mahalli "yasama" ve yürütme organlarında boşalan yer-

lere gerici görüşleriyle bilinen, değişik aşamalarda Kürtlerin özerklik hareketine karşı çıkan kişiler getirildiler. Bunlar arasında birçok feodal (Kürt gericiler), caşlar ve BAAS'çı rejimin başka hempaları da vardı. Özerklik yasasının hazırlanmasında ezeli Kürt bölgelerinden birçoğu Kürt Özerk Bölgesi kapsamı dışında bırakılmış olmasına rağmen, BAAS'çılar bununla da yetinmediler. Hükümet tarafından alınan bir karar üzerine 1976 yılından 1979 yılına kadar Kürt Özerk Bölgesi'nin bazı kesimleri, Irak'ın Arap eyaletleri yönetimine devredildi. Kürt Özerk Bölgesi sahasının gerçekte sınırlandırılmasını öngören çizgi, bundan sonraki dönemde de sürdürüldü.

Kürtlerin zorla ve yığılmal şekilde kendi yurtlarından başka bölgelere sürülmeleri Irak Kürdistanı'nda ek ekonomik güçlükler de yarattı. Köy ekonomisi alanındaki üretim, özellikle tarımsal üretim ve hayvan bakımı derin bir bunalıma girdi.

Irak hükümeti, Kürt hareketine karşı savaşı huzlandırmak için (Mart 1975'de İran ile sınır konusundaki görüş ayrılıklarının düzenlenminden sonra), Türkiye'yle yakınlaşma yolunda adımlar attı. Nitekim Ahmet Hasan El Bekir'in Ağustos 1978'de Türkiye'ye yaptığı ziyaretin ardından, anti-Kürt nitelikli bir Irak-Türk Anlaşması (264, 25. 08. 1978) imzalandı. Bu anlaşmanın somut olarak 4. maddesinde, Kürtlere karşı savaşta iki ülkenin çabaları arasında eşgüdüm sağlanması sorunları düzenlendi. Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren Nisan 1979'da Irak'ı ziyarette bulundu ve Kürt hareketinin bastırılması eylemlerine eşgüdüm sağlanması sorunları konusunda görüşmeler yürüttü.

Ama 1979 yılının sonbaharında Irak'ın Kürt sorunu konusundaki politikasında bazı yeni nüanslar belirdi. Bunlar kuşkusuz, İran'la savaş hazırlıklarından kaynaklanan nüanslardı. Saddam Hüseyin 1979 yılının sonbaharında Irak Kürdistanı'nı, somut olarak da Süleymaniye kentini ziyaret etti ve burada yaptığı konuşmada kendisini yeniden "özerk bölge" taraftarı olarak tanıtmaya çalıştı. Ona göre, bu bölgede Kürtlerin kendi yasama meclisi olabilirdi. Saddam Hüseyin ayrıca, binlerce Kürt yurttaşa ülkenin güney bölgelerinden Kürdistan'a dönme izni verileceğini de açıkladı (280 a, 1979, No: 114, No: 20, s. 30).

1980 yılında Irak Kürdistanı'nda, bölgenin "özerkliği" gözönünde bulundurularak seçimler düzenlendi (280, 02. 10. 1980). Seçimler sonucunda "yasama meclisi" denilen meclise, genellikle Bağdat rejimiyle sıkı ilişkilerde bulunan Kürt feodalleri ve din adamlarının temsilcileri dahil 50 "milletvekili" seçildi.

Yapılan sayımlar ve alınan bütün öteki önlemlerle, yönetim, Kürtlerin memnuniyetsizliğini azaltmayı, bu yolla da, Irak-İran çatışması arifesinde Kürtlerin desteğini bir ölçüde sağlamayı amaç bellemişti.

Bu dönem içinde Saddam Hüseyin'in talimatı üzerine İran Kürtleri arasında İran aleyhtarı propaganda hızlandırıldı ve İran Kürtlerine gösterilen yardım, onların özerklik uğrunda mücadelelerinden çok, İran'daki iç politik durumun istikrarsızlaştırılması adına etkinleştirildi. Saddam Hüseyin'in adamları İran Kürdistanı'nda, 8 Mart 1975 tarihli Irak-İran Anlaşması'nın imzalanmasından önce, şah rejimi ajanlarının Irak Kürdistanı'nda Irak rejimine karşı eylemleri türünden etkinliklerde bulunmaya başladılar. Kaçakçılık yoluyla silah aktarılmaya başlandı. Kaçak silahlar Kasr-i Şirin bölgesinde Caf aşireti Kürtlerinin reisine teslim ediliyordu. BAAS'çılar Irak Kürdistanı'nda önemli miktarda askeri birlikler buldurmaya devam ediyorlardı.

Belirtilen bütün bu hususlardan, BAAS'çıların Irak'ta Kürtlere özerklik verilmesini değişmez şekilde biçimsel bir eylem olarak gördükleri sonucunu çıkarmak zor değildir. Nitekim bu girişimde demokratik özgürlüklerin sağlanması öngörülüyordu. Üstelik Irak Komünist Partisi ve öteki demokratik parti ve örgütlere karşı tahakküm ve takibat da durdurulmadı. Ama Kürt sorununun çözüme bağlanmasının ülkede siyasi durumun normalleştirilmesi etkeni olarak, Irak için olağanüstü büyük bir önemi vardı. İşte bundan dolayı tam da Irak'ta (Kürtlerin yaşadıkları bir ülkede ilk kez olarak), ulusal sorunun çözüme bağlanmasının, biçimsel, çok sınırlı ve kısıtlı olmasına rağmen, Kürtlere ulusal özerklik tanınması yoluyla yapılması denemesine gidildi. Bu biçimde olsa da bu girişim, en karmaşık bir sorunun çözüme bağlanması yolunda gayet önemli bir adımı oluşturdu.

Irak'ta Kürtlerin ulusal özerkliğinin özgünlüğü, bu girişim fik-

rinin ve onun gerçekleştirilmesi öncülüğünün, iktidar partisinden ve bu parti tarafından kurulan rejimden kaynaklanmasından ibarettir. Kürtlere ulusal özerklik hakkı "yukarı"dan sağlanmadı, bu hak "aşağı"dan, uzun ve ısrarlı bir mücadele sonucunda kazanıldı.

Uygulamada Irak'ta Kürtlerin ulusal özerkliğinin biçimsel olarak ilan edilmesinin, egemen rejim liderlerinin buna uygun resmi açıklamalarda bulunmalarının, bunun, egemen rejimin yayınladığı programsal belgelere uygun olmasının ve hatta özerklik yasasının kabul edilmesinin -bütün bunların-, Irak'ta ulusal sorunun kısmen de olsa çözüme bağlanmış sayılması için yeterli olmadığını gösterdi.

BAAS'çı hükümetin Kürt aleyhtarı önlemleri ve bütün Kürt demokratik güçlerine karşı takibat politikası, rejim karşıtları sayısının artmasına götürdü. Kürt demokratları o dönemde kitleleri örgütleyip silahlı mücadeleyi yeniden başlatmayı başaramamış olsalar da, Irak Kürdistanı'nın bütün bölgelerinde direniş ocakları oluşturdular.

Özgürlük mücadelesinin öncüsü Kürdistan Demokrat Partisi saflarında gözlenen ihtilaflar, Kürtlerin yeniden kitlevi olarak harekete geçmesini ciddi bir şekilde engelliyordu. Bu ihtilaflar, 1974-1975 yılları arasında gelişen olaylardan sonra başladı. O zaman Kürdistan Demokrat Partisi birkaç gruba bölündü. Bu grup üyeleri ortak düşmana karşı mücadelede işbirliği yapmaktan çok, birbirlerine karşı savaşıyorlardı. Mücadelede ortak eylemlerin başarısızlığa uğramasından kaynaklanan karşılıklı suçlamalar, Irak Komünist Partisi ile ilişkilerin karmaşık hal alması vb. gibi durumlar, çoğu hallerde hiç de olanların nedenlerini araştırmak ve suçluları tespit etmek için değil, Kürdistan Demokrat Partisi'nin ayrı ayrı liderlerini Kürt toplumu karşısında aklamak, sorumluluğu onların omuzlarından kaldırıp atmamak için kullanılıyordu.

Bütün bunlara rağmen Irak'taki Kürt hareketine işçiler, köylüler, aydınlar, ufak ve orta burjuvazinin yurtsever görüşlü temsilcileri dahil değişik toplumsal katmanlar katılıyordu. Onların tümü, ulusal demokratik mücadelenin bir tek gerçek belgi olan "Irak'ta Demokrasi, Kürdistan'da Özgürlük" belgisi altında yü-

rütülmesi istemlerini destekliyorlardı. Bununla birlikte Kürdistan Yurtsever Birliği ile Kürdistan Demokrat Partisi'nin (bu partinin faaliyeti, Kasım 1979'a kadar Geçici Yönetim tarafından yönetiliyordu) partizan müfrezeleri, birbirinden bağımsız olarak eylemde bulunuyorlardı. Üstelik Kürdistan Yurtseverler Birliği ve Kürdistan Demokrat Partisi, başlıca Kürt bölgelerinde kendi konumlarını pekiştirme uğrunda çaba harcarken, aralarındaki tartışmalı sorunları sık sık silah gücüyle çözüme bağlıyorlardı. Bunun sonucunda Kürt kurtuluş mücadelesinin birçok eylemcisi öldürülüyordu.

Kürt ulusal demokratik hareketinin çıkarlarından, aynı zamanda Irak genelinde devrimci demokratik hareketin başarısını sağlamak amaçlarından hareket eden Irak Komünist Partisi, Kürt demokratları arasındaki ilkesiz ve anlamsız kavganın ortadan kaldırılması, Kürt ve Arap mücadele erleri saflarının, iki halkın çıkarlarını savunma adına birleştirilmesi uğrunda çaba harcıyordu. Bu çabalar sonucunda Kasım 1980'de Kürdistan Yurtseverler Birliği, Kürdistan Sosyalist Partisi, Arap Sosyalist Hareketi, Kürt Sosyalist Partisi, Irak Komünist Partisi, Sol BAAS'çılar, Irak Halk Kurtuluş Ordusu Örgütü ve Bağımsız Demokratlar'ın (301, No 278, Kasım 1980) katılımıyla Irak Ulusal Yurtsever Demokratik Cephesi ("Cavkad") ve Irak komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve Kürdistan Sosyalist Partisi'nin katılımıyla Irak Ulusal Demokratik Cephesi ("Cud") olmak üzere iki muhalefet cephesi oluşturuldu. ikinci cephenin kurulması gerekliliği, Kürdistan Demokrat Partisi ile Kürdistan Yurtseverler Birliği yöneticileri (Mustafa Barzani ve Celal Talabani) arasında mevcut çelişkilerin aşılmasının başılamamış olmasından kaynaklandı.

Sol güçlerin safında başgösteren ve yönetici rejim tarafından kışkırtılan ayrılıklar, bu güçlerin eylemleri arasındaki uyumsuzluk, nesnel olarak hükümetin ve sağcı güçlerin işine yarıyordu. Irak'a komşu ülkelerin "Kürt tehlikesi"ni ortadan kaldıramasa bile, Kürtlerce verilen mücadelenin sonuçlarını asgariye indirme çabalarında ona yardımcı olma hazırlığı, Kürdistan Demokrat Partisi'nin, Kürtlerin özerklik mücadelesinin tamamlanma aşamasında, bu mücadelenin seyrine etkide bulunabilecek iç ve dış

politik hususları her zaman gözönünde bulundurmeyen basiretsiz eylemleri ve bazı başka hususlar, Irak'ta yönetici rejimin eylemlerini güçlendirmesine ve zamanla, mutabakata varılmasında ortakları konusundaki politikasını şiddetlendirmesine götürdü.

Kürt ulusal demokratik güçleri ile yönetici rejim arasındaki çatışmanın 80'li yıllarda başlayan yeni aşamasının mekanizmasını izah etmek denemesinde bulunursak, bu izah şöyle olacaktır: Bu dönemde 11 Mart 1970 tarihli anlaşma, Kürdistan Demokrat Partisi ile BAAS Partisi'nin Kürtlerin gelecekteki özerkliğinin bütün temel sorunları konusunda uyumlu konumlarını yansıtan hükümler içerirken, 11 Mart 1974 günü kabul edilen 33 nolu yasa, temelde anlaşmaya katılan taraflardan yalnız birinin yani iktidardaki BAAS Partisi'nin konumunu yansıtıyordu. Kürt özerk bölgesinin sınırları konusundaki (somu olarak Kerkük ve Hanikin'in özerk bölge terkihi dışında bırakılması) sert tartışmalar, sosyal ve politik nitelikli birçok başka sorunlar, özellikle BAAS Partisi'nin ülkenin siyasi yaşamında tek başına egemenliği sorunu vb. hususlar, ülkenin sol politik güçlerini, yönetici rejimle çelişen konumlara itme eğilimlerini doğurdu. Esasen, çatışmanın temel nedeni de bu özgün mekanizmada yer alıyordu.

Böylece, Kürt halkının özerkliği sorunu, yeni bir gelişme aşamasına girmiş oldu. Irak Kürdistanı'ndaki durum o ölçüde gerginleşti ki, Kürtlerin, 11 Mart 1970 tarihli bildirisinin bütün temel istemlerinin ardıcıl şekilde karşılanması hareketi, silahlı mücadeleye dönüştü. Kürt ulusal demokratik hareketinin temel belgisi "Irak'a Demokrasi, Kürdistan'a Özerklik" belgisi -bu belginin işareti altında uzun bir süre silahlı mücadele yürütülmüştü-, şimdi bir başka şekilde, daha tam olarak da "Irak'a Demokrasi, Kürdistan'a Gerçek Özerklik" şeklinde öne sürülüyordu. Irak Kürtlerinin mücadele belgisine yapılan bu küçük tamamlamada, yeni koşullarda özerklik mücadelesinin önemli bir yönü ifade buluyordu. Bütün Kürt ulusal demokrat partileri ve örgütlerinin, aynı zamanda Irak Komünist Partisi'nin görüşüne göre, Irak'ta resmen ilan edilmiş olan Kürt özerkliği, Irak Kürdistanı'nda özerklik statüsünün birçok ulusal demokratik, ayrıca sosyo-ekonomik sorunları çözüme bağlanmadan kaldığı için tam

değerli değildir. Irak'ta bütün toplumsal politik yaşam demokratikleştirilmeden, Kürdistan'ın özerkliği uygulamada gerçekleşmiş kaldığından Kürtlerin mücadelesi, bütün Irak halkının genel demokratik mücadelesinin bireşimsel bir bölümüdür. Irak Komünist Partisi ve Irak'ta mevcut diğer Arap ve Kürt ulusal demokrat güçlerinin işte bu ortak çabaları temelinde, yukarıda belirtilen ulusal cepheleer oluşturuldu.

Ne var ki, sol parti ve örgütlerin birliği ve uyumlu eylemleri sorunu, eskiden olduğu gibi şimdi de güncel kalıyor. Böyle bir birliğe ulaşılması yolunda temel engel, Kürt ulusal demokratik partileri arasında en etkili olan Kürdistan Demokrat Partisi ile Kürdistan Yurtseverler Birliği yönetimleri arasındaki çelişkilerden kaynaklanıyor. Şunu belirtmek gerekir ki, Kürt halkının ulusal duygularının şahlanması koşullarında, Kürt halkının siyasi etkinliği ve ulusal özbilincinin büyümesi ortamında Kürdistan Demokrat Partisi ile Kürdistan Yurtseverler Birliği liderlerinin davranışları ve eylemleri, onların kitleler arasındaki saygınlığının artması veya azalmasına etki gösteriyor. Nitekim, partinin İran'daki islami rejimle (taktik nitelikli olsa da) temasları, üstelik A. Kasemlu yönetimindeki İran Kürdistanı Demokrat Partisi'yle kavgaları ve çelişkileri, Kürdistan Demokrat Partisi'nin saygınlığına önemli zararlar getiriyor. Talabani'ciler ise kendi tarafından, Kürtlere gerçek özerklik hakları verilmesi konusunda Irak rejimiyle yürüttükleri sonuçsuz ve geleceksiz görüşmelerden dolayı, kendi taraftarlarının önemli bir bölümünü yitirdiler.

İran-İrak savaşı, Irak'taki siyasi duruma daha da karmaşık bir hal kazandırdı. Irak yönetimi savaşa başlarken, savaşın kısa sürede tamamlanacağını sanıyordu. Yönetime göre, bu durum, bütün öteki yararlı hususlardan farklı olarak, rejimin otoritesini yükseltecek ve saygınlığını pekiştirecekti. Ama bu savaşın uzun sürmesi ve yorucu niteliği, beklenenlerin tersi sonuçlar getirdi, ülkede memnuniyetsizliğin ve muhalefetin daha öte artmasına götürdü.

İrak ile İran arasındaki savaş daha başlangıcında, iki ülke halklarının ulusal çıkarlarına aykırı düşen bir olay olarak ilerici güçler tarafından kınandı.

ABD ve bağılıkları, askeri çatışmanın başlamasından yararlanarak "yaşamsal çıkarlarını koruma" bahanesiyle bölgede askeri varlıklarını arttırdılar. Komşu ülkelerin, somut olarak da Türkiye'nin Irak Kürdistanı'nda gelişen olaylara ilgisi ve bu yöndeki etkinlikleri önemli ölçüde arttı. Irak ve Türkiye arasında daha 70'li yılların sonlarında başlayan yakınlaşma daha öte gelişti. Irak, Türkiye ve İran'da Kürt ulusal demokratik hareketinin büyümesinden telaşa kapılan Türkiye'deki yönetici rejim, Kürtlere ve onların mücadelesine karşı ortak önlemler uygulama girişimini üzerine aldı. Türkiye ve Irak bu amaçla 1982 yılında, aralarında gizli bir anlaşma imzaladılar. "Bu anlaşmanın, iki devletten her birinin askeri birliklerine, ilgili ülkelerin sınırından 17 kilometre derinlikte karadan ve havadan harekatta bulunma hakkı veren maddesinin çok büyük bir önemi vardı" (231, 1985, No 4, s. 95). Türk yöneticileri böyle bir olanağa kavuştuktan sonra, Kürt ulusal demokratik güçlerine karşı terör ve zorbalık eylemlerini, Irak toprakları üzerine de yaydılar. Türk yönetici çevrelerinin halk aleyhtarı bu eylemleri Yakın ve Ortadoğu ve bütün dünya ilerici güçleri tarafından kınandı.

Irak ve Türkiye Komünist Partileri ortak bir açıklama yaparak, haklı olarak, bu eylemlerin "komşu İran ve Irak devletlerinde bütün keskinliğiyle ortaya çıkan Kürt sorunundan ayrı olarak ele alınmaması gerektiğini..." belirttiler. Bu eylemler "... emperyalizmin, herşeyden önce de ABD'nin Yakındoğu konusundaki genel stratejik planlarından ayrı olarak ele alınmamalıdır, zira Washington, Yakındoğu bölgesini Amerikan tekellerinin 'yaşamsal önem taşıyan çıkar alanı sayıyor".

Özcesi, 70'li yılların başlarında Irak'ta mevcut olan Kürt sorununun barışçı ve hakça çözümüne ilişkin reel olanaklar kullanılmadan kaldı. Ve bu süregen sorun, yeni bir gelişme yoluna girdi.

Geçmişin ibret dersleri, Kürt ulusal sorununun zor kullanarak çözüme bağlanması denemelerinin boşuna olduğu sonucunu çıkarmayı temel yaratıyor.

Kürtleri baskı altında tutan rejimlerin, Kürtlerin ulusal demokratik özerklik hakları uğrundaki mücadelesini bastırmakla ayrılıkçılık yolunun kesildiği ve bu ülkelerde ulusal birliğin

sağlandığı görüşlerini savunan resmi doktrinleri, uygulamada, bu iddiaların tam tersi olan sonuçlar getiriyor. Kürt ulusal hareketinin geliştiği yerlerde, Kürdistan'a özerklik verilmesi değil, bu özerkliğin tanınmaması, ülkeyi parçalıyor.

Irak'taki bütün gerçek demokratik güçlerin Kürt sorununun barışçı ve hakça çözümüne yönelik çabaları ve mücadelesi de, tam bundan kaynaklanıyor. Kürt sorununun demokratik ilkeler temelinde çözüme bağlanması Irak'ın yoğun gelişmesine gerekli koşulları yaratacak ve dış gerici güçleri, bölge ülkelerindeki çelişkili durumlardan emperyalist amaçları için faydalanma olanağından yoksun kılacaktır.

Kullanılan Kaynaklar ve Literatür

1. Lenin. V. İ. Ulusal Soruna İlişkin Tezler.-c. 23.
2. Lenin V. İ. Ulusal Sorun Konusunda Eleştirel Notlar.-c. 24.
3. Lenin V. İ. Burjuva Pasifizmi ve Sosyalist Pasifizmi.-c. 30.
4. Lenin V. İ. 26 Ekim (8 Kasım) Dünya Raporu.-c. 35.
5. Lenin V. İ. Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin II. Genel Rusya Kongresi'nde 22 Kasım 1919 günü okunan rapor.-c. 39.
6. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programı. M. , 1986.
7. SBKP XXVI. Kongresi Yazıları. M., 1981.
8. SBKP XXVII. Kongresi Yazıları. M., 1986.
9. Kafkasya Arkeografik Komisyonu Belgeleri. c. 10, 11, Tiflis, 1878.
10. Rusya Dış Politika Arşivi. (RDPA). Fonlar: a)Esas Arşiv, b)Acemistan Misyonu, c)Dışişleri Bakanlığı Kalem Odası, ç)Siyasi Arşiv, d)İstanbul Büyükelçiliği, e)Acemistan Şubesi, f)Acemistan Şubesi B, g) Orta Asya Şubesi.
11. V. P. Nikitin Arşivi (SSCB Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü). Dosya I., IV., elyazması "Les Kurdes et le Kurdistan (Chemdinan)".
12. SSCB Bilimler Akedemisi Etnografi Entitüsü'nün Leningrad şubesi arşivi.
13. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı. Belgeler ve Yazılar Derlemesi. Erivan, 1966.

14. Kafkasya Askeri İli Kurmayı'nın bildirisi. Tiflis. V. I. Lenin'in yapıtları, tam Toplu Eserleri dizisine göre verilmiştir.

15. Martens. F. Rusya'nın Yabancı Devletlerle İmzaladığı Toplu Antlaşma ve Sözleşmeler. C. III. CPb 1888.

16. Antlaşmalar, Notalar ve Bildirilerle Yeniçağın Uluslararası politikası. Ç. III, II. baskı, 1929.

17. Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler. Çar hükümeti ve Geçici Hükümetin Arşivlerinde yer alan belgeler (1878- 1917). Dizi III., c. 7, bölüm 1, M.-L., 1931-1938.

18. Acemistan'da 1906 yılının sonlarından 31 Aralık 1911 gününe kadarki dönemde gelişen olaylarla ilgili diplomatik belgeler derlemesi. 16. baskı, SPb, 1913.

19. Komşu ülkelerden istihbarat yoluyla elde edilen bilgilerin özeti. Tiflis, 1911-1913.

20. Sevr Barış Antlaşması ve Lozan'da imzalanan belgeler. M., 1927.

21. SSCB ve Arap Ülkeleri 1917-1960 . Belgeler ve Yazılar. M., 1961.

22. Merkez Devlet Tarih Arşivi.

23. SSCB Askeri Deniz Filosu Merkez Devlet Arşivi. Fon 418.

24. Ekim Devrimi, Sosyalist Kuruluş ve SSCB'nde Yüksek Devlet Organları Merkez Devlet Arşivi.

25. Merkez Devlet Askeri Tarih Arşivi.

26. Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Devlet Tarih Arşivi. Fonlar 15, 71.

27. "Blue Book" (Great Britain Parliament. Stationary Office). Correspondence Respecting the Turkey and the Persia.

28. British Documents on the Origins of the War 1898-1914. Ed. by. G. P. Gooch and H. Temperley. Vol. 5. L., 1926-1938 .

29. A Century of Diplomatic Blue Books. 1814-1914. Ed. by. Temperley and Z. M. Penson.

30. Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria. Turkey, No 4, L., 1880.

31. Correspondence Respecting the Kurdish Invasion of Persia, Turkey, No 5, L., 1881.

32. Correspondence Respecting the Populations in Asia Minor and Syria, Turkey No: 10, L., 1879.

33. Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung diplomatisches Aktenstücke. Postdam, 1919.
34. Documents diplomatiques français, 1871-1914.. 1-re Serie, vol. 9, P., 1871-1900.
35. Düstur. 17 (1936), Cilt 19 (1938), 28 (1947). Ankara.
36. Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey. No 54, L., 1878.
37. Ferther Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor und Syria. Turkey, No 23, 1., 1880.
38. Hayat Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul, 1932.
39. Memorandum sur la situation des Kurdes et leurs revendications, presente, a: Mr. Trugve Lee at aux Etats membres de LO. N. U. P., 1948.
40. Yeni Kanunlarımız. Cilt 1. Ankara, 1960.
41. Kürdistan Demokrat Partisi'nin 12 Temmuz 1958 günü Bağdat'ta yayımlanan bildirisi (Arapça).
42. 11 Mart 1970 tarihli Bağdat Bildirisi'nin yerine getirilmesi, 1972 (Arapça).
43. İran Kürdistanı Demokrat Partisi III. Kongresi Yazıları. Stokholm, 1974.
44. Politikamız ve Irak'ta Kürt Sorununun Hakça ve Demokratik Çözüm Yolu. Irak Komünist Partisi MK Kararları. Bağdat, 1962 (Mart).
45. İran Kürdistanı Demokrat Partisi Programı. Mahabad, 1946, (Acemce).
46. İran Kürdistanı Demokrat Partisi Programı. Tahran, 1978, (Acemce).
47. Kürdistan Demokrat Partisi MK Kararı. Bağdat, 1958 (Arapça).
48. Ulusal Eylem Belgesi. Bağdat, 1972 (Arapça).
49. Avanesov S. S. Türkiye'de Ulusal Azınlıkların Durumu. Erivan 1963.
50. Averianov P. İ. Rusya'nın XIX. yüzyılda Acemistan ve Türkiye'yle Yürüttüğü Savaşlarda Kürtler. Tarihi Eskiz, Tiflis 1900.
51. Alekseenkov P. Türkmen-Kürt Ayaklanması. Taşkent, 1935.
52. Alpoçyan A. Ermenistan'ın Tarihi Sınırları. Kahire, 1950,

(Arapça).

53. Emin Sait. XX. yüzyılda Arap Ayaklanmaları. Moskova, 1960.

54. Andranik. Dersim, Tiflis, 1901.

55. Aralov S. İ. Bir Sovyet Diplomatının Anıları, Moskova, 1960.

56. Ardatov M., Türk-Acem Sınır Çatışması. Kafkasya Askeri İli Kurmayı Bildirisi, 1908, No 21.

57. Ardatov M., Şeriat.-Kafkasya Askeri İli Kurmayı Bildirisi, 1909, No 25.

58. Artamonov L. K. Kuzey Azerbeycan. Askeri Coğrafi Eskiz. Ç. 1. Tiflis, 1890.

59. Arutünyan G. M. İngiliz Burjuvazisinin Ermeni Sorunu Konusundaki Gerici Politikası, Moskova, 1954.

60. Ataev H. Horasan'da Ulusal Kurtuluş Hareketi. Aşhabat, 1962.

61. Barbi A. Dehşetler Ülkesi. Çilekeş Ermenistan, Tiflis, 1919.

62. Barzani H. Kürt Sorununun Çözümüne Bağlanması Mücadelesinde Kürt Siyasi Partileri ve Toplumsal Örgütleri. Moskova, 1971.

63. Bedirhan C. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Mustafa Kemal Paşa'ya Mektup, 1933, (Türkçe).

64. Belyakeviç İ. Irak'ta Ulusal Kurtuluş Hareketi ve İngiliz Emperyalizmi.-Devrimci Doğu. 1930, No 9, 10.

65. Bendik A. Irak Cumhuriyeti. Yazılar ve Belgeler, 1958-1959. Moskova, 1959.

66. Berezin İ. N. Çağdaş Türkiye. Notlar, 1856, No 2.

67. Blec Şerko. Kürt Sorunu. Kahire, 1930, (Arapça).

68. Bronstein V. Rosenblum V. Petrol Çağı. Moskova-Leningrad, 1936.

69. Valuiskiy A. M. Genç Türkler Devrimi Arifesinde Doğu Anadolu Ayaklanması.-Türkiye Derlemesi. Moskova. 1958.

70. Vasilev K. Kürt Ayaklanmalarının Nedenleri ve Hareket Güçleri.-Toprak Sorunları. 1931, No 9 -10 .

71. Büyük Ekim Devrimi ve Doğu Halkları, Moskova, 1957.

72. Vilçevskiy O. L. Kukrin Kürtleri (Etnografik Eskiz).-Önsuya Etnografi Derlemesi. Moskova, 1958 .

73. Doğu Derlemesi. Birinci Kitap, 1913.
74. Gamazov M. G. Boğazlardan Acem Körfezine.-Zaman. 1861.
75. Gasratyan M. A. Çağdaş Türkiye'de Kürtlerin Durumu Üstüne.-Doğu Ülkelerinde Ulusal Sorun. Moskova, 1982.
76. (Gasratyan M. A.) Asratyan M. A. Türk Yönetici Çevrelerinin Kürt Halkı Konusundaki Politikası (1924-1939).-Asya Halkları Enstitüsü'nün Kısa Bildirileri, Moskova, 1961, No 30.
77. Gordlevskiy V. A. Türkiye'den Silüetler.-Seçilmiş Yapıtları. Cilt III. Moskova, 1962.
78. Gryaznov. F. F. Kürtler ve Kürt Süvarisi.-Kafkasya Askeri İli Kurmayı Bildirisi, 1970, No 20.
79. Gurko-Kryajin V. A. Musul ve Irak.-Uluslararası Yaşam, 1926, No 1.
80. Demçenko P. E. Kürdistan Dağlarında .-Çağdaş Doğu. 1960, No 1.
81. Celil C. XX. yüzyılın Başlarında Kürt Toplumsal Politik Düşüncesinin Öğrenilmesine Kaynak Olarak "Roja Kürt" Dergisi.-Yakındoğu Ülkeleri ve Halkları. Dizi VII. Kürt Bilimi. Erivan 1975.
82. Celil C. Kürt Politik Basınının Doğu Tarihi.-Türkolojik Derleme. 1973, Moskova, 1975.
83. Celil C. Kürt Ulusal Hareketi Tarihine İlişkin yeni Yazılar. 1914 Bitlis Ayaklanması.-Türkolojik Derleme, 1978, Moskova 1984.
84. Celil C. Genç Türkler Devleti Döneminde İlk Kürt Toplumsal Politik Örgütleri.-Türkolojik Derleme. 1973, Moskova, 1975.
85. Dittel V. 1842-1845 Yılları Arasında Doğu Gezisi Eskizi.-Okur Kitaplığı. Cilt 95, 1849.
86. Domlaci S. Bedirhan Emirliği ve Amadiye Emirliği. Musul, 1952 (Arapça).
87. Druvil G. 1812 ve 1813 Yıllarında Yapılan Acemistan Gezisi. Bu gezi notlarında Acemlerin görenekleri, adetleri ve dinsel ibadetleri konusunda az bilinen ayrıntılar yer alıyor. Ç. 1-2, Moskova, 1826.
88. Durra M. İran'da Kürt Sorunu ve Arap Ulusu. Beyrut, 1963, (Arapça).
89. Emelıyanov A. G. Acemistan Cephesi (1915-1918) Berlin,

1923.

90. Jigalina O. İ. Oleg Lüdvigoviç Viliçevskiy ve Kürt Bilimi.-İran. Moskova, 1983.

91. Jigalina O. İ. İran'da Kürt Ulusal Hareketi ideolojisinin Gelişmesinde İslamiyetin Rolü.-Yakın ve Ortadoğu Ülkelerinde İslamiyet. Moskova, 1982.

92. Zahra E. A. Irak'ta Toprak Sorunu ve Çözüme Bağlama Perspektifleri (savunma tezi), Moskova 1967.

93. İvanov M. S. 1905-1911 Yıllarında İran Devrimi. Moskova , 1957.

94. İvanova M. N. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İran'a Alman Saldırısı.-SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün Kısa Bildirileri. XIX. Baskı, 1956.

95. İnçiçyan K. Dünyanın Dört Kısımının Coğrafyası. Cilt I. Venedik, 1806 (Ermenice).

95 a. İrandust. Emperyalistlerin Yakındoğu Entrikaları.-Pravda gazetesi, 25. 09. 1924.

96. Uluslararası İşçi ve Ulusal Kurtuluş Hareketleri Tarihi. II. Bölüm., Moskova, 1962.

97. Kemal A. 1918-1958 Yılları Döneminde Irak Kürdistanı'nda Ulusal Kurtuluş Hareketi, Moskova, 1969 .

98. Kamsarakan K. P. Şeyh Ubeydullah'ın 1880 Yılında Ace-mistan Saldırısı.-Asya Üstüne Coğrafi, Topografik ve İstatistik Yazılar Derlemesi. XI. Baskı, 1884.

99. Karnetsi S. Bağdat'tan Erivan'a Kadar Yolculuk Notları. 1912, Erivan, 1968 (Ermenice).

100. Kemal Mustafa. Yeni Türkiye'nin Yolu. Cilt 1, Moskova, 1929.

101. Klüçnikov Ü. V., Sabanın A. V. Antlaşmalar, Notalar ve Bildirilerle Sonçağ Döneminin Uluslararası Politikası. III. Bölüm, Moskova, 1929.

102. Kolübakin A. M. Türkiye'nin Asya Kesimine İlişkin Askeri Stratejik Yazılar. Cilt III, I. Bölüm, Kısım 2, Tiflis, 1891.

103. Korsun N. G. 1915 Dünya Savaşı Kafkasya Cephesinde Alaşkar ve Hamadan Operasyonları, Moskova, 1940.

104. Korsun N. G. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi. Stratejik Hareket Eskizi, Moskova, 1946.

105. Korsun N. G. 1914-1915 Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesinde Sankamış Operasyonu, Moskova, 1937.
106. Korotkova T. S. İran Azerbeycanı'na Alman-Türk Saldırısı-Tarih Sorunları, 1948, No 1.
107. Korotkova T. S. Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında İran Sorunu.-SSCB Bilimler Akademisi Bülteni. Tarih ve Felsefe. Cilt IV., No 6, 1947.
108. Kotlov L. N. Irak'ta 1920 Ulusal Kurtuluş Ayaklanması. Moskova, 1958.
109. Kristev R. CENTO ve Irak Kürdistanı.-Ordu Komünisti. Sofya, 1965, No 6.
110. Kürtoğlu. Kürtler ve Emperyalizm. Ortadoğu Basın Bülteni Taşkent, 1932, No 13-14.
111. Lazarev M. S. Arap Doğusunda Türk Egemenliğinin Yıkılması (1914-1918), Moskova, 1960.
112. Lazarev M. S. Kürt Sorunu (1891-1917), Moskova, 1972.
113. Lihutin M. Rusların 1854-1855 yıllarında Türkiye'nin Asya Kesiminde Mevcudiyeti. 1863.
114. Ludşuveyt E. F. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında (1914-1918) Türkiye. Askeri politik eskiz. Moskova, 1966.
115. Lütfi. Lütfi Tarihi. Cilt 8, 1328 y. (Türkçe)
116. Maku Hanlığı.-Yeni Doğu, 1922, No 1.
117. Malik Yusuf. Kürdistan yada Kürtlerin Ülkesi. Beyrut, 1945, (Arapça).
118. Marunov Ü., Potemkin Ü. Çağdaş Aşamada Arap-Türk İlişkileri. Moskova, 1961.
119. Doğu'ya İlişkin Yazılar. I. Baskı, 1909, II. Baskı, 1915.
120. Ulusal Sömürgeler Sorunlarına İlişkin Yazılar. Moskova, 1932, No 2.
121. Mgoi Ş. H. Irak Cumhuriyeti'nde Kürt Halkının Ulusal Özerklik Sorunu (1958-1970), Erivan, 1977.
122. Menteşşavili A. M. İngiliz Mandası Döneminde Irak. Moskova, 1969.
123. Miller A. F. Türkiye'nin Yeni Tarihi Üstüne Eskizler. Moskova-Leningrad, 1948.
124. Minorskiy V. F. Maragu, Cagatu ve Tatavu Irmakları Bölgesinde Gezi Notları.-Kafkasya Askeri İli Kurmayı Bildiri-

si. 1907, No 20.

125. Miroşnikov L. İ. İran'da İngiliz Yayılmacılığı (1914-1920) Moskova, 1961.

126. Mirskiy G. İ. Kargaşalar Döneminde Irak. Moskova, 1961.

127. Mukriani H. H. Soran Emirliği Tarihi. Havler(Erbil), 1962 (Kürtçe).

128. Muravöv N. N. 1855 Yılında Kafkaslar Savaşı, 1877.

129. Nikitin V. Kürtler. Fransızcadan çeviri. Moskova, 1964.

130. Perperyan A. Ermeni Tarihi. İstanbul, 1871 (Ermenice).

131. Pisyanyan N. K. Kanda Boğulan Mahabad'tan Araks Sahillerine Kadar Farsçadan çeviri, Tahran, 1943, II. Bölüm.

132. Prokofiev P. Saldırgan SENTO Bloku. Moskova, 1963.

133. Sasuni K. Kürt Ulusal Hareketi ve Ermeni-Kürt ilişkileri. Beyrut, 1969 (Ermenice).

134. Sucadi A. Kürt Devrimleri, Kürtler ve Irak Cumhuriyeti. Bağdat, 1959 (Kürtçe).

135. Tarle E. V. XIX. Yüzyıl Tarihi. Fransızcadan çeviri. Cilt 1-8. Moskova, 1938-1939 .

136. Temkov B. Kürdistan. Sofya, 1964.

137. Farizov İ. O. V. Nikitin'in "Kürtler" Kitabının Giriş Yazısı, Moskova, 1964.

138. Fettah Şakir. Kürt Kadını. 1958 (Kürtçe).

139. Feruhan Barunak Peyi. 1847 Yılında Babil'den Ermenistan'a uzanan Gezi Notları, Armaş, 1876 (Ermenice).

140. Fedçenko A. F. Irak'ın Bağımsızlık Mücadelesi. Moskova, 1970.

141. Frunze M. V. Ankara'da Gezi.-Toplu Yapıtlar. Cilt 1, Moskova, 1929.

142. Fuks A. K. Acemistan'da Alman Politikası,-Yeni Doğu. 1928, No 20-21.

143. Halfin N. A. Kürdistan Savaşı (XIX. Yüzyılda uluslararası ilişkilerde Kürt sorunu), Moskova, 1963.

144. Hurşid Efendi. Seyahatname -i-Hudut. 1846-1852. Türkçe ve Farsça'dan M. A. Gamazov tarafından yapılan çeviri. 1877.

145. Hüseyin Hüsnü Mukriyani. Mëjûyi Mîranî Soran. Havler, 1962, (Kürtçe).

146. Çatöev H. M. Sovyet Ermenistanı Kürtleri. Erivan, 1965.

147. Şemseddinov A. M. Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi (1918-1923), Moskova 1966.
148. Şahpazyan A. Kürt-Ermeni Tarihi. İstanbul, 1911 (Ermenice).
149. Adamson D. The Kurdish War. N. Y. , 1964.
150. Arfa H. The Kurds. A Historical and Political Study. L., 1966.
151. August K. Le pays de Kemal Atatürk. Lpz. 1938.
152. Ali Vehbi Bey. Pensees e Souvenirs de l'ex Sultan Abdülhamit.
153. Armstrong H. C. Grey Wolf. Mustafa Kemal. L., 1934.
154. Atatürk M. K. Nutuk. Cilt II., III., İstanbul 1962.
155. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. Cilt I., İstanbul, 1945.
156. Aydemir Ş. S. İkinci Adam. İsmet İnönü. Cilt I., İstanbul, 1968.
157. Aydemir Ş. S. Tek Adam. Mustafa Kemal. Cilt III. İstanbul 1968.
158. Aşkun V. C. Sivas Kongresi. İstanbul 1963.
159. Bedir Khan E. K. La Question Kurde. P., 1959.
160. Bell G. Review of the Civil Administration of Mesopotamia. I., 1920.
161. Beşikçi İ. Doğu Anadolu'nun Düzeni. 2. Baskı, İstanbul, 1970.
162. Blau G. Le probleme Kurde. Bruxelles, 1963.
163. Bois, Pere Thomas. Connaissance des Kurdes, Khavats, Beirut, 1965.
164. Burchard B. Zu einigen Problemen der Geschichte der Kurdischen Nationalbevegung. Wissenschafte Zeitsch rift der Martin Luther Universitat. XIII. 1964.
165. Cemal B. Şeyh Sait İsyanı. İstanbul, 1955.
166. Dann W. Iraq under Gassem. A. Political History 1958-1963 . N. Y., 1964.
167. Dersimi M. N. Kürdistan Tarihinde Dersim. Halep, 1952.
168. Deutschland und Armenien (1914-1918). Sammlung diplomatisches Artenstücke. postdam 1919.
169. Diyarbakır İddianamesi. 1972.
170. Eagleton W. The Kurdish Republic of 1946. Oxford Univer-

sity Press, 1963.

171. Eagleton W. The Mehabad Republic. L., 1966.
172. Edmonds C. J. The Kurdish War in Iraq. Constitutional Background.-World Today. Vol, 24. No 12, L., 1965.
173. Edmonds C. J. Kurds, Turks and Arabs. political, travel and Research in North-Eastern Iraq. Ox., 1919-1925.
174. Frazer J. B. Travels in Koordistan, Mesopotamia, Vol. 1-1. L., 1840.
- 174 a. Fırat M. Ş. Doğu İleri ve Varto Tarihi. Ankara, 1961.
- 174 b. Gavan S. S. Kurdistan: Divided Nation of the Middle East. L., 1958 .
175. Gökman M. 50 Yılın Tutanağı. İstanbul, 1973.
176. Güney Doğu: Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi. İstanbul, 1939.
177. Halliday F. İran : Dictatorship and Development L., 1979.
178. Hamilton A. M. Road through kurdistan. The Narrative of an Engineer Iraq. I., 1937.
179. Jung E. La revolte Arabe. Vol. I. P., 1924.
180. Kaup K. D. Iraq . Les Kurdes dans L'expective.-Democratie Nouvelle. P., 1964, No 4.
181. Kemali A. Erzincan Tarihi. Coğrafi, İçtimai, Etnografi, İdari, İhsai Tetikat Tecrübesi. Erzincan, 1932.
182. Kinnane Derk. The Kurds and Kurdistan. L.- N. Y., 1964.
183. Kıvılcımlı H. 27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi. İstanbul, 1970.
184. Kökdemir N. Eski ve Yeni Toprak, İskan Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu. Ankara, 1952.
185. Layard R. H. Nineveh and its Remains. Vol. 1-2. L., 1850.
186. Longrigg S. H. Iraq, 1900 to 1950. A. Political, Social and Economic History. L., 1953.
187. Maine E. Iraq from Mandate to Independence L., 1935.
188. Martin B. German-Persian Diplomatic Relations 1873-1912.
189. The Massacres of Kurds in Turkey. Cairo, 1928.
190. Mauries R. Le Kurdistan ou la Mort. P., 1967.
191. Millinger. Wild Life Among the Kurds. L., 1870.
192. Moltke H. Lettres du marechal de Moltke sur l'Orient. Tra-

duit de l'Allemand. P., 1872.

193. Nikitine B. Les Kurdes racontes par eux-memes.-L'Asie Francaise. P., 1925, No 231.

194. Öztürk K. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Tutanaklar). Cilt II. Ankara, 1966.

195. People without a Country, The Kurds and Kurdistan. L., 1980.

196. Pouyoulat V. Voyage dans l'Asie Mineure, en Mesopotamie, a Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egupte. T. I-II. P., 1840-1841.

197. Pradier J. Les Kurdes: Revolution silencieuse. Bordeaux, 1968.

198. Rich CI. Narrative of a residence in Koordistan and on the City of Ancient Nineveh, with Journal of a Voyage down the Tigris to Bagdad and an Account of a Visit to Shiraz and Persepolis. Vol. I. II. L., 1836.

199. Rousseau J. F. X. Description du Pachalik de Bagdad, suivie d'une notice historigue sur les Wahabis et de guelgues autres pieces relatives a l'histoire et a la litterature de l'Orient. P., 1809.

200. Safrastian A. Kurds and Kurdistan. L., 1948.

201. Schmidt D. A. Journey Among Brave Men. Boston-Toronto, 1964.

202. Şivan. Kürt Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali. Bromma-Stockholm, 1970.

203. Soane E. B. To Mesopotamia and Kurdistan in Disquise. With Historical Notices of the Kurdish Tribes and the Chaldeans of Kurdistan. L., 1912.

204. "TİP" Dosyası. Ankara, 1973.

205. Toker M. Şeyh Sait ve İsyanı. Ankara, 1968.

206. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Ankara, 1982.

207. Vanly I. Ch. Le Kurdistan et la Question Kurde. P., 1960.

208. Vanly I. Ch. The Revolution of Iraqi Kurdistan, 1965.

209. Vanly I. Ch. Survey of the National Question of Turkish Kurdistan with Historical Background. Rome. 1971.

210. Vanly P. Aspects de la question nationale Kurde en Iran. Lettre ouverte au gouvernement imperial de l'Iran et a la classe

dirigeante persane. P., 1959.

211. Vernier B. La constitution provisoire du 28 septembre 1968 en Irak.-Cahiers de l'Orient contemporain. P., 1969, No 74.

212. Vernier B. L'Irak d'aujourd'hui. P., 1963.

213. Wiedemann M. İbrahim Paschas Glük und Ende. Eine Episode aus den Kurden Kämpfen in Kleinasien.-Asien. B., 1908, No 3, 4.

213 a. Wilson A. Mesopotamia 1917-1920. A. Clash of Loyalties L., 1930.

214. Yazani B. Capitalism and Revolution in Iran. L., 1980.

215. Zinnar Silopi. Doza Kurdistan, 1969.

216. Toprak Sorunları

217. Ordu Komünisti. Sofya

218. Ermeni Gazetesi.

219. NKİD Bülteni (Rusça)

220. Ortadoğu Basın Bülteni

221. Halkın İradesi

222. Ağrı Fecri

223. Doğu Fecri

224. Kafkasya Sözü

225. Kafkasya

226. Uluslararası Yaşam

227. Dünyanın Sözü

228. Yeni Doğu

229. Vatan Notları

230. Pravda gazetesi

231. Barış ve Sosyalizm Sorunları

232. Rus Malülü

233. Tiflis İlanı

234. Akşam. İstanbul

235. Ant. İstanbul.

236. Armanc. Stockholm.

237. L'Asie Française . P.

238. Avanti.

239. The Baghdad Times. Baghdad.

240. Les Balkans et le Moyen Orient.

241. Bulletin mensuel de Centre d'études Kurdes. P.

242. La Croix..
243. Cumhuriyet. İstanbul.
244. Denge Komkar. Köln.
245. Durum.
246. Dünya. İstanbul.
247. The Daily Telegraph. L.
248. Democratie Nouvelle. P.
249. The Economist. Intelligence Unity limited.
250. Emek.
251. Egyptien Gazette.
252. Forum. İstanbul.
253. Gazet. İstanbul.
254. Hakmiyeti Milliye. Ankara.
255. Hürriyet. İstanbul.
256. International Affaires.
257. The Iraq Times.
258. Iraqi Letter.
259. İstanbul. İstanbul
260. Journal d'Orient.
261. Kurdish Facts.
262. Kürdistan
263. Le Liberation.
264. The Manchester Guardian.
265. Milliyet. İstanbul.
266. Monde Diplomatique. P.
267. The Morning Post.
268. Near East.
269. Near East and India.
270. The New York Post.
271. Niştiman. Spånga -Sweden.
272. Observer.
273. L'Orient.
274. Republique.
275. Riya Azadi.
276. Ronahi.
277. Serxwebun. Köln.
278. Der Spiegel.

279. Tanin. İstanbul.
280. The Tehran Times.
- 280 a. Time.
281. The Times.
282. Türkiye Postası. İstanbul.
283. T. C. Resmi Gazete. Ankara.
284. Yeni Gazete.
285. Yön.
286. Azadi.
287. Ayrenik.
288. Araç.
289. El-Ahbar. Beyrut.
290. Bagdad.
291. El-Bilad. Bağdat.
292. Vakit. İstanbul.
293. El-Cumhuriye. Bağdat.
294. Jin. Irak.
295. İran.
296. İttihat aş-Şaab.
297. Keyhan. Tahran.
298. Comba.
299. Muç.
300. Maşak. Tiflis.
301. Nidal aş-Şaab.
302. Psak.
303. As-Saura. Bağdat.
304. As-Safir. Bağdat.
305. Tarik aş-Şaab. Bağdat.
306. Habat. Bağdat.
307. El-Hadaf.
308. Şefaçe Sorh. Tahran.
309. Ettelaat. Tahran.

Weşanên Jîna Nû

- * Images Du Kurdistan de Turquie (Li ser Kurdistanê albûma risman), **Şuayip Adlığ**
- * Dengê Xêzikan (pirtûka karfaturan), **Mamoste**
- * 1925 Kürt Ayaklanması (Şeyh Sait Hareketi),
Prof. M. A. Hasretyan, Dr. K. Ahmad, M. Ciwan
- * Ronahî (Hemû hejmarên kovara Ronahî ku di navbera salên 1942-1945'an de derdiket)
- * Jiyana Rewşenbîrî û Siyasî ya Kurdan (Di dawîya sedsala 19'a û destpêka sedsala 20'a de), **Dr. Celîlê Celîl**
- * Büyük Anayurt Savaşında Kürtler (1941-1945),
H. M. Çetoev
- * Komara Demokratîk a Kurdistan (Mahabad),
Kerîmî Husamî
- * Roja Nû (Hemû hejmarên kovara Roja Nû ku di navbera salên 1943-1946'an de derdiket)
- * Le Bîrewerîyekanîm-Cîld-I, **Kerîmî Husamî**

* Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve
Dr. Abdullah Cevdet, Malmîsanij

* Hêsir û Baran (Kurteçfrok), Bavê Nazê

* Ferhengê Zazakî-Tirkî, Malmîsanij

* Agirê Sînema Amûdê, M. Ahmedê Namî

* Na Xumxum a..., Arêkerdax: Koyo Berz

* Bir Kürtle Konuşma... (şîr), Adonis Buduris

* Herakleitos (şîr), Malmîsanij

* Dîwana Rûhî, Şêx Abdurehmanê Axtepî

* Şafirên Klasîk ên Kurd, Abdulreqîb Yûsuf

* Li Kurdistanê Bakur û li Tirkiyê Rojnamegeriya
Kurdî (1908-1981), Malmîsanij & Mahmûd Lewendî

* Zargotina Kurdên Sûriyê, Amadekar: Celilê Celîl

* İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu,

Prof. Dr. Şakirê Xidoyê Mihoyan

* Zimanê Min -I-, Haydar Diljen

* Saîd-f Nursî ve Kürt Sorunu, Malmîsanij

* Hunerê Tabloyên Şerefname, Abdulreqîb Yûsuf

* Folklorê me ra çend numûney, Arêkerdax:

Malmîsanij

* Kurdistan û Kurd, Dr. A. Qasimlo

